

ATEBE

Dinî Araştırmalar Dergisi
Journal for Religious Studies

SAYI / ISSUE 6 - ARALIK / DECEMBER 2021

ATEBE

Dinî Araştırmalar Dergisi
Journal for Religious Studies
e-ISSN: 2757-5616

ATEBE

Dinî Araştırmalar Dergisi
Journal for Religious Studies
e-ISSN 2757-5616

Sayı / Issue: 6
(Aralık / December-2021)

Previous Title

Founded in 2019 as “Kisbu İlahiyat Dergisi”
Year Range of Publication with Former Title: 2019-2020
Issue: 1 – Issue: 3
Former e-ISSN: 2667-4602

Dergi Eski Adı

Kisbu İlahiyat Dergisi
Yayımlanan Sayılar: Yıl 2019, Sayı 1 – Yıl 2020, Sayı 3
Önceki e-ISSN: 2667-4602

KAPSAM | SCOPE

İslam Araştırmaları, Dinî Araştırmalar | Islamic Studies, Religious Studies

PERİYOT | PERIOD

Yılda 2 Sayı (30 Haziran & 31 Aralık) | Biannually (30 June & 31 December)

YAYIN DİLİ | LANGUAGE PUBLICATION

Türkçe & İngilizce & Arapça | Turkish & English & Arabic

ATEBE: Dinî Araştırmalar Dergisi yılda iki defa yayımlanan hakemli akademik bir dergidir.
ATEBE: Journal for Religious Studies is a peer-reviewed academic journal published twice a year.

Makaleler, İngilizce başlık, öz (350-400 kelime), anahtar kelimeler (5-8 kavram) ve *İSNAD Atıf Sistemi*'ne uygun olarak hazırlanan kaynakça içerir.

Articles contain an English title, abstract (350-400 words), keywords (5-8 concepts) and a bibliography prepared with The ISNAD Citation Style.

Yazarlar, ATEBE Dinî Araştırmalar Dergisi'nde yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler. Fakat yazıların hukuki sorumluluğu yazarlarına aittir.

Authors publishing with ATEBE Journal for Religious Studies retain the copyright to their work. But the legal responsibility of the articles belongs to the authors.

ATEBE Dinî Araştırmalar Dergisinin tüm giderleri Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi tarafından karşılanmaktadır. Dergimiz yazarlardan makale değerlendirme ve yayın süreci için herhangi bir ücret talep etmemektedir. Dergide makalesi yayımlanan yazarlara herhangi bir ücret ödenmemektedir.

All expenses of ATEBE Journal for Religious Studies are covered by the Social Sciences University of Ankara. Our journal does not charge any fee from the authors for the article evaluation and publication process. No fee is paid to the authors whose articles are published in the journal.

YÖNETİM YERİ VE ADRESİ/ EXECUTIVE OFFICE

Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Ankara, 06050, Türkiye.
Social Sciences University of Ankara, Faculty of Islamic Sciences, Ankara, 06050 Turkey.
e-mail: atebe@asbu.edu.tr Tel: +90 312 596 4950

YAYINCI / PUBLISHER

Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Ankara, 06050, Türkiye
Social Sciences University of Ankara, Faculty of Islamic Sciences, Ankara, 06050 Turkey.

SAHİBİ / OWNER

Prof. Dr. Ali Osman KURT aliosman.kurt@asbu.edu.tr (Dean of the Faculty of Islamic Sciences)
Social Sciences University of Ankara, Faculty of Islamic Sciences, Ankara, TURKEY

YAZI İŞLERİ MÜDÜRÜ / RESPONSIBLE MANAGER

Doç. Dr. Mehmet Murat KARAKAYA mehmetmurat.karakaya@asbu.edu.tr
Social Sciences University of Ankara, Faculty of Islamic Sciences, Ankara, TURKEY

EDİTÖR / EDITOR IN CHIEF

Dr. Ahmet Mekin KANDEMİR ahmet.kandemir@asbu.edu.tr
Social Sciences University of Ankara, Faculty of Islamic Sciences, Ankara, TURKEY

EDİTÖR YARDIMCISI / EDITORIAL ASSISTANT

Dr. Volkan NURÇİN volkan.nurcin@asbu.edu.tr
Social Sciences University of Ankara, Academic Unit of Northern Cyprus, Faculty of Islamic Sciences, Lefkoşa, Turkish Republic of Northern Cyprus

SEKRETERYA/SECRETARIAT

Arş. Gör. Muhammed Abdullah HAKSEVER muhammedabdullah.haksever@asbu.edu.tr
Social Sciences University of Ankara, Faculty of Islamic Sciences, Ankara, TURKEY

ALAN EDİTÖRLERİ / SECTION EDITORS

Felsefe ve Din Bilimleri / Philosophy and Religious Studies

Dr. Halil Temiztürk
htemizturk@nku.edu.tr
Tekirdağ Namık Kemal University,
Faculty of Theology, Tekirdağ,
TURKEY

Dr. Sakin Özışık
sakin.ozisik@asbu.edu.tr
Social Sciences University of Ankara,
Faculty of Islamic Sciences, Ankara,
TURKEY

Dr. Zeynep Kaya
zeynep.kaya@asbu.edu.tr
Social Sciences University of Ankara,
Faculty of Islamic Sciences, Ankara,
TURKEY

Arş. Gör. Recep Bayyigit
recep.bayyigit@asbu.edu.tr
Social Sciences University of Ankara,
Faculty of Islamic Sciences, Ankara,
TURKEY

Temel İslam Bilimleri / Basic Islamic Sciences

Dr. İsa Güceyüz
isa.guceyuz@asbu.edu.tr
Social Sciences University of
Ankara, Faculty of Islamic
Sciences, Ankara, TURKEY

Dr. İsmail Akkoyunlu
ismail.akkoyunlu@asbu.edu.tr
Social Sciences University of
Ankara, Faculty of Islamic
Sciences, Ankara, TURKEY

Dr. Mesut Sandıkçı
mesut.sandikci@erdogan.edu.tr
Recep Tayyip Erdoğan University,
Faculty of Theology, Rize
TURKEY

Dr. Yusuf Erdem Gezgin
yegezgin@kmu.edu.tr
Karamanoğlu Mehmetbey
University, Faculty of Islamic
Sciences, Karaman, TURKEY

İslam Tarihi ve Sanatları / Islamic History and Arts

Dr. Ersin Durmuş
ersin.durmus@asbu.edu.tr
Social Sciences University of
Ankara, Faculty of Islamic
Sciences, Ankara, TURKEY

Dr. Mahmut Dilbaz
mahmut.dilbaz@asbu.edu.tr
Social Sciences University of
Ankara, Faculty of Islamic
Sciences, Ankara, TURKEY

Dr. Muhammet Sevinç
muhammed.sevinc@asbu.edu.tr
Social Sciences University of
Ankara, Faculty of Islamic
Sciences, Ankara, TURKEY

Arş. Gör. Ahmet Zahid Özcan
ahmetzahid.ozcan@asbu.edu.tr
Social Sciences University of
Ankara, Faculty of Islamic
Sciences, Ankara, TURKEY

**Temel İslam Bilimleri / Basic
Islamic Sciences**

Arş. Gör. Esra E. Şamlıoğlu
esra.erdogansamlioglu@asbu.edu.tr
Social Sciences University of Ankara,
Faculty of Islamic Sciences, Ankara,
TURKEY

**Temel İslam Bilimleri /
Basic Islamic Sciences**

Arş. Gör. Mehmet Çilek
mehmet.cilek@asbu.edu.tr
Social Sciences University of
Ankara, Faculty of Islamic
Sciences, Ankara, TURKEY

**Dizinleme Editörü / Index
Editor**

Dr. Aykut Alper Yılmaz
alper.yilmaz@asbu.edu.tr
Social Sciences University of
Ankara, Faculty of Islamic
Sciences, Ankara, TURKEY

**Dil Editörleri / Language
Editors**

Dr. Halil Şimşek
halil.simsek@asbu.edu.tr
Social Sciences University of Ankara,
Faculty of Islamic Sciences, Ankara,
TURKEY

**Dil Editörleri / Language
Editors**

Dr. Luay Hatem Yağoob
luay.hatem@asbu.edu.tr
Social Sciences University of
Ankara, Faculty of Islamic
Sciences, Ankara, TURKEY

**Ön İnceleme Editörleri /
Preview Editors**

Arş. Gör. Rabia Gülşah Birinci
rabiagulsah.birinci@asbu.edu.tr
Social Sciences University of
Ankara, Faculty of Islamic
Sciences, Ankara, TURKEY

Dr. Rümeyza Nur Doğan
rumeysanur.dogan@asbu.edu.tr
Social Sciences University of Ankara,
Faculty of Islamic Sciences, Ankara,
TURKEY

Arş. Gör. Miray Alhallaq
miray.alhallaq@asbu.edu.tr
Social Sciences University of
Ankara, Faculty of Islamic
Sciences, Ankara, TURKEY

Arş. Gör. Rümeyza Ergin
rumeysa.ergin@asbu.edu.tr
Social Sciences University of
Ankara, Faculty of Islamic
Sciences, Ankara, TURKEY

Dr. Sevcan Öztürk
sevcan.ozturk@asbu.edu.tr
Social Sciences University of Ankara,
Faculty of Islamic Sciences, Ankara,
TURKEY

Arş. Gör. Sümeyye Şehide Can
sumeyye.sagir@asbu.edu.tr
Social Sciences University of
Ankara, Faculty of Islamic
Sciences, Ankara, TURKEY

YAYIN KURULU / EDITORIAL BOARD

Prof. Dr. Asım Yapıcı
asim.yapici@asbu.edu.tr
Social Sciences University of Ankara, Faculty of Islamic
Sciences, Ankara, TURKEY

Prof. Dr. Çağfer Karadaş
caferkaradas@hotmail.com
Bursa Uludağ University, Faculty of Theology, Bursa,
Turkey

Prof. Dr. Mehmet Mahfuz Söylemez
mahfuz@istanbul.edu.tr
İstanbul University, Faculty of Theology, İstanbul,
TURKEY

Prof. Dr. Mehmet Cem Şahin
mehmetcem.sahin@deu.edu.tr
Dokuz Eylül University, Faculty of Theology, İzmir,
TURKEY

Prof. Dr. Recep Alpyağıl
recepalp@istanbul.edu.tr
İstanbul University, Faculty of Theology, İstanbul,
TURKEY

Doç. Dr. Abdurrahman Yazıcı
abdurrahman.yazici@gmail.com
Social Sciences University of Ankara, Faculty of
Islamic Sciences, Ankara, TURKEY

Doç. Dr. Ali Çoban
acoban@erbakan.edu.tr
Necmettin Erbakan University, Faculty of Theology,
Konya, TURKEY

Doç. Dr. Mehmet Alıcı
mehmetalici@artuklu.edu.tr
Mardin Artuklu University, Faculty of Islamic
Sciences, Mardin, TURKEY

Doç. Dr. Mehmet Murat Karakaya
mehmetmurat.karakaya@asbu.edu.tr
Social Sciences University of Ankara, Faculty of
Islamic Sciences, Ankara, TURKEY

Doç. Dr. Muhammet Fatih Kılıç
fatih.kilic@asbu.edu.tr
Social Sciences University of Ankara, Faculty of
Islamic Sciences, Ankara, TURKEY

Doç. Dr. Şahin Ahmetoğlu
sahin.ahmetoglu@kku.edu.tr
Kırıkkale University, Faculty of Islamic Sciences,
Kırıkkale, TURKEY

Doç. Dr. Şuayip Seven
suayip.seven@asbu.edu.tr
Social Sciences University of Ankara, Faculty of
Islamic Sciences, Ankara, TURKEY

Dr. Ahmet Mekin KANDEMİR

ahmet.kandemir@asbu.edu.tr

Social Sciences University of Ankara, Faculty of Islamic Sciences, Ankara, TURKEY

Dr. Hadiye Ünsal

hadiye.unsal@asbu.edu.tr

Social Sciences University of Ankara, Faculty of Islamic Sciences, Ankara, TURKEY

Dr. Hicret K. Toprak

hicret.toprak@asbu.edu.tr

Social Sciences University of Ankara, Faculty of Islamic Sciences, Ankara, TURKEY

Dr. Volkan Nurçin

volkan.nurcin@asbu.edu.tr

Social Sciences University of Ankara, Academic Unit of Northern Cyprus, Faculty of Islamic Sciences, Lefkoşa, TRNC

DANIŞMA KURULU / ADVISORY BOARD

Prof. Dr. Adnan Demircan

adnan.demircan@istanbul.edu.tr

Istanbul University, Faculty of Theology, Istanbul, TURKEY

Prof. Dr. Ali Tan

ali.tan@medeniyet.edu.tr

Istanbul Medeniyet University, Faculty of Art, Design and Architecture, Istanbul, TURKEY

Prof. Dr. Cemil Hakyemez

cemilhakyemez@hitit.edu.tr

Hitit University, Faculty of Theology, Çorum, TURKEY

Prof. Dr. Ejder Okumuş

ejder.okumus@asbu.edu.tr

Social Sciences University of Ankara, Faculty of Islamic Sciences, Ankara, TURKEY

Prof. Dr. Enver Arpa

enver.arpa@asbu.edu.tr

Social Sciences University of Ankara, Faculty of Islamic Sciences, Ankara, TURKEY

Prof. Dr. Hacı Mehmet Günay

hmgunay@sakarya.edu.tr

Sakarya University, Faculty of Theology, Sakarya, TURKEY

Prof. Dr. Hayri Kaplan

hayri.kaplan@asbu.edu.tr

Social Sciences University of Ankara, Faculty of Islamic Sciences, Ankara, TURKEY

Prof. Dr. Israr Ahmed Khan

israr.khan@asbu.edu.tr

Social Sciences University of Ankara, Faculty of Islamic Sciences, Ankara, TURKEY

Prof. Dr. Latif Tokat

latif.tokat@asbu.edu.tr

Social Sciences University of Ankara, Faculty of Islamic Sciences, Ankara, TURKEY

Prof. Dr. Metin Özdemir

metin.ozdemir@asbu.edu.tr

Social Sciences University of Ankara, Faculty of Islamic Sciences, Ankara, TURKEY

Prof. Dr. Musa Kazım Arıcan

musakazim.arican@asbu.edu.tr

Social Sciences University of Ankara, Faculty of Islamic Sciences, Ankara, TURKEY

Prof. Dr. Mustafa Sarıbyık

konevi_1@hotmail.com

Gaziantep University, Faculty of Theology, Gaziantep, TURKEY

Prof. Dr. Ömer Mahir Alper

alperom@istanbul.edu.tr

Istanbul University, Faculty of Theology, Istanbul, TURKEY

Prof. Dr. Şamil Öçal

samil.ocal@asbu.edu.tr

Social Sciences University of Ankara, Faculty of Islamic Sciences, Ankara, TURKEY

Prof. Dr. Şinasi Gündüz

sgunduz@istanbul.edu.tr

Istanbul University, Faculty of Theology, Istanbul, TURKEY

Doç. Dr. Şahban Yıldırım

sahban.yildirim@asbu.edu.tr

Social Sciences University of Ankara, Faculty of Islamic Sciences, Ankara, TURKEY

Hakem Kurulu / Referee Board

ATEBE: Dinî Araştırmalar Dergisi, en az iki hakemin görev aldığı çift taraflı kör hakemlik sistemini kullanmaktadır. Hakem isimleri gizli tutulmakta ve yayımlanmamaktadır.

ATEBE: Journal for Religious Studies, has used the system of doublesided blind arbitration that has the duty of at least two arbitrators. The names of the arbitrators have been hidden and not published.

Dergimizin Yer Aldığı Veritabanları

	Academia Social Science Index Başlangıç / Starty Date: 30/03/2020
	İdeal Online Başlangıç / Starty Date: 29/03/2020
	RESEARCH BIB: Academic Resource Index Başlangıç / Starty Date: 05/03/2020
	EuroPub: Directory of Academic and Scientific Journals Başlangıç / Starty Date: 05/04/2020
	CiteFactor: Academic and Scientific Journals Başlangıç / Starty Date: 03/05/2021
	Zenodo Başlangıç / Starty Date: 14/02/2021
	ROOT INDEXING: Journal Abstracting and Indexing Service Başlangıç / Starty Date: Mart/March 2020
	İSAM: İlahiyat Makaleler Veritabanı / ISAM: Articles on Theology Database Başlangıç / Starty Date: 27/04/2020

ATEBE

Dinî Araştırmalar Dergisi
Journal for Religious Studies
e-ISSN: 2757-5616

ATEBE Dergisi | Journal of ATEBE
Sayı: 6 (Aralık / December 2021)

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

Editörden / Editorial

IX

ARAŞTIRMA MAKALELERİ - RESEARCH ARTICLES

Kübra Çamurdaş	Kendilik Bahsi ve 'Ahlat Ağacı' Filminde Modernite Eleştirisi <i>Sense of Self and The Criticism of Modernity In The Film 'The Wild Pear Tree'</i>	1-18
Ladan Amirchouphani	Molla Câmî, 'Mevlânâ Peygamber Değil Ama Kitabı Var' Demiş midir, Mevlânâ'nın Anlayışında Mesnevî Kur'ân'a Benziyor mu? <i>Did Molla Jami Say 'Rumi Is Not a Prophet But He Has a Holy Book'?</i> <i>Has The Mathnawi Similarities with The Quran in Rumi's Opinion?</i>	19-37
Mustafa Şengil	İngiliz İdaresi Döneminde Kıbrıs'ta İki Kilise Krizi <i>The Two Church Crises in Cyprus During the British Rule</i>	39-52

Nejla Ceyhan	Klasik İslâm Tarihi Kaynaklarında Nübüvvet Mührü <i>The Seal of Prophethood (Khātamu al-nubuwwah) in Islamic Historical Sources</i>	53-77
Semra Çinemre	Yaygın Din Eğitiminde Dijitalleşme: Almanya Protestan Kilisesi'nin Sunduğu Dijital Hizmetler Üzerinden Bir İnceleme <i>Digitalization in Non-Formal Religious Education: An Examination of the Digital Services Provided by the German Evangelical Church</i>	79-102
Mustafa Yüceer	Kutsal Kabul Edilen Zamanlarda Paylaşılan Bilgilerin Güvenilirliği/Dinin Medyatikleşmesi (Üç Aylar Özelinde) <i>Reliability of Shared Information in Occasions Considered Sacred/Mediatification of Religion (Specific to the Sacred Three Months)</i>	103-119
Mustafa Borsbuğa	Muhammed b. Mustafa el-Alâi'ye Nispet Edilen Şerh-i İrâde-i cüz'iyeye'nin Aidiyeti Hakkında Bir Değerlendirme <i>A Few Notes on the Attribution of the Epistle of Sharh al-irādah al-juz'iyah to Muḥammad Ibn Muṣṭafa al-'Alāi</i>	121-159
Jiguang Ding	التبادل الوثيق بين الحضارة الصينية والحضارة الإسلامية ومدافعه وانغ داي يوي <i>Çin Medeniyeti İle İslam Medeniyeti Arasındaki Yakın Temas ve Onun Destekçisi Wang Daiyu</i>	161-173

The Close Contact between Chinese Civilization and Islamic Civilization and its Promoter Wang Daiyu

BİBLİYOGRAFİ / BIBLIOGRAPHY

Muhammed Akif Tiyek   **İbrahim Aczî Kendi Bibliyografyası**
Bibliography of Ibrahim Aczi Kendi   **175-191**

KİTAP DEĞERLENDİRMELERİ / BOOK EVIEWS

Bünyamin Erul   **Vahyin Şahidi, Kur'an'ın Müfessiri Hz. Aişe. Hatice Görmez. Ankara: OTTO Yayınları, 2021.**   **193-198**

Ömer Ali Özdemir   **İdeolojik Hadisçiliğin Tarihî Arka Planı. Mehmet Emin Özaşar. Ankara: Otto Yayınları, 2017.**   **199-203**

Mehmet Ali Kılınç   **Mebâdiü'l-Usûl. Saîd Ahmed el-Bâlenbûrî. Pakistan: Mektebetü'l-Büşrâ, 2010.**   **205-208**

YAYIN İLKELERİ / PUBLICATION POLICY **209-223**

ATEBE

Dinî Araştırmalar Dergisi
Journal for Religious Studies
e-ISSN: 2757-5616

ATEBE Dergisi | Journal of ATEBE
Sayı: 6 (Aralık / December 2021)

EDİTÖRDEN / EDITORIAL

Değerli ATEBE okurları!

Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesi tarafından yayımlanan ATEBE Dinî Araştırmalar Dergisi'nin altıncı sayısını sizlere sunmanın mutluluğunu yaşıyoruz.

2019 yılında KİSBÜ İlahiyat Dergisi adıyla ASBÜ KKTC Akademik Birimi'nde yayımlanmaya başlayan dergimiz, 2020 yılında itibaren isim değişikliğine giderek ASBÜ İslâmî İlimler Fakültesi bünyesine dâhil olmuştur. Dergimizin ismi olan ATEBE, ünlü Türk düşünür Edip Ahmet Yükneki'ye ait *Atebetü'l-Hakâik* adlı eserden ilham alınarak belirlenmiş olup eşik ve köprü anlamlarına gelmektedir. Dergimiz, kuruluş misyonunu ifade eden bu isimden de anlaşılacağı üzere bilginin üretim merkezi olan akademi camiası ile toplum arasında bir köprü olmayı amaçlamaktadır. Yeni sayımızla birlikte dergimizin bu hedefi gerçekleştirmeye dönük kritik eşiği geride bıraktığını söyleyebiliriz. Çünkü dergimiz hem yeni kurulan bir derginin yaşayabileceği olası riskleri salimen atlattığı hem de ulusal ve uluslararası indekslerde taranmak için başvuru süreçlerini başlatmıştır. Bu çerçevede TR Dizin'in tüm kriterlerinin yanı sıra diğer uluslararası indekslerin de talep ettiği kriterleri yerine getirecek şekilde dergimizin yayın politikası, etik ilkeleri, yayın kurulları ve değerlendirme süreçlerine dair güncellemeler yapılmıştır. Ekibimize katılan yeni isimlerle kurullarımız güçlendirilmiştir. Ayrıca dergipark platformundaki web sayfamız yenilenmiş, yazarlarımız ve hakemlerimiz için detaylı rehberler hazırlanmıştır. Temenni ediyoruz ki ATEBE Dergisi, kısa bir zaman içinde ulusal ve uluslararası muteber indekslerde taranır hale gelecek ve siz okurlarımızın da destekleriyle akademik dergiciliğe yeni bir soluk getirme ve bu alanda bir marka olma hedefine emin adımlarla ilerleyecektir.

Dergimizin altıncı sayısı, bir birinden değerli ve kaliteli 8 araştırma makalesi, bir biyografi makalesi ve üç kitap değerlendirme yazısından oluşmaktadır. Sayımızın ilk makalesinde Kübra Çamurdaş, Nuri Bilge Ceylan'ın *Ahlat Ağacı* filmi başkarakteri üzerinden modern bireyin iç gerilim ve çatışmaları ile bu bağlamda modern çağda yaşanan köklü değişim ve dönüşümlerin bireydeki etkilerini irdelemektedir. İkinci makalede Ladan Amirchoupani, Abdurrahman Câmî'nin Mevlânâ'yı övmek için "Peygamber değildir ama kitabı vardır"; Mesnevî'yi övmek için ise "Farsça Kur'an'dır" sözlerini söyleyip söylemediğini, Mevlânâ'nın Kur'an hakkındaki görüşlerini de ortaya koyarak tespit etmeye çalışmaktadır. Dergimizin üçüncü makalesinde Mustafa Şengil, Osmanlı Devleti'nin Kıbrıs Adası'nı fethi ile özgürlüğünü yeniden kazanmış olan Kıbrıs Rum Ortodoks Kilisesi'nin, İngiliz idaresi döneminde yaşamış olduğu iki siyasi kilise krizini ele almaktadır. Bu sayımızdaki beşinci makale Nejla Ceyhan'a ait olup, siyer, semâil, hasâis, delâil türü İslâm Tarihi kaynaklarında yer alan ve Peygamberimizin

nübüvvetinin tasdikinde delil olarak kabul edilen nübüvvet mührünün varlığı, gerçekliği ve özelliklerine dair bir incelemeyi ihtiva etmektedir. Beşinci makalemizde Semra Çinemre, dijital çağda din hizmetlerinin dijitalleşmesinin imkân ve boyutlarını Almanya Protestan Kilisesi örneği özelinde nitel bir araştırma ile ortaya koymaktadır. Altıncı makalede Mustafa Yüceer, dinî içerikli yayın yapan bir haber sitesi örneğinden hareketle, üç aylarla ilgili paylaşılan içeriklerin doğruluk ve güvenilirlik düzeylerini hadis ilmi açısından ele almaktadır. Yedinci makalede Mustafa Borsbuğa, Muhammed b. Mustafa el-Alâî'ye nispet edilen *Şerhu İrâde-i Cüz'iyye* risâlesinin aidiyeti üzerine bir araştırma yapmakta ve bu risalenin tahkikli neşrini okuyucuyla buluşturmaktadır. Sekizinci makalede Jiguang Ding, 17. yüzyılın ortalarında yaşamış olan meşhur Müslüman âlimlerden Şeyh Wang Daiyu'nun İslâm dinini Çin'de yaymak için yürüttüğü faaliyetleri ve İslam kültürü ile Çin kültürünün etkileşimine sağladığı katkıları ele almaktadır. Dergimizin 9. makalesi bir biyografi çalışmasıdır. Bu çalışmada Muhammet Akif Tiyek, 1882-1965 yılları arasında yaşamış olan şair, ressam ve yazar İbrahim Aczî Kendi'nin hayatına ve eserlerine dair bir inceleme yapmaktadır.

Dergimiz bu sayısında akademik üretimin vazgeçilmez bir parçası olan kitap değerlendirme yazılarına da yer vermektedir. Derginin bu bölümünde yer alan ve Bünyamin Erul'a ait olan ilk yazıda, Hatice Görmez'in 2021 yılında yayımlanan *Hz. Âişe'nin Tefsir Rivâyetleri* adlı eserinin değerlendirmesi yapılmaktadır. İkinci değerlendirme yazısı ise Ömer Ali Yıldırım tarafından kaleme alınan ve Mehmet Emin Özafşar'ın *İdeolojik Hadisçiliğin Tarihi Arka Planı* adlı eserinin kritik edildiği çalışmadır. Üçüncü değerlendirme yazısı ise Mehmet Ali Kılınç'ın kaleme aldığı, Hindistanlı âlim Saîd Ahmed el-Bâlenbûrî'nin Hanefi mezhebi usulüne dair telif ettiği *Mebâdiü'l-Usûl* adlı eserinin incelendiği çalışmadır.

Dergimizin siz okurlara ulaşması onlarca kişinin özverili gayretleriyle mümkün olmuştur. Bu bağlamda öncelikle dergimize birbirinden kıymetli çalışmalarıyla katkıda bulunan yazarlarımıza; makalelerin değerlendirilmesinde emeği geçen hakemlerimize; ön inceleme, değerlendirme ve yabancı dil kontrolü süreçlerinde özverili bir şekilde çalışan alan editörlerimize şükranlarımızı sunarız. Ayrıca, bu sayıya kadar editörlük görevini deruhte eden Doç. Dr. Muhammet Fatih Kılıç'a; dergimizin okuyucu ile buluşması için her konuda koşulsuz destek sağlayan fakülte dekanımız Prof. Dr. Ali Osman Kurt'a ve dekan yardımcımız Doç. Dr. Mehmet Murat Karakaya'ya teşekkürlerimizi arz ederiz.

Son olarak, 30 Haziran 2022'de yayınlanacak bir sonraki sayımız için makale kabul tarihlerinin 15 Ocak-15 Mayıs 2022 olduğunu ve bu sayımızda değerli katkılarınızı beklediğimizi hatırlatmak isterim.

Daha nitelikli ve daha başarılı çalışmalarla dolu nice sayılarda buluşmak ümidiyle, iyi okumalar dileriz.

Dr. Öğr. Üyesi Ahmet Mekin KANDEMİR

Editör

ATEBE

Dinî Araştırmalar Dergisi
Journal for Religious Studies
e-ISSN: 2757-5616

ATEBE Dergisi | Journal of ATEBE

Sayı: 6 (Aralık / December 2021), 1-18.

Kendilik Bahsi ve 'Ahlat Ağacı' Filminde Modernite Eleştirisi

Sense of Self and The Criticism of Modernity In The Film 'The Wild Pear Tree'

Kübra Çamurdaş

Yüksek Lisans, Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi, İslami Araştırmalar Enstitüsü, Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı

Master of Arts, Social Sciences University of Ankara, Institute for Islamic Studies, Department of Philosophy and Religious Sciences

Ankara, Turkey

kubra.camurdas@student.asbu.edu.tr

orcid.org/0000-0001-5162-6714

<https://ror.org/025y36b60>

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Date Received: 15 Nisan/April 2021

Kabul Tarihi / Date Accepted: 05 Aralık/December 2021

Yayın Tarihi / Date Published: 31 Aralık/December 2021

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Aralık/December

Atıf / Cite as: Çamurdaş, Kübra. "Kendilik Bahsi ve 'Ahlat Ağacı' Filminde Modernite Eleştirisi". *ATEBE* 6 (Aralık 2021), 1-18. <https://doi.org/10.51575/atebe.917066>

İntihal / Plagiarism: Bu makale, iTenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir/This article has been scanned by iTenticate. No plagiarism detected.

Etik Beyan/Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur/It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited (**Kübra Çamurdaş**).

Yayıncı / Published by: Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi / Social Sciences University of Ankara.

Bu makale Creative Commons Atıf-GayriTicariTüretilemez 4.0 (CC BY-NC 4.0) Uluslararası Lisansı altında lisanslanmıştır. This article is an open access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 (CC BY-NC 4.0) International License.

Kendilik Bahsi ve 'Ahlat Ağacı' Filminde Modernite Eleştirisi

Öz

Bu çalışmada modern bireyin kendini var etme çabası bağlamında çağ getirisini karşılaştığı problemler, zorunluluklar ve değer yargıları ele alınmıştır. Türkiye özelinde bireyin kendisiyle çatışması, aidiyeti, yaşam biçimi, ahlâkî problemleri ve modern dönemde oluşan dikotomilerden olan kent-taşra ve gelenek-modernite ilişkisi incelenmiştir. Aşırı bireycilik, modernite ile birlikte geleneksel değerlerin önemsizleşmesi ve tüketim odaklı anlık yaşam tarzına geçilmesinin neticesinde oluşan ait olma hissini kaybı, vicdan ve ahlâk kavramlarının bireylerdeki karşılığı ile birlikte işlenmiştir. Bu çerçevede ahlâk meselesi odak noktayı teşkil etmektedir. Modern iletişim çağında sinema, yaşamın gerçeklerini yansıtmada önemli bir araç haline gelmiştir. Film odaklı sosyal hayat incelemeleri bu doğrultuda önemlidir. Makalede Türkiye’de temelde yaşanan değişim ve dönüşümlerin bireydeki etkileri, modern çağda sosyal hayat, eğitim, din, meslek ve aile mevzuları, Ahlat Ağacı filmi üzerinden irdelenmiştir. Film senaryosu, senaristlerinden biri ve Nuri Bilge Ceylan’ın amcasının oğlu olan Akın Aksu’nun hikayesi üzerine yazılmıştır. Nuri Bilge Ceylan, filmlerinde insan doğasını ve toplumsal sorunları derinlemesine işlemektedir. Gerçekliği filmlerinde doğrudan, birçok yön ve detayla göstermeye çalışmaktadır. Ceylan’ın filmleri üst-kurguya sahip eleştirel filmlerdir. Ahlat Ağacı da tüketim toplumunu, kapitalist yaşam biçimini ve bireydeki yansımalarını ince bir alay ve ironi ile sergilediği uzun soluklu yapıtlarındandır. Film, Sinan’ın kendini arama serüveninde karşılaştığı karakterler ile kurduğu ilişkiler doğrultusunda analiz edilmiştir. Nuri Bilge Ceylan’ın filmde yalnızca modernitenin izlerine değil, post-modernitenin sorunlarına da cesurca değindiği ve eleştirilerini de diyaloglarla açık şekilde sunduğu görülmüştür. Yapıt, post-modern dönemde çekilmiş ve Türkiye’nin toplumsal sorunlarıyla birlikte çağa ait problemlere de değinmiştir. Bireylerin moderniteyle birlikte kendilik süreçlerinde bağımsız, süreksiz ve parçalı yaşam biçimine sürüklenmesi kimlik bunalımlarına sebep olmuştur. Bu durum kişisel olmakla birlikte toplumsal hafızaya müdahaleyi de ifade etmektedir. Taşradan kente geçişte izleri zamanla bulanıklaşsa da gelenek ve modernite ikiliği göze çarpmaktadır. Çalışmada bu bireysel değişimle birlikte aile ve toplumda gerçekleşen değişiklikler de incelenmiştir. Modernite ile artan hızlı yaşam zorunluluğu ve güncelden geri kalmanın oluşturduğu bunalımlar ele alınmıştır. Bireyin davranışlarında kararsız, sıkışmış ve yalnız hissetmesi son yüzyılda belirginleşmiştir. Bu bağlamda Ahlat Ağacı’nda başkarakter Sinan’ın yalnızlığı, taşra ve kent, hayalleri ve hayat şartları arasında sıkışmışlığı da taşradan kaçmasıyla başlamış ve taşrada kendini bulmasıyla sonuçlanmıştır. Kendi gerçekliğinden kaçarak tekrar taşraya babasının kaldığı yere dönen Sinan karakterinde değişim içinde süreklilik perspektifi görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Din Sosyolojisi, Kendilik, Modernite, Taşra, Nuri Bilge Ceylan, Ahlat Ağacı, Sinema.

Sense of Self and The Criticism of Modernity In The Film ‘The Wild Pear Tree’

Abstract

This study aims to address the problems, obligations and value judgments that the modern individuals encounter while endeavoring to shape their own identities with the emergence of the new era in general. It examines the conflicts of the individuals within themselves, their senses of belonging, lifestyles, moral problems and the relationship between not only city and countryside but also tradition and modernity, one of the dichotomy in the modern era, in the context of Turkey in particular. More specifically, the study emphasizes extreme individualism, the trivialization of traditional values owing to modernity, the loss of sense of belonging as a result of a shift to a consumption-oriented lifestyle as well as individuals' sense of conscience and morality. In this sense, the issue of morality might be construed as the focal point of the present study. In the modern communication era, cinema has played a pivotal role in reflecting the realities of life. Therefore, film-oriented social life studies are particularly important. In this study, the effects of fundamental changes and transformations in Turkey, and the issues in the realms of social life, education, religion, profession and family in the modern era are examined through the film ‘The Wild Pear Tree’. The script of the film is written on the story of Akın Aksu, who is the son of Nuri Bilge Ceylan's uncle and one of the screenwriters. Nuri Bilge Ceylan deals with human nature and social problems in depth in his films. He attempts to depict the reality in his films directly by portraying many aspects and details of it. Ceylan's films could be delineated as critical films including meta-fiction. The Wild Pear Tree is one of his long wended works in which he displays the consumer society, the capitalist lifestyle and its reflections on the individual with satire and subtle irony. The film was analyzed in terms of Sinan's

relationships with the characters he encountered during his search for himself. The findings of the study indicates that Nuri Bilge Ceylan addressed not only the traces of modernity, but also the problems of post-modernity boldly and presents his criticisms clearly through dialogues. The film was shot in the post-modern period and touches on the social problems of Turkey as well as the problems of the era. The individual's dragging into an unconnected, discontinuous and fragmented way of life during his search for his 'self' with modernity has led to identity crises. Even though this situation is personal, it also highlights the intervention in social memory. Although the traces of the transition from the countryside to the city became blurred over time, the duality of tradition and modernity has stood out. In the study, the changes in the family and society along with the individual change were examined. The necessity of the rapid life increasing with modernity and the depressions caused by the sense of being out of date were also discussed. It has become evident in the last century that the individual feels stuck, lonely, and unstable in his behavior. Within this framework, the loneliness of Sinan, the main character and his being stuck between not only the country and the city but also his dreams and living conditions in the Wild Pear Tree started with his escaping from the country and resulted in his finding his 'self' in the country. A perspective of continuity in change is seen in the character Sinan, who escaped from his own reality and returned to the countryside where his father lived.

Keywords: Sociology of Religion, Self, Modernity, Countryside, Nuri Bilge Ceylan, The Wild Pear Tree, Cinema.

Giriş

Geleneksel toplumdaki modern topluma geçişte toplumun yaşam formlarındaki dönüşüm, yeni bir insan ve ahlâk tasavvuruyla yerleşik alışkanlıkları, kültürel değer ve normları sarsmıştır. Modernitenin bireyselleşme ve özgürlük fikri; bireyin eşsiz ve biricikliği, an odaklı yaşaması, 'cemaatten cemiyete', 'gelenekten moderniteye' geçiş süreci ve 'mahalle baskısı'nın sarsılması gibi değişimleri beraberinde getirmiş veya bu süreci hızlandırmıştır. Modernleşmenin özellikle Batı dışı toplumlarda bireyi aidiyetinden ve bağlarından uzaklaştıran politikasını büyük ölçülerde gerçekleştirdiğini söylemek mümkündür. Bu doğrultuda gelenek ve modernite arasında bir uçurum görülmüş ve bir zıtlık ortaya çıkmıştır. Haliyle bireylerin hayalini kurduğu kentle özdeşleşen modern yaşam biçimi ve taşrayla anılan geleneksel yaşam biçimi karşı karşıya kalmıştır. Bu kategorileşmenin de moderniteyle birlikte olduğu ifade edilmelidir. Ancak post-modern süreçte ise taşra ve kent karşıtlığının taşranın teknolojiyle tanışması ile hızlı bir şekilde daha ılımlı ve köşesizleşmeye başladığı söylenebilir. Bu bağlamda bireylerin çıkmaza ve ikilik içine düştüğü görülmüştür. Birey bu hızlı dönüşümler karşısında kimlik krizi ve bunalımına sürüklenmiştir.

Bu çalışmada Nuri Bilge Ceylan'ın Ahlat Ağacı filminde bireysel olarak kişinin kendisiyle iç muhasebesi, gelenek ve modernite arasında sıkışmışlığın doğurduğu aidiyetini kaybeden insan ve akabinde Türkiye toplumu özelinde de kök, toplumsal hafıza, kent, taşra, gelenek ve modernite kavramları ele alınacaktır. Film okuması, Sinan'ın yaşadığı toplumsal değerlerle çatışma hali ve kimliğini arayışı bağlamında incelenecektir. Karakter analizleriyle birlikte, tiplerinin Sinan'ın kendi serüveninde hangi konuma denk geldikleri, neyi karşıladıkları değerlendirilecektir. Modern bir yaşama doğan Sinan'ın serüveninde kendisi başta olmak üzere tüm karakterler üzerinden tipler ve karşılaştırmalar yapılacaktır.

Nuri Bilge Ceylan'ın, filmde yalnızca modernitenin izlerine değil, post-modernitenin sorunlarına da cesurca değindiği ve eleştirilerini de diyaloglarla açık şekilde sunduğu görülmüştür. Sinema gerçek hayatı yansıtırma konusunda oldukça etkili bir araçtır. Nuri Bilge Ceylan filmleri birçok açıdan çalışmalara konu olmuştur. Toplumsal sorunlarla ve gerçeklerle iç içe olan filmleri çok farklı yönlerden incelenebilir. Modern ile post-modern çağın bireye ve topluma tesirleri ve sonuçları üzerinden Ahlat Ağacı'nın incelenmesi ise özgün bir çalışma olarak addedilebilir. Ahlat Ağacı'nın Nuri Bilge Ceylan'ın

yakın dönem yapıtı olması sebebiyle diğer filmlerine göre üzerine yapılan ve yazılan çalışmaların daha az olduğu görölmektedir. Bu doğrultuda Ahlat Ağacı filmi post-modern dönemde çekilmiş ve Türkiye'nin toplumsal sorunlarıyla birlikte çağa ait problemleri de ironik dille eleştiren bir filmidir. Türkiye özelinde geleneksel toplum-modern toplum ikiliğiyle ilerleyen film, Baba'nın yaşadığı ve sonucu vazgeçmişlik olan savruluk, başkarakter Sinan'ın da kendini aradığı, yaşamın sırrını keşfetmeye çalıştığı ve sonunda ilk kaçtığı noktaya döndüğü bir süreç olarak gözler önüne serilmiştir. Sinan'ın yalnızlığı, taşraya olan bakışı, kendisini arama ve kendisiyle yüzleşme süreci film boyunca karşılaştığı karakterler ile olan diyaloglar ile çözümlenmeye çalışılmıştır.

1. Kendilik Süreci

İnsan her zaman daha fazlasını isteyen, geleceği hayal eden, sorgulayan, keşfetmeye çalışan ve bu bağlamda potansiyelini aşabilme yeteneğine sahip olan tek canlıdır.¹ Bazılarınca modern kapitalizmin doğuşunun temeli olarak kabul edilen 'Arılar Masalı'nın yazarı Bernard Mandeville, eserlerinde sıkça insanın her eyleminin altında doyurulma isteği içinde olan ben sevgisi, hırs, kibir ve ego gibi duyguların olduğunu ifade etmiştir. Ancak, bunun karşıtı görüşte olanlar çoğunluktadır.² Zira insanın içinde iyilik de kötülük de vardır ve bununla birlikte iyi ile kötüyü birbirinden ayırma melekesi de bireyde doğuştan bulunmaktadır.

Modern çağ vicdanın ve ahlakın kaynaklığı konusunda tartışmaları tetiklemiştir. Rousseau ve Descartes'e göre doğuştan gelen vicdan, Spencer'e göre toplumların deneyip kalıtımına katmasıyla, ahlâkî alışkanlıklar olarak nesilden nesile aktarılmaktadır.³ Tartışmaların detayına girmeden vicdanın bu iki kaynağını şu şekilde birleştirmek mümkündür. Vicdan, pratik hayatta bireyi iyiye götürür ve kötülükten uzaklaştırır. Ancak teoride hangi davranışın iyi veya kötü olduğunun bilinmesinde bireyi yanıltabilir. Sözgelimi adaletin iyi olduğunu her insan bilir, ancak adaletin nelığı toplumdaki farklılıklarla gösterebilir. Bunun ayırımını bilmek aklın görevidir.⁴ Buna göre ahlâkî davranış bir bakıma akla dayanan davranıştır, denilebilir. Elbette din fenomeninin de ahlâkî temeli olma konusunda iddiası bulunmaktadır. Hatta dinin doğası gereği bir ahlâk sistemi olduğu söylenebilir.⁵ Ancak dini algılamak için de insanın aklına ihtiyaç söz konusudur. Bu bağlamda temele insan aklının alınması ve insanın iyiliğe yatkınlığının din ile birbirini tamamladığını veya pekiştirdiğini söylemek mümkündür.⁶ Vicdan ise dışımızda gelişen birtakım ahlâk olaylarının içimizdeki kaynağıdır. Haliyle insanın içerisinde doğuştan var olan vicdan, ahlâkî da bir sacayağını oluşturmaktadır.

¹ Metin Özbek, *50 Soruda İnsanın Tarihöncesi Evrimi* (İstanbul: Bilim ve Gelecek Kitaplığı, 2015), 20-21.

² Filiz Bayoğlu Kına, "İnsan Doğası Ve Ahlakın Yapaylığı: Arıların Masalı", *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 63 (Aralık 2019): 19-25.

³ Jean-Jacques Rousseau, *Emile* (İstanbul: Selis Kitaplar, 2009), 76-77; Emine Aydoğan, "Descartes'ın Ahlak Anlayışı / Descartes's Ethics", *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 55 (Ocak 2018): 112; A. Gökhan Yaşa, "Herbert Spencer Sosyolojisinde Sosyal Evrimcilik ve Liberalizm Etkileri", *Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi (AKAD)* 10/19 (Kasım 2018): 600.

⁴ Nurettin Topçu, *Ahlâk* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2016), 141-142; Alexis Carrel, *İnsan Denen Meçhul* (İstanbul: Yağmur Yayınları, 1976), 154-155.

⁵ Ejder Okumuş, *Din Sosyolojisi* (Ankara: Maarif Mektepleri, 2018), 211-212.

⁶ Enver Uysal, "Dindarlığın Ahlâkî Temeli Üzerine Bazı Düşünceler", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 14/1 (Ocak 2005), 41-59.

İnsanlarda mülkiyet geliştikçe tahakküm kurma isteği ve kötücül davranışlar da artmaktadır.⁷ Sözelimi "ilkel" insanların kendilerini koruyabilmek adına daha sert bir mizaca sahip oldukları söylenmektedir. Ancak diğer insanlara acı vermekten zevk alma eğilimi savaşlarla birlikte belirginleşmiştir. Savaşçılar ve avcılar arasında bu bağlamda ilişki kuranlar, avcılarının zamanla silah gücünü elinde bulundurmalarıyla savaşçı haline geldiklerini ve toplumun geri kalanı üzerinde tahakküm kurabildiklerini ifade etmektedirler. Savaşı insan avı olarak görme fikri de bununla oldukça bağlantılıdır.⁸ Başlangıçta bu eğilim yalnızca savaşta yaşanan bir duygu iken savaşta öldürmeyi öğrenen insan, bunu barışta da uygulamaya başlamıştır. Giderek, anlaşmazlıklar da taraflardan birinin ortadan kaldırılmasıyla çözümlenmiştir.⁹

Modern dünyada ahlâkî tasavvur Bauman'ın kötülüğün sembolik coğrafyası olarak adlandırdığı bir fenomen ortaya çıkarmaktadır. Bu, kötülüğe dair ihtimallerin bireylerden çok toplumların, politik toplulukların ve ülkelerin özünde yattığına inanan bir düşüncedir. Kötülüğün yeni biçimi, modern görevin yapıldığından ve ahlâklı bir insan olduğundan emin şekilde bir yabancıнын yaşamını yok saymaktan geçmektedir. Akışkan modernlik aynı zamanda insanların istatistikî birimlerden ibaret gören bir devleti desteklemektedir. İstatistik, insan yaşamlarından daha önemlidir. Dolayısıyla kişisel hiçbir şey yoktur, her şey yalnızca işle ilgilidir. Bauman, bunu akışkan modernliğin yeni İblisi olarak tanımlar.¹⁰ 'Akışkan yaşam' kavramı burada önem kazanmaktadır. Akışkan yaşam, dünyayı tüm canlı ve cansız parçalarıyla tüketim nesnelere dönüştürmektedir. Tüketilmeye uygun olma özelliklerini yitirince ise 'atık' haline gelmekte ve alanı yeni, kullanılmamış tüketim nesnelere devretmektedirler. Akışkan hayat, kişinin kendisini sürekli irdelemesi, tenkit etmesi anlamına gelmekte ve kişinin kendisine duyduğu hoşnutsuzluktan beslenmektedir. Akışkan modern toplum ile akışkan yaşam birbirine kesintisiz bir devrim içinde kilitlenmiştir. Akışkan, modern ve tüketimci toplumlar 'uzun soluklu ve bütüncül idealleri' aşmaktadır.¹¹ Yalnızca âna önem veren, geçmişi bilmeyi gerekli görmeyen bireyler kendilerini hiçbir iz bırakmayan, anlık yaşam biçimine indirgerler.¹² Buna bağlı olarak ifade edilen akışkan modern kültür de öğrenmeye ve biriktirmeye yönelik değil, bilakis bağlantısızlık, süreksizlik ve unutmaya dayalı bir kültür gibidir.¹³ 'İlerleme'yle ilişkili olarak aile yaşamının parçalanması, depresyon ve psikolojik hastalıklar, suç ve şiddetin artması, artan yabancılaşma hali, yalnızlık, kopuş duygusu ve ait olma hissinin kaybı gibi örnekler bu yitim ve sorunsallardan bazılarıdır.¹⁴ Bu doğrultuda modernite, küreselleşme ve post-moderniteyle belirginleşen tüketim toplumu, aile yaşamından savaş teknolojisine kadar hayatın her noktasına sirayet etmiştir ve bu durum bireyin yaşam biçiminde ve haliyle toplumda birçok değişikliği beraberinde getirmiştir. Bireyin yaşamında, seçimlerinde veya davranışlarında çoğu kez savruk ve kararsız olması, kendini çıkmazda ve yalnız hissetmesi durumu son yüzyılda

⁷ Engin Gençtan, *İnsan Olmak* (İstanbul: Remzi Kitabevi, 1994), 13.

⁸ Pierre Clastres, *Şiddetin Arkeolojisi İlkel Toplumlarda Savaş*, çev. Sarp Tuna (İstanbul: Nora Kitap, 2017), 13-14.

⁹ Engin Gençtan, *İnsan Olmak*, 13-14; Richard Sennet, *Karakter Aşınması Yeni Kapitalizmde İşin Kişilik Üzerindeki Etkileri*, çev. Barış Yıldırım (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2019), 21.

¹⁰ Zygmunt Bauman ve Leonidas Donskis, *Ahlaki Körlük*, çev. Akın Emre Pilgir (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2020), 15-18.

¹¹ Zygmunt Bauman, *Akışkan Hayat*, çev. Akın Emre Pilgir (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2020), 17-19, 64.

¹² Max Horkheimer ve Theodor W. Adorno, *Aydınlanmanın Diyalektiği*, çev. Nihat Ülner ve Elif Öztarhan Karadoğan (İstanbul: Kabaalıcı Yayınevi, 2014), 283.

¹³ Bauman, *Akışkan Hayat*, s. 84.

¹⁴ Abdülvehhab M. el-Messiri, *Kalemin Dansı, Göstergecinin Oyunu Seküler Emperyalist Epistemoloji*, ed. Hatice Nuriler (İstanbul: Mahya Yayıncılık, 2021), 119-120.

belirginleşmiş ve teknolojinin gelişmesi ile birlikte asoyallık haliyle bu durum giderek artmaya devam etmektedir.

2. Toplumsal Hafıza Ve Aidiyet

Hafıza; süreklilik, ân, idrak ve kendiliktir.¹⁵ Modernleşme sürecinde özellikle ulusların inşasında ‘toplumsal hafıza’nın toplumun ‘kendilik ve kimlik’inin (hüviyet) temel ögesi olduğu anlaşılmıştır. Modernleşme, Batı dışı toplumlarda esas itibariyle toplumsal hafızanın sıfırlanması işlemidir. Toplumsal hafızaya müdahale etme isteği ise bireylerin veya toplumların mevcut kimliğinin değiştirilmesi arzusundan kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla toplumsal hafızaya yapılan her müdahale kimliğe yapılan müdahale ile özdeşleşir. Bu sebeple toplumlar, Osmanlı son döneminde olduğu gibi önce aidiyetlerinden utanırılır akabinde daha ileride gösterilen toplumlara yetişmeye çalışırlar.¹⁶ Batı bilim ve tekniği, buhar çağı, elektrik çağı akabinde bilgisayar ve televizyon çağına geçmiştir. Giderek artan değişimi ve teknolojik çağı kontrol etmek bir yana yetişmek dahi güçtür. Teknolojik ve ekonomik hayat, ahlâkî ve toplumsal dünyanın sonunu hazırlamaktadır. Modern toplumlar, toplumsal değerlerin çöküşünden kaynaklanan ağır bunalımlar, sorunlar, belirsizlikler ve krizler yaşamaktadır. Aşırı bireycilikle bu değişim hız kazanmış ve hiçbir dinî, ahlâkî otoriteye ihtiyaç duymayan gençlerin yetişmesine sebep olmuştur.¹⁷ Modern çağda bireycilikle birlikte yalnızlaşma ve yabancılaşma süreçleri de belirginleşmiştir. Bu yalnızlaşma durumu toplumdan soyutlanma anlamındadır ve birey kendini onlarca insanla birlikteken yalnız hissetmektedir.

Modernleşme, tüm dünyadaki tarihsel süreçleri anlamsızlaştırmış ve onları tek bir yöne kanalize etmiştir.¹⁸ Türkiye’de, Osmanlı’nın çöküşüyle birlikte devlet sisteminin değişimi, inkılaplar, verilen haklar, değişen kanunlar ve darbeler ile bu süreç değişimin ana eksenini olmuştur. Akabinde ise Tanzimat ile başlayan modernleşme olgusu, Türkiye’nin değişim ve dönüşümünde çok önemli bir dönüm noktasını oluşturmuştur.¹⁹ Batı dışı toplumlar ‘gelişmiş ve ileri’ görülen Batı toplumunun izdüşümü üzerine bir yaşam biçimi inşa etmişlerdir. Dolayısıyla bu durum toplumda kültür çatışması, karmaşa ve krizlere sebep olmuştur. Türkiye’nin modernleşmesinde gelenek ve modernite karşıtlığı da önemli bir konudur. Gelenek, insan toplumsallığının doğası olarak ifade edilebilir. Modernliğin kendisi geleneklerden kopuş gibi algılanmıştır ve bu şekilde gelenek modernitenin karşısında konumlandırılmıştır.²⁰ Ek olarak burada kent hayatı ile köy hayatı arasında bir fark gösterilmektedir. Genel olarak kent hayatı daha modern, Batıcı, gelişmiş ve ileri görülmekteyken; köy hayatı, taşra, geleneksel, bayağı, gerici ve aşağı görülmektedir. Bu problem köyde yaşayan insanların kendini o şekilde görmelerinden de kaynaklanmaktadır. Bilhassa evlere televizyonun da girmesiyle birlikte medyanın gösterdiği özenilen hayat, şehrin kalabalık, ışıklı, göz kamaştırıcı hayatı olmuştur.

Türkiye’nin modernleşmesi meselesi henüz anlaşılabilirken, post-modernite süreci hayatlarımıza girmiş, bir yandan modernite devam ederken diğer yandan muhtevada

¹⁵ İhsan Fazlıoğlu, *Kendini Bulmak* (İstanbul: Ketebe Yayınları, 2020), 228.

¹⁶ Faruk Karaarslan, “Modern Dünyada Toplumsal Hafıza ve Dönüşümü” (Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2004), 59, 108.

¹⁷ Francis Fukuyama, *Tarihin Sonu ve Son İnsan*, çev. Zülfü Dicleli (İstanbul: Profil Yayıncılık, 2016), 410.

¹⁸ Fahrettin Altun, *Modernleşme Kuramı* (İstanbul: İnsan Yayınları, 2017), 142.

¹⁹ Ünver Günay, *Din Sosyolojisi* (İstanbul: İnsan Yayınları, 2020), 586.

²⁰ Yasin Aktay, *Postmodern Kavşakta Din ve Sivil Toplum* (İstanbul: Tezkire Yayıncılık, 2015), 99.

değişimler yaşanmış, farklı ve hızla değişmeye devam eden yeni bir sürece girilmiştir. Arafta olan, her sese ve her işarete koşturan, savrulan, ikili tavırlara girmek zorunda kalan ve aidiyeti bulunmayan yalnız birey tipinin, Ahlat Ağacı filmi üzerinden bu doğrultuda incelenmesi mümkündür. Kökünü kaybetme ve arama durumu modern insanın önemli sorunlarından biridir. Aidiyet ve bağlılık hissi yalnız bireyin arayışında ilk adımdır. Ahlat Ağacı'nda başkarakterin yalnızlığı, taşra ve kent, hayalleri ve hayat şartları arasında sıkışmışlığı, taşradan kaçmasıyla başlamış ve taşrada kendini bulmasıyla sonuçlanmıştır.

3. Bir Modern Sinema Örneği Olarak 'Ahlat Ağacı' Filmi

Modernite ile birlikte yaşanan anlam kaybı ile post-modern dönemde anlamın yerini görüntü almıştır. Görüntü gösterenin yerine geçerek, 'görüntüsel gösterge'yi oluşturmuştur. Görüntüsel gösterge ise göstergebilimin türlerinden biridir ve post-modern dönemde gerçekliği gösterdiği ifade edilmektedir.²¹ Sözelimi, Baudrillard'a göre imgelerin otomatik olarak sel gibi akması ile bir anlamda sinema ve televizyon, çağın gerçekliğini oluşturmaktadır.²² Sinema ile televizyon dünyasına post-modernizm etkileri ise 1980'lerde ulaşmıştır ve post-modern süreç, sinema ile televizyondan akan imgelerde ve anlamlarda görülebilmektedir. Sözelimi geçmişe duyulan özlem, geçmiş ve şimdi arasındaki sınırların silinmesiyle oluşan birleşme, gerçekle ilgilenme, arzunun metalaşması, tüketim kültürü ve yabancılaşma, modernizm ve post-modernizmin sinemaya yansıyan özelliklerinden bazılarıdır.²³ Post-modernist sinema yüzeyselliklere ilgi gösterirken tüm 'açıklama' türlerine ilişkin kayıtsızlık sergiler. Olivier, post-modern sinemayı; çoğulculuk, yüzeysellik gibi özellikleri aşmaya çalışmayan 'birleştirici' türden filmler ve bunların sunulmasından hoşnut olmayan ve onları 'post-modern durum' nitelendirmesiyle sorunsallaştıran ve sorgulayan yıkıcı filmler şeklinde sınıflandırır. Post-modern filmin ikinci tipi çoklukla yetinmeyerek iletişim, toplumsal cinsiyet, sanat ve kültürün konumu ile diğer konulara ilişkin sorunların odağında eleştirel bir okumaya işaret etmektedir.²⁴ Nuri Bilge Ceylan'ın genel olarak filmleri üst-kurguya sahip, ironik ve eleştirel filmlerdir. Ahlat Ağacı yönetmenin bu bağlamda modern ve post-modern sorunları aktaran ve bu durumları eleştiriye açıkça tabi tutan filmlerindedir. Yapıtlarında edebiyatı ve felsefeyi etkili biçimde kullanan Nuri Bilge Ceylan, gerçekliği ve samimiyeti yüksek filmler yapmıştır. Bu bağlamda profesyonel fotoğrafçılık becerisi filmlerin çekiminde izlerini göstermekte, bazen diyalogsuz ve fotoğraf gibi sahnelerinden onlarca duygu ve diyalog çıkartılabilmektedir.

Ahlat Ağacı Nuri Bilge Ceylan'ın 2018 yapımlı uzun metrajlı son filmidir ve oldukça durağan ilerlemektedir. Nuri Bilge Ceylan toplumu ve çağı tanımakta ve ilişkiler ağını filmlere doğrudan yansıtmaktadır. Senaristlerinden biri ve Nuri Bilge Ceylan'ın amcasının oğlu olan Akın Aksu'nun hikayesi üzerine yazılan Ahlat Ağacı filmi, günümüzün yalnız, idealist, kent ve taşra arasında kalan ve genelde şehri tercih eden ama sonunda hep o taşraya dönen insanlarını anlatmaktadır.²⁵ Aile ilişkileri zayıf, diyaloglarla birbirlerinin etlerini kanatmaya çalışan, hedeflerinin peşinde koşan ama engellerden yorulan, çoğu kez

²¹ Roland Barthes, *Göstergebilim İlkeleri*, çev. Mehmet Rifat ve Berker Vardar (İstanbul: Kültür Bakanlığı, 1979), 41.

²² Jean Baudrillard, *İmkânsız Takas*, çev. Ayşegül Sönmezay (İstanbul: Ayrıntı, 2012), 142.

²³ Sabri Büyükdüvenci ve Semire Ruken Öztürk (ed.), *Postmodernizm ve Sinema* (Ankara: Dipnot Yayınları, 2014), 14, 25-26.

²⁴ Bert Olivier, "Modernite, Modernizm ve Postmodernist Film: Verhoeven'in Temel İlgüdü'sündeki Yüzeysellikler", *Postmodernizm ve Sinema*, ed. Sabri Büyükdüvenci ve Semire Ruken Öztürk (Ankara: Dipnot Yayınları, 2014), 46-48.

²⁵ Nuri Bilge Ceylan, "Ahlat Ağacı Cannes".

vazgeçen insanların bitmek bilmeyen umudunu ve döngüsünü işlemektedir. Türkiye'nin modernleşme sürecinde, ailenin değişimini sosyolojik olarak ortaya koymuştur. Ceylan'ın ifadesiyle filmde "Türkiye'de kendini var etmeye çalışan ya da bağımsızlığını bir şekilde kazanmaya çalışan bir gencin etrafını kuşatan değer yargıları tüm her şeyiyle" gösterilmiştir.²⁶ Filmi Sinan'ın kendilik serüveni olarak ele almak mümkündür. Sinan üniversiteden mezun olmuş, şehirden taşraya geri dönen bu bağlamda boşluğa düşen, kararsız bir geleceğe atılan günümüz gençlerinden biridir. Kendini tanımaya ve aramaya henüz yeni başlamıştır. Film boyu ileride ne yapacağına karar veremediğini, idealleri olduğunu ancak şartlara göre yapması gerekenlere direnç gösterdiğini görmekteyiz. Sinan, filmin başından sonuna tüm sahnelerde gördüğümüz, başkarakterdir ve kendini bulma süreci bu bağlamda karşılaştığı tüm karakterler, duraklar ve sahneler üzerinden işlenebilir. Sınıf öğretmenliği bölümünden mezun olmuştur ve tek hedefi yazmış olduğu meta-roman olduğunu ifade ettiği ve filmin adı da olan "Ahlat Ağacı" kitabını bastırmaktır. Mevcut durumdan rahatsızdır ve kitabıyla değişim ve "insanlığın ilerlemesine bir katkı" sağlayabileceğini düşünmektedir.

Sinan, taşralıları "dar kafalı hoşgörüsüz bezelye taneleri gibi birbirine benzeyen insanlar" olarak niteler. Taşrada yaşamayı "ömür çürütme" olarak görmektedir. "Modern insan" taşralı oluşundan, topraktan ve geçmişinden utanmaktadır. Burada Tönnies'in cemaat ve cemiyet ayrımına da değinmek mümkündür. Cemaat eskirken, cemiyet ise bir fenomen olarak yenidir. Kırsal hayatta insanlar arasındaki cemaatin güçlü ve canlı olduğu görülmektedir. Cemiyet, geçici ve yüzeyseldir. Haliyle cemaatin canlı bir organizma, cemiyetin yapay ve mekanik bir kitle olduğu anlaşılmaktadır. Cemaat ortak irade, ortak mülkiyet, toplumun menfaatinin düşünülmesi, örf ve adetler gibi özelliklere sahipken; cemiyet, ferdi irade, ferdi menfaatinin üstünlüğü, moda ve özel mülkiyet gibi özelliklere sahiptir. Bu bağlamda geleneksel taşra toplumu cemaat mefhumunu; modern kent ise cemiyeti temsil etmektedir.²⁷ Buna göre gelenek-modernite ayrımı dışında cemaat-cemiyet ayrımı da taşra ve kent için yapılmaktadır. Sinan, taşra zihin yapısı ve geleneksel yaşam halini hor görmekle birlikte modern yaşamı, kent hayatının ve kapitalist sistemin bireyi sürüklediği yalnızlığı ve çıkmazı da eleştirmektedir. Buna rağmen taşrada istediği değişimi gerçekleştiremeyeceğini ve en azından düşüncelerini dile getirebileceği, eğitilmiş kitlenin bulunduğu kent yaşamını taşraya yeğlediğini anlamaktayız. Taşradan ne kadar nefret ettiğini, hor gördüğünü ve cahil geri kafalı insanlarla yaşamının bir ömrün çürümesinden ibaret olduğunu söylerken, açık görüşlere ve onu tatmin edecek hayata kentle ulaşacağını sezdirmektedir. Sinan'ın bölgeyi tanıtan yazıları kendine yakıştıramadığını ve kendini bağımsız bir yazar olarak gördüğünü söylemek mümkündür. Sinan, hayalleri konusunda babasının geçirdiği süreç gibi engellerle karşılaşmaya başlamıştır. Bu bağlamda 'hayatın sırlarını' kitabında vereceğini düşünmektedir. O, başına buyruk, umursamaz, dili keskin ve yalnız biridir. Henüz ilk sahnede Sinan'ı elinde gazete ile görmekteyiz, telefon ile değil. Oysa günümüzde basılı gazete okuyan çok az genç bulunmaktadır. Sinan kitaba, metne ve şiire aşinalığını film boyunca seyirciye göstermektedir. Akabinde Çan ilçesine geri dönen Sinan'ın, burada diğer karakterlerle diyalogları başlamaktadır.

²⁶ Ceylan, *Ahlat Ağacı Cannes* .

²⁷ Max Weber vd., *Şehir ve Cemiyet*, ed. Ahmet Aydoğan, (İstanbul: İz Yayıncılık, 2000), 21-23; F. Tönnies ve Ziyaeddin Fındıkoğlu, "Cemaat Ve Cemiyet Nazariyesi", *Journal of Istanbul University Law Faculty* 9/3-4 (Eylül 2011): 712-48; Mehmet Gezgın, "Cemaat-Cemiyet Ayrımı ve Ferdinand Tönnies", *Istanbul Journal of Sociological Studies*, 22 (Eylül 2011): 198.

3.1. Başka Bir Hayat Mümkün Mü?

Filmdeki Anne ve Hatice karakterleri birbirlerine birçok açıdan benzeyen iki taşralı kadındır. Anne ve Hatice bir manada kadercilik anlayışı dâhilinde değişmezlik ilkesini kabullenen karakterlerdir. Hayatlarını başka şekilde yaşama ihtimali onlar için ne kadar yakın görünse de aslında çok uzaktır. Anne film boyunca evde gördüğümüz, otoriter anne tipidir. Filmde birçok sahnede anne televizyon önündedir, dizileri ve filmleri kovalamaktadır. Sinan, annesine çok değer verir ve kitabı onun için yazdığını söyler, ancak aynı zamanda annesine çok kızmaktadır. Bu kızgınlığının sebebi babasıdır, onu seçmesi, evli kalması ve onu savunması gibi birçok sebeple annesiyle karşı karşıya gelmektedir. Babasından çok annesi ile sohbet etmekte, babasıyla ilgili sorunlarını da anne ile paylaşmaktadır. Annenin yine olsa yine aynı insanla evlenecek olması, hayatını kabullenmesi, her zaman bardağın dolu tarafına odaklanması, aileden gelen ve toplumdaki olağan yaşam döngüsünün kırılmayacağına olan inancını göstermektedir. Anneye göre önemli şahsiyetler toplumsal statüsü yüksek kişilerdir. Taşrada yaşayanların gözünde eğitilmiş insanlar, bilge ve danışılacak insanlar olarak görülmektedir. Ancak zamanla üniversite bitiren insanların bir işe girememesi veya alınan eğitimin yetersizliği gibi sebeplerden dolayı bu güvenin kırılmaya doğru gittiği söylenebilir.

Sinan, her ne kadar annesine kızsada da annesinin kararlarına saygı da duymaktadır. Anne Baba'nın eskiden hayalleri olduğuna ancak önüne çıkan engellerden dolayı kendisine çıkar yol olarak ganyanı bulduğuna inanmaktadır. Aynı zamanda anne, duygusal, aileyi birlikte tutmaya çalışan ve korumacı bir tiptir. Hatice ise taşranın zorluklarını görmüş ve daha kolay bir hayat arzulayan genç bir kadındır. Taşrada kadınlar eğitime devam edip 'toplumca kabul edilebilir bir meslek'e sahip olmadıkça tek seçenekleri ev kadınlığıdır.²⁸ Hatice de zengin biriyle evlenerek statü kazanacaktır. Hatice'yi sahne boyunca televizyonlarda sunulan 'ideal kadın rolü'yle görürüz. Eşarbiyla oynaması, dudağını ısırması, cilvesi ve yazmayı çıkardığında uçuşan saçları; kamera bu sahnede diyalogdan çok görüntü, mimik, duruş, hissettiriş ve yaşayış üzerine odaklanmıştır.²⁹

"İnsan neden illa en yakınında duran hayatı seçip onu yaşamak zorunda ki?

Öyle bir şey yok. Gerçekten isteyen bir şekilde gider istediği hayatı yaşar yani.

Hâlbuki hayatta o kadar güzel şeyler var ki.

...

Mesela, kalabalık ışıklı caddeler, rüzgârlı tepeler, güzel yemekler...

Hepsini gördüm, bir numara yok hiçbirinde. Başka?

Uzaklara giden gemiler, ılık akşamlar, aşklar, sarhoşluklar, yağmurlar altında ıslanmalar...

Her şeye, hayat çok yakın gibi ama aslında değil, her şey çünkü çok uzak."

Hatice'nin hayalini kurduğu hayat, aslında hep öykündüğü fakat sadece televizyon reklamlarında ve dizilerinde uzaktan seyrettiği kurgulanmış bir hayattır. 'Hayal' ve 'ideal hedef'e konulmuş hayat budur ve taşralı da şehirli de bu hayatı elde edebilmek için

²⁸ Arzu Çur, "Kadınlar Taşranın Yurtsuzları", *Taşraya Bakmak*, ed. Tanıl Bora (İstanbul: İletişim Yayınları, 2010), 123.

²⁹ Kamera arkası görüntüler için bkz. Nuri Bilge Ceylan, "The Wild Pear Tree - Making of Documentary - Trailer"; Nuri Bilge Ceylan, "Ahlat Ağacı Kamera Arkası-Sinan ve Hatice".

çalışmaktadır. Post-modern kültürde televizyon toplumun aynası değildir, aksine toplum televizyonun aynasıdır. Televizyonda işlenmeyen her şey çağdaş yüzyılın ana eğilimlerine uzak düşer.³⁰ Taşra insanı, kent hayatına özenirken, kentte uzun yıllar yaşayan insanlar ise emeklilik hayallerine taşraya dönüşü koymaktadır. Köylülük, toprak ve taşralılık post-modern çağda moda olmaya başlamış, insanların geleneksel, otantik yaşam arzusu modalaşmış ve giderek alıcısı artan bir noktaya ulaşmıştır. Bu bağlamda filmde modernliğin, kapitalizmin tesirleri kadar yer yer post-modern izlere de rastlamaktayız.

3.2. Modern Hayata Uyum Sağlamak

Henüz filmin başında kuyumcudan “*Parasız adama nerede hayat var?*” şeklinde bir cümle duymaktayız. Modern çağda para olmadan hiçbir şey yapılamamaktadır, ilişkilerin tümü çıkara ve karşılık almaya bağlanmıştır. Para her şeyden önemlidir, hedefe giden ve hayalleri gerçekleştirmenin yolu paradan geçmektedir. Bireysellik fikri insanları çıkar gözetmeye, bencillığe ve umursamazlığa sürüklerken, toplumları içsel bakımdan birbirine kayıtsız insanların bulunduğu büyük şehir sakinine dönüştürmüştür.³¹ Karşılıksız iş yapanlar “*ahmak*” görülmekte ve ‘normal’ olanın çoğunluğun yaptığı olduğuna dair kişiye baskı yapılmaktadır. Zengin ve toplumsal statüsünü güç olarak kullanan Kuyumcu tipi ile onun bir manada sınıf karşıtı olarak düşünülebilecek toplumun çoğunluğunu gösteren Milli Piyangocu (Nevzat) işçi tipini birlikte ele almak mümkündür. Nevzat, bilet satan, hayatı ucu ucuna yetiştirmeye uğraşan, şehirli çalışan insanları yansıtmaktadır. Bir yerden kısıp bir yere veren, öncelikler sıralaması olan, günlük ve aylık hesaplar yapan insanlar, faturaları, giderleri ve gelen parayı karşılaştırınca bunalıma girmekte ve çıkmazlara sürüklenmektedir. Yalnızca yaşamak ve ayakta kalabilmek için günleri geçiren insan tipidir. İşçiler bağlamında, Marx’ın beklediği ‘ploleter fakirleştirilmesi’ gerçekleşmezken, işçilerin yatıştığı, istemli veya istem-dışı kapitalistlerin yönettiği topluma ayak uydurduğu, aktif bir şekilde bu çerçevenin içinde kendi koşullarının iyileşmesi ve sınıf çıkarlarının tatmin edilmesi arayışına girdikleri görülmektedir. Bu doğrultuda işçi sınıfı kısıtlı ekonomik şartları nedeniyle yaşamının belli bir yerle sınırlandırıldığının farkında olarak ‘durumu’nu kabullenmiş ve modern yaşamın akışına dâhil olmuştur.³²

Toplumsal sorunlara değinilen bu sahnelerde işsizlik problemine de Sinan’ın Edebiyat Fakültesinden mezun, ancak öğretmen olarak atanamayıp polis olan arkadaşıyla konuşmasında değinilmektedir. Üniversite mezunu kişilerin kendi mesleklerini icra edememesi, hayata tutunmak için daha kolay ulaşılabilen mesleklere yönelmeleri gelişmemiş ve gelişmekte olan toplumların ortak sorunlarından. Sinan da mezun olmuş ve mesleğini eline almak için birçok sınavı geçmesi gereken bir gençtir. Ancak hayallerini önceleyerek, kitabı çıkarmak için sponsor aramaktadır. Bu bağlamda modernite ile belirginleşen iki yakın tipolojiyi de Belediye Başkanı (Adnan) ve Kumcu (İlhami) üzerinden okumak mümkündür. Taşranın küçük olması ve dolayısıyla herkesin birbirini tanıması sebebiyle nereli olduğu ve hangi aileden olduğu taşrada, kente göre daha önemlidir. Kapısı olmayan oda için Adnan’ın ifadesiyle;

³⁰ Arthur Kroker ve David Cook, *The Postmodern Scene: Excremental Culture and Hyper-Aesthetics* (Montreal: New World Perspectives, 1946), 268.

³¹ Horkheimer ve Adorno, *Aydınlanmanın Diyalektiği*, 207.

³² Zygmunt Bauman, *Modernite, Kapitalizm, Sosyalizm*, çev. F. Doruk Ergun (İstanbul: Say Yayınları, 2013), 46; Richard Sennet, *Kamusal İnsanın Çöküşü*, çev. Serpil Durak ve Abdullah Yılmaz (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2013), 212.

"Bizim kapımız herkese açık. Kimseden gizlimiz saklımız yok. Halkla mesafeli olmak eskilerde kaldı. Bu demokrasi dediğimiz şey sürekli ilerleyen, nefes alan, genişleyen bir şey. Öyle kalın duvarlar ardında sefa sürmek, kimseye hesap vermemek, kapalı kapılar ardında ali cengiz oyunları çevirmek, bunlar bir kere etik olarak şey değil."

Belediye Başkanı demokrasiden söz ederken geçmiş olarak bahsettiği dönem de aslında demokrasinin 'hâkim' olduğu dönem olarak görülmektedir. Makama ulaşan kişilerin para çıkarmak, başka işlerle uğraşmak gibi durumların artık olmadığını, her şeyin açık ve şeffaf ilerlediğini söylemektedir. Zira bu şeffaflığa kılıflar hazırlandığını, bunu kendisinin de 'tanıtıcı yazı' niteliği vererek kitap bastırma durumundan veya Kumcu ile olan iş anlaşmasının ardından 'birbirlerine bonkör davranma'larından anlamak olasıdır. İlhami, Belediye Başkanı'nın referansıyla birçok faaliyete, kitap bastırmalara sponsor olan biridir. Günümüzde de birçok inşaatçı, müteahhit veya herhangi bir iş adamı da bu şekilde etkinliklere, konserlere, programlara, fuarlara veya baskı işlerine destek olmaktadır. Bu manada sponsorluk hedef kitleye erişmede kullanılacak en etkin iletişim yöntemlerinden biridir. Reklam ücretleri ile kıyaslandığında maliyetinin daha düşük olması da oldukça önemli bir etkidir. Sponsorluk faaliyetlerine destek olanlar, bunu genelde imajlarını sağlamlaştırmak, kurum kimlikleri oturtmak, halkın gözünde iyi bir kuruluş olarak algılanmak, faaliyette bulunduğu topluma faydalı olmak veya kuruluşun tanıtımını gerçekleştirmek maksadıyla yapmaktadırlar.³³ Sinan kitabının yaşam kültürü üzerine olduğunu söylemekte ve bunu şöyle ifade etmektedir;

"Ben sadece hayatın sırlarını arıyorum kendimce. Tüm olumsuzluklara rağmen hiç şikâyet etmeden ve sanki mutluluğun sırrını keşfetmiş gibi görünen o ihtiyarın dünyasında yani hepimize merhem olabilecek bir sır olabileceğini düşünüyorum nacizane."

Sinan burada film boyunca hissettirdiği arayış duygusunu dile getirmektedir. Tüm olumsuzluklara, engellere rağmen yaşamaya devam eden ihtiyardan, aynı sorunlarla karşı karşıya kalmış olan mutsuz insanların deva bulabileceğini düşünmektedir. İlhami'nin yanıtıyla bir başka probleme değinilmektedir; *"Bu ülkede ayakta kalmak istiyorsan değişime ayak uyduracaksın."* Değişime ayak uydurmak yalnızca Türkiye'de değil, modern yaşamın olduğu her yerde bir zorunluluk olarak anlaşılmaktadır. Zira bir toplumun değişime, hıza ayak uyduramaması geride kalmakla koşut olarak görülmektedir. Teknoloji, hız ve haz bu çağın en büyük getirilerinden olmuştur. Dolayısıyla tüm bunlara ayak uydurmak ve sürekli güncel olmak gerekmektedir. Bauman, bir saniyelik dalgınlığın telafi edilmez bir mağlubiyet ve dışlanmayla sonuçlandığını, bunun bir sandalye kapmaca oyununa benzediğini ifade etmiştir. İlerleme, 'arkada bırakılma'yı beraberinde getirmiştir.³⁴ Buna göre güncel ve istikrarlı olmak, her zaman koşmak, modern dönemde "var olmak" için bir zorunluluk olarak görülebilir.

3.3. Geleceği Düş'lemek

Süleyman (yazar) karakterinin Sinan'ın nihai olarak ulaşmak istediği noktada olduğunu görmekteyiz. Süleyman tanınan, kitapları çok satan ve Sinan'a göre iyi bir yazardır. Yazarla konuşmasında onu deneyen, sinirlendiren Sinan, sonunda onu kendisinin kitabını okuyacak kadar yeterli ve tatmin edici nitelikte olduğunu görür, ancak burada Süleyman onu reddetmektedir. Düşüncelerini yerele (taşra) saptamayacağını,

³³ Mustafa Karadeniz, "Pazarlama İletişimi Kapsamında Sponsorluk Faaliyetlerinin Önemi", *Journal of Naval Sciences and Engineering* 5/1 (Nisan 2009): 64-66.

³⁴ Bauman, *Akışkan Hayat*, 92.

bunun ona göre kötü, küçük düşürücü bir durum olduğunu, her metinden kıssadan hisse bir şey çıkarılması gerektiğini, “*etkinlikçi-kültür kumkumaları*”nı hor gördüğünü dile getirmektedir. Sinan’ın hayalini kurduğu gelecek Süleyman’ın konumudur. Hayatta tek bir gerçek olmadığını söyleyen yazar, Sinan’a yeterince sinirlenmekte, katılmış olunan programların, sempozyumların her ne kadar gösterişe, ‘etkinlikçik’e kaydığını görse de bundan faydalananların da çok olduğu fikri sezilmektedir. Bahsi geçen boş zaman aktiviteleri olarak görülen bu etkinlikler, sinema, tiyatro gibi aktiviteler iş dışında bireylerin yapacağı, paylaşacağı, hatta bazen sadece paylaşacağı etkinlikler haline gelmeye başlamıştır. Boş zaman toplumsal açıdan zorunlu zamanın, topluma adanan zamanın ve bireyin kendine ayırdığı zamanın karışımını barındıran küresel bir terim olduğu halde, kazanç sağlayan çalışmaya ayrılmamış zaman “boş” sayılmaktadır. “Alışveriş unsuru” modern yaşamın boş zaman aktivitelerinin neredeyse hemen hepsinde bulunmaktadır. Boş zaman aktiviteleri statü sınırlarının belirsizleştirme amacı da gütmektedir.³⁵ Ancak iletişim çağıyla ve sosyal medya kullanımının artışıyla birlikte birçok toplumda, boş zaman etkinliklerinin artan bir biçimde ev-merkezli hale geldiği ve başta televizyon olmak üzere, medyanın güdümü altına girmiş olduğu söylenebilir. Özellikle popüler kültüre uyum sağlama, beğeni beklentisi gibi durumlar, gizlenen ve medyada gösterilmeye çalışılan sanal kimlik arasında kalan bireyler, kimlik karmaşasına sürüklenebilmekte ve bunalmalara girebilmektedir.³⁶ Zevk alma, hissetme duygularından yoksun olarak kameraya alma, gittiğini gösterme gibi emellerle gidilmeye başlanan bu tür etkinlikler artmaya ancak, alışlagelerek moda’laşmaya ve muhtevasından parça parça değer kaybetmeye başlamıştır. Sözgelimi sanat filmlerinin belli bir alıcısının bulunması doğal bir durumdur. Nuri Bilge Ceylan da film için alıntılarla konuşan karakterlerin, felsefi ve edebî yoğunluğun kendisinde bir korku oluşturduğunu, ancak bu algıyı kıracak durumlarla törpülemeye çalıştığını ifade etmektedir.³⁷

Süleyman, yazarın kişiliği ile ürettiği eserlerin bir tutulmaması gerektiğini söylerken Sinan “*kendi gerçeğini göremeyen bir yazarın başkaları hakkında söyledikleri ne kadar inandırıcı olabilir ki*” diyerek buna karşı çıkmaktadır. Sinan kendisiyle, kendi gerçeğiyle karşılaşmaktan korkmadığını söyler. Süleyman’la karşılaşması da ve sonrasında bunun gerçek bir sahne olup olmadığına dair bir emarenin verilmemesi de bununla ilişkili görülebilir. Aynı sahnede “*klişe*” bahsi de geçmektedir. Günümüzde de çok kullanılmasıyla birlikte klişeleşen şeylerin etkisini yitirdiği düşünülmektedir. Oysa “*klişeler bazen en temel doğruları*” ifade etmektedir. Dergi kapaklarında veya sosyal medyada çok fazla kullanılan ifadeler, dizeler, sözler de bu bağlamda zikredilebilir. Kahve-kitap-çiçek gibi modalaşan ve çoğu kez yalnızca sanal alemde paylaşılan, “*öyleymiş gibi gösterilen*” fotoğraflar çokça kullanılmaya devam etmektedir. Klişeleşen doğruların artık üzerine düşünmeye değer olmadığı ve hatta bunları kullananların çoğu kez küçümsendiği bir hal ortaya çıkmıştır. Elbette çok sık duyduğumuz veya gördüğümüz bu tür basmakalıp ifadeler rahatsızlık verme durumuna gelebilmektedir. Bu durumu sosyal medya gerçeği ve moda’laşma durumuyla ilişkilendirmek mümkündür.

³⁵ Diana Crane, *Moda ve Gündemleri*, çev. Özge Çelik, (İstanbul: Ayrıntı, 2003), 24, 119-120; John Tomlinson, *Küreselleşme ve Kültür*, çev. Arzu Eker, (İstanbul: Ayrıntı, 2004), 121.

³⁶ Abdulkadir Gölcü, Şükrü Balcı, ve Ayşe Arsal Gölcü, “Sosyal Medya Kullanımı İle Kendini Gizleme ve Yaşam Doyumu Arasında Bir Bağlantı Var mı?”, *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 21/1 (Mart 2019): 173-90, <https://doi.org/10.32709/akusosbil.511318>; Şükrü Argın, “Kapitalist Toplumda İşin ve İşgücünün “Kaderi”: Post-Fordizm”, 41 (1992): 28-29.

³⁷ Ceylan, “Ahlal Ağacı Cannes”.

3.4. İnanç Doğruyu Bilmeme İsteği Midir?

Oldukça uzun bir sahne olan imamlarla karşılaşmasında Sinan, Veysel'in (İmam 1) dedesine olan altın borcunu bilmekte ve buna dair imama mesajlar vermektedir. Bunu açıkça dile getirmeden saygısını koruyarak, ima ederek söylemektedir. Nuri Bilge Ceylan'ın ifadeleriyle Sinan, bu coğrafyada dinî konulardaki ayrık düşünceleri açıklıkla konuşabilmeyi bir tür tabu gibi gören kemikleşmiş bir anlayışa başkaldırmak isteyen bir dürtüyle, düşündüklerini ve kuşkularını açıkça dile getirmenin yaratabileceği ummadık tehlikelerin tuhaf kaygıları arasında sıkışıyor. Bu da Sinan'ın söyleyeceklerini, daha dolaylı, soyut, imalı, iğneli ve ikircikli bir kıvama çekmek zorunda bırakıyor.³⁸

Birlikte yürümleri ve kahve de oturmalarıyla tüm yolu izleyiciye de yürüten Ceylan, bu sahnede izleyiciyi adeta filmin içine dâhil etmiştir. Müftülüğün davetine giden Veysel, bunun mecburiyetinden yakınmaktadır. Nazmi'nin (İmam 2) bahsettiği Hz. Ebû Zer'i Sinan'ın bilmesi üzerine "*popüler sahabe*" tartışması başlamaktadır. "Tarihte ikinci planda kalmış kişileri zorla değerli hale getirme" durumu günümüzde geçmişe dönmeye çalışan, yapılan yeni icat veya çalışmalarda "*aslında bunu biz bulmuştuk'cular*" ile medeniyetin, dinin, önemli veya değil, şahsiyetlerini tanımaya çalışan, öğrenen ve öğretmeye çalışanlara da değinilmiş olmaktadır. Dinde reform konusunda insanın aklına verilen fırsat ile din arasında bir zıtlık gösterilmiş, günümüzde gündemde olan Kur'an'ın modern çağın sorunlarına yetebilmesi, karşılık verip veremeyeceği konularına değinilmiştir. Modern dönemde pozitivist düşünce ile birlikte bilginin kaynağı yalnızca akıl olarak görülmekte, din, toplum kurumlarından biri haline getirilmeye çalışılarak sınırlandırılmaktadır. Bu doğrultuda, 'dünya değişmiş insanlık nerelere gelmiş biz nerede kalmışız' diyen Veysi kendi toplumunu ve geçmişini hakir görmektedir. Bahsi geçen durum, modern Müslüman için uzun zamandır görülen problemlerden biridir. Veysi, Nazmi'ye göre daha etliye sütlüye karışmayan, tartışmalardan kaçan, teslimiyete kendini bırakmış bir imamdır. Nazmi ise günümüzde yeni imam olmuş, idealleri olan, değişime katkıda bulunacağını, halkı bilinçlendirebileceğini düşünen henüz o kadar tecrübesi olmayan, 'yeterince' engelle karşılaşmayan imam karakteridir. Veysi, kurcalamaktan çekinen ve belki de bıkan bir karakterdir.

Dinin şekilciliğe dönüştüğüne, içeriğinde problemler görüldüğüne, geçmişi de referans alamayacağımıza, tarihselciliğe, verilerin modern yaşama yetemediğine, bu konularda her zaman Nazmi, Veysi ve Sinan'da olduğu gibi tartışmaların süreceleceğine, dinin bazı öğelerinin modalaştığına ve ahlâk problemlerine değinilen sahnede senaristler, adeta geri dönülebilecek bir din algısı bırakmamışlardır. Bu doğrultuda dinin birçok yönünde tartışmanın olduğuna ve bir çıkmazı olduğuna işaret ettikleri görülmektedir. Ahlâk konusuyla alakalı olarak Sinan "*hiç kimse vicdaniyla, özgüveniyle baş başa kalan kimse kadar güvenilir olamaz*" derken ahlâkın insanın vicdaniyla olan bağlantısına değinmiş, ahlâkın yalnızca dine bağlı olmadığını ateistlerdeki suç oranlarının düşüklüğü örneğiyle bağlamıştır. Bu gibi toplumlarda suç oranları düşükken intihar oranlarının yüksek olması da maneviyat eksikliği ile ilişkilendirilmiştir. Öte yandan Friedrich Nietzsche, Max Weber ve Karl Marx'ın dinle ilgili görüşleri bağlamında dinin sosyal sorunları saklama ve meşrulaştırma gücüne de değinilmiştir.

Kahveye oturmalarından itibaren Sinan gazeteyle, iki imam ise telefonla uğraşmaya başlamıştır. Teknolojiden de söz edilerek "*Teknolojik oyuncaklar o kadar güzelleşti ki kutsal kaynaklarla tatmin olunamıyor sanki artık*" görüşü de yukarı da bahsettiğimiz problemlere karşılık gelmektedir. Teknolojik çağın insanını, modern veya post-modern

³⁸ "Nuri Bilge Ceylan: Hissetmek Değil Anlamak Önemli", Gazete, Cumhuriyet (Erişim 09 Nisan 2021).

insanı kutsal kaynağın tatmini, güç olarak gösterilmektedir. İmamın da herkes gibi hayalini kurduğu, istediği en üst model üründür ve daha altı bir ürüne sahip olunca yeterince modern olunamamıştır. Son olarak insanların kendi realitelerinden kaçmaya çalıştıkları söylenmiştir. Bahsi geçen realiteyle modern hayatta yaşamak oldukça zor görülmektedir, buna karşı olan, uyum sağlayamayan, alışmayan, umursayan, kendinden kaçamayan insan ise bir manada ahlat ağacına benzemektedir.

3.5. Yamaçtaki Ahlat Ağacı

Öğretmen olan baba; borçları bulunan, ganyan oynayarak parasını kaybeden, ailede konumu zayıf görülen, çevrede boş işlerle uğraşan biri olarak tanınan, işini ve toprağı seven, toprakla uğraşmaktan inatla vazgeçmeyen, kuyuyu kazarak su bulacağına ve toprağı yeşillendireceğini düşünen, umudunu kaybetmeyen ancak birçok engelle karşılaşan ve ilerlediği bu yolda da kendi başarısını sağlayamayan biridir. Sinan'ın babasıyla ilişkisi oldukça zayıftır. Babasına çok kızmakta ve onu umursamadığını göstermektedir. Öyle ki bazı sahneler de babasına oldukça ağır itham (hırsız) ve sözlerde bulunmaktadır. Ailede güçlü ve otoriter olan annedir (kadındır). Ancak Baba da başına buyruk, isteklerinden, hedeflerinden ve hayallerinden vazgeçmeyen biridir. Ganyan oynadığı söylenen, ama film boyunca oynadığını bir kez dahi görmediğimiz baba, toprağı ve işine sevdalidir. Kuyudan su çıkarmak için çabalayan, toprağı düşkün, zeki, gereksiz işlerle uğraştığı söylenen ve film boyu bir şeyleri başardığını hiç göremediğimiz baba karakteri, aslında zorlu yollardan geçtiği görülen ancak toprağı ve asıla olan dönüş inancını son sahneye dek hiç kaybetmemiş bir babadır. Toprağı dair Yunus Emre'nin şu dizelerini söyler; *"Hor bakma sen toprağı, toprakta neler yatur. Kani bunca evliya, yüz bin Peygamber yatur."* Mera hayvancılık üzerine geçen bu dizeler ile toprağın herkese ve her şeye yetebileceğinden bahsetmektedir. Önemli olan toprağı dönmektir. Adorno'nun teorisine göre kültür endüstrisi ve tüketim kültürü daha fazla arzunun arzulanmasını sağlayan arzulara, çoğaltmaya, olasılıkların işleyişini 'yapılandırmaya' değil, serbest kılmaya yönelmiştir.³⁹ Bu endüstrinin ürünleri, insanlar perişan halde olsa bile aşırı tüketim planlamasıyla üretilmektedir. Ürünlerin her biri herkesi ayakta tutan dev ekonomi çarkının bir modelidir.⁴⁰ Tüketim toplumu bir tasarruf cüzdanı değil, kredi kartları toplumu, bekleyen değil, isteyen bir 'şimdi' toplumdur. Aynı zamanda aşırılığın, abartının, bolluğun ve müsrifliğin hâkim olduğu bu toplumda mükemmellik aranmakta ve istenmektedir.⁴¹ Bu sahnede de daha fazla üretim için önce daha fazla tüketim ortamını ve zeminini hazırlayan kapital sisteme karşın toprağın bereketine ve bolluğuna değinilmektedir.

Babanın hayali, çağın 8/5 çalışan, iş dışında 'yaşama'ya vakti olmayan her çalışanın emeklilik hayali olan 'şöyle bir köye yerleşip şehrin gürültüsünden, koşturmacasından uzakta kendi meyvemi sebzemi yetiştirip, hayvanlara baksam' dediği hayaldir ve bunu bir anlamda gerçekleştirmektedir. Birçok sahnede itibarı zedelenen baba, son sahnede ona güvenmeyen kişilerin haklı çıktığını ve kuyuyu kazmaktan vazgeçtiğini söylemektedir. 'Aramak'tan vazgeçen baba, defalarca aynı noktaya gide gele çıkmazlara sürüklenen, çarktan kaçmaya çalışan ancak küçük görülen, 'başarı' sayılan

³⁹ Bauman, *Modernite, Kapitalizm, Sosyalizm*, 50.

⁴⁰ Theodor W. Adorno, *Kültür Endüstrisi Kültür Yönetimi*, çev. Nihat Ülner, Mustafa Tüzel, ve Elçin Gen, (İstanbul: İletişim, 2011), 56.

⁴¹ Zygmunt Bauman, *Çalışma, Tüketim ve Yeni Yoksullar*, çev. Ümit Öktem, (İstanbul: Sarmal Yayınevi, 1999), 50; Bauman, *Akışkan Hayat*, 111.

hiçbir şeyi gerçekleştiremeyen ve sonunda her şeyi bir kenara bırakan modern insana oldukça benzemektedir.

Babanın işi ile olan ilişkisini de birçok sahnede görmekteyiz, bu konuda kesilen kamera arkası sahneler de bulunmaktadır.⁴² Sinan'ın baba mesleği olan, sınıf öğretmenliği okuması da bu doğrultuda önemlidir. Sinan babasının toprağa olan sevgisini, bağlılığını hor görmekte ve aynı zamanda kabullenmektedir. Babasına olan kızgınlığı, babasının ganyana başlaması, ailesiyle daha az ilgilenmesi, para ve itibar kaybetmesi ile paraleldir. *"Hayatın saçmalığına karşı bir başkaldırı onunkisi"* demekte ve babasının adaletsiz ve çıkmazlarla dolu hayata karşı kendini ifade ediş biçimi olarak kimsenin inanmadığı o toprağı işaret etmektedir. Filmin sonlarına doğru emeklilik hayaline de kavuşan babasını daha iyi anlayan Sinan, onun için hayatının en önemli verisi olan kitabın karşılığını yalnızca babasında bulduğunu cüzdanındaki gazete kupürüyle görmektedir. Esasen Sinan, Ahlat'ta babasının çocukken anlattığı bir hikâyeden esinlenmiştir. Babanın son sahnedeki 'hiç olmasa bir konuda haklı çıkabilirsek' demesi başarı elde edememiş olmak, ektiğini biçememiş olmaktadır. Umudunu kaybettiğini yalnızca bu sahnede görmekteyiz. Oysa toprağa dönüş ve arayış maalesef uzun yılları gerektirmekte, nesilden nesile bir arayışa gebe olmak gerekmektedir. Moderniteden çıkmaya çalışan, öze ve asıla dönmeye çalışan günümüz insanları da aynı hataya düşmekte, yaptıkları işin karşılığını hemen görmek istemektedir. Bu 'acelecelik' öngörü ve yapılan işin sonuçlarını doğru analiz edebilme gibi yetilerin önünü kapatmaktadır.

Kendini yolda kaybeden babayla olan diyalogda Sinan *"Yamaçtaki Ahlat"*tan söz etmekte, yalnız, uyumsuz ve şekilsiz olan ağacı kendisine, babasına ve hatta dedesine benzettiğini ifade etmektedir. Başta önceline (baba) karşı olan evlat, aynı yollardan farklı şekillerle geçerek aynı noktaya, başlangıç noktasına, ulaşmaktadır. Dede oğluna kuyudan, aramaktan, topraktan vazgeçmesini söylemekte; baba da son ana kadar arasa dahi bu yoldan vazgeçmekte; o sırada oğul babasının ve de dedesinin bıraktığı yolu 'iz'lemektedir. *"Herkesin bir tabiatı var tabii iş onu kabul edip sevebilmekte"* derken baba, Sinan tabiatını orda görüp toprağa ve babasının yoluna devam etmektedir. Nuri Bilge Ceylan her ne kadar açık uçlu iki son bırakmış olsa da; öncelikle Sinan'ı kuyuda asılı görmekteyiz, burada Sinan'ın kendi ideal ve hayallerini astığını; ardından kuyuya, toprağa, babasının yoluna, aramaya babasının kaldığı noktadan ve kendisinin kaçtığı ilk noktadan devam ettiğini düşünebiliriz. İnsanoğlu kabuğunu beğenirse, daha iyisini ve doğrusunu yapabileceğine inansa da genelde kaçtığı ilk noktaya inanır şekilde dönmekte, yeniden kendinin olan o yola devam etmektedir. Sinan bu sahnede kendi yolunu bu şekilde çizmiş ve babasının bıraktığı yerden, kuyuyu kazmaktan, yoluna devam etmiştir.

Sonuç

Bir süreç olarak modernite geleneksel yaşam formlarından köklü bir kopuşla seküler bir toplum tasavvuru üzerine kurulmuştur. Bir yaşama birimi olarak "taşra" kavramsallaştırması, modern şehir hayatının kıyısında kalmış yaşam formlarını imler. Batı dışı toplumların modernleşme tecrübesi gelenek-modernite dikotomisiyle şekillenmiştir. Kent- taşra karşıtlığı da bu dikotomiyi yansıtan bir karakter arz eder. Nuri Bilge Ceylan'ın Ahlat Ağacı filmi Türkiye'nin modernleşme öyküsünün post-modern bir okuması niteliğindedir. Bu doğrultuda modern insanın iç çatışmaları ve kimlik arayışı, filmde Sinan karakteri üzerinden ele alınmaktadır.

⁴² Nuri Bilge Ceylan, "Ahlat Ağacı - Filmde Olmayan Bazı Sahneler".

Modernitenin kazanımları Sinan'ı içinden çıktığı taşraya yabancılaştırmıştır. O artık ne tam olarak taşralıdır ne de bütünüyle şehre ait hissetmektedir. Kendisini, babasını ve hatta dedesini de o Ahlat'a benzetmektedir. Kendisi olmanın, yolun devamını getirme olduğunu anlamış görünmektedir. Başlangıçta daha doğru gördüğü, mutluluğa ve köke ulaşılabilir yolun olduğunu düşünen insan, çoğu kez tecrübe ederek dönüp dolaşıp başlangıç noktasına, taşraya, ize ve umuda ulaşmaktadır. Sinan'ın da bu serüvende başlangıçta kaçtığı taşraya dönerek yola babasının kaldığı yerden devam etmesi süreklilik içinde değişim perspektifini yansıtmaktadır.

Kaynakça

- Adorno, Theodor W. *Kültür Endüstrisi Kültür Yönetimi*. çev. Nihat Ülner vd. İstanbul: İletişim, 2011.
- Aktay, Yasin. *Postmodern Kavşakta Din ve Sivil Toplum*. İstanbul: Tezkire Yayıncılık, 2015.
- Altun, Fahrettin. *Modernleşme Kuramı*. İstanbul: İnsan Yayınları, 2017.
- Argın, Şükrü. "Kapitalist Toplumda İşin ve İşgücünün "Kaderi": Post-Fordizm" 41 (1992), 16-29.
- Aydoğan, Emine. "Descartes'in Ahlak Anlayışı / Descartes's Ethics". *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 55 (22 Ocak 2018), 101-115. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ataunisosbd/382301>
- Barthes, Roland. *Göstergebilim İlkeleri*. çev. Mehmet Rifat - Berker Vardar. İstanbul: Kültür Bakanlığı, 1979.
- Baudrillard, Jean. *İmkânsız Takas*. çev. Ayşegül Sönmezay. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2012.
- Bauman, Zygmunt. *Akışkan Hayat*. çev. Akın Emre Pilgir. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2020.
- Bauman, Zygmunt. *Çalışma, Tüketicilik ve Yeni Yoksullar*. çev. Ümit Öktem. İstanbul: Sarmal Yayınevi, 1999.
- Bauman, Zygmunt. *Modernite, Kapitalizm, Sosyalizm*. çev. F. Doruk Ergun. İstanbul: Say Yayınları, 2013.
- Bauman, Zygmunt - Donskis, Leonidas. *Ahlaki Körlük*. çev. Akın Emre Pilgir. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2020.
- Büyükdüvenci, Sabri - Semire Ruken Öztürk (ed.). *Postmodernizm ve Sinema*. Ankara: Dipnot Yayınları, 2014.
- Carrel, Alexis. *İnsan Denen Meçhul*. İstanbul: Yağmur Yayınları, 1976.
- Ceylan, Nuri Bilge. "Ahlat Ağacı Cannes". Yayın Tarihi 2018. <https://www.youtube.com/watch?v=fkvBthqvQ-A>
- Ceylan, Nuri Bilge. "Ahlat Ağacı Kamera Arkası-Sinan ve Hatice". Yayın Tarihi 2020. <https://www.youtube.com/watch?v=CCIG7W4Tt5M>
- Ceylan, Nuri Bilge. "The Wild Pear Tree - Making of Documentary - Trailer". Yayın Tarihi 2019. <https://www.youtube.com/watch?v=T-zycPDv1SY>
- Clastres, Pierre. *Şiddetin Arkeolojisi İlkel Topumlarda Savaş*. çev. Sarp Tuna. İstanbul: Nora Kitap, 2017.

- Crane, Diana. *Moda ve Gündemleri*. çev. Özge Çelik. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2003.
- Çur, Arzu. "Kadınlar Taşranın Yurtsuzları". *Taşraya Bakmak*. ed. Tanıl Bora. İstanbul: İletişim Yayınları, 2010.
- Fukuyama, Francis. *Tarihin Sonu ve Son İnsan*. çev. Zülfü Dicleli. İstanbul: Profil Yayıncılık, 2016.
- Gençtan, Engin. *İnsan Olmak*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 1994.
- Gezgin, Mehmet. "Cemaat-Cemiyet Ayırımı ve Ferdinand Tönnies". *Istanbul Journal of Sociological Studies* 22 (14 Eylül 2011), 183. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/iusoskon/119110>
- Gölcü, Abdulkadir vd. "Sosyal Medya Kullanımı İle Kendini Gizleme ve Yaşam Doymu Arasında Bir Bağlantı Var mı?" *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 21/1 (20 Mart 2019), 173-190. <https://doi.org/10.32709/akusosbil.511318>
- Günay, Ünver. *Din Sosyolojisi*. İstanbul: İnsan Yayınları, 2020.
- Horkheimer, Max - Adorno, Theodor W. *Aydınlanmanın Diyalektiği*. çev. Nihat Ülner - Elif Öztarhan Karadoğan. İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2014.
- Karaarslan, Faruk. *Modern Dünyada Toplumsal Hafıza Ve Dönüşümü*. Konya: Selçuk Üniversitesi, Doktora Tezi, 2004.
- Karadeniz, Mustafa. "Pazarlama İletişimi Kapsamında Sponsorluk Faaliyetlerinin Önemi". *Journal of Naval Sciences and Engineering* 5/1 (01 Nisan 2009), 62-75. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/jnse/123451>
- Kına, Filiz Bayoğlu. "İnsan Doğası Ve Ahlakın Yapaylığı: Arıların Masalı". *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi* 63 (27 Aralık 2019), 619-625. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/atauniefd/649296>
- Kroker, Arthur - Cook, David. *The Postmodern Scene: Excremental Culture and Hyper-Aesthetics*. Montreal: New World Perspectives, 1946.
- Messiri, Abdülvehhab M. el-. *Kalemin Dansı, Göstergenin Oyunu Seküler Emperyalist Epistemoloji*. ed. Hatice Nuriler. İstanbul: Mahya Yayıncılık, 2021.
- Nuri Bilge Ceylan. "Ahlat Ağacı - Filmde Olmayan Bazı Sahneler". Yayın Tarihi 2020. <https://www.youtube.com/watch?v=ZTlGn4M3VxI>
- Okumuş, Ejder. *Din Sosyolojisi*. Ankara: Maarif Mektepleri, 2018.
- Olivier, Bert. "Modernite, Modernizm ve Postmodernist Film: Verhoeven'in Temel İçgüdü'sündeki Yüzeysellikler". *Postmodernizm ve Sinema*. ed. Sabri Büyükdüvenci - Semire Ruken Öztürk. Ankara: Dipnot Yayınları, 2014.
- Özbek, Metin. *50 Soruda İnsanın Tarihöncesi Evrimi*. İstanbul: Bilim ve Gelecek Kitaplığı, 2015.
- Rousseau, Jean-Jacques. *Emile*. İstanbul: Selis Kitaplar, 2009.
- Sennet, Richard. *Kamusal İnsanın Çöküşü*. çev. Serpil Durak - Abdullah Yılmaz. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2013.
- Sennet, Richard. *Karakter Aşınması Yeni Kapitalizmde İşin Kişilik Üzerindeki Etkileri*. çev. Barış Yıldırım. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2019.

- Tomlinson, John. *Küreselleşme ve Kültür*. çev. Arzu Eker. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2004.
- Topçu, Nurettin. *Ahlâk*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2016.
- Tönnies, F. - Fındıkoğlu, Ziyaeddin. "Cemaat ve Cemiyet Nazariyesi". *Journal of Istanbul University Law Faculty* 9/3-4 (08 Eylül 2011), 712-748. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/iuhfm/114646>
- Uysal, Enver. "Dindarlığın Ahlâkî Temeli Üzerine Bazı Düşünceler". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 14/1 (01 Ocak 2005), 41-59. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/uluifd/162995>
- Weber, Max vd. *Şehir ve Cemiyet*. ed. Ahmet Aydoğan. İstanbul: İz Yayıncılık, 2000.
- Yaşa, A. Gökhan. "Herbert Spencer Sosyolojisinde Sosyal Evrimcilik Ve Liberalizm Etkileri". *Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi (AKAD)* 10/19 (26 Kasım 2018), 593-605. <https://doi.org/10.20990/kilisiibfakademik.406466>
- Cumhuriyet. "Nuri Bilge Ceylan: Hissetmek Değil Anlamak Önemli". Gazete. Erişim 09 Nisan 2021. <https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/nuri-bilge-ceylan-hissetmek-degil-anlamak-onemli-985762>

Filmin Künyesi

Yönetmen: Nuri Bilge Ceylan.

Başlıca Oyuncular: Aydın Doğu Demirkol (Sinan), Murat Cemcir (İdris), Benu Yıldırımlar (Asuman), Hazar Ergüçlü (Hatice), Serkan Keskin (Süleyman), Tamer Levent (Dede Recep), Akın Aksu (İmam Veysel) Öner Erkan (İmam Nazmi), Kadir Çermik (Adnan), Kubilay Tunçer (İlhami), Sencar Sağdıç (Nevzat).

Senaryo: Akın Aksu, Ebru Ceylan, Nuri Bilge Ceylan.

Yapımcı: Zeynep Özbatır Atakan, Alexandre Mallet-Guy, Fabian Gasmia, Stefan Kitanov, Labina Mitevaska, Mirsad Purivatra, Jon Mankell, Anthony Muir.

Yıl: 2018.

Süre: 189 dakika.

ATEBE

Dinî Araştırmalar Dergisi
Journal for Religious Studies
e-ISSN: 2757-5616

ATEBE Dergisi | Journal of ATEBE

Sayı: 6 (Aralık / December 2021), 19-37.

Molla Câmî 'Mevlânâ Peygamber Değil Ama Kitabı Var' Demiş midir, Mevlânâ'nın Anlayışında *Mesnevî* Kur'ân'a Benziyor mu?

*Did Molla Jami Say 'Rumi is not a Prophet but He Has a Holy Book',
Has The Mathnawi Similarities with The Quran in Rumi's Opinion?*

Ladan Amirchouphani

Doktora Öğrencisi, İstanbul Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Türk İslam Edebiyatı Anabilim
Dalı

Ph.D. Student, Istanbul University, Faculty of Theology, Department of Turkish-Islamic
Literature

İstanbul, Turkey

ladan.amirchouphani@gmail.com

orcid.org/0000-0003-3673-9475

<https://ror.org/03a5qrr21>

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Date Received: 6 Kasım/November 2021

Kabul Tarihi / Date Accepted: 22 Aralık/December 2021

Yayın Tarihi / Date Published: 31 Aralık/December 2021

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Aralık/December

Atıf / Cite as: Amirchouphani, Ladan. "Molla Câmî 'Mevlânâ Peygamber Değil Ama Kitabı Var' Demiş midir, Mevlânâ'nın Anlayışında *Mesnevî* Kur'ân'a Benziyor mu?". *ATEBE* 6 (Aralık 2021), 19-37.
<https://doi.org/10.51575/atebe.1019542>

İntihal / Plagiarism: Bu makale, iTenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir/This article has been scanned by iTenticate. No plagiarism detected.

Etik Beyan/Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur/It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited (**Ladan Amirchouphani**).

Yayıncı / Published by: Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi / Social Sciences University of Ankara.

Bu makale Creative Commons Atıf-GayriTicariTüretilemez 4.0 (CC BY-NC 4.0) Uluslararası Lisansı altında lisanslanmıştır. This article is an open access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 (CC BY-NC 4.0) International License.

Molla Câmî, 'Mevlânâ Peygamber Değil Ama Kitabı Var' Demiş midir, Mevlânâ'nın Anlayışında *Mesnevî* Kur'ân'a Benziyor mu?

Öz

Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî'yi (öl. 1273) sevenler arasında, Abdurrahman Câmî'ye (öl. 1492) atfedilen Mevlânâ ve *Mesnevî-i Şerîf*'ini öven "Peygamber değildir ama kitabı vardır." mazzmunu ile meşhur olan bir beyit vardır. İran'da daha çok yaygın olan ve Câmî'nin beytiyle aynı anlamı taşıyan ve ilaveleri olan üç beytin ise, Bahâeddin Âmilî (öl. 1622) tarafından yazıldığı bilinmektedir. Bu beyitlerde *Mesnevî*'ye verilen "Farsça Kur'an" lakabı ve "bazılarını hidayete, bazılarını dalalete götüren" ibaresi dikkat çekmektedir. Bu beyitlerin içerikleri, Muhammed İkbâl (öl. 1938) ve Muhammed Hüseyin Şehriyâr (öl. 1988) gibi son asrın bazı büyük şairlerinin, Reynold Nicholson (öl. 1945) ve Annemarie Schimmel (öl. 2003) gibi müsteşrik yazarların eserlerinde de görünmektedir. Hz. Mevlânâ ise kendisini Kur'ân'ın kölesi ve Hz. Muhammed'in (s.a.v) yolunun toprağı olarak tanıtmış ve anılan beyitlerin ima edebileceğı gibi hiçbir zaman peygamberlik iddiasında bulunmamıştır. Ârif şair *Mesnevî*'nin çeşitli yerlerinde Kur'ân'ın vasıflarını, emir ve nehiyelerini, evrensel mesajlarını ve ayetlerin üzerinde tefekkür etmenin önemini serdetmiştir. Kur'ân'ı daha iyi ve doğru kavrayabilmek için neler yapılmalıdır açıklamış ve yöntemler sunmuştur. Kur'ân'daki bazı hikâyeleri tekrar anlatmış ve detaylandırarak şerh etmiştir. Hz. Peygamber efendimizin yüce makamını övmüş, başka peygamberlerin hikâyelerini, onlara gösterdiği saygıyla aktarmıştır. Hz. Mevlânâ ve *Mesnevî-i Şerîf* methiyesi olarak söylenen şiirlerdeki tanımlar, bir taraftan *Mesnevî*'nin dibacesinde Mevlânâ'nın kendi kaleminden çıkmış "Bu *Mesnevî* kitabıdır ve dinin asıllarının asıllarının asıllarıdır." cümlesinden esinlenmiş olabilir. Mevlânâ bu mukaddimede eserini Kur'an sıfatlarıyla tavsif etmiş ve onun Allah tarafından korunduğunu söylemiştir. *Mesnevî* şârihi olan İsmail Ankaravî'nin, "*Mesnevî* Kur'ân ve Hadis tefsirlerinden meydana gelmiş mecmu'ul-bahre'dir." ifadesi de bu konuyu izah etmektedir. *Mesnevî*'de belirgin bir şekilde ayetlerin şerhi veya ayetlere yönelik telmihler geçmektedir. Toplam iki bin iki yüzü aşkın yerde ayetlere atıf mevcuttur. Bu da *Mesnevî*'nin Kur'ân'ın bir tür tefsiri olabileceğini işaret etmektedir. Başka bir açıdan bakıldığında, *Mesnevî* ile Kur'ân arasında çeşitli yazılış ve biçim benzerlikleri kurulabilmektedir. *Mesnevî*'nin de Kur'ân gibi bir emirle başlaması, bir ilham (vahiy) ürünü olması, başlangıcında tüm kitabın özetinin geçmesi, anlatım şeklinin genelde hikâye ve temsillerle olması, suretten manaya geçiş anlaşılması için şerh ve tefsire ihtiyaç olması vb. birçok müşabih veçheleri vardır. Bu bakımlardan, *Mesnevî* peygamber olmayan biri tarafından Farsça Kur'ân'a benzetilmiştir denilebilir. Bu çalışmada önce bu nitelemenin çıkma ve kullanma serüveni takip edilecek, sonra Mevlânâ'nın Kur'ân hakkındaki görüşleri, *Mesnevî*'de Kur'ân'ın yeri, Kur'ân ve *Mesnevî*'nin ortak yönleri ele alınarak neden bu büyük şair ve yazarlar tarafından *Mesnevî*'ye Farsça Kur'ân denildiği açıklanmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Türk İslam Edebiyatı, *Mesnevî*, Kur'ân, Mevlânâ, Molla Câmî, Muhammed İkbâl.

Did Molla Jami Say 'Rumi Is Not a Prophet But He Has a Holy Book', Has The Mathnawi Similarities with The Quran in Rumi's Opinion?

Abstract

"He is not a prophet, but he has a holy book" is a famous couplet among Mawlana Jalal-ad Din Rumi (d. 1273) followers. This couplet is attributed to Abdurrahman Jami (d. 1492). The three couplet that have similar connotations to Jami's couplet, more common in Iran, speculated to be written by Baha-ad Din Amili (d. 1622). In these couplets, the phrase "The Persian Qur'an" is interchangeably used to refer to Mathnawi and draws attention to another phrase "guidance some and misguidance others". Repeatedly these couplets phrase is also used by well known contemporary poets such as Muhammad Iqbal (d. 1938) and Mohammad Hossein Shahriar (d. 1988) and some orientalist writers such as Reynold Nicholson (d. 1945) and Annemarie Schimmel (d. 2003). Rumi never claimed to be a prophet and introduced himself as the servant of the Qur'an and dust of the road of the prophet Muhammad. The poet has emphasized the qualities of the Qur'an, its commands and prohibitions, its universal messages and the importance of contemplating on the verses in various parts of Mathnawi. In order to understand the Qur'an better and correctly, he explained what should be done and presented methods. He re-told and elaborated some of the stories in the Qur'an, praised the lofty rank of the Holy Prophet Muhammad and narrated the stories of other prophets with the respect he showed them. The definitions in the poems sung as the praise of

Rumi and the Mathnawi on the one hand, based on Rumi's mentions in Mathnawi's preface: "This is the Mathnawi book and it is the principles of the principles of the principles of the religion". Here, Rumi has described his work with the attributes of the Qur'an and said that it is protected by Allah. Ismail Ankaravî, who is the commentator of the Mathnawi, said: "The Mathnawi is where two seas meet, composed of interpretations of the Qur'an and Hadith". The statement also explains this issue. The commentary of the verses or the references to the verses are clearly mentioned in the Mathnawi. There are references to more than two thousand and two hundred verses in total. This indicates that Mathnawi can be the interpretation of the Qur'an. From another point of view, various writing style and morphological similarities can be established between the Mathnawi and the Qur'an. Like the Qur'an, Mathnawi also starts with an order, is a product of inspiration (revelation), contains a summary of the entire book at the beginning, the mode of expression is generally stories and representations, and there is a need for commentary in order to be understood by passing from form to meaning etc. they have many similarities. In these respects, Mathnawi has been likened to the Qur'an written in Persian by a non-prophet one. In this study, first the process of the emergence and use of this expression will be followed, then Rumi's views on the Qur'an, the place of the Qur'an in Mathnawi, the common aspects of the Qur'an and Mathnawi will be discussed and it will be tried to explain why these great poets and writers called Mathnawi the Persian Qur'an.

Keywords: Turkish Islamic Literature, Mathnawi, Qur'an, Rumi, Jami, Muhammad İqbal.

Giriş: Mesnevî'ye Yönelik "Farsça Kur'ân" Lakabının Ortaya Çıkışı

Tüm asırların büyük âriflerinden sayılan Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî'nin yirmi beş bin beyti aşkın altı defterlik *Mesnevî-i Şerîf*i dünyada tanınan ve en çok şerhe sahip olan eserler arasındadır. Tasavvufi muhtevayı barındıran ve sâliklere seyrüsülûkleri esnasında rehberlik etmesi amacıyla yazılmış olan bu eser başka birçok ârif ve mutasavvîf tarafından da sevilmiş ve makbul görülmüştür. Bazı zatlar içlerinden taşan sevgi, beğeni ve coşkunlukla, Mevlânâ ve *Mesnevî*'ye methiyeler yazmışlardır. Bu şiirlerin bazı beyitleriye slogan haline gelmiştir. Mevlânâ sevenler bunlarla övünmekle beraber Mevlânâ'yı tekfir eden düşmanlar da kazanmışlardır. Hz. Mevlânâ'nın peygamber olmadığı halde kitabı olduğunu ifade eden beyit belki de bunların en meşhur örneğidir. Bu çalışmamızda, söz konusu beyitlerin kaynağına ulaşmak ve beyitlerden çıkan *Mesnevî* ve Kur'an arasındaki bağ incelenmektedir.

Âbidin Paşa'nın (öl. 1906) *Tercüme ve Şerh-i Mesnevî-i Şerif* adlı eserinin ilk baskılarının kapağında Molla Câmî'ye atfedilmiş iki beyit yer almaktadır:

Mevlânâ Câmî'nin Hazret-i Celâleddin-i Rumî kuddise sırruhû es-sâmî
hakkındaki kıt'a-ı meşhuresidir:

آن فریدون جهان معنوی
بس بود برهان قدرش¹ مثنوی
من چه گویم وصف آن عالی جناب
نیست پیغمبر ولی دارد کتاب²

O mana âleminin padişahı

Değerinin (zatının) kanıtı olarak *Mesnevî* yeterlidir

Ben o yüce zatın vasfında ne söyleyeyim

Peygamber değildir ama kitabı vardır

1 İlk baskılarda (1301'den 1305/1888'e kadar) şiir bu şekilde geçmekte, fakat 1324/1908 basımında "قدرش" yerine "ذاتش" yazmaktadır.

2 Âbidin Paşa, *Tercüme ve Şerh-i Mesnevî-i Şerif* (İstanbul: Dersâdet: Mahmud Bey Matbaası, 1305).

Bu beyitler Câmî'nin bilinen matbu eserlerinde bulunmamaktadır. Müsteşrik Reynold Nicholson³ derleyip tahkikli neşrini yaptığı *Mesnevî*'nin girişinde ikinci beyti Âbidin Paşa'nın *Şerh-i Mesnevî*'sinden ve Walf Muhammed'in *Mesnevî*'nin birinci cildine yazdığı şerhinden aktarmaktadır.⁴ Alman asıllı tasavvuf araştırmacısı Annemarie Schimmel⁵ de Mevlânâ hakkında kaleme aldığı kitabında ikinci beyti hiçbir referans göstermeden Molla Câmî dilinden nakletmiştir.⁶

Mesnevî şarihlerinden Ahmed Avni Konuk (öl. 1938) ise *Mesnevî-i Şerîf Şerhi* eserinin birinci cildinin mukaddimesinde şiirin tamamını iletmektedir. On beş beyitlik bu şiir *Mesnevî* methiyesidir. Âbidin Paşa'nın eserinin kapağındaki ikinci beyit, methiyenin son beytiyle eşleşmektedir, fakat birinci beyit şiirde mevcut değildir. Her beyitte *Mesnevî*'yi yücelterek öven bu methiyenin on dördüncü beytinde ise *Mesnevî*'nin Pehlevi (eski Farsça) dilinde yazılmış Kur'ân olduğu iddiası vardır:

مثنویء مولویء معنوی

هست قرآن در زبان پهلوی⁷

Manevi (olan) Mevlânâ'nın *Mesnevî*'si

Pehlevi dilinde Kur'ân'dır

Konuk bu şiiri, Hindistan'ın Leknev şehrinde yaşayan şarih ve mesnevîhân Şah Abdurrâhmân Leknevî'nin – Hindistan'da – 1232/1817 senesinde yayımlanan *Envâru'r-Rahmân*⁸ isimindeki kitabından bir hikâyeye ile nakletmektedir. Hikâyeye göre Şah Abdurrâhmân'nın huzurunda Molla Câmî'nin *Mesnevî* hakkında söylemiş olduğu bu methiye okunmuş ve bunun üzerine Şah Abdurrâhmân “Bak peygamberdir ve kitabı var.” demiştir. Hâzırundan birinin *Mesnevî*'ye “Kur'ân” itlağı sayanı teemmüldür demesiyle, Şah Abdurrâhmân *Mesnevî*'nin Farsça yazılmış Kur'ân olabileceğine dair on sebep arz etmiştir.⁹ Eserde, Câmî'ye isnat edilen bu methiyenin tamamı sunulmakla birlikte Câmî'nin hangi eserinde yazılmış olduğu belirlenememiştir.

İran'da ise Safevi döneminden sonra *Mesnevî*'nin birkaç yazma nüshasının başında, büyük felsefeci Molla Sadra'nın hocası olarak tanılan Şeyhülislam Bahâeddin-i Âmilî'den¹⁰

³ Müsteşrik Nicholson'un Mevlânâ'nın *Mesnevî*'sinin üzerine yaptığı tahkikli neşir, bugüne kadar yapılan birçok tercüme ve şerhin esas alınan nüshasıdır. Daha detaylı bilgi için bk. Süleyman Derin. “Nicholson, Reynold Alleyne”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 33/76-77.

⁴ Reynold A. Nicholson, *The Mathnawi of Jalalu'ddin Rumi* (Lahore: Islamic Book Service, 1989), b2.

⁵ İslam dinini, kültürünü ve tasavvufu dünyaya tanıtmada büyük emekleri olan Alman asıllı tasavvuf araştırmacısı ve müelliftir. Schimmel ile ilgili detaylı bilgi için bk. Senail Özkan. “Schimmel, Annemarie”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 36/229-231.

⁶ Annemarie Schimmel, *The Triumphal Sun – A Study of the Works of Jalaloddin Rumi* (London: East-West Publications, 1980), 369; Annemarie Schimmel, *Ben Rüzgârım Sen Ateş – Mevlânâ Celâleddîn Rûmî*, çev. Senail Özkan (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 1999), 9.

⁷ Ahmed Avni Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, haz. Selçuk Eraydın; Mustafa Tahralı (İstanbul: Kitabevi, 2005), 1/34.

⁸ Şah Abdurrâhmân Leknevî'nin hayatı hakkında ve kitabın da tam adının *Envâru'r-Rahmân li-Tenvîri'l-Cenân* olduğuna ilişkin bilgiden daha fazlası bulunamadı ve kitaba erişim sağlanamadı.

⁹ Şah Abdurrâhmân'nın delillerinin çoğu ya basit açıklamalar ya da anlamsal olarak ileride farklı sınıflandırmalarla işaret edeceğimiz konuların içinde yer almaktadır. Hikâyenin tamamı için bk. Avni Konuk, *Mesnevî Şerhi*, 1/33-39.

¹⁰ Safevîler zamanında Şeyhülislam makamında olan İranlı âlim Şeyh Bahâî olarak tanınmaktadır. Daha fazla bilgi için bk. Ömer Okumuş. “Âmilî, Bahâeddin”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 3/60-61.

şu beyitler rivayet etmektedir:

من نمی گویم که آن عالیجناب
هست پیغمبر ولی دارد کتاب
مثنوی معنوی مولوی
هست قرآنی به لفظ پهلوی
مثنوی او چو قرآن مدل
هادی بعضی و بعضی را مصل¹¹

Ben demiyorum ki o yüce zat
Peygamberdir, ama kitabı vardır
Mevlânâ'nın *Mesnevî-i Ma'nevî*'si
Pehlevi dilinde bir Kur'ân'dır

Onun *Mesnevî*'si hidayet edici Kur'ân gibi

Bazılarını hidayete erdirir ve bazılarını dalalete götürür

İlk iki beyit Câmî'ye nispet edilen beyitlere fazlasıyla benzemektedir. Bu beyitler kaynaklarda fazla yer almamakla birlikte sözlü kültürde yaygın olarak kullanılmaktadır ve yüzden fazla eseri olan Bahâeddin-i Âmilî'nin hangi eserinde bu beyitlerin geçtiği tespit edilememiştir. Bu beyitlerin gerçekten Molla Câmî ve Bahâeddin-i Âmilî'ye ait oldukları kanıtlanmamıştır. Fakat bu zatların Hz. Mevlânâ'ya olan hayranlıkları da ortadadır. Hz. Mevlânâ'nın Câmî'nin hem şiir söyleme üslubunda – ve yer yer hazretin mısralarını kendi şiirlerine derç etmesinde – hem de düşünce dünyasındaki etkileri inkar edilemez. Aynı zamanda Câmî *Risâle-i Şerh-i Beyteyn-i Mesnevî-i Mevlevî* eserinde, *Mesnevî*'nin ilk iki beytini şerh etmeye başlamadan önce, Mevlânâ'nın *Mesnevî*'sini – *Mesnevî*'nin dibacesinden esinlenerek – “manevi sırlarının kaşifi” olarak sunmaktadır.¹² Bahâeddin-i Âmilî de en tanınmış eseri olan *el-Keşkûl*'de, değindiği konuları ispat sadedinde, ârif insanların sözleri veya menkıbelerinden ve şairlerin şiirlerinden misaller getirmektedir. Bunların azami kısmını Hz. Mevlânâ'dan nakletmesi, onun hazrete hayranlığının bir göstergesidir.

Avni Konuk, Nicholson ve Annemarie Schimmel ile aynı dönemlerde yaşayan, Mevlânâ'dan aldığı feyzden etkilenen, İslam âlimi, şairi ve filozof Muhammed İkbâl ise eserlerini manevî rehberi ve mürşidi olarak kabul ettiği Mevlânâ'nın dilinden anlatıyormuş gibidir.¹³ Ona olan hayranlığını bütün eserlerinde açıkça ifade eden İkbâl, *Esrar-ı Hodî (Benliğin Sırları)* kitabında Hz. Mevlânâ'yı överken Farsça Kur'ân yazarı olarak tanıtmaktadır:

روی خود بنمود پیر حق سرشت

¹¹ *Daneshname-ye Cahane Eslam*, haz. Gholam Ali Haddad Adel (Tahran: İntişarat-ı Bonyade Daerato'l Maarefe Eslami, 1378/1999), 4/666; Mohammad Bagher El-Musavi El-Khansari, *Rozaat'ol Cenân Fi Ahvâl' Olama ve's Sadat* (Ghom: İntişarat-ı Esmailiyan, 1390/2011), 8/74.

¹² *Gancine-ye Erfan: Eşe'etü'l-lama'at-ı Câmî – Sevanih-ı Gazali – Şerh-i Do Beyit – Meğsed-i Eğsa – Zübdetü'l Hakayık – Münteheb-i Kimiya-yi Saadet*, tas. Hamed Rabbani (Tahran: İntişarat-ı Gencine, 1352/1973, 200.

¹³ Emine Yeniterzi, “Mevlânâ ve İkbâl”, *Semazen Akademik* (Erişim 25 Eylül 2021).

کو بحرف پہلوی قرآن نوشت¹⁴

“Yaratılışı Hak ile yoğrulan Pîr (Mevlânâ), bana göründü

O Pîr ki, Fars dili ile Kur’ân yazmıştı”¹⁵

Çağdaş İran şairlerinden Muhammed Hüseyin Şehriyâr¹⁶ da Tebriz’de kutlanan Mevlânâ’nın yedinci asır şeb-i arus’ı için kaleme aldığı methiyede bu tabiri biraz daha yumuşatarak *Mesnevî*’yi “Farsça şiirinin Kur’ânı” olarak ilan etmiştir:

هم به آن قرآن که او را پاره سی است

مثنوی قرآن شعر پارسی است¹⁷

Otuz cüzden oluşan Kur’ân’a yemin olsun

Mesnevî Farsça şiirinin Kur’ân’ıdır

Aslında Farsça Kur’ân lakabı, *Mesnevî*’den daha önce – belki ilk kez – Hâkîm Senâî (öl. 1131) tarafından kendi *Hadikatü’l-hakika ve şerî’atü’t-tarika* mesnevisi hakkında söylemiş olduğu bir tabirdir. Senâî eserini özet olarak şöyle tavsif etmektedir:

این کتابی که گفته‌ام در پند

چون رخ حور دلبر و دلپند¹⁸

هرچه دانسته‌ام ز نوع علوم

کرده‌ام جمله خلق را معلوم¹⁹

عاقلان را غذای جان باشد

عارفان را به از روان باشد²⁰

یک سخن زین و عالمی دانش

همچو قرآن پارسی خوانش²¹

Nasihat mahiyetinde söylediğim bu kitap

Dilber ve gönül çelen hurilerin yüzüne benzer

Envayı çeşit ilimlerden bildiklerimi

Tüm halka malum etmişim

Âkillerin canının gıdasıdır

Ârifler için ruh u revandan daha iyidir

¹⁴ Muhammed İkbâl, *Esrar-ı Hodî* (Lahor: Cavid İkbâl Yayınları), 8; Muhammed İkbâl, *Külliyat-ı Eşâr-ı Farsi-i Mevlana İkbâl-ı Lahuri*, tsh. ve mukaddime. Ahmed Soruş (Tahran: İntişarat-ı Ketabkhane Senâî, 1370/1991), 8.

¹⁵ Muhammed İkbâl, *Esrar-ı Hodî (Benliğin Sırları)*, çev. Ali Nihad Tarlan (İstanbul: Yenilik Matbaası, 1958), 22.

¹⁶ Yaşar Karayev; Yavuz Akpınar, “Şehriyâr, Mehmed Hüseyin”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 38/471-472.

¹⁷ Muhammed Hüseyin Şehriyâr, *Külliyat-ı Divan-ı Şehriyâr* (Tebriz: İntişarat-ı Sa’di-i Tebriz ve İntişarat-i Marifet, 1356/1977), 409.

¹⁸ Ebü’l-Mecd Mecdûd b. Adem Senâî, *Hadikatü’l-hakika ve şeriatü’t-tarika*, tsh. Modarres Razavi (Tahran: Çaphane-i Sepehr, 1329/1950), 745, b. 2.

¹⁹ Senâî, *Hadikatü’l-hakika*, 745, b. 5.

²⁰ Senâî, *Hadikatü’l-hakika*, 745, b. 9.

²¹ Senâî, *Hadikatü’l-hakika*, 745, b. 12.

Bundan bir sözü (bilgi dolu) bir âlem bil

Onu Farsça Kur'ân bil

Bu şiirlerde iki önemli mevzu ön plana çıkmıştır: (i) Mevlânâ peygamber olmadan kitap sahibidir ve (ii) *Mesnevî* Farsça yazılmış bir Kur'ân mesabesindedir. Mevlânâ'nın peygamber olmama vurgusu belki de nebi ve veli arasındaki benzerlik ve farklılığı öne sürmektedir. Peygamberlik Hz. Muhammed (s.a.v) ile sona ermiştir fakat ümmeti irşat eden, Allah'tan ilham alan veliler her asırda gelmektedirler.²² Hz. Mevlânâ gibi büyük veliler, Hz. Peygamber'den önce gelmiş olsalardı veya peygamberlik bitmemiş olsaydı, nebi olabilecek nitelikte oldukları söylenebilirdi. Resul-i Ekrem (s.a.v) hatemü'l enbiya olarak peygamberlik dairesini tamamlayıp dini tekmil etmiştir.²³

Mevlânâ'nın *Mesnevî*'sine takılan veya Senâî'nin kendi mesnevisine yaptığı yorumdaki "Farsça Kur'ân" lakabı, bu mesnevilerin Allah'ın kelamı olan Kur'ân-ı Kerim ile eşdeğerlik iddiası olarak addedilmemelidir. Kur'ân-ı Kerim Allah'ın bilgisinden çıkmış, görünür görünmez tüm bilgileri kapsayan, camîü'l-ulûmdur. Evliyanın ilham veya müşahede ile keşbettikleri hakikatler bu kitabın kapsamındadır. Bu nedenle tasavvufta yazılan bu tarz eserlere, Kur'ân tefsiri, sırların açıklanması vb. isimler verilmesi hoş görülmemelidir. Âriflerin – muhtemelen – amaçları eserlerini Kur'ân ile aynı kefeye koymak değil, belki Kur'ân'ın manalarını daha anlaşılır hale getirmektir. Bu irtibatı Ali Nihat Tarlan, Tâhir-ul-Mevlevî'nin *Şerh-i Mesnevî*'sine yazdığı tebrik ve teşekkürde, çok güzel bir teşbihle açıklamıştır:

"Mesnevî'ye ma'zî²⁴ Kur'ân yani Kur'ânın içi veya özü derler. Eğer böyle bir teşbihe cevaz verilirse Kur'an, bir gül bahçesi, Mesnevî ise gül yağdır. Gül yağında gülün şekli, zerâfeti, harikulâde tenasüp ve âhengi yoktur. Fakat onun ruhu vardır. Birincisi Tanrı, ikincisi kul işidir. Gül, şekil ile ruhtur. Gülyağı yalnız ruhtur. Birkaç damla gülyağında bir gülistan mucizesi görebilecek gözler, onun üzerine eğilebilirler."²⁵

1. Mevlânâ'da Kur'ân Anlayışı ve *Mesnevî*'ye Yansıyan İzdüşümü

Hz. Mevlânâ büyük bir İslam âlimi olarak Kur'ân ve sünnetten aldığı feyz ve ilimlerle eserlerini meydana getirmiştir. Makalenin konusu kapsamında olan, hazretin Kur'ân'a bakışı ve ondan ilhamla *Mesnevî*'ye yansıttıklarını üç başlık altında incelenmiştir:

1.1. Mevlânâ'nın Kur'ân Hakkındaki Fikirlerinin Temeli

Hz. Mevlânâ'nın Kur'ân hakkındaki görüşlerini anlamak için *Mesnevî*'deki beyitlerden birkaçını incelemek konuyu anlaşılır hale getirecektir. Fakat hazretin *Divân-ı Kebîr*'de Kur'ân ve Hz. Peygamber'e (s.a.v) biçtiği önemi açıkça belirten bir rubaisi ile başlamak, başta son noktayı koymak olacaktır:

من بنده قرآنم اگر جان دارم
من خاک ره محمد مختارم
گر نقل کند جز این کس از گفتارم
بیزارم از او وز این سخن بیزارم²⁶

²² Tahir Olgun, *Mesnevî'nin Yeni Mu'tarızına İkinci Cevap* (İstanbul: Rıza Koşkun Matbaası, 1947), 5.

²³ el-Mâide 5/3: "Bugün sizin için dininizi kemale erdirdim."

²⁴ Mağz-ı Kur'ân.

²⁵ Tâhir-ul-Mevlevî, *Şerh-i Mesnevî* (İstanbul: Ahmed Said Matbaası, 1963), 1/3.

²⁶ Mevlânâ Celaleddin Muhammed-i Belhi, *Külliyat-ı Şems-i Tebrizi*, tsh. Nizameddin Nuri (Tahran: İntişarat-ı Kitab-ı Âbân, 1386/2007), 2/1434, rubai. 1331.

Ben yaşadıkça Kur'ân'ın bendesiyim/kölesiyim

Ben seçilmiş Hz. Muhammed'in (s.a.v) yolunun toprağıyım

Biri benim söylediklerimden bu konudan başka bir şey nakledeirse

Ondan da bizarım, o sözden de bizarım

Bu rubaide Mevlânâ, ona ithamlarda bulunanlardan, şiirlerini din dışı bilenlerden şikayetçi olduğunu, Kur'ân ve sünnete olan bağlılığını apaçık ortaya koymuştur.

Mesnevî'nin farklı yerlerinde Kur'ân'ın mahiyeti, hikmetleri, doğru okunup anlaşılması gerekliliği vb. konulara dair açıklamalar mevcuttur. Bu makalenin amacı doğrultusunda bunlardan birkaç beyit sunulacaktır. Hz. Mevlânâ Kur'ân'ın zahir ve batını olduğunu, manaların yedi katmandan oluştuğunu, avam ve havas, herkesin kendi kapasitesine göre ondan behre aldığını ifade etmektedir. Kur'ân'ın sadece zahirini gören, insanın sadece topraktan yaratılmış suretine aldanan ve ona secde etmeyen iblise benzetilmiştir:

حرف قرآن را بدان که ظاهر است
زیر ظاهر باطنی بس قاهر است²⁷
تو زقرآن ای پسر ظاهر مبین
دیو آدم را نبیند غیر طین²⁸
همچو قرآن که بمعنی هفت توست
خاص را و عام را مطعم دروست²⁹

Bil ki Kur'ân'ın lafzı sadece zahirini gösterir

Bu zahirin altında çok değerli batın/mana vardır

Ey oğul sen Kur'ân'dan sadece zahirini görme

Şeytan Âdem'de topraktan başka bir şey görmez

[Nasıl ki] Kur'ân'ın yedi kat manası var

Has ve 'am için onda mutfak (doyurucu gıdalar) vardır

Kur'ân'ın zahirinden batınına inmeyi gerekli gören Mevlânâ, Kur'ân'ın manası Kur'ân'la bilinir demektedir.

معنی قرآن زقرآن پرس و بس
وز کسی کانتش زدست اندر هوس
پیش قرآن گشت قربانی و پست
تا که عین روح قرآن شدست³⁰

²⁷ Kerim Zamani, *Şerh-i Came' Mesnevî* (Tahran: İntişarat-ı Ettelaat, 1375/1996), 3/1084, b. 4244; Türkçesi için bk. Ahmed Avni Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, haz. Selçuk Eraydın; Mustafa Tahralı (İstanbul: Kitabevi, 2005), 6/490, b. 4230.

²⁸ Zamani, *Şerh-i Mesnevî*, 3/1996, 1085, b. 4247; Türkçesi için bk. Avni Konuk, *Mesnevî Şerhi*, 6/491, b. 4233.

²⁹ Zamani, *Şerh-i Mesnevî*, 3/1996, 490, b. 1897; Türkçesi için bk. Avni Konuk, *Mesnevî Şerhi*, 5/499, b. 1890.

³⁰ Zamani, *Şerh-i Mesnevî*, 5/1996, 857, b. 3128-3129; Türkçesi için bk. Avni Konuk, *Mesnevî Şerhi*, 10/318-319, b. 3124-3125.

Kur'ân'ın manasını sadece Kur'ân'a sor
O kimse ki heva ve hevesini ateşe vermiştir
Kur'ân'ın önünde kurban ve değersiz olmuş
O kadar ki ruhu Kur'ân'ın ruhu gibi olmuştur

Mevlânâ Kur'ân'ın anlamını sadece Mushaf'tan değil, benliğinden kurtulmuş, Kur'ân'ı hal etmiş ârif insanlardan öğrenilebildiğini serdetmektedir. Burada yürüyen Kur'ân vasfını kazanmış, Kur'ân-ı natika kavramına işaret etmektedir. Başka bir beyitte ise nasıl bu vasfa ulaşılacağını, Kur'ân-ı natika olunabileceğini açıklamaktadır:

هر که گاه و جو خورد قربان شود
هر که نور حق خورد قرآن شود³¹

Saman ve arpa yiyen kurban olur
Hakk nurunu yiyen Kur'ân olur

Hız. Mevlânâ, kendi sözlerinin tahkimi için Senâî'i şahit tutar ve Kur'ân'dan sadece sureti görenlerin dalalette olduklarını söyler. Bu grubun körler gibi güneşin sadece sıcaklığını hissettiklerini, ışığından dolayı görünen güzellikleri görmekten mahrum kaldıklarını beyan etmektedir:

خوش بیان کرد آن حکیم غزنوی
بهر محبوبان مثال معنوی
که ز قرآن گر نبیند غیر قال
این عجب نبود ز اصحاب ضلال
کز شعاع آفتاب پر ز نور
غیر گرمی می نیابد چشم کور³²

O Gazneli Hakim ne güzel beyan etti
O gafiller için bir manevi misal ile
Eğer Kur'ân'dan kelimadan/lafızdan başka bir şey göremiyorlarsa
Bu delalette olanlar için şaşırtıcı bir şey değildir
Çünkü güneşin ışık saçan ışınlarından
Kör göz sıcaklıktan başka bir şey bulamaz

Bu beyitlere göre Hız. Mevlânâ, Kur'ân'ın sadece zahiri ifadeleriyle iktifa etmeyi doğru bulmuyordur. O, suretten manaya geçmek ve bu manayı anlamak için Kur'ân-ı natika haline gelmiş bir mürşidi kâmilin irşadına ihtiyaç olduğu kanaatindedir. Mürşidin irşat ile vazifelendirdiğine inanan Mevlânâ, kendisini de bu makamda gördüğünden *Mesnevî*'sini bu hedefle söylemiştir.

1.2. Kur'ân'ın *Mesnevî* Üzerindeki Tesiri

Hız. Mevlânâ'nın hayat serüveni, onun küçüklüğünden itibaren Kur'ân ve İslami

³¹ Zamani, *Şerh-i Mesnevî*, 5/679, b. 2478; Türkçesi için bk. Avni Konuk, *Mesnevî-i Şerhi*, 10/127, b. 2478.

³² Zamani, *Şerh-i Mesnevî*, 3/1080, b. 4229-4231; Türkçesi için bk. Avni Konuk, *Mesnevî-i Şerhi*, 6/486-487, b. 4215-4217.

ilimlerle haşır neşir olduğunu göstermektedir. Sûfi şair *Mesnevî*'de Kur'ân'ın hikâyelerini kullanmakla birlikte Kur'ân'ı kendi söylediklerine şahit tutmuş, onunla istidlal etmiş ve misaller getirmiştir. Bunlara ilaveten bu semâvî kitabı tanıtmak, içindeki konuları şerh etmek, ona tutunmak, onda tedbir etmek ve düşmanlarını tanımak hakkında bilgiler sergilemiştir.³³ *Mesnevî* dikkatlice incelendiğinde, şair Kur'ân'ı iyi okumuş veya hatta Kur'ân hafızıymış demek yetersiz kalıyor. Her fırsatta ziyadesiyle işlenmiş Kur'ân ifadeleri, ârif şairin Mushaf'ı benimsediği, ayetlerin suret ve manalarla özdeşleştiğinin göstergesidir. Bu birleşmenin sonucunda, Kur'ân-ı natıka haline gelen şair, her sözünde, her kavramında ondan izler bırakmıştır.

Hız. Mevlânâ *Mesnevî* aktarımında, yalnızca hikmetleri hikâyelerle söylemeyi Kur'ân'dan ilham almamıştır. Hikâyelerin kurgulama tarzı, kıssaya başlama ve anlatım üslubu, kıssalar arasında geçişler yapmak, dasitanın arka planında geçen olaylara dikkat çekmek gibi çeşitli tesirler almıştır.³⁴

Mesnevî'de Kur'ân'ın belirgin ve gizli izleri üç farklı yönden ele alınabilir: Kur'ân'ın *Mesnevî*'deki yapısal tesirleri; Mevlânâ'nın Kur'ân hakkındaki görüş ve algıları; Kur'ân'dan alıntılanan ibareler, ayetlerin anlamları ve kelimelerin etkileri. Üçüncü açıda *Mesnevî*'deki kullanılmış ayetler, ibareler ve Farsça manalarından: tazmin, iktibas, telmih, esinlenmek ve işaret etmek gibi çeşitli yöntemlerle gerçekleşmiştir.³⁵ Bu mevzuların ayrıntılı incelenmesi başka bir makale konusudur.

1.3. Kur'ân Tefsiri Olarak *Mesnevî*

İlk olarak müsteşrik Reynold Nicholson, neşrettiği *Mesnevî*'deki ayetlerin sayısını yaklaşık altı yüz ilan etmiştir. Çağdaş İranlı Mevlânâ uzmanı Kerim Zamani, *Şerh-i Came-i Mesnevî-i Manevî* eserinin yedinci cildinde, *Mesnevî*'de geçen Kur'ân-ı Kerim ayetlerini, cilt ve beyit numaralarıyla beraber sıralamaktadır. Zamani'nin Kur'ân'daki sûrelerin tertibiyle zikrettiği sıralamada, sekiz yüz yetmiş altı (876) ayet bulunmaktadır. Göz ardı etmemek gereken mevzu ise bazı ayetlerin çeşitli yerlerde, birbirine zıt düşmemek şartıyla, farklı şekillerde yorumlanmasıdır. Örneğin "attığında da sen atmadın"³⁶ ibaresi, toplam on üç kere tekrar edilmiştir. İran çağdaş *Mesnevî* araştırmacısı, âlim, fakih ve filozoflarından Allame Mohammad Taghi Ca'feri³⁷, *Mesnevî*'de yaklaşık iki bin iki yüz (2200) ayete işaret olduğunu, tespit etmiştir.³⁸

Hüseyin Güllüce, *Kur'ân Tefsiri Açısından Mesnevî* eserinde – Tefsir anabilim dalında yayınlanmış doktora tezi – *Mesnevî*'de yaklaşık bin beş yüz (1500) ayetten bahsedildiğine ve bu Kur'ân-ı Kerim'in dörtte birine tekabül ettiğini arz etmektedir.³⁹ Ona göre, *Mesnevî*'de ayetler altı farklı biçimde ele alınmıştır: 1- Başlıkta hangi ayetin tefsiridir belirlenir; 2- bir tasavvufi konuda bir veya birkaç ayetin tefsiri geçer; 3- hikâyede ayete işaret veya telmih ile tefsirine başlar; 4- başlıkta ayetin tefsiri yerine ayet hakkında veya ayetin hükmü gibi ifadeler verilmiş; 5- şiirin akışında bu ayeti oku veya bu ayet gereğince

³³ Gholam reza Bahmani. "Baztab-ı Qur'ân der Mesnevî-i Ma'nevî", *Sahife-i Mobin Dergisi*, 2/17-18 (1382), 66.

³⁴ Hosein Faal Araghi nejad; Soheyla Musavi Sirjani. "Shiveye Dastan pardazi dar Quran va Tasire An bar Mesnavi; Ba Takiye bar aghaz va Shiveye Naghle Dastanha", *Feslname Adabiyat Erfani va Ostureshe nakhti*, 17/62 (1400/2021-1), 269.

³⁵ Seyyed Taghi Aleyasin, "Masnavi, Qurane Shere Farsi", *Nameye Parsi Dergisi*, 9/3 (1383/2004-3), 149.

³⁶ el-Enfâl 8/17: "وَمَا رَمَيْتُ إِذْ رَمَيْتُ".

³⁷ İran çağdaş âlim, fakih ve filozoflarıdır (1925-1998).

³⁸ Aleyasin, "Masnavi, Qurane Shere Farsi", 144.

³⁹ Hüseyin Güllüce, *Kur'ân Tefsiri Açısından Mesnevî* (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 1999), 61.

gibi lafızlarla ayetlerden bahseder; 6- ayetlerin sadece Farsça meal veya tefsirini kullanır.⁴⁰

Güllüce, *Mesnevî*'yi genel olarak Kur'ân'ın işari sûfi tefsiri olarak nitelendirmiştir⁴¹, aynı zamanda tefsir ilmi açısından detaylıca incelediği bu eserdeki ayet yorumlarını ağırlık itibariyle şöyle sınıflandırmıştır: işari tefsir %40, işari-dirayet tefsiri %25, dirayet tefsiri %15, rivayet tefsiri %5, işari-rivayet tefsiri %2, rivayet-dirayet %3, rivayet-dirayet-işari %2, bir tefsir metoduyla beraber temsili veya gerçek hikâye anlatarak açıklama ve ayetin nassının zahiri manasıyla yetinme %8.⁴² Bu ilmi, detaylı incelemeler sonucunda *Mesnevî* Kur'ân tefsiri olarak adlandırabilmektedir.

2. Mevlânâ'nın Gözünden Mesnevî

Hz. Mevlânâ *Mesnevî*'nin dibacesinde eserini sunmak için "Hazâ kitâbü'l-Mesnevî." – Bu Mesnevî kitabıdır – cümlesiyle başlamıştır. İsmail Rüsûhî Ankaravî *Mesnevî*'nin dibace ve ilk on sekiz beytinin kelime kelime hatta bazen hafları üzerinden şerh ettiği *Mecmûatü'l-letâif ve matmûretü'l- maârif*'inde, buradaki kitaptan kasıt Allah'ın var ettiği tüm âlemler ve mahlukattır, demektedir. Mesnevî kelimesi de bir edebi şiir türü olmasının yansıması, anlamı çift demektir. Allah Kur'ân'da her şeyi çift yarattığını buyurmaktadır.⁴³ Ankaravî'ye göre bu eserin *Mesnevî* olarak adlandırılması, şehadet âlemindeki bütün birbirine zıt ve eş varlıkların hakikatlerine dair bir kitap oluşunun göstergesidir. Ankaravî bu ilk cümlenin şerhini şöyle özetlemektedir:⁴⁴

"Ey ilâhî sırlara vâkıf olmak isteyen kimseler! Farkında olun ki, işte bu Mesnevî kitabıdır."

Dibacenin devamında "ve hüve usülü usüli usüli'd-din fi keşfi esrârî'l-vüsûli ve'l-yakîn." – ve o (bu Mesnevî kitabı) vuslat ve yakîn sırlarını keşfetmede dinin usûlünün usûlünün usûlüdür." demektedir. Ankaravî üç usûlden kastedilene farklı bakış açılarından açıklamaktadır. Bunlardan biri başka şarihlerin de işaret ettiği, şeriattaki ameller, tarikattaki haller, hakikate dair sırlardır ve *Mesnevî* bunların toplamıdır. Ankaravî'nin kendisine has bir yorumunun hülasası da şöyledir: Dinin asılları beştir; bunlar üç asla dayanır: iman, ihlas, niyet. Bu üç aslın aslı da, hikmet ve marifet ilmidir. Hikmet ve marifetin kaynağı ise Mesnevî kitabıdır.⁴⁵

Tamamını Arapça yazdığı bu mukaddemenin devamında Mevlânâ eseri için, Allah'ın büyük fıkhi, kandil, en hayırlı durak, rızıkları bollastıran, ahlaki güzelleştiren, gönüllere şifa vb. sıfatlar sıralamaktadır. *Mesnevî*'nin Kur'ân gibi bazılarını (sabredenleri) hidayete, bazılarını (kafirleri) dalalete götürdüğünü⁴⁶ ifade eden yazar, bu kitabın Allah tarafından korunduğunu da belirtiyor. Mevlânâ *Mesnevî*'de dini bir bütün olarak ele aldığı için, Kur'ân'ın sıfatlarını kullanmıştır. Bu da Kur'ân'a lafzi boyutta bir benzerlik veya

⁴⁰ Güllüce, *Kur'ân Tefsiri Açısından Mesnevî*, 118-119.

⁴¹ Güllüce, *Kur'ân Tefsiri Açısından Mesnevî*, 55.

⁴² Güllüce, *Kur'ân Tefsiri Açısından Mesnevî*, 119.

⁴³ ez-Zâriyât 51/49: "Her şeyi çift çift yarattık ki anlayabilesiniz."; en-Nebe 78/8: "Biz onları çift olarak yarattık."; Yâsîn 36/36: "... çiftleri yaratan Allah ne yücedir."

⁴⁴ İsmail Rüsûhî Ankaravî, *Mesnevî'nin Sırrı – Dibâce ve ilk 18 beyit şerhi*, haz. Semih Ceyhan; Mustafa Topatan (İstanbul: Hayykitap, 2008), 123.

⁴⁵ Ankaravî, *Mesnevî'nin Sırrı*, 124-125.

⁴⁶ Bu konu *Mesnevî*'nin 6. cildinde açıklanmıştır. Burada Mevlânâ Mesnevî'nin sadece suretini görenlerin dalalette olduklarını ve manaya inenlerin hidayete erdiklerini söylemektedir. Bahaeddin Âmilî'nin şiiri de buradan neşet almaktadır. Türkçesi için bk. Avni Konuk, *Mesnevî-i Şerhi*, 11/227, b. 671-672.

eşitliğe sahip anlamına gelmemelidir.⁴⁷

Ahmed Eflâkî'nin *Menakibu'l Ârifin* kitabında aktardığı bir menkıbeden, *Mesnevî*'nin Kur'ân ile karşılaştırılmasının Mevlânâ'nın kendi döneminden itibaren başladığı anlaşılmaktadır:

Bir gün Hz. Sultan Veled buyurdu: Yarenlerden biri babamın huzuruna şikayet etti ki, *Mesnevî*'ye neden Kur'ân diyorlar diye, âlimler benimle tartışıyorlar. Ben kulunuz, Kur'ân'ın tefsiridir dedim. Babam bir an sükût etti ve buyurdu: Ey köpek! Neden olmasın? Ey eşek! Neden olmasın? Ey [...] Neden olmasın? Enbiya ve evliyanın söz kaplarında, ilahi sırlarının nurlarından başka bir şey yazılmamıştır ve Allah'ın kelamı onların pâk gönüllerinde bitip/yeşerip, dil nehirlerinden akmıştır.

Söz kalptedir ve sadece dil kelamın delili kılındı.

İster Süryanice olsun, ister Seb'u'l-mesânî olsun, ister İbranice olsun, ister Arapça olsun...

Öyle olsan da, böyle olsan da, canın canının canının canısın; hangi dilde buyurursan buyur, tatlı dilli padişahsın...⁴⁸

Menkıbeye göre, Mevlânâ velilerin cilalanmış gönüllerini ilahi sırların aynası olarak görmektedir. İlahi nurun bu aynadan aksettiği manaları dile getirenler ister nebi olsun, ister veli, ister Arapça söylesinler, ister Farsça, hepsi Hakk sözünü dile getirmekteler. Hz. Mevlânâ da büyük bir veli konumunda olduğu için sözlerinin kaynağını Hakk'tan olduğunu ve Kur'ân ile aynı menşeden çıktığını ifade etmektedir. Bu nedenle eserinin girişinde onu Kur'ân'ın sıfatlarıyla tarif etmiştir. Fakat hazretin şiirlerini göz önüne alınca, Kur'ân'ın yolunu izleyerek, İslam dininin çerçevesinde, suret ve manadaki – görünen ve görünmeyen – bilgileri izah etmek isteği görülmektedir. Bu yüzden *Mesnevî*'nin altı defterinde her fırsatta farklı şekillerde bunu hatırlatmaktadır. Bunlardan iki örneği şöyledir:

مثنوی ما دکان وحدتست

غیر واحد هر چه بینی آن بتست⁴⁹

Bizim Mesnevîmiz vahdet dükkânıdır

Birden başka ne görürsen puttur

آب خضرست این نه آب دام و دد

هر چه اندر وی نماید حق بود⁵⁰

Bu Hızır'ın suyudur, hayvan suyu değildir

Üzerinde ne görünüyorsa Hakk'tır

3. *Mesnevî*'nin Kur'ân'a Zahiri Benzeyişi

Bir önceki bölümde Mevlânâ'nın *Mesnevî* hakkındaki düşüncelerinden, eserinin

⁴⁷ Semih Ceyhan, "Mesnevî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 29/328.

⁴⁸ Şemseddin Ahmed Eflâkî El-ârifi. *Menâkıbü'l Ârifin*, haz. Tahsin Yazıcı, (Tahran: Dünya-ye Kitâb, 1362/1983), 1/291. Türkçesi için bk. Ahmed Eflâkî, *Ariflerin Menkıbeleri*, çev. Tahsin Yazıcı, (İstanbul: Kâbalcı Yayınevi, 2006), 261.

⁴⁹ Zamani, *Şerh-i Mesnevî*, 6/433, b. 1528; Türkçesi için bk. Avni Konuk, *Mesnevî Şerhi*, 11/499, b. 1546.

⁵⁰ Zamani, *Şerh-i Mesnevî*, 6/847, b. 3243; Türkçesi için bk. Avni Konuk, *Mesnevî Şerhi*, 12/421, b. 3263.

sınırlarını İslam dininin usulleri ve Kur'ân-ı Kerim üzerinden belirlediği ortadadır. *Mesnevî* Kur'ân'a dayandığından, muhtevasının yanı sıra, yazılış ve biçiminde de ona benzer tarafları mevcuttur. Bu benzerlikler çeşitli başlıklar altında incelenebilir:

3.1. Kaynak Bakımından: Vahiy ve İlham

Kur'ân-ı Kerîm de Allah'ın kelamı çeşitli yollarla peygamberlere vahyolunduğu zikrolunmuştur. Bunlara ilaveten cansız ve canlı varlıklara gelen vahiyler ve peygamber olmayan insanlara da vahiy olduğu görülmektedir. Söz gelimi Kasas sûresinin yedinci ayetinde Hz. Musa'nın annesine ve Âl-i İmrân sûresinin kırk yedinci ayetinde Hz. Meryem'e vahiy geldiği söylenmektedir. Bu vahiyler vasıtasız kalbe geldiğinden genelde ilham olarak adlandırmaktadır. Kur'ân'ın vahiy yoluyla Hz. Peygamber (s.a.v) efendimize indirildiği ve kendilerinin son peygamber olduklarından vahyin artık kesildiği bilinmektedir. Fakat Allah'tan gelen feyz, nefsinden arınmış velilerin kalbine ilham olmaya devam etmektedir. *Mesnevî* de bu ilhamlar sonucunda meydana gelmiştir. Mevlânâ kendisi bu konuyu *Mesnevî*'nin çeşitli yerlerinde ibraz etmiştir. Belki de en bariz iddiası şudur:

نه نجومست و نه رملست و نه خواب

وحی حق والله اعلم بالصواب⁵¹

Ne nücumdur (astronomi), ne remildir, ne rüyadır

Hakk'ın vahyidir, yemin olsun ki Allah doğrusunu daha iyi bilir

Hz. Mevlânâ ricası üzere *Mesnevî*'yi söylemeye başladığı Hüsameddin Çelebi'yi, kendisinin ilham kaynağı olarak göstermiştir. Bu mevzuyu bir beytinde Çelebi'nin yemek yemesi üzerine ilhamının kesilmesiyle şöyle ifade etmiştir:

ای دریغا لقمه‌ای دو خورده شد

جوشش فکرت از آن افسرده شد⁵²

Ne yazık ki iki lokma yenildi

İlham ve düşünce kaynağı ondan hüznümlendi (bulandı)

Bu beyitler *Mesnevî*'nin keşif⁵³ yoluyla Mevlânâ'nın kalbine ilham olduğunun kanıtıdır. Ehli tasavvuf, belli bir mertebeye varmış sûfiye ilham olunan keşfi bilgiyi, vahiy gibi doğru ve korunmuş görüyorlar. Onlara göre, keşif ile şeriatla yeni bir hüküm ortaya konulmuyor. Ancak Kur'ân ve sünnetin karışık meseleleri, açık olmayan hükümleri, anlaşılır hâle getiriliyor.⁵⁴ İmam Gazzâlî (öl. 1111) *İhyâü ulûmi'd-dîn* eserinin Rub'u'l-Mühlikat adını verdiği üçüncü cildinde ilhamı, delilsiz ve gayret sarf edilmeden,

⁵¹ Zamani, *Şerh-i Mesnevî*, 4/540, b. 1852; Türkçesi için bk. Avni Konuk, *Mesnevî Şerhi*, 7/547, b. 1847.

⁵² Zamani, *Şerh-i Mesnevî*, 1/1123, b. 3990; Türkçesi için bk. Avni Konuk, *Mesnevî Şerhi*, 2/560, b. 4032.

⁵³ Tasavvuftaki seyrüsülûk'ün üç temel ilkesi vardır: taḥliye (تخلیه: Kalbi masivadan boşaltmak), taḥliye (تخلیه: Güzel hasletlerle donatmak) ve tecliyе (تجليه: Kalbi cilalamak). Kalpler önce masivadan boşaltılarak temizlenir, sonra güzel huylarla süslenir ve sonunda Hakk'ın tecellisini alabilmek için cilalanır. Bu hazırlığı yapmış kalbe perdeler açılır, gayb âleminden bilgiler keşf ve ilham olarak sûfi'nin gönlüne gelir. Keşfin üç mertebesi vardır: (i) başlangıç seviyede olan ilim ehlinin kalbine muhâdara gelir; ileri seviyelere ulaşanlara, Allah'ın lütfuyla (ii) mükâşefe gerçekleşir: kalp gözünün açılmasıyla gayb âlemi görülür; (iii) Müşâhede mertebesinde ise, kalp açık bir şekilde Hakk'ı görür. Başlangıç seviyesindeki muhâdaraalarda yanımlar olabilir. Fakat seyrüsülûk'ünü tamamlayanların ilhamlarında genelde hata olmaz. Mohammad Miri, "Barresiye Marahle Soluki 'Takhliye', 'Tahliye', 'Tacliyе' ve 'Fana' dar Erfane Eslami", *Faslname Erfan Eslami*, 17/65 (1399/2020-3), 60.

⁵⁴ Öngören, "Bir Bilgi Kaynağı", 91.

perdelerin ortadan kalkmasıyla kalbe gelen ilim olarak tanıtmaktadır. Ona göre, bu ilmin iki kısmı vardır: (i) Veliler ve iyilere mahsus olan ilham; (ii) peygamberlere özel kılınan vahiy. Vahiy ve ilhamın arasındaki tek fark ise, vahiyde ilmi getiren meleğin görülmesidir.⁵⁵ Bu tanımlara beraber *Mesnevî*'nin de Kur'ân gibi menşei Hakk'tan olduğu sonucuna varılabilir.

3.2. Başlangıç İfadeleri Bakımından: İkra' ve Bişnev

Hız. Peygamber (s.a.v) efendimize gelen ilk vahiy ve ilk inen sûre, Alak sûresidir. Alak sûresinin ilk ayetinin ilk kelimesi ise *ikra'* yani *oku* emridir: "Yaratan rabbinin adıyla oku!"⁵⁶. Fakihler ve müfessirler oku'dan kastın; kainatı, kendini (hakikat-ı Muhammedîye'yi) vb. okuması gerektiği üzerine farklı görüşler sergilemişler. Burada önemli olan Allah (c.c) tarafından yazılmış takdir-i ilahinin okunma eylemidir.

Mesnevî ise *bişnev* yani *dinle* kelimesi ile başlamaktadır: "Dinle bu ney nasıl şikayet ediyor."⁵⁷ Mevlânâ eserinde ney⁵⁸ sazının iniltilerinden çıkan hikâyelerle, hakikatleri anlatır ve umudu ayrılık ferağından parçalanmış, can kulağı açılmış bir dinleyici bulmaktır. Can kulağıyla hikâyelerin altındaki manaları arayanlar, bu nağmeler sayesinde Hakk ile aralarındaki perdeler yırtılır ve hakikate ulaşırlar.⁵⁹ Hz. Mevlânâ Kur'ân'a benzer bir şekilde eserini bir emir ile başlamıştır. Ârif şair nağmeleri dinle demek için ney metaforu kullanmakla birlikte dinlemenin önem ve gerekliliğini de izah etmektedir:

انصتوا را گوش کن خاموش باش

چون زبان حق نگشتی گوش باش⁶⁰

Ensitû'yu dinle ve sus

Hakk'ın dili olmadıysan kulak ol

Mevlânâ'ya göre, Hz. Peygamber (s.a.v) efendimiz oku emriyle, hikmetleri okumak ve insanlara tebliğ etmekle vazifelendirilmiş, bu vesileyle Hakk'ın dili olmuştur. Hakk'ın dili olmayı sadece Hz. Peygamberin takipçileri olarak fenâ-fillah'a ulaşmış evliyâullah'a mahsus görmektedir. Şair veli, kendisini bir ney mesabesinde ilahi nefha ile dolup Hakk'tan gelen hikmetleri insanlara açıklamakta olduğunu ifade etmektedir. *Mesnevî*'yi Kur'ân'dan ayrı görmediğinden, "Kur'ân okunduğu zaman onu dinleyin ve sessiz durun ki rahmete nâil olasınız."⁶¹ ayetine atıf yapmaktadır. Madem ki Hakk'ın dili olmamışsın o zaman sus ve bu Kur'ân sözlerinin tefsiri gibi olan *Mesnevî*'yi dinle, demektir.

3.3. İsimleri Bakımından: Kur'ân ve Mesnevî

Kur'ân'ın kelime anlamı "okunan" demektir. Yani özel bir ad olmadan, Yusuf sûresinin ikinci ayetinde⁶², Allah'ın bu şekilde işaret etmesi üzere Mushaf'a verilen isim olmuştur.

Mesnevî de önceki bölümlerde ifade edildiği gibi, bir nazım türüdür. Şairler kaleme aldıkları bu tarz eserlere mesnevi kelimesiyle beraber özel bir adla isimlendiriyorlardı

⁵⁵ İmâm Gazâlî, *İhyâu 'ulûmi'd-dîn*, 3, çev. Ahmed Serdaroğlu, (İstanbul: Bedir Yayınevi, 1974), 41.

⁵⁶ el-Alak 96/1.

⁵⁷ "بشنو این نی چون شکایت می کند".

⁵⁸ Ney'den kasıt Hz. Mevlânâ'nın kendisi veya başka tabirle mürşidi kamildir.

⁵⁹ Zamani, *Şerh-i Mesnevî*, 1/51-61, b. 1-18; Türkçesi için bk. Avni Konuk, *Mesnevî Şerhi*, 1/71-88, b. 1-18.

⁶⁰ Zamani, *Şerh-i Mesnevî*, 2/843, b. 3456; Türkçesi için bk. Avni Konuk, *Mesnevî Şerhi*, 4/430, b. 3448.

⁶¹ el-A'râf 7/204.

⁶² Yûsuf 12/2: "Anlayabilesiniz diye biz onu Arapça bir Kur'an olarak indirdik."

(Örneğin Attar'ın *Mantıku't-tayr* mesnevisi). Hz. Mevlânâ ise kendi eserine (yukarıda bahsedildiği cihanşümül anlamına da dikkat çekerek) sadece *Mesnevî* diyerek Kur'ân'dan esinlenmiş olabilmektedir.

O zamana kadar sadece bir tür olarak bilinen mesnevi kelimesi Mevlânâ'dan sonra, hazretin eserinin özel ismi olarak tanınmıştır. Bugün nasıl Kur'ân denildiğinde sadece Mushaf algılanıyorsa, *Mesnevî* kelimesi duyulunca da ilk akla gelen Hz. Mevlânâ'nın eseridir.

3.4. Giriş İfadeleri Bakımından: Fâtiha Sûresi ve İlk On Sekiz Beyit

Fâtiha sûresi, Hz. Peygamber efendimize (s.a.v) tam olarak nazil olan ilk sûredir. Fâtihatü'l-Kitab adını alan bu sûre tertipli Kur'ân-ı Kerim'in ilk sûresidir ve Kur'ân'ın önsözü, özü ve özeti mahiyetindedir.

Ney-nâme adıyla meşhur olan *Mesnevî*'nin ilk on sekiz beyti de Hz. Mevlânâ'nın kendi eliyle yazdığı tek bölümdür. *Mesnevî*'nin dibacesindeki "*Mesnevî*'nin manzumunu uzatmakta içtihat ettim."⁶³ ibaresi, ilk on sekiz beytin altı defterlik eserin hulasası olduğunun kanıtıdır. Mevlânâ yine Kur'ân'ı örnek alarak kitabını tek parça bir özetle başlamıştır.

3.5. Yoruma Tâbi Oluşları Bakımından: Tefsir ve Şerh

Kur'ân-ı Kerim'deki ayetlerden Allah (c.c)'ın murat ettiğini anlamak için, genel halkın anlayışına uygun tefsirler yapılmıştır. Kur'ân'da her şeyin apaçık ortada olduğu ve gizliliğe gerek olmadığına inanlar olsa da asırlardır tefsirler yazılmasına rağmen, hala Kur'ân'ın tüm sınırları açığa çıkmamıştır ve her yeni tefsir kitabında yeni anlamlar keşfedilmektedir.

Mushaf'tan sonra herhalde en fazla yorumlanmış olan kitaplardan biri de *Mesnevî-i Şerif*'tir. Mevlânâ'nın Kur'ân'ın yedi katmanlı iç manaya sahip olduğu görüşü makalenin önceki bölümlerinde izah edilmektedir. Sûfi şair, *Mesnevî*'nin tabakaları hakkında doğrudan bahsetmemekle beraber, ara sıra sözün bir deri/kabuk ve mananın öz/çekirdek olduğunu hatırlamaktadır:

این سخن چون پوست و معنی مغز دان

این سخن چون نقش و معنی همچو جان⁶⁴

Bu sözü kabuk ve manayı iç bil

Bu söz nakış gibi ve mana can gibidir

Her fırsatta zahirle iktifa etmemek ve suretten manaya geçmenin lüzumuna dikkat çeken Mevlânâ'nın (kendi) tasavvufi eseri de bu ilkedен müstesna değildir. Bu özü ortaya çıkarmak için, ârifler ve bu işin ehli olanlar tarafından – farklı bakış açılarından – şerh ve yorumlanmıştır.

3.6. Sözün Dizilimi Bakımından

Bilindiği üzere Kur'ân'ın sûre ve ayetleri tertipsiz nüzul etmiştir. Hz. Peygamber (s.a.v) efendimizin içinde bulunduğu ve icap eden durumlara göre inen sûreler, bazen de bölüm bölüm inmiştir. Yani bir sûre (konu) bitmeden başka bir sûrenin ayetleri gelmiş,

⁶³ "اجْتَهَدْتُ فِي تَطْوِيلِ الْمُظْمُومِ الْمُثَوَّى" Zamani, *Şerh-i Mesnevî*, 1/47; Türkçesi için bk. Avni Konuk, *Mesnevî Şerhi*, 1/56-57.

⁶⁴ Zamani, *Şerh-i Mesnevî*, 1/371, b. 1097; Türkçesi için bk. Avni Konuk, *Mesnevî Şerhi*, 1/348, b. 1119.

sonra yine önceki sûrenin ayetlerine devam edilmiştir.

Bu dağınıklığı, *Mesnevî*'deki hikâyelerin iç içe girmesiyle benzeştirebiliriz. Mevlânâ, çoğu zaman, bir hikâyeyi anlatırken yarıda bırakıp başka bir hikâyeye geçiyor. Genelde konuyu daha açık hale getirmek isteyen ravi, bazen birkaç bölümden sonra asıl hikâyeye geri dönmektedir.

3.7. Yazılış ve Toplanma Bakımından

Hız. Peygamber (s.a.v) efendimize nazil olan ayetler, kendilerinin okuma yazmaları olmadığından, kâtipler tarafından taşlara, derilere, hurma yapraklarına vb. şeylere yazılıyor, hâfızlar tarafından ezberleniyordu. Resul-i Ekrem'in vefatından sonra, birçok hâfızın savaşta şehit olmasıyla beraber Kur'ân-ı Kerim'i muhafaza etmek amacıyla sûre ve ayetler toplanmış ve Mushaf haline getirilmiştir.

Mesnevî'de- ilk on sekiz beyti hariç - Mevlânâ'nın kendi eliyle yazılmamıştır. Genelde vecd halinde söylediği şiirler, Hüsâmeddin Çelebi, oğlu Sultan Veled ve bazı müritleri tarafından not alınıp toplanmıştır. Görüldüğü üzere *Mesnevî*'nin kitap haline getirilmesinde de Kur'ân'ın toplanmasını anımsatan detaylarla karşılaşırız.

3.8. Muhteva Sınıflandırması Bakımından

Kitaplar daha kolay okunup, istenen bilgiye rahat ulaşılsın diye sınıflandırılıyor. Kur'ân'da olduğu gibi *Mesnevî*'de de fihrist mevcut değildir. Günümüzdeki Kur'ân ve *Mesnevî*'lerde içindekiler bölümü ilave olması sadece sûreler ve şiir başlıklarının başlangıç sayfalarına işaret etmektedir. Fakat muhtevadaki konular çeşitli sûreler ve şiirler içinde perakende bir şekilde bahsedilmektedir ve muhteva bazında bir tasnif yoktur.

3.9. Hikâye Kullanımı Bakımından

Tarih boyunca insanlar birbirlerine hikâyeler anlatmayı sevmiştir. İnsanların beyni hikâye dinlerken, özet öğütler dinlemeye nazaran daha fazla çalışmaktadır. Beyin, bir öyküyü dinlerken onu yaşamış gibi bir hisse kapılır ve oradaki öğeleri hafızaya kaydeder. İleriki zamanlarda bu öğeler ve benzerlerine rastladığında öğrendiklerini daha kolay hatırlar. Bu sebeple genelde nasihat vermek için hikâyeler anlatılmıştır. Kur'ân da, önceki kutsal kitaplarda olduğu gibi, bu yöntemi kullanmaktadır. Hz. Mevlânâ ise *Mesnevî*'de bu yolu izlemekle kalmayıp, bazen Kur'ân'daki hikâyeleri kendi üslubuyla yeniden beyan etmiş, bazen de Kur'ân'dan aldığı bir ayet veya ibareyi anlatmak için üzerine bir dasitan inşa etmiştir.

Suretten manaya geçmenin önemini her fırsatta vurgulayan Mevlânâ, maksadın sadece bu yüzeydeki hikâyelerden ibaret olmadığını, asıl verilen nasihatleri kavramak gerektiğini ifade etmektedir:

از کلیله باز جو آن قصه را

واندر آن قصه طلب کن حصه را⁶⁵

Kelîle'den⁶⁶ o kıssayı yeniden bul

⁶⁵ Zamani, *Şerh-i Mesnevî*, 1/309, b. 899; Türkçesi için bk. Avni Konuk, 1/298, b. 912.

⁶⁶ *Kelîle ve Dimne* ilki üçüncü yüzyılda Hindistan'da Sanskritçe yazılmış, hikâye bazında öğüt kitabıdır. Geniş bilgi için bk. Adnan Karaismailoğlu, "Kelîle ve Dimne", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 25/210-212.

Ve o kıssanın içindeki hisseyi talep et

Kıssadan hisse almanın önemine defalarca dikkat çeken Mevlânâ, sadece kıssayı okuyanların masalda kaldıklarını ve pek fayda görmediklerini, manalara dalanlara ise hakikatlerin açıldığını beyan etmektedir:

هر کس افسانه بخواند افسانه است

و آنک دیدش نقد خود مردانه است

آب نیلست و به قیطی خون نمود

قوم موسی را نه خون بد آب بود⁶⁷

Her kim ona (*Mesnevî*'ye) masal derse, (ona) masaldır

Ve mert onun değerini görendir

Nil (nehrinin) suyudur ve Kıpti'ye kan göründü

Hz. Mûsâ'nın kavmi için kan değil, su idi

Sonuç

Hz. Mevlânâ'nın *Mesnevî-i Şerîfi* – birçok büyük velinin eserleri gibi – varid olan ilhamlar sonucu ortaya çıkmıştır. Bu tür eserlerin kaynakları, velilerin cilalanmış gönüllerine gayb âleminden aksetmiş manalar olduğu tespit edilmektedir. Bu bilgiler ise ravinin irfanî mertebesine göre, farklı şekillerde zuhur etmektedir. Hz. Peygamber (s.a.v) yaratılışın gayesi olduğundan, dini tamamlamak için en son nebi, Allah'ın habibi, âlemlere rahmet ve en kâmil insan olarak, en yüksek mertebededir ve mucize olan Kur'ân'ı getirmiştir. Şüphesiz şanı yüce Peygamber efendimizin mertebesine hiçbir bir veli, Kur'ân-ı Kerim'e ise hiçbir kitap yetişmemektedir. Hz. Muhammed Mustafa (s.a.v) ve Mushaf'ı müstesna tutma kaydıyla, ulu evliya ve eserlerini temcit etmek amacıyla, abartıya kaçmalar görülmektedir. Genellikle şiirlerde rastlanan bu mübalağalı lafızlardan biri de Mevlânâ'nın *Mesnevî*'sine verilen Farsça Kur'ân lakabıdır.

Hz. Mevlânâ'nın – kendi tarafından – eserinin ilham sonucu meydana geldiği ifadesi ve *Mesnevî*'ye yazdığı önsözünde onu Kur'ân sıfatlarıyla tanıtmayı, bu lakabın almasının ilk delili olabilmektedir. *Mesnevî*'nin muhtevası Kur'ân ayetleri veya sünnet ve hadislerin tekrar ve şerhine dayalı olduğundan tefsir mahiyetinde de ele alınmıştır. Mevlânâ her hikâyesinde Mushaf veya hadiste geçen bir olay veya kavramı, evrenselliğini koruyarak, her dönemdeki insanın anlayabileceği şekilde aktarmaktadır. Bu aktarım ise Kur'ân'dan gelen ve irfanî eserlerde devam eden katmanlı manaları ihtiva etmektedir. Bu hikâyelerin dış ve iç manalarını, herkes kendi ruhani ve algı mertebesine göre kavramaktadır.

Mesnevî'nin yazılış tarzı, hikâyelerle nasihat verme gayesi, bu hikâyelerin aktarılma biçimi, hatta esere verilen isim bakımından da Kur'ân'la büyük ölçüde benzerlikler içermektedir. Mevlânâ, Kur'ân-ı Kerim ile aynı kaynaktan çıkan, onun kapsamında olan bilgileri müşahede ederek hakka'l-yakîn makamına ermiştir. O, benimsediği bu bilgileri, Mushaf'tan esinlenerek benzer bir eser şeklinde, fakat daha sade bir biçimde sunmaktadır.

Mevlânâ ve onun gibi seyrüsülûk'ünü tamamlamış, fenâ-fi'llah'a ulaşmış velilerin kalpleri Hakk nurunun tecelligâhı olmaktadır. Onlara gelen ilham ve keşfi bilgiler, Kur'ân ve sünnetin içerdiği doğru bilgilerden kaynaklanmakta ve vahiy gibi korunmaktadır. Bu

⁶⁷ Zamani, *Şerh-i Mesnevî*, 4/29, b. 32-33; Türkçesi için bk. Avni Konuk, 7/29, b. 32-33.

bilgilerin Allah velileri tarafından aktarıldığı eserlere, övgü niteliğinde, yapılan kutsal kitap muamelesi hoş görülebilmektedir. Kuşkusuz Kur'ân-ı Kerîm bizzat Cenabi Allah (c.c) tarafından gönderilmiş eşsiz bir eserdir. Başka kitaplar ancak O'nun dostluğunu kazanabilmiş veli kullarının Kur'ânı açıklamaya çalıştığı şerhler gibi olabilmektedir.

Kaynakça

- Âbidin Paşa. *Tercüme ve Şerh-i Mesnevî-i Şerif*. İstanbul: Dersaâdet: Mahmud Bey Matbaası, 1305.
- Aleyasin, Seyyed Taghi. "Masnavi, Qorane Shere Farsi". *Tahran: Nameye Parsi Dergisi*, 9/3 (1383/2004-3), 143-161.
- Ankaravî, İsmail Rüsûhî. *Mesnevî'nin Sırrı – Dîbâce ve ilk 18 beyit şerhi*. haz. Semih Ceyhan; Mustafa Topatan. İstanbul: Hayy kitap, 2008.
- Bahmani, Gholam reza. "Baztab-ı Qur'ân der Mesnevî-i Ma'nevî". *Sahife-i Mobin Dergisi*, 2/17-18 (1382), 66-98.
- Ceyhan, Semih. "Mesnevî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 29/325-334. Ankara: TDV Yayınları, 2004.
- Daneshname-ye Cahane Eslam*. 4. haz. Gholam Ali Haddad Adel. Tahran: İntişarat-ı Bonyade Daerato'l Maarefe Eslami, 1378/1999.
- Derin, Süleyman. "Nicholson, Reynold Alleyne". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 33/76-77. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
- Eflâkî El-ârifi, Şemseddin Ahmed. *Menâkıbü'l Ârifîn*. 1, haz. Tahsin Yazıcı. Tahran: Dünya-ye Kitab, 1362/1983.
- Eflâkî, Ahmed. *Ariflerin Menkıbeleri*. çev. Tahsin Yazıcı. İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2006.
- Emine Yeniterzi. "Mevlânâ ve İkbâl". *Semazen Akademik*. Erişim 25 Eylül 2021. <https://semazen.net/mevlana-ve-ikbal-emine-yeniterzi/>
- Faal Araghi nejad, Hosein; Musavi Sirjani, Soheyla. "Shiveye Dastan pardazi dar Quran va Tasire An bar Mesnavi; Ba Takiye bar aghaz va Shiveye Naghle Dastanha". *Tahran: Feslname Adabiyat Erfani va Ostureshe nakhti*, 17/62 (1400/2021-1) 269-303.
- Gancine-ye Erfan: Eşe'etü'l-lama'at-ı Câmî – Sevanh-ı Gazali – Şerh-i Do Beyit – Meğsed-i Eğsa – Zübdetü'l Hakayık – Münteheb-i Kimiya-yi Saadet*, tsh. Hamed Rabbani. Tahran: İntişarat-ı Gancine, 1352/1973.
- Güllüce, Hüseyin. *Kur'ân Tefsîri Açısından Mesnevî*. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 1999.
- İkbâl, Muhammed. *Esrar-ı Hodî*, Lahor: Cavid İkbâl Yayınları.
- İkbâl, Muhammed. *Esrar-ı Hodî (Benliğin Sırları)*, çev. Ali Nihad Tarlan. İstanbul: Yenilik Matbaası, 1958.
- İkbâl, Muhammed. *Külliyat-ı Eşâr-ı Farsi-i Mevlana İkbâl-ı Lahuri*, tsh. ve mukaddime. Ahmed Soruş. Tahran: İntişarat-ı Kitabkhane Senâî, 1370/1991.
- İmâm Gazâlî. *İhyâu 'ulûmi'd-dîn*. 3, çev. Ahmed Serdaroğlu. İstanbul: Bedir Yayınevi, 1974.
- Karaismailoğlu, Adnan. "Kelîle ve Dimne". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 25/210-212. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- Karayev, Yaşar; Akpınar, Yavuz. "Şehriyâr, Mehemmed Hüseyin", *Türkiye Diyanet Vakfı*

- İslâm Ansiklopedisi*. 38/471-472. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Konuk, Ahmed Avni. *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*. 1-12, haz. Selçuk Eraydın; Mustafa Tahralı. İstanbul: Kitabevi, 2005.
- Kur'ân Yolu*. Erişim 25 Eylül 2021. <https://kuran.diyaret.gov.tr>
- Mevlânâ Celaleddin Muhammed-i Belhi, *Dîvan-ı Kâmil-i Şems-i Tebrizi*, tsh. Bediüzzeman Fûrûzanfer, İntişarat-ı Bedreğe Cavidan, Tahran, 1393/2014.
- Mevlânâ Celaleddin Muhammed-i Belhi. *Külliyat-ı Şems-i Tebrizi*. 1-2, tsh. Nizameddin Nuri. Tahran: İntişarat-ı Kitab-ı Âbân, 1386/2007.
- Miri, Mohammad. "Barresiye Marahle Soluki 'Takhliye', 'Tahliye', 'Tacliye' ve 'Fana' dar Erfane Eslami". *Tehran: Fasname Erfan Eslami*, 17/65(1399/2020-3), 60-77.
- Mohammad Bagher El-Musavi El-Khansari. *Rozaato'l Cenân Fi Ahvâl Olama ve's Sadat*. VIII. Ghom: İntişarat-ı Esmailiyan, 1390/2011.
- Nicholson, Reynold A. *The Mathnawi of Jalalu'ddin Rumi*. Lahore: Islamic Book Service, 1989.
- Okumuş, Ömer. "Âmilî, Bahâeddin". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 3/60-61. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Özkan, Senail. "Schimmel, Annemarie". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 36/229-231. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Senâî, Ebü'l-Mecd Mecdûd b. Adem. *Hadikatü'l-hakika ve şeriatî't-tarika*. tsh. Modarres Razavi. Tahran: Çaphane-i Sepehr, 1329.
- Schimmel, Annemarie. *Ben Rüzgârım Sen Ateş – Mevlânâ Celâleddîn Rûmî*. çev. Senail Özkan. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 1999.
- Schimmel, Annemarie. *The Triumphal Sun – A Study of the Works of Jalaluddin Rumi*. London: East-West Publications, 1980.
- Şehriyâr, Muhammed Hüseyin. *Külliyat-ı Divan-ı Şehriyâr*. Tebriz: İntişarat-ı Sa'di-i ve İntişarat-i Marifet, 1356/1977.
- Tâhir-ul-Mevlevî. *Şerh-i Mesnevî*. 1. İstanbul: Ahmed Said Matbaası, 1963.
- Zamani, Kerim. *Şerh-i Came' Mesnevî*. 1. Tahran: İntişarat-ı Ettelaat, 1375/1996.

ATEBE

Dinî Araştırmalar Dergisi
Journal for Religious Studies
e-ISSN: 2757-5616

ATEBE Dergisi | Journal of ATEBE

Sayı: 6 (Aralık / December 2021), 39-52.

İngiliz İdaresi Döneminde Kıbrıs'ta İki Kilise Krizi

The Two Church Crises in Cyprus During the British Rule

Mustafa Şengil

Dr. Diyanet İşleri Başkanlığı

Ph.D. Presidency of Religious Affairs

Konya, Turkey

mustafasengil_85@hotmail.com

orcid.org/0000-0002-2904-1776

<https://ror.org/007x4cq57>

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Date Received: 11 Haziran/June 2021

Kabul Tarihi / Date Accepted: 22 Kasım/November 2021

Yayın Tarihi / Date Published: 31 Aralık/December 2021

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Aralık/December

Atıf / Cite as: Şengil, Mustafa. "İngiliz İdaresi Döneminde Kıbrıs'ta İki Kilise Krizi". *ATEBE* 6 (Aralık 2021), 39-52. <https://doi.org/10.51575/atebe.951301>

İntihal / Plagiarism: Bu makale, iTenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir/This article has been scanned by iTenticate. No plagiarism detected.

Etik Beyan/Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur/It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited (**Mustafa Şengil**).

Yayıncı / Published by: Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi / Social Sciences University of Ankara.

Bu makale Creative Commons Atıf-GayriTicariTüretilemez 4.0 (CC BY-NC 4.0) Uluslararası Lisansı altında lisanslanmıştır. This article is an open access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 (CC BY-NC 4.0) International License.

İngiliz İdaresi Döneminde Kıbrıs'ta İki Kilise Krizi*

Öz

Bu çalışma Osmanlı Devleti'nin Kıbrıs Adası'nı fethi ile özgürlüğünü yeniden kazanmış olan Kıbrıs Rum Ortodoks Kilisesi'nin, İngiliz idaresi döneminde yaşamış olduğu iki siyasi kilise krizini konu etmektedir. İngilizlerin Kıbrıs'ta idaresi iki döneme ayrılmaktadır. Birincisi 1878 yılında Osmanlı Devleti ile yapılan iki maddelik antlaşma kapsamında 1914 yılına kadar devam eden ve adanın fiilen Osmanlı toprağı olarak kabul edildiğı dönem; ikincisi ise 1914 yılında İngiltere'nin adayı tek taraflı ilhakından 1960 yılında Kıbrıs Cumhuriyeti'nin kurulmasına kadar olan dönemdir. İngiliz idaresi döneminde gerçekleşmiş olan kilise krizlerinin ilki 1900-1910 yılları arasında Kitium Piskoposu Kyrillos Papadopoulos ile Girne Piskoposu Kyrillos Basileiou arasında gerçekleşmiştir. İkincisi ise 1933-1947 yılları arasında Baf Metropolitleri Leontios Leontiou'nun 1931 isyanları sebebiyle ada dışında sürgünde olan metropolitlerin adaya dönmeden seçim yapılamayacağını beyan etmesi sebebiyle gerçekleşmiştir. Kıbrıs Rum Ortodoks Kilisesi otosefal bir kilise olması sebebiyle iç işlerine diğer kiliseleri karıştırmak istememiş, ancak çıkmaza giren piskoposluk seçimi nedeniyle müdahale kaçınılmaz olmuştur. Bugüne kadar siyasetteki etkisi var olagelen Kıbrıs Rum Ortodoks Kilisesi, 20. Yüzyılın henüz başında geçirmiş olduğu kilise krizlerini ancak siyasetin etkisi ve yardımıyla aşabilmiştir. Kıbrıs'ta ilk Yunan bayrağı birinci kilise krizi döneminde bir taraftar toplama çalışması olarak II. Kyrillos (Kyrillos Papadopoulos) tarafından Trooditissa Manastırı'na çekilmiştir. Ancak Kıbrıs Adası'nın ne daha önceki dönemlerde ne de şimdi Yunanistan ile hiçbir bağı yoktur. Kıbrıs Adası'nda yaşayan Rumlar ile Yunanistan arasında bir bağ oluşturmaya çalışan ve bunu iddia eden de yine kilisedir. Kıbrıs Cumhuriyeti birinci Cumhurbaşkanı III. Makarios'un başpiskopos seçilmesine giden süreçte bahsedilen iki kilise krizi büyük önem taşımaktadır. Bu dönemde başpiskopos adayları arasında, rakip adaya karşı Enosis'i ateşli bir şekilde savunmamak, İngiliz idaresine fazla yakın olmak gibi suçlamalar olmuştur. III. Makarios hem ateşli bir şekilde Enosis'i savunmuş, hem de İngiliz idaresi ile her zaman çatışma halinde olmuştur. Bu süreç ona önce başpiskoposluk, sonrasında ise Kıbrıs Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı getirmiştir. Kıbrıs'ta zikri geçen dönemde özellikle ön plana çıkan Türk düşmanlığı, başpiskopos olmanın ilk şartı sayılmıştır. Şöyleki; İngilizler adayı tek taraflı ilhak ettikten sonra İngilizlerin adayı kendilerine bırakacağına neredeyse emin olan Rum Ortodoks Kilisesi başpiskoposları, önce İngiliz idaresi düşmanlığı, sonra Türk düşmanlığı üzerinden kilise propagandası yapmışlardır. Çalışmada otosefal bir kilise olan Kıbrıs Rum Ortodoks Kilisesi'nin, kilise içi anlaşmazlıklardaki tavrı ile kilise kurallarına bağlılığı da ele alınmaktadır. Enosis düşüncesinin piskoposluk seçimine etkisinin daha net görüleceğı bu iki kriz, kilisenin bugününü anlamak açısından oldukça önemlidir.

Anahtar Kelimeler: Dinler Tarihi, Kıbrıs, Kilise, Ortodoks, Başpiskopos, Rum.

The Two Church Crises in Cyprus During the British Rule

Abstract

This study is about two political church crises that the Greek Cypriot Orthodox Church, which regained its freedom with the conquest of the island of Cyprus by the Ottoman Empire, experienced during the British rule. The British administration in Cyprus is divided into two periods. The first is the period that lasted until 1914 within the scope of the two-point agreement with the Ottoman Empire in 1878, and when the island was actually accepted as Ottoman territory; the second is the period from the British unilateral annexation of the island in 1914 to the establishment of the Republic of Cyprus in 1960. The first of the church crises during the British administration took place in 1900-1910, between the Bishop of Kitium Kyrillos Papadopoulos and the Bishop of Kyrenia Kyrillos Basileiou. The second one took place in 1933-1947, because of the Metropolitan of Paphos Leontios Leontiou's declaration that the metropolitans who were in exile outside of the island due to the 1931 revolts declared that elections

* Bu çalışma 2020 yılında tamamladığımız "Osmanlı'dan Günümüze Kıbrıs İnanç Tarihi" adlı doktora tezi esas alınarak hazırlanmıştır./ This article is extracted from my doctorate dissertation entitled "Religious History of Cyprus from Ottomans to Nowadays" year 2020.

could not be held without their return to the island. Since the Greek Cypriot Orthodox Church is an autocephalous church, it did not want to interfere with other churches in its internal affairs, but the intervention was inevitable due to the stalemate choice of diocese. The Greek Cypriot Orthodox Church, which has had an influence in politics until today, was able to overcome the church crises it had experienced at the beginning of the 20th century only with the influence and help of politics. The first Greek flag in Cyprus was used as a supporter gathering effort during the first church crisis. He was taken to Trooditissa Monastery by Kyrillos (Kyrillos Papadopoulos). However, the island of Cyprus has no ties with Greece, neither in previous periods nor now. It is the church that tries and claims to create a bond between the Greeks living on the island of Cyprus and Greece. The church crises mentioned in the process played an important role in the election of Makarios III, the first president of the Republic of Cyprus, as archbishop. During this period, among the archbishop candidates, there had been accusations of not defending Enosis passionately against the rival island and being too close to the British administration. Makarios III fiercely defended Enosis and was, at the same time, always in conflict with the British administration. This process brought him first the archbishopric, and then the Presidency of the Republic of Cyprus. The Turkish hostility, which came to the fore in the aforementioned period in Cyprus, was considered the first condition of being an archbishop. After the British annexed the island unilaterally, the archbishops of the Greek Orthodox Church, who were almost sure that the British would leave the island to them, made church propaganda out of hostility to the British administration and then to the Turks. In the study, the attitude of the Greek Cypriot Orthodox Church, which is an autocephalous church, in intra-church disputes and its adherence to church rules are also discussed. These two crises, in which the effect of the idea of enosis on the choice of diocese will be seen more clearly, are very important in terms of understanding the present day of the church.

Keywords: History of Religions, Cyprus, Church, Orthodox, Archbishop, Greek.

Giriş

İngiliz idaresi döneminde Kıbrıs'ta iki kilise krizi adını verdiğimiz bu makale Osmanlı Devleti hâkimiyeti sonrası Kıbrıs Rum Ortodoks Kilisesi'nin Enosis düşüncesine katkıları ile Enosis düşüncesinden kaynaklanan otorite problemleri ile sürgünler sebebiyle adada zamanında yapılamayan iki başpiskopos seçimini konu edinmektedir. Makalede, 1821 Yunan İsyanından itibaren Rumlar üzerinde etkili olan Helenizm düşüncesi ve Rum Milliyetçiliği sebebiyle ortaya çıkan kilise krizleri ve bu krizlerin aşılmasında kilise dışı müdahalelerin etkisi olup olmadığı ortaya koyulmuştur. Sir George Francis Hill tarafından yazılan, Nazım Can Serbest tarafından Türkçeye çevrilen *Kıbrıs Tarihi Osmanlı ve İngiliz İdaresi Dönemi (1571-1948)* adlı eserde bu krizlere kısmen değinilmiştir. Müracaat ettiğimiz diğer kaynaklarda ise derli toplu olmamakla birlikte bu krizlerden bahsedilmiştir. Makale bu dağınık bilgileri kronolojik olarak bir araya getirmeyi de hedeflemektedir. Makale kilisenin milliyetçilik üzerindeki etkisini de Enosis bağlamında ortaya koymuştur.

1. İngiliz İdaresi Döneminde Kilisenin Durumu

Kıbrıs'ta Ortodoks Hıristiyan olan Rumlar İngilizlerin ada yönetimini devralmaları ile birlikte farklı Hıristiyan mezhebine mensup dindaşları tarafından idare edilmeye başlamıştır. Bu dönemde Ortodoks Rumlar İngilizlerden dini ayrıcalık beklemiş, aynı dine mensup olmaları nedeniyle Kilisenin söz sahibi olacağı inancını taşımıştır.¹ Ancak

¹ Münir Yıldırım, *Kıbrıs Rum Ortodoks Kilisesi: İlk Dönem Bir Hıristiyan Kilisesi Olarak* (Ankara: Aziz Andaç, 2008), 67.

Ortodoks Kilisesi'nin bu beklentisi İngiliz yönetimi tarafından karşılık görmemiş aksine adada isyanlara sebep olmuştur.²

Kıbrıs Adası'nın İngilizlere devredilmesi adadaki Ortodoks Kilisesi tarafından ilk etapta olumlu karşılanmıştır. Bu dönemde Kıbrıs Rum Ortodoks Kilisesi Başpiskoposu olan Sofroniyos, İngiliz idaresinin kendilerine özgürlüklerini artırmada yardımcı olacağına inancının tam olduğunu belirtmiştir. Kitium Piskoposu ise Kıbrıs'ın Yunanistan'a ilhak edilmesinde İngiltere'nin yardım etmesi koşuluyla yeni idareyi kabul edeceklerini bildirmiştir.³ Tüm Osmanlı topraklarında hızla yayılan milliyetçilik akımlarından etkilenen Kıbrıs Ortodoksları da İngilizlerden her defasında Yunanistan'a bağlanmayı talep etmişlerdir. Özellikle kilise bu uğurda yapılmış olan hiçbir faaliyetten geri durmamıştır.

Kıbrıs'ta Osmanlı Devleti'nin adayı idare ettiği dönemde Rum halkına verilen haklar, İngiliz idaresi döneminde kısıtlanmıştır. Kilisenin bağış toplamasına ve kilise adına din vergisi almasına Osmanlı döneminde izin verilmiş, hatta aynı zamanda kilisenin vergileri toplayabilmesi için idare tarafından askeri destek de sağlanmıştır. İngiliz idaresi döneminde ise, yönetim bu uygulamanın doğru olmadığını, eşitlik ilkesine aykırı olduğunu beyan ederek ilgili uygulamaya son vermiş, askeri destek de vermeyeceğini belirtmiştir. Bu durum kiliseyi ekonomik olarak zor duruma düşürmüştür.⁴

1907 yılında İngiltere, Kıbrıs'ın ekonomik ve idarî yapılanmasını incelemek üzere Sömürgeler Bakanlığında müsteşar olan Winston Churchill'i adaya göndermiştir. Churchill'in Kıbrıs'a gelmesini bir fırsat olarak değerlendiren Rumlar, adanın Yunanistan'a bağlanmasını istedikleri bir bildiri yayınlamışlardır. Dönemin şartlarını ve Enosis düşüncesinin temelsizliğini göstermesi bakımından Churchill'in bu bildiriye verdiği cevap önem arz etmektedir.⁵

"... Fakat bu cemaatin (adanın) Yunanistan'ın bir parçası olduğu neye dayanır? Ada ile Yunanistan arasında ne tarihî ne de coğrafi bir bağ vardır. Adanın tarihî devirlerde Mısır, İran, Asur, Roma, Venedik, Ceneviz ve Osmanlı Devletleri'ne bağlı olduğunu görüyoruz. Hiçbir zaman Yunanistan'a bağlı olduğunu tarih kaydetmiyor. Kıbrıs en geniş bir hayal ile bile coğrafi bakımdan Yunanistan'ın bir parçasını teşkil edemez. Kıbrıs'ta şimdi yaşayan insanlar Yunanlı değildir. Bunlar buraya göç eden Mısırlılar ile

² Detaylı bilgi için bk. Turgay Bülent Göktürk, "Rumlar'ın Kıbrıs'taki Enosis İsteklerinin Şiddete Dönüşmesi: 1931 İsyanı", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi* 7/16-17 (2008), 335-363.

³ Halil Fikret Alasya, *Kıbrıs ve Rum-Yunan Emelleri* (Lefkoşa: KKTC Milli Eğitim ve Kültür Bakanlığı, 1992), 24; Ahmet C. Gazioğlu, *İngiliz Yönetiminde Kıbrıs II, 1878-1952: Enosis Çemberinde Türkler* (İstanbul: Kıbrıs Araştırma ve Yayın Merkezi (CYREP), 1996), 29-31; Yıldırım, *Kıbrıs Rum Ortodoks Kilisesi*, 70.

⁴ Şükrü S Gürel, *Kıbrıs Tarihi (1878-1960): Kolonyalizm, Ulusçuluk ve Uluslararası Politika* (Ankara: Kaynak Yayınları, 1984), 44-45; Ergenekon Savrun, "1571 Türk Yönetiminden, 1878-1925 İngiliz Taç Kolonisi' ne; Kıbrıs Üzerinde Enosis Faaliyetleri ve İngiliz Stratejisi", *Uluslararası Beşeri Bilimler ve Eğitim Dergisi* 3/1 (01 Nisan 2017), 11.

⁵ Bekir Bozkurt, *İngiltere'nin Kıbrıs Adasını İlhak Süreci* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2005), 85.

Yunanlıların karışmasından meydana gelen melez bir tiptir. Yalnız Yunan dili bunların Yunan geleneklerine bağlı kalmalarını sağlamıştır..."⁶

Osmanlı döneminde diğer hiçbir kilisenin sahip olmadığı ayrıcalıklara sahip olan Kıbrıs Rum Ortodoks Kilisesi hem padişah hem de İstanbul Patrikliği tarafından gözetilmekteydi.⁷ İngiliz idaresi döneminde Kıbrıs Rum Ortodoks Kilisesi'nin Osmanlı döneminde kazandığı birçok ayrıcalık yok sayılmıştır. İngilizler kendi atamış oldukları komiser ve görevliler dışında yerel halktan kişilerin veya kurumların İngiliz idaresi kadar yetkili olmasına müsaade etmemişlerdir.⁸ İngilizlerin bu yöntemi, Osmanlı Devleti'nin adaya hâkim olduğundan beri birçok konuda söz sahibi olan Ortodoks Kilisesi'ni ve onun müntesibi olan Rumları memnun etmemiş, bu hakları geri kazanmak için her yolu denemişlerdir.⁹

Ortodoks Kilisesi'nde ılımlı Enosis taraftarlığı yapanlar ile militan Enosisçiler arasında daha sonra "Kilise Krizi" diye anılacak olan kriz baş göstermiştir. Bu kriz Girne ve Kition piskoposlukları arasında yaşanmış ve kiliseye on yıl başpiskopos atanamamıştır.¹⁰ On yıl sonra militan ve genç Hıristiyanların desteklediği Kition Piskoposluğunun bu mücadeleden galip çıkması da adada Rum Ortodoks Kilisesi'nin ırkçı tarafının ağır basmaya başladığını göstermesi bakımından önemlidir.¹¹

İngiliz idaresi, adada fiili olarak idareyi devralmasının ardından Ortodoks din adamlarına tanınmış olan imtiyazların tanınmadığını bildirmiştir. Başpiskopos Sofroniyos 14 Ağustos 1878 tarihinde Wolseley ile yapmış olduğu görüşmede, Osmanlı döneminde toplamış oldukları aidatları İngiliz yönetimi döneminde zaptiye olmadan toplayamadıklarını bildirmiştir. Wolseley ise aslında böyle bir uygulamanın olmadığını, sadece ilk yıla mahsus yardımcı olacağını ancak bundan sonra böyle bir şeye yardımcı olmayıp müsaade de etmeyeceğini Sofroniyos'a bildirmiştir.¹² Lefkoşa Piskoposu ise Osmanlı yönetiminin kendilerini vergiden muaf tutmalarına rağmen mevcut yönetimin, mülklerin tam bedelini çıkararak vergilendirildikleri şikâyetinde bulunmaktadır.¹³ Yüksek Komiser Wolseley göreve geldiğinde ada içinde yapmış olduğu gezilerde manastırları ve kiliseleri de gezmiş, bu mabetlerde tarihi eser niteliği taşıyan çok fazla eser görmüştür. Ayrıca kiliselere ait birçok arazinin de olduğuna inandığını günlüğüne yazmıştır: "*Rahiplerin ve keşişlerin dilenci olanları şu ana kadar herhangi bir kanuna dayanmadan vergiden muaflığın tadını çıkardılar. Ancak ben onların da herkes gibi vergi ödemesi konusunda mücadele edeceğim.*"¹⁴ Bu davranışı ile Wolseley İngiliz idaresi altında

⁶ Halil Fikret Alasya vd., "İngiliz İdaresinde Tatbik Edilen Politika", *Kıbrıs ve Türkler* (Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, 1964), 73-74.

⁷ Benedict Englezakis, *Studies on the History of the Church of Cyprus, 4th-20th Centuries* (Great Britain: Variorum, 1995), 427-434.

⁸ Gürel, *Kıbrıs Tarihi (1878-1960)*, 44; Gazioğlu, *İngiliz Yönetiminde Kıbrıs II, 1878-1952*, 35.

⁹ Yıldırım, *Kıbrıs Rum Ortodoks Kilisesi*, 74.

¹⁰ Yıldırım, *Kıbrıs Rum Ortodoks Kilisesi*, 76.

¹¹ Niyazi Kızılyürek, *Milliyetçilik Kışkırcılığında Kıbrıs* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2002), 80-81.

¹² Anne Cavendish (ed.), *Cyprus 1878: The Journal of Sir Garnet Wolseley* (Nicosia: Cultural Centre of the Cyprus Popular Bank, 1991), 46-47.

¹³ W. H. (William Hurrell) Mallock, *In an Enchanted Island or A Winter's Retreat in Cyprus* (London: R. Bentley & Son, 1892), 209.

¹⁴ Cavendish, *Cyprus 1878*, 141-146.

hiç kimseye haksızlık yapılmadığını göstermek istemiştir.¹⁵ Ayrıca bu dönemde kilise gelirleri tüm ada gelirlerinin üçte birini oluşturmaktadır.¹⁶ Bir İngiliz yöneticisinin eşi görüştükları bir papazın kendilerine, manastıra gelen misafirleri yedirme ve barındırma mecburiyetleri olduğundan, Osmanlı Devleti tarafından kendilerine vergi muafiyeti sağlandığını ancak İngilizler adaya hâkim olduktan sonra uygulanan vergi usulünden şikâyetçi olduklarını, manastırların maddi ihtiyaçlarını karşılayabilmek için misafirlerin vereceği yardımları beklediklerini belirtmiştir.¹⁷ Kıbrıs'ta Osmanlı idaresi döneminden itibaren tüm din mensuplarına kendi din adamlarını halk tarafından seçme hakkı tanınmıştır. Seçilen din adamlarına ise halklarına zulüm ve isyan etmedikleri müddetçe karışılmamıştır. İngiltere'de ise dini kurumların başındaki görevliler başbakan tarafından atanmakta ve siyasetin kiliseye müdahalesi kaçınılmaz olmaktadır. Bu durum Kıbrıs Adası'nda özgürlüklere alışmış olan Hıristiyan din adamlarına garip gelmiştir.¹⁸

Osmanlı Devleti'nin bir uygulaması olan millet sistemi neticesinde başpiskopos ve piskoposların yargılama yapma yetkisi de İngiliz idaresi ile büyük oranda yürürlükten kaldırılmıştır. Ancak her iki tarafın veya bir tarafın Ortodoks Rum olduğu durumlarda boşama için kiliseye müracaat edilmesine müsaade edilmiştir.¹⁹

İngiliz idaresi döneminde herhangi bir yaptırım olmadığından ve kilise görevlilerinin yanına zaptiye verilmediğinden Rum halkı kiliselere yapılan ödemeleri kesmiştir. Bu dönemde Rumlar, Hıristiyan din adamlarının kilise malları ve toplanan paralarla okul, kilise bakımı ve ihtiyaç sahiplerine yardım yapmaları gerekirken kendilerinin zenginleştiğini düşünmekteydi. Yapılan ödemelerin kesilmesi üzerine bazı din adamları da misilleme olarak kiliseleri ibadete kapatmıştır.²⁰

İngiliz yönetimi kiliselerin zorla para ve aidat toplamasını iptal etmiş, kilise ve manastırlara bağışlanan arazilerin ve mülklerin kira gelirleri, papazlığa atama için alınan ücretler, kiliselerin kutsanması sebebiyle alınan ücretler, evlendirme belgesi ve boşamalardan alınan ücretler ile gönüllü yapılan yardımlar bu dönemde kilise gelirlerini oluşturmuştur.²¹ Bu dönemde halktan toplanan kilise vergileri kilise görevlileri tarafından toplanmış, halkın vergi vermedeki isteksizliği sebebiyle gelirlerde büyük oranda düşüş olmuştur. Bu sebeple başpiskopos ve Yürütme Meclisi Rum üyeleri vergilerin yönetim tarafından toplanmasını talep etmiş ancak Kavanin Meclisi'nin İngiliz üyeleri bu konuda bir sonuca varamamıştır.²²

Eski güçlerini ve gelirlerini kaybeden Hıristiyan din adamları; Başpiskopos Sofroniyos, Baf, Larnaka, Girne Piskoposları bu durumu düzeltmek ve yeni yönetime izah

¹⁵ Cemil Çelik, *İngiliz Yönetiminde Kıbrıs'ın İdari ve Sosyal Durumu (1878-1914)* (Antalya: Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2012), 223.

¹⁶ Sir George Francis Hill, *A History of Cyprus* (Cambridge: Cambridge University Press, 1952), 4/444-445.

¹⁷ Esmé Scott-Stevenson, *Our Home in Cyprus* (Chapman and Hall, 1880), 133-134.

¹⁸ Mustafa Şengil, *Mavi Vatanın Kudüsü (Kıbrıs'ta Din ve Siyaset)* (İstanbul: Hikmetevi Yayınları, 2021), 121.

¹⁹ Henry Thomas Forbes Duckworth, *The Church of Cyprus* (London: Society for Promoting Christian Knowledge, 1900), 76-77.

²⁰ Duckworth, *The Church of Cyprus*, 77.

²¹ Duckworth, *The Church of Cyprus*, 77.

²² National Archive NA, *Colonial Office [CO]*, 69/14.

edebilmek için 16 Şubat 1879 tarihinde Rum Ortodoks Kilisesi'nin tarihini anlatan bir bildiri hazırlamıştır. Bu bildiri Osmanlı idaresi döneminde din adamlarının, toplumun ve mensubu oldukları dinin lideri olarak telakki edildiklerini, bu durumun ayrıcalıklarla beraber sorumluluk da taşıdığını, İngiliz idaresi ile kiliselerin resmi fonksiyonlarının ve etkinliklerinin azaldığını belirtmişlerdir.²³ Bu girişimlerden sonuç alınamayınca Kıbrıs Başpiskoposu Sofroniyos Osmanlı yönetimine, İngiliz yönetiminin kilisenin imtiyazlarını tanımadığı ile ilgili bir arzuhal göndermiştir.²⁴

Ortodoks din adamları İngiliz yönetimine karşı tepki gösterirken İngiliz yönetimi de kilisenin yargılama yetkisinin kısıtlanması yoluyla kilisenin ada Rumları üzerindeki etkisini azaltmış, kiliseler tarafından toplanan zorunlu aidatları kaldırmak suretiyle de kilisenin ekonomik gücünü zayıflatmıştır.²⁵

1900-1910 yılları ile 1933-1947 yılları arasında Kıbrıs Rum Ortodoks Kilisesi Başpiskoposluğu makamı, "kilise krizi" sebebiyle başpiskopos atanamadığından boş kalmış, kendi kendini yöneten apostolik bir kilise olan Kıbrıs Rum Ortodoks Kilisesi'nin işlerine çözüm için ada dışındaki kiliselerin müdahale etmesi adada yaşayan Hıristiyan Rum halkı oldukça rahatsız etmiştir.²⁶ Kavanin Meclisi'nin Rum üyeleri, bu dönemde kilise mallarının sahihsiz kalması sebebiyle heba edildiğini ifade etmiştir.²⁷

1.1. Kilise Krizi 1900-1910

Kıbrıs Rum Ortodoks Kilisesi, kilise meclisi tarafından yönetilmektedir. Kutsal Sinod²⁸ adadaki dört piskopos, Kikko ve Makhaira Manastırlarının başrahipleri ve iki ruhani kâtipten oluşmaktadır. Kutsal Sinod Meclisi Kıbrıs Başpiskoposu tarafından yönetilmektedir. Piskopos seçimi, başpiskoposun tüm kilise mensuplarına köylerde toplanıp temsilci seçmeleri için genelge yayınlaması ve seçilen temsilcilerin başpiskoposluğa davet edilmesi sonucu kilise meclisi ile beraber yapılmaktaydı. Başpiskopos seçimi ise başpiskoposun ölümünden sonra kilise meclisinin toplanarak en kıdemli piskoposu vekil tayin etmesi ve başpiskopos seçimi için çalışmalara başlaması şeklinde yapılmaktaydı. Vekil seçilemezse Sinod Meclisi kilise mensuplarının toplanması için genelge yayınlamaktaydı.

Kıbrıs Rum Ortodoks Kilisesi içinde cereyan eden Kilise krizi 5 Şubat 1899 tarihinde Baf Piskoposu Epiphanius'un ölümünün ardından yerine biri tayin edilmeden Başpiskopos Sofroniyos'un hastalanması ile başlamıştır. Kilise hiyerarşisi içerisinde Baf Piskoposunun başpiskoposu belirleyecek olan seçimleri organize etme sorumluluğu vardı. Bu dönemde Kutsal Sinod şu isimlerden müteşekkildi: Başkan Kyrillos Papadopoulos Kitium Piskoposu, Kyrillos Basileiou Girne Piskoposu, Gerasimos Kikko Başrahibi, Ignatios Machaera Başrahibi, Philotheos Başpiskoposluk Kâtibi

²³ Robert F. Holland - Diana Weston Markides, *Britain and the Hellenes: Struggles for Mastery in the Eastern Mediterranean 1850-1960* (Oxford: Oxford University Press, 2006), 167.

²⁴ Osmanlı Arşivi BOA, *Hariciye Nezâreti Hariciye Tercüme Odası [HR.TO]*, No. 530, Gömlek No. 10.

²⁵ İngiliz idaresi döneminde Kıbrıs Rum Ortodoks Kilisesi'nin kilise mülkleri ve vergilerle ilgili sorunları için bk. Çelik, *İngiliz Yönetiminde Kıbrıs'ın İdari ve Sosyal Durumu*, 198-233.

²⁶ *The Cyprus Gazette* (20 Mart 1908), 6405-6407 No. 911.

²⁷ *The Cyprus Gazette* (22 Şubat 1907), 6103-6106 No. 880.

²⁸ Yıldırım, *Kıbrıs Rum Ortodoks Kilisesi*, 90-91.

(Archimandrite),²⁹ Joseph Başpiskoposluk Kâtibi (Exarch).³⁰ Sofroniyos'un hastalığı sırasında 16 Mayıs 1900 tarihinde toplanan Sinod Meclisi şu kararları almıştı:

- *“Kilise Meclisi, askıdaki başpiskoposluk seçimi süresince başpiskoposluk makamının tüm hak ve yetkilerini kullanır, tüm görevlerini yerine getirir.*
- *Kilise Meclisi başpiskopos ve Baf piskoposu yokluğunda, Larnaka ve Girne piskoposları, Kikko ve Machaera başrahipleri ve iki dini kâtip (Archimandrite ve Exarch) makamlarından oluşur.*
- *Her oturumda en kıdemli piskopos Kilise Meclisine başkanlık eder, eğer bu kişi de yoksa ikinci en kıdemli piskopos başkan olur.*
- *Kilise Meclisi başkan dâhil en az dört üye ile toplanabilir.*
- *Bütün kararlar oy çoğunluğu ile alınır. Oylar eşit olduğunda başkanın oyu belirleyicidir.*
- *Kilise Meclisi pazar ve resmi tatiller hariç her gün toplanır. Gündem olmadığı zaman oturum kapanır.*
- *Kilise Meclisi genel sekreterini üyeleri arasından seçer ve bu kişi kilise meclisinin mührünü taşır.*
- *Kilise Meclisi ya da başpiskoposlukla ilgili her belge genel sekretere gönderilir ve genel sekreter bu belgeyi oturumda kilise meclisine sunar. Her belge kilise meclisi huzurunda tarih ve belge numarası atılarak açılır ve deftere kaydedilir.*
- *Belge oturum dışında alındıysa genel sekreter kilise meclisi üyelerini oturuma çağırır.*
- *Kilise Meclisi başpiskoposluk makamının hükûmet üzerindeki tüm yetkilerini kendi temsilcisi aracılığıyla kullanır ve bunu hükûmete mektup yoluyla bildirir. Kilise Meclisi başpiskoposluk makamının çeşitli kurumlar üzerindeki başkanlık yetkilerini atanmış bir kişi aracılığıyla kullanır.*
- *Oy birliği ya da çokluğu ile alınan tüm kararlara başkan dâhil tüm üyeler imza atar. Ters yönde oy kullananlar “Katılmıyorum” ibaresini yazıp imzalar.*
- *Alınan karar kilise meclisi dışındaki ilgili taraflara başkanın imzası ve genel sekreterin başpiskoposluk mührüyle bildirilir. Başpiskoposluktan bağımsız genel içerikli konularla ilgili kararlar ilgili taraflara başkan dâhil tüm üyelerin imzası ile bildirilir.*
- *Bu kuralların kapsamadığı durumlarda da Kilise Meclisi durumu inceleyip karar verme konusunda yetkilidir.*
- *Buradaki geçici kurallar Kilise Meclisi tarafından çıkarılmış ve yayınlanmıştır.*

Başkan Kyrillos, Kitium Piskoposu, Kyrillos, Girne Piskoposu, Gerasimos, Kikko Başrahibi, Ignatios, Machaera Başrahibi, Philotheos, Başpiskoposluk Kâtibi(Archimandrite), Joseph Başpiskoposluk Kâtibi(Exarch)”³¹

²⁹ Manastırlarda bulunan keşişlerin liderleri demektir. Kürşat Demirci, “Ortodoksluk”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2007), 33/412.

³⁰ Sir Ronald Storrs - Bryan Justin O'Brien, *The Handbook of Cyprus* (London: Christophers, 1930), 46.

³¹ National Archive NA, *Colonial Office [CO]*, 67/125 No. 266, Ek No. 1A.

Başpiskopos Sofroniyos Sinod Meclisi'nin ikinci defa toplandığı 22 Mayıs 1900 tarihinde ölmüştür.³² 21 Nisan 1909 tarihinde II. Kyrillos Papadopoulos'un başpiskopos seçilmesine kadar da bu makam boş kalmıştır.³³ İki piskoposun ve özellikle başpiskoposun ölümü adada Rumlar arasında sıkıntılı bir sürecin başlamasına neden olmuştur.³⁴ Sinod Meclisi oy birliğiyle başpiskoposluk ve Baf piskoposluğu makamlarının seçimlerini erteleyerek bu görevleri Sinod Meclisinin üstlenmesini kararlaştırmıştır.

Bu dönemde Enosis propagandalarının da etkisiyle en güçlü iki başpiskopos adayı Girne Piskoposu ve Kitium Piskoposuydu. Sinod Meclisi başkanı Kitium Piskoposu Kyrillos, kural dışı hareket ettiğinin anlaşılması üzerine başkanlığı bırakmış ve yerine Girne Piskoposu başkan olmuştur. Seçimlerin yasallığı ve köylerden belirlenen temsilcilerin yasal olarak seçilip seçilmediği ile ilgili meseleler sebebiyle itirazlar olmuş, Kitium Piskoposu taraftarları adaya İstanbul Patrikliğinden temsilci davet edilip araştırılmasını teklif etmiştir. Ancak Girne Piskoposu taraftarları bu durumun Kıbrıs Rum Ortodoks Kilisesi'nin bağımsızlığına zarar vereceğini düşündüklerinden kabul etmemiştir.³⁵ Girne Piskoposuna göre Kıbrıs Rum Ortodoks Kilisesi otosefal bir kilise olduğundan Patrik sadece seçilen başpiskoposu onaylamalı, iç işlere karışmamalıydı.

Başpiskoposluk mücadelesi bu şekilde devam ederken İngiliz yönetimi Rum Ortodoks Kilisesi'nin iç meselesi olduğundan duruma müdahale etmek istememiş ancak kendini yapılan şikâyet ve yazışmalar sebebiyle, güvenlik problemleri de olduğundan hep işin içinde bulmuştur. Yüksek Komiser, Kitium Piskoposunun Yunanistan Kilisesinden hakemlik yapmak üzere kilise görevlilerini çağırma talebini de adayı Yunanistan'a bağlama amacıyla yapılmış siyasi bir hamle olması sebebiyle sakıncalı görmüştür. İngiliz idaresi, adanın içişlerine karışılmasını engellemek amacıyla İstanbul Patrikliği ve Yunanistan Hükûmeti ile görüşmeler yapmış, Kıbrıs Kilisesinin başpiskoposluk meselesine karışmayacaklarına dair teminat almıştır. İngiliz idaresi yetkililerinin kanaatine göre Kitium Piskoposu çok hırslı, yönetimin başına dert açabilecek potansiyelde ve Yunanistan'la birleşme çalışmalarını kışkırtıcı bir karaktere sahipti. Bu yüzden Sinod Meclisi ile birlikte hareket edilip piskoposluk meselesinin bir an önce çözülmesinin sağlanması ve kamuoyunun da seçimlerin yasallığı konusunda idare tarafından rahatlatılması gerektiği vurgulanmıştır.³⁶

Kitium Piskoposu ve başpiskopos adayı olan Kyrillos Papadopoulos ile onu destekleyen Kavanin Meclisi üyeleri başpiskoposluk seçimine dışardan müdahaleyi kesinlikle kabul etmediklerini her fırsatta dile getirirken Girne Piskoposu Kyrillos Basileiou İstanbul Patriği III. İoakim'e başvuru yapmıştır. İstanbul Sinod Meclisinin kararıyla 28 Şubat 1908 tarihinde Girne Piskoposu Kyrillos'un başpiskopos olarak seçildiği telgrafla Kıbrıs'a bildirilmiştir. Kitium Piskoposu taraftarları Girne Piskoposunun İstanbul Fener Rum Patrikhanesi tarafından başpiskoposluğa tayin edilmesine büyük tepki göstermişlerdir. 4 Mart 1908 tarihinde Girne Piskoposunun ayın için kiliseye gittiği

³² George Hill, *Kıbrıs Tarihi, Osmanlı ve İngiliz İdaresi Dönemi (1571-1948)*, çev. Nazım Can Serbest (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2016), 494.

³³ Hill, *Kıbrıs Tarihi*, 494.

³⁴ Storrs - O'Brien, *The Handbook of Cyprus*, 46.

³⁵ Hill, *Kıbrıs Tarihi*, 504.

³⁶ NA, CO, 67/125 No. 768.

sırada Kitium Piskoposu taraftarları tarafından engellenmeye çalışılmış ve iki grubun arasında çıkan çatışmayı önlemek amacıyla kilise polis tarafından kapatılmıştır.³⁷ Başpiskoposluk meselesinin yıllar içerisinde içinden çıkılmaz bir hal alması sebebiyle Kavanin Meclisi bir kanun taslağı hazırlamıştır. 8 Nisan 1908 tarihinde mecliste başpiskoposluk görüşmeleri yapılırken yasanın kilisenin iç işlerine karışmak olacağını düşünen Girne Piskoposu taraftarı dört yüz – beş yüz kişi Kavanin Meclisi önünde toplanmış ve başpiskoposluk binasının anahtarını istemiştir. Kitium Piskoposu taraftarlarının da Meclis önüne gelmesiyle iki grup arasında taşlı sopalı arbede yaşanmış ve gruplar polis tarafından dağıtılmıştır.

İngiliz yönetimi 25 Mayıs 1908 tarihli Resmi Gazete'nin ek sayısında başpiskopos seçimine dair kanunun kabul edildiğini ve Sömürgeler Bakanı tarafından onaylandığını ilan etmiştir.³⁸ Bir an önce başpiskopos seçimi yapılması için bir takım maddeler ve şartlar getiren yasa, İstanbul Patrikliği tarafından Sinod Meclisi'nin kararını çiğnemek anlamına geldiğinden büyük bir hakaret sayılmıştır. Bu sebeple İstanbul Patrikliği başpiskopos seçilen Girne Piskoposunun ada yönetimi tarafından onaylanması gerektiğini İngiliz Büyükelçisine bildirmiş ancak sonuç alamamıştır.

Kanunun resmi gazetede yayınlanmasının ardından ada yönetimi başpiskoposluk için seçim hazırlıkları yapmaya başlamış, köylere seçim ilanları göndermiştir. Ancak köylerin birçoğu zaten İstanbul Patrikliği tarafından seçilmiş bir başpiskoposları olduğu için ilanları kabul etmemiştir. Girne Piskoposu taraftarları İngiliz yönetimini, başpiskoposluk meselesine haksız yere müdahale ettiği için protesto etmiştir. Bu arada hakemliklerine başvurulmuş Kudüs ve İskenderiye Patriklikleri, Girne Piskoposunun seçiminin kilise kanunlarına aykırı olduğu yönünde açıklama yapmıştır.³⁹

Uzun mücadeleler sonucu tam bir çıkmaza giren başpiskoposluk meselesi Kilise krizine dönüşmüştür. İstanbul Patrikliğinin muhalefetten vazgeçip kanuna göre yapılan işlemleri kabul etmesi ile Girne Piskoposunun istifası kabul edilmiş ve 21 Nisan 1909 tarihinde Kitium Piskoposu Kyrillos Papadopoulos oy birliği ile başpiskopos olarak seçilmiştir. Koyu bir Enosisçi olan II. Kyrillos 1916 yılında ölümüne kadar başpiskoposluk makamını doldurmuştur. Seçim sonucu Yüksek Komiser tarafından da resmi olarak onaylanmıştır.⁴⁰ Boşalan Kitium Piskoposluğu ile Baf Piskoposluğuna başpiskopos başkanlığında yapılan seçimle 1910 yılı Nisan ayında yeni piskopos ataması yapılmıştır.⁴¹

Bu on yıllık süreç içerisinde Kıbrıs Rum Ortodoks Kilisesi, yönetimini kilise hukuku ve yaygın uygulamalar temelinde düzenleyen bir iç yönetmelik sahibi olmuştur. Bu

³⁷ Osmanlı Arşivi BOA, *Dahiliye Nezâreti Mektubi Kalemi [DH.MKT]*, No. 1255, Gömlek No. 21; KKTC Milli Arşiv ve Araştırma Dairesi MAA, *Fetva Eminliği Belgeleri [FE]*, Kutu. 3, Dosya. 21, Gömlek. 19, Belge. 1; National Archive NA, *Colonial Office [CO]*, 69/22.

³⁸ *The Cyprus Gazette*, "Extraordinary" (25 Mayıs 1908), 6511 No. 919.

³⁹ Hill, *A History of Cyprus*, 4/602.

⁴⁰ Hill, *A History of Cyprus*, 4/603.

⁴¹ Hill, *A History of Cyprus*, 4/604.

yönetmelik geçen on yıl içerisinde kiliseyi kasıp kavuran çatışmalara mahal vermeyecek şekilde düzenlenmiştir.⁴²

Başpiskopos II. Kyrillos 1916 yılında ölmüş ve yerine eski rakibi Kyrillos Basileiou 24 Kasım'da III. Kyrillos unvanı ile başpiskopos olmuştur. Yüksek Komiser Sir J.E. Clauson tarafından da bu durum resmi olarak onaylanmıştır. Bu seçim bağımsız Kıbrıs Kilisesi'ni 1900'den 1910'a kadar ikiye ayıran gruplar arasındaki birliği kesin olarak tasdik etmiştir.⁴³

1910 yılından beri Girne Piskoposluğu yapan Kyrillos Basileiou, Mart 1908 ile Nisan 1909 tarihleri arasında İstanbul Patrikliği ve Sinod Meclisi tarafından başpiskopos olarak tanınmasına rağmen ada yönetimi tarafından kabul edilmemiştir. Kyrillos'tan boşalan Girne Piskoposluğuna ise Mart 1917'de yeğeni Makarios Myriantheus geçmiştir.

1.2. Kilise Krizi 1933-1947

1931 yılında Kıbrıs'ta Rumlar İngiliz idaresine karşı ayaklanmış, zamanla toplu gösteriler ve şiddet hareketleri ile olaylar büyümüştür. Başlangıçta İngiliz idaresi tarafından geçirilen gümrük ve bütçe yasası sebebiyle çıkan⁴⁴ isyan, kilise ve Rum milliyetçilerinin kışkırtmaları ile Enosis propagandasına dönüşmüştür. İngiliz idaresi hükümet binasını ateşe verecek kadar ileri giden isyanları ancak takviye askeri birlikler yardımıyla bastırabilmiştir. İsyanın elebaşı olarak kabul edilen kişiler ise adadan ömür boyu sürgün edilmiştir. Adada yaşanan 1931 isyanında sürgün edilenler arasında Ortodoks din adamları Kition Metropoliti Nikodemos Mylonas ve Girne Metropoliti Makarios Myriantheus da vardır. Kition metropoliti Nikodemos Mylonas 13 Eylül 1937 tarihinde Kudüs'te sürgünde iken hayatını kaybetmiştir.⁴⁵

III. Kyrillos'un 1933 yılı Kasım ayında ölmesi ile yerine başpiskopos vekili olarak görev yapan Baf Metropoliti Leontios Leontiou, diğer iki metropolitin adada olmaması sebebiyle uzun süre seçim yapamamıştır. Leontios bir önceki Başpiskopos III. Kyrillos'un aksine koyu bir Enosis taraftarıydı. Leontios Enosis'i gerçekleştirmek amacıyla adadaki sağ ve sol siyasi unsurları bir araya getirmeye, arabuluculuk yapmaya çalışmıştır. Bu dönemden itibaren Leontios'un çalışmaları sonucunda başpiskoposluk makamı her zaman siyasi belirleyicilerden biri olmuştur. Bu dönemde Leontios'un sürgündeki metropolitlerin adaya geri dönmelerine yönelik İngiliz idaresine yaptığı müracaatlar da sonuçsuz kalmıştır. İstanbul Patriği II. Fotios, Atina Başpiskoposu ve İskenderiye Patriği başpiskoposluk seçiminin yapılması için metropolitlerin fiilen adada bulunmaları gerekmediğini, oylarını uzaktan kullanmalarının da mümkün olduğunu bildirmişlerdir. Buna rağmen Leontios sürgündeki piskoposlar adaya dönmeden seçimin yapılmasının yasal olmadığına ısrar ederek uzun yıllar bu başpiskoposluk görevini vekâleten yürütmüştür. Leontios, Enosis konusundaki kışkırtıcı söylemleri ve Enosis faaliyetlerine ısrarla devam etmesi sebebiyle İngiliz idaresi tarafından para cezasına çarptırılmıştır.

⁴² Theodoros Papadopoulos, *Social and Historical Data on Population (1570-1881)* (Lefkoşa: Cyprus Research Centre, 1965), 127; Hill, *Kıbrıs Tarihi*, 516.

⁴³ Hill, *Kıbrıs Tarihi*, 698.

⁴⁴ Turgay Bülent Göktürk, "Rum Ortodoks Kilisesi'nin Kıbrıs'ta Karar Alma Sürecine Etkisi", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi* 15/30 (01 Haziran 2015), 315.

⁴⁵ Hill, *Kıbrıs Tarihi*, 517.

1938-1940 yılları arasında ise Baf Belediye sınırları dışına çıkması yasaklanarak göz hapsinde tutulmuştur.⁴⁶

Bu dönemde aynı zamanda II. Dünya Savaşı'nın devam etmesi sebebiyle İngiliz idaresi zor zamanlar geçirmekteydi. Kıbrıslı Rumlar bu süreçte Leontios'un teşvikiyle İngiliz cephelerinde gönüllü askerlik yapmıştır. Siyasi bir taktik olarak adanın Yunanistan'a bağlanması yolunda Leontios'un bu hamlesi başarılı olmuş, savaş sonrası süreçte, 1947 yılının başında adaya vali olarak atanan Lord Winster İngiliz Hükûmeti tarafından isyan sürecinde çıkarılan yasaları yumuşatma talimatı almıştır. Lord Winster bu talimata binaen 1931 isyanı sonrası çıkarılan Kilise yasalarını feshetmiş, sürgüne gönderilenlerin de adaya dönmelerine izin vermiştir.

Uzun ve sancılı bir süreç sonunda 1946 yılında adada kilise hakkında çıkarılan yasaların feshedilmesi sonucunda sürgünde olanlar geri dönmüş ve her defasında aday olmayacağını açıklayan başpiskopos vekili ve Baf Piskoposu Leontios 29 Haziran 1947 tarihinde başpiskopos seçilmiştir. Ekümenik Patriğin temsilcisi olarak adada bulunan Terkos Metropoliti de kendisini seçmenlerin kararını kabul etmeye ikna etmiştir. Böylece başpiskoposluk sorunu bir kez daha çözüme kavuşmuştur. Bu seçim başpiskoposluk makamında uzun süren bir boşluğa son vermesi dışında fanatik bir Enosis yanlısının Kıbrıs Rum Ortodoks Kilisesi'nin yeni lideri olması bakımından da önemlidir.⁴⁷

Leontios, başpiskopos seçildikten iki ay sonra hastalanarak ölmüştür. Leontios'un ardından 1931 isyanındaki kışkırtmaları nedeniyle sürgüne gönderilen, adaya döndükten sonra da Girne Metropoliti seçilen, II. Kyrillos'un yeğeni Makarios Myriantheus, Ekim 1947'de yapılan seçimle başpiskopos olmuş ve II. Makarios unvanını almıştır. II. Makarios 1950 tarihinde ölmüş, yerine 1948 yılından beri Kition piskoposu olan ve kurulacak olan Kıbrıs Cumhuriyeti'nin de ilk Cumhurbaşkanı olacak olan III. Makarios geçmiştir.⁴⁸

Sonuç

Kıbrıs Adası'nda İngiliz yönetiminin egemen olduğu 1878 yılından Birinci Dünya Savaşı'na kadar olan dönemde Ortodoks Rumların Enosis hayalleri, Türk toplumuna karşı giriştikleri sindirme hareketleri ile Yunanistan ve İngiltere'den aldıkları destek ve mücadele ile geçtiğini söylemek mümkündür.⁴⁹ Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra İngiltere'nin Kıbrıs Adası'nı ilhakı ile Enosis konusunda Rumlar artık Osmanlı toprağı olmayan Kıbrıs'ın Yunanistan'a bağlanması için Helen ideali için çalışmış, İngilizlerin bu konudaki olumsuz geri dönüşleri sebebiyle hırçınlaşmıştır. 1960 yılında Kıbrıs Cumhuriyeti'nin kurulması da Kıbrıs Rum Ortodoks Kilisesi ve Rumları Enosis düşüncesinden vazgeçirmemiştir. Kendi aralarında çekişmekten de geri durmayan Ortodoks Rumlar, kilise idaresindeki milliyetçilik devinimini III. Makarios' un başpiskopos olması ile tamamlamıştır. 1900-1910 ve 1933-1947 yılları arasında cereyan eden kilise krizleri, ada içerisinde ciddi tartışmalara yol açarken, ada dışında da Kıbrıs Rum Ortodoks Kilisesi'nin bağımsızlık ilkesini sarsacak gelişmelere şahit olmuştur.

⁴⁶ Göktürk, "Rum Ortodoks Kilisesi'nin Kıbrıs'ta Karar Alma Sürecine Etkisi", 320.

⁴⁷ Hill, *Kıbrıs Tarihi*, 519; Yıldırım, *Kıbrıs Rum Ortodoks Kilisesi*, 76; Kızılyürek, *Milliyetçilik Kıskaçında Kıbrıs*, 80.

⁴⁸ Hill, *Kıbrıs Tarihi*, 519.

⁴⁹ Yıldırım, *Kıbrıs Rum Ortodoks Kilisesi*, 77.

Enosis düşüncesi çerçevesinde gelişen başpiskoposluk seçimleri bugün dahi hem siyasi seçimlerde hem de kilisenin müdahil olduğu tartışmalarda etken olmaya devam etmektedir. Enosis, kilise içinde ve dışında en etkili propaganda aracı olmaya devam etmektedir. Bu iki kriz bunu en bariz şekliyle göstermektedir.

Kaynakça

- Alasya, Halil Fikret vd. "İngiliz İdaresinde Tatbik Edilen Politika". *Kıbrıs ve Türkler*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, 1964.
- Alasya, Halil Fikret. *Kıbrıs ve Rum-Yunan Emelleri*. Lefkoşa: KKTC Milli Eğitim ve Kültür Bakanlığı, 1992.
- BOA, Osmanlı Arşivi. *Dahiliye Nezâreti Mektubî Kalemi [DH.MKT]*. No. 1255, Gömlek No. 21.
- BOA, Osmanlı Arşivi. *Hariciye Nezâreti Hariciye Tercüme Odası [HR.TO]*. No. 530, Gömlek No. 10.
- Bozkurt, Bekir. *İngiltere'nin Kıbrıs Adasını İlhak Süreci*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2005.
- Cavendish, Anne (ed.). *Cyprus 1878: The Journal of Sir Garnet Wolseley*. Nicosia: Cultural Centre of the Cyprus Popular Bank, 1991.
- Çelik, Cemil. *İngiliz Yönetiminde Kıbrıs'ın İdari ve Sosyal Durumu (1878-1914)*. Antalya: Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2012.
- Demirci, Kürşat. "Ortodoksluk". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 33/374-380. Ankara: TDV Yayınları, 2007.
- Duckworth, Henry Thomas Forbes. *The Church of Cyprus*. London: Society for Promoting Christian Knowledge, 1900.
- Englezakis, Benedict. *Studies on the History of the Church of Cyprus, 4th-20th Centuries*. Great Britain: Variorum, 1995.
- Gazioğlu, Ahmet C. *İngiliz Yönetiminde Kıbrıs II, 1878-1952: Enosis Çemberinde Türkler*. İstanbul: Kıbrıs Araştırma ve Yayın Merkezi (CYREP), 1996.
- Göktürk, Turgay Bülent. "Rum Ortodoks Kilisesi'nin Kıbrıs'ta Karar Alma Sürecine Etkisi". *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi* 15/30 (01 Haziran 2015), 295-345.
- Göktürk, Turgay Bülent. "Rumlar'ın Kıbrıs'taki Enosis İsteklerinin Şiddete Dönüşmesi: 1931 İsyanı". *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi* 7/16-17 (2008), 335-363.
- Gürel, Şükrü S. *Kıbrıs Tarihi (1878-1960): Kolonyalizm, Ulusçuluk ve Uluslararası Politika*. Ankara: Kaynak Yayınları, 1984.
- Hill, George. *Kıbrıs Tarihi, Osmanlı ve İngiliz İdaresi Dönemi (1571-1948)*. çev. Nazım Can Serbest. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2016.
- Hill, Sir George Francis. *A History of Cyprus*. 4 Cilt. Cambridge: Cambridge University Press, 1952.
- Holland, Robert F. - Markides, Diana Weston. *Britain and the Hellenes: Struggles for Mastery in the Eastern Mediterranean 1850-1960*. Oxford: Oxford University Press, 2006.

- Kızılyürek, Niyazi. *Milliyetçilik Kışkacında Kıbrıs*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2002.
- MAA, KKTC Millî Arşiv ve Araştırma Dairesi. *Fetva Eminliği Belgeleri [FE]*. Kutu. 3, Dosya. 21, Gömlek. 19, Belge. 1.
- Mallock, W. H. (William Hurrell). *In an Enchanted Island or A Winter's Retreat in Cyprus*. London: R. Bentley & Son, Third Edition., 1892.
<http://archive.org/details/inenchantedisla00mall>
- NA, National Archive. *Colonial Office [CO]*. 69/14.
- NA, National Archive. *Colonial Office [CO]*. 67/125.
- NA, National Archive. *Colonial Office [CO]*. 69/22.
- Papadopoulos, Theodoros. *Social and Historical Data on Population (1570-1881)*. Lefkoşa: Cyprus Research Centre, 1965.
- Savrun, Ergenekon. "1571 Türk Yönetiminden, 1878-1925 İngiliz Taç Kolonisi' ne; Kıbrıs Üzerinde Enosis Faaliyetleri ve İngiliz Stratejisi". *Uluslararası Beşeri Bilimler ve Eğitim Dergisi* 3/1 (01 Nisan 2017), 1-20.
- Scott-Stevenson, Esmé. *Our Home in Cyprus*. Chapman and Hall, 1880.
- Storrs, Sir Ronald - O'Brien, Bryan Justin. *The Handbook of Cyprus*. London: Christophers, 1930.
- Şengil, Mustafa. *Mavi Vatanın Kudüsü (Kıbrıs'ta Din ve Siyaset)*. İstanbul: Hikmetevi Yayınları, 2021.
- Yıldırım, Münir. *Kıbrıs Rum Ortodoks Kilisesi: İlk Dönem Bir Hristiyan Kilisesi Olarak*. Ankara: Aziz Andaç, 2008.
- The Cyprus Gazette*. "Extraordinary" (25 Mayıs 1908), 6511.
- The Cyprus Gazette* (22 Şubat 1907), 6103-6106.
- The Cyprus Gazette* (20 Mart 1908), 6405-6407.

ATEBE

Dinî Araştırmalar Dergisi
Journal for Religious Studies
e-ISSN: 2757-5616

ATEBE Dergisi | Journal of ATEBE

Sayı: 6 (Aralık / December 2021), 53-77.

Klasik İslâm Tarihi Kaynaklarında Nübüvvet Mührü

The Seal of Prophethood (Khātamu al-nubuwwah) in Islamic Historical Sources

Nejla Ceyhan

Doktora Öğrencisi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İslam Tarihi Anabilim Dalı
Ph.D. Student, Ankara University, Institute of Social Sciences, Department of Islamic History

Ankara, Turkey

ceyhannecla@hotmail.com

orcid.org/0000-0002-3586-8446

<https://ror.org/01wntqw50>

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Date Received: 22 Ağustos/August 2021

Kabul Tarihi / Date Accepted: 20 Aralık/December 2021

Yayın Tarihi / Date Published: 31 Aralık/December 2021

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Aralık/December

Atıf / Cite as: Ceyhan, Nejla. "Klasik İslâm Tarihi Kaynaklarında Nübüvvet Mührü". *ATEBE* 6 (Aralık 2021), 53-77. <https://doi.org/10.51575/atebe.985897>

İntihal / Plagiarism: Bu makale, iTenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir/This article has been scanned by iTenticate. No plagiarism detected.

Etik Beyan/Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur/It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited (**Nejla Ceyhan**).

Yayıncı / Published by: Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi / Social Sciences University of Ankara. Bu makale Creative Commons Atıf-GayriTicariTüretilemez 4.0 (CC BY-NC 4.0) Uluslararası Lisansı altında lisanslanmıştır. This article is an open access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 (CC BY-NC 4.0) International License.

Klasik İslâm Tarihi Kaynaklarında Nübüvvet Mührü*

Öz

Nübüvvet mührü; (hâtemü'n-nübüvve) siyer, şemâil, hasâis, delâil türü İslâm Tarihi kaynaklarında yer almış, kimilerince Peygamberimizin nübüvvetinin tasdikinde delil sayılmıştır. Nübüvvet mührü bir alamet olarak Ehl-i kitap mensuplarının kaynaklarında da yer almıştır. Ehl-i kitaba göre, son peygamberin nübüvvet alameti omzu üzerindedir, kürek kemikleri arasındadır. Ancak bu alametin mahiyetine dair herhangi başka bir rivayet mevcut değildir. Ehl-i kitap üzerinden aktarılan rivayetlerin nübüvvet mührüne mucizevî bir anlam yüklediğini görmek mümkündür. Rivayetler muvacehesinde Ehl-i kitap mensuplarından bazıları son Peygamberde bu alameti araştırmış ve bu vesile ile İslâm'la tanışmıştır. Nübüvvet mührüne dair rivayetler hadis kaynaklarımızda da yer almıştır. Bu rivayetlerin bir kısmı peygamberlik öncesi döneme, bir kısmı ise nübüvvet sonrası döneme aittir. Rivayetlerin nübüvvet sonrasına dair olanlarında, Peygamberimizin çevresinde bulunan ahabınca nübüvvet mührünün bizzat görüldüğü yönünde ifadeler de rastlanmaktadır. İslâm tarihi kaynaklarından İbn Sa'd, İbn İshak ve Taberî gibi müellifler nübüvvet mührü rivayetlerine yer vermişlerdir. Nübüvvet mührüne dair rivayetleri kaynaklarımızda; Peygamberimizin doğum hadisesi bölümünde, şakk-ı sadr hadisesi bağlamında, Bed'ül-vahy bâbında, İsrâ ve mi'râc olaylarında Cebrâil ile ilişkilendirilerek ve Peygamberimizin vefatı başlığı altında Esmâ binti Umeys hadisi vasıtası ile bulmamız mümkün olmuştur. Nübüvvet mührünün özelliklerine dair rivayetlerde dikkat çeken husus Peygamberimizin sırtında iki kürek kemiği arasında irice bir et beninin olduğu vurgusudur. Rivayetlerdeki müşterek nokta burasıdır. Nübüvvet mührünün mahiyeti, ne zaman vurulduğu, neye benzediği konuları da kaynaklarımızda farklı rivayetler doğrultusunda yorumlanmış ve değerlendirilmiştir. Bu bağlamda nübüvvet mührü, İslâm tarihi meseleleri içinde varlığı ve gerçekliği bakımından tartışmalı bir mesele olarak incelenmeyi hak etmektedir. Öte yandan Peygamberimizin ağzından, sırtındaki bu ben hakkında olağanüstülüğüne dair açık ifadeler bugüne ulaşmamıştır. Bu konuya dair sahih rivayetler ise sadece nübüvvet mührünün çeşitli tasvirlerini bize aktarmaktadır. Bu tasvirler, görenlerin algısına dayandığı için farklılık arz etse de aşağı yukarı tevhid edilebilecek bir tarif bugün için elimizde mevcuttur. Bu mührü normal bir ben gibi görenlerin yanında mucizevî özellikler atfedenenler de vardır. İslâm tarihi içerisinde farklı kabullere ve görüşlere açık bir şekilde değerlendirilmiş olan nübüvvet mührünü, Peygamberimiz hakkında diğer insanlardan farklı mümeyyiz/ayırt edici bir vasıf olarak ele almak; nübüvvet alameti şeklinde ancak fiziksel olarak tabii bir tarzda kabul etmek gerekir. Kitap ehlinin bu konudaki bekleyişi, gerek hadis gerekse siyer kaynaklarındaki nübüvvet mührü ifadeleri bizi bu noktaya sevk etmiştir.

Anahtar Kelimeler: Siyer, Nübüvvet Mührü, Son Peygamber, Alamet, Mucize.

The Seal of Prophethood (Khâtamu al-nubuwwah) in Islamic Historical Sources

Abstract

The seal of Prophethood (*Khâtamu al-nubuwwa*) *Sîra*, *Shamâ'il*, *Khasâ'is*, *Dalâ'il*, genres have been used and utilized within Islamic historical sources as testaments to the prophethood of Muḥammad. The Seal of the Prophethood as a sign has also been mentioned within the religious sources of the People of the Book. According to some narrative traditions, a number of the People of the Book have sought out this sign and consequently embraced Islam. There are Muslim traditions that mention the Seal of the Prophet and also mention that it was seen by some of the Companions. These traditions can be found in Islamic historical sources, such as the works of Ibn Sa'd, Ibn Ishâq, and Ṭabarî, and within the topics that cover the birth of the Prophet, *shaqq al-şadr* (the splitting of the Prophet's chest), *bad' al-wahy* (the beginning of revelation), *İsrâ' wa Mi'râj* (the Nocturnal Journey and Ascendence), and in the *hadîth* of Asmâ b. Umayyad in the context of Prophet's death. There have been those who have seen it as a hairy spot with a

* Bu çalışma 2015 yılında tamamladığımız "Klasik İslâm Tarihi Kaynaklarında Nübüvvet Mührü" adlı yüksek lisans tezi esas alınarak hazırlanmıştır./ This article is extracted from my master dissertation entitled "The Seal of Prophethood (Khâtamu al-nubuwwah) in Islamic Historical Sources" year 2015.

mole as well as those who attributed it miraculous properties. Even though there have been varying interpretations on the nature of the phenomenon of this Seal within the Muslim intellectual traditon, it ought to be taken as a distinctive feature of our Prophet and a distinctive physical sign of his prophethood; and the expectations of the People of the Book and the profusion of tradtions within various sources about the Seal of Prophethood have led us to conclude as such.

Keywords: Sîra, The Seal of Prophethood, Mole On Prophet's Back The Sign, Miracle.

Giriş

Hâtemü'n-nübüvve (nübüvvet mührü) rivayetlerde, Hz. Peygamber'in sırtında kürek kemikleri arasında bulunduğu, boyutu ve şekli üzerinde farklı ifadelerin aktarıldığı, tabii mi mucizevi mi olduğu tartışılan bene verilen isimdir. Bu ben, mühür (hâtem) olarak adlandırılmış, Peygamberimizin nübüvveti hususunda alametler ve işaretler arasında değerlendirilmiştir. Bu sebeple Peygamberimizin şekli, şemâili, has özellikleri ve nübüvvetinin delilleri üzerine yazılmış birtakım özel alan kitaplarının başlıca konularından bir tanesi olmuştur.

Hadis ve klasik İslâm Tarihi kaynaklarında yer alan bilgilerin yanında Ehl-i kitabın kaynaklarında İncil'de ve Tevrat'ta da yer alan birtakım ifadeler ile Ehl-i kitap mensuplarının bizim kaynaklarımızda yer bulmuş olan rivayetleri, nübüvvet mührünün tarihî gerçekliği noktasında önem arz etmektedir.

Hz. Peygamber'in son nebi oluşu, Ehl-i İslâm'ın kesin şekilde iman etmiş olduğu hususlardandır. Bu husus, nübüvvetin kendisinde mühürlenmiş olduğu şeklinde de ifadesini kaynaklarımızda bulmuştur. Yakın dönem eserlerinde de Hâtemü'l-mürselîn,¹ hâtemü'n-nebiyyîn² şeklinde nitelendirmeler olmuştur. Bu bağlamda nübüvvet mührü kavramının; bu iki anlamı da -son peygamber ve sırtındaki nübüvvet alameti- taşıyan kullanımı ile yer yer karıştırılmış, birbirinin yerine kullanılmış, eş anlamlı gibi düşünülmüş olduğunu serdeden görüşlerle tarihî süreç içinde karşılaşmaktayız.³

Bunun yanında İslâm Dininin mukaddes kitabındaki beyanat doğrultusunda⁴ bütün Müslümanların ortak inancı, ifade ettiğimiz üzere Hz. Muhammed Mustafa'nın peygamberlerin hâtemi olduğu yönündedir. Ancak peygamberlerin sonuncusu oluşunun alameti olarak sırtındaki nübüvvet mührü olarak adlandırılan benin kabul edilip edilmeyeceği İslâm âlimlerince tartışılmalı konulardandır.

Bu husus dışında nübüvvet mührünün mahiyeti, ne zaman vurulduğu, neye benzediği konuları da kaynaklarımızda farklı rivayetler doğrultusunda yorumlanmış ve değerlendirilmiştir. Bu bağlamda nübüvvet mührü, İslâm tarihi meseleleri içinde varlığı ve gerçekliği bakımından tartışmalı bir mesele olarak incelenmeyi hak etmektedir.

Çalışmamız boyunca "nübüvvet mührü" kavramının kazanmış olduğu yorumları ele almaya ve bu yorumları tarihî gerçeklik doğrultusunda anlamlandırmaya çalışacağız.

¹ Yûsuf b. İsmâil Nebhânî, *el-Fedâilü'l-Muhammediyye* (Beyrut: ts.), 28.

² *Kur'ân-ı Kerîm Meâli*, çev. Halil Altuntaş – Muzaffer Şahin (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2009) el-Ahzâb 33/40.

³ Mustafa Sinanoğlu, "Nübüvvet Mührü", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2007), 23/291.

⁴ el-Ahzâb 33/40.

Mesele klasik kaynaklarımızda ele alınmakla birlikte hakkında günümüzde Erdinç Ahatlı dışında münhasıran çalışılmamış olmasına binaen farklı bir bakış açısı ile özellikle görünümü ve delaleti bakımından ele alınmayı beklemektedir. Bu bağlamda temel bazı sorulara cevap arayacağız. Nübüvvet mührü ismiyle bilinen bir “ben”in peygamberlik alametleri arasında klasik kaynaklarımızda zikredilmesi hangi bağlamda olmuştur? Hakikatte bu bir alamet midir? Yoksa sadece beşerî, fitrî bir “ben” midir?

Ehl-i kitabın kaynaklarında, hadis kaynaklarımızda ve sonraki dönem İslâm Tarihi eserlerinde yer bulan ancak günümüzde tek tük çalışmanın ötesinde ele alınmadığını gördüğümüz nübüvvet mührüne dair ele alacağımız meseleler ve sonuçlar hazırlamış olduğumuz yüksek lisans tezine⁵ dayanmaktadır. Çalışmamızda nübüvvet mührünün kaynaklarımızda hangi şekillerde ve anlamlarda ele alındığı mukayeseli bir yöntem ile değerlendirilecektir. Ve bu yöntemle “nübüvvet mührü” kavramının çerçevesini çizmeye çalışacağız. Bu bağlamda anlamsal bir kargaşa içinde gibi duran farklı yaklaşımların - beşerîdir/nebevîdir, alamettir/bendir, doğuştandır/sonradan vurulmuştur gibi- tevhidi mümkün müdür? Yoksa “nübüvvet mührü” kavramının kullanımındaki ortak ifade benzerliği ve yüklenen anlam farklılarından kaynaklanan bir takım karışıklıkların mı olduğunu incelemeye çalışacağız. Bu konuda Erdinç Ahatlı'nın makalesi başvuracağımız temel çalışma olsa da Ahatlı'nın ele alış tarzından daha farklı bir şekilde mesele değerlendirilecektir. Ahatlı'nın makalesinde çerçeve nübüvvet mührünün olağanüstülüğü meselesine, zamansal planda ortaya nasıl çıktığına, var oluş zamanına yoğunlaşmışken bizim çalışmamızda, daha kronolojik bir ele alışla mesele işlenecektir. Ehl-i kitabın bilgisi, hadis ve klasik İslam tarihi kaynaklarındaki rivayetlerin ele alınmasının ardından fiziksel varlığının nasıllığının değerlendirilmesi sonrasında beşerî / nebevî yönlerinin delalet boyutuyla ele alınması planlanmaktadır. Kavramın netleşmesi ve kullanım alanının belirlenmesi hususunda katkı sunmasını temenni ettiğimiz çalışmamızda, nübüvvet mührünün bütün cihetlerden hüviyetine uygun şekilde tespiti amaç edinilecektir.

1. Kitâb-ı Mukaddes'e Göre Beklenen Son Peygamber ve Alametleri

Ehl-i kitap, Kitâb-ı Mukaddes'te yer alan bilgiler doğrultusunda, tarif edildiği üzere gelecek olan bir peygamberden haberdardır. Hem Tevrat'ta hem de İncil'de İsrailoğulları'na gönderilmiş olan gelmiş geçmiş birçok peygamberin son nebiyi, hâtemû'n-nebiyyîni farklı isimlerle; bazen açıkça, bazen de işaret yoluyla müjdelediklerini görmekteyiz. Yahudi kutsal kitabı olan Tanah'ın Tekvîn bölümünde Hz. İbrâhim'in⁶ ve Hz. Ya'kûb'un⁷ “Şilo” ismi ile son olarak gelecek peygamberi müjdeledikleri ve milletlerin itaatinin O'na olacağını haber verdikleri görülmektedir. Hz. Musa'nın diliyle de, “Onlar için kardeşleri arasından senin gibi bir peygamber çıkaracağım ve sözlerimi onun ağzına koyacağım. Ve ona emredeceğim her şeyi onlara söyleyecek.”⁸ şeklinde geleceği beklenen

⁵ Nejla Ceyhan, *Klasik İslam Tarihi Kaynaklarında Nübüvvet Mührü* (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi), 2015.

⁶ *Kitab-ı Mukaddes* (İstanbul: Boyacıyan Agop Matbaası, 1949) Yar. 12:1-3.

⁷ Yar.49:10.

⁸ Yas.18:18.

son nebi / Peygamberimiz müjdelendi. Dâvûd (a.s.),⁹ Daniel (a.s.),¹⁰ ve Habakkuk¹¹ daha sonra gelecek olan peygamberi kinâyeli bir şekilde müjdelemiştir.

İncil’de Yuhanna kitabında yer alan; “Onlar da kendisinden sordular: Öyle ise ne? Sen İlyâ mısın? Ve Yahyâ: Değilim, dedi. Sen o peygamber misin? Yahyâ: Hayır diye cevap verdi.”¹² ifadesi ayrıca; “Benden sonra gelen O’dur. Ben O’nun çarığının bağını çözmeye layık değilim.”¹³ ifadesi ve; “Benden sonra bir adam geliyor ki, benden ileri oldu, çünkü benden önce idi, diye söylediğim adam budur.”¹⁴ ifadeleri Yahyâ (a.s.)’ın kendisinden sonra gelecek olanı açıkça beyan ettiğini göstermektedir. Yuhanna İncili’nde bu hususta başka âyetler de mevcuttur. Bu âyetler içerisinde beklenen kişinin özellikleri farklı şekillerde ifade edilmektedir. Yuhanna İncili’nde yer alan geleceği “tesellici”, “selamet”¹⁵ ve “hakikat ruhu” şeklinde nitelenen müjdecinin Tevrat’ta ise “acıp öğütçü”, “Kadir Allah”, “ebediyet babası”, “selâmet reisi” isimleri ile isimlendirildiğini görmekteyiz. Ehl-i kitap âlimleri, tarihî süreçten de bildiğimiz üzere bu ifadeleri “kutsal ruh” yahut gelişini bekledikleri “mesih” şeklinde yorumlamaktadır.¹⁶ Bu ifadeler açıkça ve farklı nitelemeler yoluyla geliş kesin olan birine, bir peygambere, kurtarıcıya veyahut müjdeciyeye delalet etmektedir.

Bu rivayetler içerisinde konumuzla daha yakından alakalı olan bir âyet ise Kitab-ı Mukaddes’te İşaya kitabında yer alır. Ayette, “omzu üzerinde olacak”¹⁷ ifadesinin Tevrat’ta yer alan benzer bir ifade ile örtüştüğü görülmektedir. Tevrat’ta bu ayet şu şekilde yer almaktadır: “Çünkü bize bir çocuk doğdu bize bir oğul verildi ve reislik onun omzu üzerinde olacak ve onun adı; ‘acıp öğütçü’, ‘Kadir Allah’, ‘ebediyet babası’, ‘selâmet reisi’ olarak çağrılacaktır.”¹⁸ Ali b. Rabben et-Taberî’ye göre, Tevrat’ın İşaya kitabında yer alan bu ifade, “Çünkü bize bir çocuk doğdu, bize bir oğul verildi. Sultanlığı onun kürek kemikleri üzerindedir.”¹⁹ şeklindedir. Ali b. Rabben et-Taberî, “Sultanlığı onun kürek kemikleri üzerindedir.” ifadesinin İbranîce ve Süryanîce metinlerinde sarahaten “Kürek kemiği üzerinde nübüvvet alameti vardır.” şeklinde yer aldığını ayrıca ifade etmektedir.²⁰

Zikretmiş olduğumuz rivayetlerde son peygamber bilgisinin Ehl-i kitap tarafından bilindiği aşikârdır. Ancak bütün bu rivayetler içerisinde son zikrettiğimiz omuzları üzerinde nübüvvet mührü olduğu yaklaşımı ve bilgisi, nübüvvet mührünün bir alamet olarak İslâm öncesi dönemde de bilinen ayırıcı bir vasıf olduğunu göstermektedir. Ayrıca özellikle Ali b. Rabben et-Taberî gibi erken dönem müelliflerinden, hem de Hristiyan iken Müslüman olan Ehl-i kitap kaynaklarına vukûfiyeti birinci elden gerçekleşen birinin sarîh bir ifade ile “kürek kemiği üzerinde nübüvvet alameti vardır” şeklinde ayeti İbranîce ve

⁹ Mez.45:3-17.

¹⁰ Dan.7:13-14.

¹¹ Hab.3:3.

¹² Yu.1:21.

¹³ Yu.1:27.

¹⁴ Yu.15:28.

¹⁵ Yu.15:26-27.

¹⁶ İşaya 9/6.

¹⁷ Ali b. Rabben et-Taberî, *ed-Dîn ve'd-Devle fî İsbâti Nübüvveti'n-Nebiyyi Muhammed Sallallahu Aleyhi ve Sellem*. nşr. Âdil Nüveyhid, (Beyrut: 1982), 146-147.

¹⁸ Yşa. 9:6.

¹⁹ Yşa. 9:6.

²⁰ Ali b. Rabben, *ed-Dîn ve'd-Devle*, 146-147.

Süryanîce metinlere atıfla açıklaması nübüvvet mührünün Ehl-i kitap nazarındaki mahiyeti hususunda aydınlatıcı bir bilgidir. Ayrıca Ali b. Rabben, ehl-i İslâm arasında da Peygamberimizin bu sıfatı ile ma'rûf olduğu ve bunun Ahzâb sûresindeki 40. ayette geçen "peygamberlerin sonuncusu" ifadesi ile delillendirildiği bilgisine de yer vermektedir.²¹ Bu konu ile ilgili olarak ilahî kitaplarda yer alan Peygamberimizin isimlerine dair rivayetleri İslâmî kaynaklarda da bulmak mümkündür. Şöyle ki; "sultanlığı kürek kemikleri üzerindedir" ifadesi Tevrat ve İncil'de geçtiği şekline benzer bir şekilde İslâmî kaynaklarda da yer almıştır. Peygamberimizin isimleri arasında "sultan" ismine de yer verilmiştir. Ve "sultan" ismi ile "hâtemü'n-nübüvve" isimleri yer yer yan yana zikredilmiştir.²²

Velhasıl İncil'de ve Tevrat'ta yer alan son peygamberin varlığından bahseden ayetler içerisinde müjdelenen bir nebinin varlığı rivayetlerde açıkça görülmektedir. Gelecek peygamberin tanıtıcı vasfı olarak sırtındaki nübüvvet mührünün kabulü bizim kaynaklarımızın bazılarında yer alan yaklaşım ile de örtüşmektedir. Görüldüğü kadarıyla Ehl-i kitaba göre, son peygamberin nübüvvet alameti omzu üzerinde, kürek kemikleri arasındadır. Ancak bu alametin mahiyetine dair herhangi başka bir rivayet mevcut değildir. Yukarıda sorduğumuz sorulara Ehl-i kitap rivayetlerinde cevap bulmak mümkün görünmemektedir. Bizim kaynaklarımızdaki tarifi ise ilerleyen satırlarda ele alınacaktır.

1.1. İslâm Tarihi Kaynaklarında Ehl-i Kitaba Nispet Edilen Rivayetlere Göre Son Peygamber Bilgisi ve Nübüvvet Mührü

Ehl-i kitabın mukaddes kitaplarındaki rivayetleri yukarıda zikrettikten sonra İslâm Tarihi kaynaklarımızda yer alan Ehl-i kitaba mensup kişilerden nübüvvet mührünü görenlerin ve bilenlerin olduğu yönündeki rivayetlere de yer vermemiz konu bütünlüğü bakımından gereklilik arz etmektedir. Dikkat edilmelidir ki rivayetler burada serd edilirken kronolojik sıra gözetilecektir.

Evvela kaynaklarımızda Peygamberimizin dedesi Abdülmuttalib'in dahi nübüvvet mührü ile dünyaya gelecek bir nebiden Hıristiyan bir devlet adamı vasıtası ile haberdar olduğu yönünde bizi üzerinde düşündürcek bir rivayeti ele almak gerekir. Kâbe'yi yıkmak niyeti ile fillerden ordu hazırlayarak Mekke'ye gelen ve mağlup olup hezimete uğrayan Ebrehe'den sonra Yemen'de kral olan Seyf b. Zûyezen'i,²³ Abdülmuttalib Kureys'in önde gelenlerinden oluşan bir heyet ile ziyarete gitmiştir. Bu ziyaret esnasında Abdülmuttalib'e Yemen'in yeni kralının söylediği sözler, yeni gelecek son peygamber hakkında birçok bilgiye sahip olduğunu göstermektedir. Seyf b. Zûyezen, "Tihâme'de bir çocuk doğduğunda, kürek kemikleri arasında ben bulunacak. Bu ben onun alameti olacak ve kıyamete kadar liderlik onun elinde olacak." demiştir. Bu çocuğun doğduğunda adının Muhammed olacağını, annesi ve babasının vefat edeceğini, O'na kefil olacakların dedesi ve amcası olacağını, putları kırıp, ateşi söndüreceğini" söylediği de rivayetlerde mevcuttur. Hatta Abdülmuttalib'in "adını Muhammed koyacaklarını ve doğmasını bekledikleri bir çocuğun olduğunu" söylemesi üzerine Seyf b. Zûyezen'in "doğacak olan

²¹ Ali b. Rabben, *ed-Dîn ve'd-Devle*, 147.

²² Mercânî, *Behcetü'n-Nüfûs ve'l-Esrâr*. (Mısır: Dâru'l- Ğarbi'l-İslâmî, 2002), 2/693-695.

²³ bk. İbn Asâkir, *Sîretü'n-Nübüvve'sinde Seyf b. Zûyezen'in asıl ismi hakkında İbn Munzur'un "Onun ismi Numân'dır." dediğini aktarır. (3/250)*

bu çocuğu Yahudilerden saklamasını çünkü onların düşmanlıklarının olacağını” söylediğini rivayetler bize aktarmaktadır.²⁴

Seyf b. Zûyezen’in Abdülmuttalib’e “kürek kemikleri arasında ben olacak” şeklinde bir tarif vermiş olması yukarıda zikrettiğimiz İşaya kitabında yer alan rivayetin yaygın şekilde bilindiğini ve bu alametin ayırıcı vasıflar arasında bulunduğunu göstermektedir.

Bir başka rivayette ise Mekke’de meskûn olan, ticaretle işgal eden bir Yahudi’nin, Kureyş’te oturan bir topluluğun yanına gelerek “Bu gece sizden birinin çocuğu dünyaya geldi mi?” diye sorması, bu doğan çocuğun son ümmetin nebisi olduğunu, alametinin de omuzları arasındaki etrafı tüylü bir ben olduğunu söylemesi üzerine Kureyş araştırma yaparak bazı rivayetlerde Abdülmuttalib’in, bazı rivayetlerde ise Abdullah’ın bir oğlunun dünyaya geldiğini haber vermesi anlatılır. Çocuğun isminin Muhammed olduğunu öğrenen Yahudi, çocuğu görmek istemiş ve ilk baktığı şey sırtındaki alamet olmuştur.²⁵

Rivayet mantık olarak sorunlu durmaktadır. Çocukluk, gençlik yahut peygamberliğine kadar ki yetişkinlik sürecinde Kureyş’in tutumunda bu bilgi sebebiyle değişiklik olduğu yönünde Yahudi’nin rivayetini destekler nitelikte başka bir rivayet kaynaklarımızda yer almamıştır.

Bunun gibi sütannesinin yanında iken gerçekleştiğini bildiğimiz iki rivayet mevcuttur. Peygamberimiz daha süt çocuğu iken Zü’l-mecaz panayırında bir arrâfın oradaki çocuklar arasından Peygamberimize ayrıca bakarak hâtemü’n-nübüvveyi görüp Arap topluluğuna seslendiği, “Bu çocuğu öldürün, çünkü o sizin ilahlarınıza ve dininize galip gelecek, putlarınızı yıkacak.” dediği şeklindeki rivayet ile; Vâdî’l-surur isimli Mekke’ye 4 mil uzaklıktaki bölgede (Mekke vadisi civarı) Hz. Halime’nin yanında Peygamberimiz bulunduğu halde Habeş’ten bir nefer ile karşılaşınca neferin bir takım sorular sorup önce Peygamberimize sonra da sırtındaki nübüvvet mührüne baktığı ve bunun üzerine “Vallahi bu nebidir.” diyerek haber verdiği rivayettir.²⁶

İlk rivayeti ele aldığımızda “Sırt bölgesinde olduğu bilinen nübüvvet mührünü arrâf, çocuğa bir bakışta nasıl görmüştür?” sorusu hemen akla gelmektedir. Hz. Halime, çocuk ile ilgili arrâfla hiç bir şey konuşmamış herhangi bir bilgi vermemiş olmasına rağmen arrâf bütün çocukları gözden geçirerek kendisinde nübüvvet mührü olan çocuğu niçin tespit etme ihtiyacı hissetmiştir? Yahut arrâf, kendisine gelip fal baktıranların dışında çevresindekilere son peygamberi arayan bir gözle neden bakmıştır? Metin bu açılardan mantık yönüyle zayıflık taşımaktadır. İkinci rivayette ise Habeşli neferle Hz. Halime’nin karşılaşma sebebi ne olabilir? Nefer her yoldan geçen çocuğun sırtında nübüvvet mührü mü aramaktadır? Yahut nübüvvet mührünü taşıyan çocuğun bilinebileceği yüzünde de bir işaret olmalı değil midir? Bir yolculuk; herhangi bir yolcu ile herhangi bir neferin yollarını bu tarz bir mevzuda sohbet edecek şekilde nasıl

²⁴ Beyhakî, *Delâilü’n-Nübüvve ve Ma’rifetü Ahvâli Sâhibi’s-Şerîa*. nşr. Abdülmü’tî Kal’acî, (Beyrut: 1985), 2/11-13; İbn Asâkir, *es-Sîretü’n-Nebeviyye*. (Beyrut: 2001), 3/250-252; Halebî, *İnsânü’l-Uyûn fî Sîreti’l-Emîni’l-Me’mûn*. (Kahire: 1292), 1/187.

²⁵ Beyhakî, *Delâilü’n-Nübüvve*, 1/108-109; İbn Asâkir, *es-Sîretü’n-Nebeviyye*, 3/236; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve’n-Nihâye*, 3/42-43; Halebî, *İnsânü’l-Uyûn*, 1/112; Mercânî, *Behcetü’n-Nüfus*, 2/679.

²⁶ Ebû Nuaym, *Delâilü’n-Nübüvve*, nşr. Muhammed Ravvâs Kal’acî-Abdülber Abbâs. (Haleb: Dâru’-Nefâis, 1999), 160; Halebî, *İnsânü’l-Uyûn* 1/156.

kesiştirmiştir? soruları cevaplarını rivayetlerin içinde bulamamaktadır. Rivayetlerin mantıksal dokuları bu anlamda destekleyici, anlamı tamamlayıcı başka unsurlardan uzaktır.

Buna benzer bir başka rivayette ise Hz. Peygamber, sütannesinin yanından annesi Amine'nin yanına geldikten bir müddet sonra altı yaşlarında iken Medine'de bulunan dayılarının yanına giderken yanlarında dadısı Ümmü Eymen de bulunduğu halde bir Yahudi'nin Peygamberimizi tanımasından bahsedilir. Yahudi Peygamberimize ismini sormuş ve sırtını açarak bakmıştır. Bunun üzerine bu çocuğun ümmetin nebisi olduğunu annesine haber vermiştir.²⁷ Az önce zikrettiğimiz soruların benzerleri bu rivayet için de geçerlidir. Yahudilerin haberdar oldukları bu mevzuları Kureys'e haber vermelerine rağmen Kureys'te herhangi bir tavır değişliğine kaynaklarımızda rastlamadığımızı söylemiştik. Varsayalım ki Yahudilerden, ümmetin nebisinin çıktığı ve kendi kabilelerine mensup olduğu haberini alan Kureys'in herhangi bir araştırma içerisine girmemiş olması, Yahudileri dahi yakından ilgilendiren, bekleyiş içinde buldukları ve yıllar boyu araştırdıkları son peygamberin bilgisini aşıkâr etmelerine rağmen Kureys tarafında herhangi bir aksin meydana gelmemiş olması akla muhaliftir.

Ehl-i kitabın nübüvvet mühründen haberdar oluşu ile ilgili kaynaklarımızdaki en bilindik rivayet Rahip Bahîrâ rivayetidir.²⁸ Rivayette Bahîrâ'nın sorduğu bir takım sorular ve aldığı cevaplar yer almaktadır. Bu sorulara bu cevapları verebilecek gözleri kırmızı, sırtında gerdek çadırı düğmesine benzeyen bir ben bulunan bir başka yetim çocuk daha olması mümkündür. Bu rivayet yaşanmış olsa da rahip Bahîrâ'nın bu alametlerle ilgili kesin bir yargı ortaya koymuş olması, daha peygamberlikle vazifelendirilmemiş bir çocuk için resul ifadesini kullanması, hakkında kabilesine kanaat bildirmesi pek makul değildir.

Kâdî İyâz, *Şifâ* isimli eserinde, "Peygamberimiz'in Peygamberliğini Gösteren ve Birer Alamet Teşkil Eden Deliller Hususundadır" başlığı altında, Ehl-i kitabın bilgisinden bahsetmiş ve bunu nübüvvet delilleri arasında şöyle zikretmiştir:

"Birçok rahip ve kitab ehlinin bilgini O'nun şeklinden, ümmetinin niteliklerinden, O'nun ismi ve işaretlerinden hatta iki omzu arasında bulunan nübüvvet mühründen söz etmişlerdir. Eski muvahhidlerden Tubbâ, Ebs b. Harise, Ka'b b. Luey, Süfyan b. Mücaşı, Kuss b. Saide gibi şahısların irat ettikleri şiirlerinde bile ismi geçmiştir. Amr b. Nufeyl, Varaka b. Nevfel ve Uskelân el- Hümeyrî gibi kimselerin de onun geleceğinden haberleri vardır. Yahudi bilginleri arasında bilhassa Tubbâ'nın arkadaşı olan Yahudi bilginlerinden şamûl de müteaddid defa Resullullah'ın geleceğini söylemiştir. Onlardan İbn Selâm, Beni Sa'ye, İbn Yamin, Muhayrîk, Ka'b gibi İslâmiyeti kabul eden zevât da Tevrat'ta ve İncil'de son peygamber hakkındaki haberleri gördüklerini söylemişlerdir. Buheyra (Bahîrâ), Nastura, Değatır, şamın uskufu, Cârut, Selmân, Neçaşı, Necrân'ın uskufuları ve Nasrânî âlimleri hep O'ndan bahsetmişler ve evsafını Tevrat'ta ve İncil'de gördüklerini açıklamışlardır."²⁹

²⁷ Ebû Nuaym, *Delâilü'n-Nübüvve*, 163; Kuşeyrî, *Menâhilü's-Şifâ ve Menâhilü's-Safâ bi-Tahkiki Kitabı Şerefi'l-Mustafâ*, (2003), 1/386.

²⁸ Ebû Nuaym, *Delâilü'n-Nübüvve*, 181; İbn Seyyidünnâs, *Uyûnü'l-Eşer fi Funûnu'l-Meğâzi ve's-Şemâil ve's-Siyer*. nşr. Muhammed el-Iydu'l-Hatrâvi-Muhyîddin Mestû, (Beyrut: 1992), 1/107.

²⁹ Kâdî İyâz, *Kitabü's-Şifâ bi Târifi Hukûki'l-Mustafâ*. (Beyrut: 2000), 455-457.

Hız. Peygamber'in çocukluğunda yaşanan nübüvvet mührünün görülerek peygamberliğine ispat teşkil ettiğini ifade eden bu hadiseler görüldüğü üzere muhtelifdir. Rivayetlerde yer alan Ehl-i kitap mensuplarının son peygamberin geleceğinden haberdar oluşlarına ve bu peygamberin bir takım alametlerini bilip ayrıca bunları, Hız. Peygamber üzerinde tetkik ettiğine dair rivayetler, klasik İslâm tarihi eserlerinde birçok farklı olay bağlamında değişik zamanlarda gerçekleşmiş olarak yer edinmiştir.

Rivayetlerde çeşitlilik ve zamansal olarak birbirinden bağımsızlık söz konusudur. Bununla birlikte rivayetler içerik itibarıyla benzer yönlerde sahiptir. Ana tema aynıdır.

Bu noktada sonuç olarak nübüvvet mührünün bir alamet olduğu ve son nebinin ayrıca vasfı olduğu bilgisi, birbirini destekleyen rivayetlerin kutsal kitaplardaki bütünlüğü sebebiyle kabul edilmelidir. Rivayetler benzer ve birbirini destekleyici niteliktedir.

1.2. Selmân-ı Fârisî'nin Nübüvvet Mührünü Görerek Müslüman Olması Meselesi

İlk başlarda Zerdüşî dinine mensup iken sonraları Hıristiyanlığı benimseyen ve Hıristiyan bir papazın tavsiyesi ile İbrâhim peygamberin dini üzerine gönderilecek Arapların bölgesinde zuhur edecek bir peygamberden haberi olan Selmân-ı Fârisî³⁰ (r.a.) hakkındaki meşhur rivayet, "nübüvvet mührünün" kitap ehline bilindiğinin ve bu mühre sahip bir peygamberin geleceğinden haberdar olduklarının işaretlerindedir.

Yine İran'ın resmî dini olan Zerdüştlüğe mensup iken sonraları İsfahan'da bulunan bir Hıristiyan papazın vesilesiyle Hıristiyanlığı benimseyen Selmân-ı Fârisî, bu papazın ölmeden önce yaptığı tavsiye ile Musul'daki bir başka rahibin yanına ve Musul'daki rahibin de tavsiyesi ile Nusaybin'e, Nusaybin'deki rahibin de tavsiyesi ile Ammûriye'ye gider. Ammûriye'deki rahibin hizmetinde bulunur ve en son olarak bu rahip ölüm döşeginde iken kendisine İbrâhim peygamberin dini üzere gelecek olan son peygamberden ve bu peygamberin Arapların bölgesinden zuhur edeceğinden bahseder.³¹ Ayrıca Ehl-i kitap tarafından son peygamberin alametleri arasında olduğu bilinen bir takım özelliklerden bahseder. Bu peygamberin özellikleri olarak iki kürek kemiği arasında olan "nübüvvet mührü"nden tanınacağını, hediye kabul ettiğini ancak sadaka kabul etmediğini, peygamber olduktan sonra doğduğu topraklardan çıkarılacağını, hurmalık bir bölgeye hicret edeceğini haber verir.

Selmân-ı Fârisî (r.a) bir iş nedeniyle gittiği Medine'de, Hıristiyan rahip tarafından kendisine hurmalık bir bölgeye hicret edeceği söylenen son peygamberin bu şehre hicret ettiğini öğrendiğinde son peygamberin yanına giderek rahipten öğrendiği bilgileri sınamıştır, yine rahiplerden duymuş olduğu "nübüvvet mührü"nü görmek istemiş, Peygamberimizin bizzat sırtını açarak mührü kendisine göstermesi ile bilgilerinin

³⁰ Selmân-ı Fârisî hakkında daha geniş bilgi için Bkz., Şihâbüddin Ebü'l-Fadl Ahmed b. Ali b. Hacer el-Askalânî, *el-İsâbe fî-Temyîzi's-Sahâbe*, (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2005), 3/118-119; Mâlik b. Enes, *el-Müsned li-Muvatta*, (Beyrut: 2000), 1/267.

³¹ Muhammed b. İshak b. Yesâr İbn İshak, *Sîretü İbn İshak el-Müsammâ bî Kitabi'l-Mübtede' Ve'l-Meb'as ve'l-Meğazî*, nşr. Muhammed Hamidullah (Konya 1981), 68-69; Ebü Muhammed Abdülmelik İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, thk. Mustafa es-Sekkâ-İbrahim el-Ebyarî-Abdülhaffız Şelebî (Beyrut: 1992), 1/175-176.

doğruluğunu görerek Müslüman olmuştur.³² Rahipten aldığı bilgileri sınaması hususunda Ahmed b. Hanbel'in Müsnedi'nde açık ifadeler vardır.³³

Ayrıca *Mevâhib* şarihi de eski kitapların âlimlerinin Hz. Peygamber'in alametleri arasında sayılan nübüvvet mührünü bildiklerini söyleyerek bu hususta Selmân-ı Fârisi'nin öğrendiklerini Peygamberimizin önce haline sonra sırtına bakarak gözlemlediğini zikretmektedir.³⁴ Selmân-ı Fârisi'nin rivayetini diğer Ehl-i kitap rivayetlerinden ayıran çok önemli husus da budur. Selmân-ı Fârisi, nübüvvetin alametlerini artık peygamber olduğu aşıkâr biri üzerinde teyit etmektedir. Bu gayet normaldir. Selmân-ı Fârisi'nin rivayetini ayrı bir başlık altında ele alma sebebimiz de aslında budur.

Ehl-i kitabın bilgisine dair zikrettiğimiz rivayetlerin Selmân-ı Fârisi rivayeti ile ardlı şekilde ele alınması bize çocuk yaşta iken gerçekleştiğini bildiğimiz rivayetlerin teyidi imkânını vermektedir. Selmân-ı Fârisi rivayetinde, önce araştırılan ve teyit edilen peygamberlere has bir takım özellikler mevcuttur. Sonra bu özelliklere ek olarak nübüvvet mührü görülmek istenilmektedir. Bu rivayet bu cihetler ile makuldür. Yukarıda zikrettiğimiz kaynaklarımızdaki Ehl-i kitabın rivayetleri, mührü destekleyen nebevî bazı özelliklerin çocuk yaşta bulunmayışı sebebiyle görenlerin farazî yorum ve bakışları olarak kalmakta idi. Bu minvalde Selmân-ı Fârisi rivayeti ile yukarı bölümde zikrettiğimiz rivayetlerin destek/karşılık bulduğunu söyleyebiliriz.

1. Hadis Kaynaklarında Nübüvvet Mührü Rivayetleri

İsnadı Peygamberimize ulaşan -merfû- hadislerde nübüvvet mührü hakkında bilgi bulunmamaktadır. Öte yandan muhtelif kimselerin farklı hadiseler sebebiyle Peygamberimizin sırtında gördüklerini söyledikleri, nübüvvet mührü diye niteledikleri ben ile karşılaştıklarına dair rivayetlerin klasik hadis kaynaklarımızda yer aldığını görüyoruz. Genellikle hadis kitaplarının şemâil ve menâkıb bâblarında yer alan rivayetleri, nübüvvet mührünün tarihî gerçekliğini anlamamızda taşıdığı önem bakımından burada değerlendirmeye çalışacağız.

Buhârî *el-Câmî'u's-Sahîh*'in "Kitâbu'l-Menâkıb" bölümünde 'Alâmâtü'n-nübüvve fi'l-İslâm ismini verdiği başlık altında hacimli bir şekilde konuyla ilgili olarak elliden fazla rivayet kaydetmiştir. Bu rivayetlerden biri şöyledir:

Abdurrahman b. Yûnus, Hâtim b. İsmail'den o da Ca'd'dan rivayetle şöyle demiştir: "Ben Sâib b. Yezîd'den işittim şöyle diyordu: Teyzem beni Peygamber'in (s.a.v) yanına götürdü ve: Yâ Resulallah! Benim kız kardeşimin bu oğlu ayağından rahatsızdır, dedi. Resûlullah başımı eli ile sıvazladı ve bana bereket duası etti. Sonra abdest suyundan içtim. Sonra sırtının arkasında dikeldim ve iki omzu arasında gerdek çadırının büyük düğmeleri

³² İbn İshak, *Sîretü İbn İshak*, 68-69; İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, 1: 177; Beyhakî, *Delâilü'n-Nübüvve*, 2/82-91, 95, 97; Abdurrahman b. Abdullah Süheylî, *er-Ravzü'l-ünûf fi Tefsiri's-Sîreti'n-Nebeviyye ve Me'ahu's-es-Sîretü'n-Nebeviyye*, thk. Abdullah el-Minşâvî (Kahire:2008), 1/408-415; Zehebî, *Tarîhu'l-İslâm*, 1/95-102; Muhammed b. Abdülbâkî Zürkânî, *Şerhu'l-Mevâhibü'l-Ledünniye*, 1/289.

³³ Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, (İstnabul:1331), 5/354-438-441-444.

³⁴ Zürkânî, *Şerhu'l-Allâme ez-Zürkânî 'ale'l-Mevâhibü'l-Ledünniye li'l-Kastalânî*, (Beyrut, 1996), 1/289.

- yahud keklik yumurtası - gibi (zirru'l-hacele) peygamberlik mührünü gördüm.”³⁵ Buhârî, Tirmizî ve Müslim hadislerinde aynı senedin kullanıldığı görülmektedir. Tirmizî hadisin akabinde hadisin hasen, sahîh, garîb olduğunu ifade etmiş ve ziyadede bulunmuştur. Demiştir ki: “ez-Zirru, beyazlık” demektir.³⁶

Bu rivayette iki omzu arasında bir beyazlık şeklinde yer alan benzetme, Müslim’in rivayetinde teninin rengine yakın ve direkt mühür kelimesi ile yapılmıştır. Ayrıca rivayetlerde yer alan keklik yumurtası ve güvercin yumurtası benzetmeleri yakınlık taşımaktadır. Rivayet şu şekildedir:

Müslim “Bâbu İsbâtı hâtemû'n-nübüvve ve sıfatihî ve mahallehu min cesedihî (s.a.v)” isimli bâbta, Câbir b. Semure rivayetine yer verir.

(...) Bize Muhammed b. Müsennâ rivayet etti. Dedi ki bize Muhammed b. Ca'fer rivayet etti. Bize Şu'be, Simâk'dan rivayet etti. Dedi ki Câbir b. Semûre'yi dinledim. Ben Resûlullah'ın iki omzu arasındaki nübüvvet mührünü tıpkı güvercin yumurtası gibi bir mühür şeklinde gördüm. Rengi de kendi bedeninin rengine yakındı.³⁷

Yine Müslim aynı bölümde başka bir hadise yer vermiştir ki bir önceki rivayette nübüvvet mührünün rengi, beden rengine uygun bir renk şeklinde benzetme bulurken bu rivayette “kırmızıya çalar beyazdı” şeklinde benzetmeye konu olmuştur.

Bize Yahyâ b. Eyyûb ve Kuteybe b. Saîd ve Ali b. Hucr da rivayet ettiler. Dediler ki: Bize İsmail (yani İbn Ca'fer) rivayet etti. Bana Kâsım b. Zekeriyya dahi rivayet etti. Dedi ki: Bize Hâlid b. Mahled rivayet etti. Dedi ki: Bana Süleyman b. Bilâl rivayet etti. Her iki râvi Rabîa'dan (yani İbn Ebî Abdirrahman'dan) o da Enes b. Mâlik'den naklen Mâlik b. Enes'in hadisi gibi rivayette bulunmuşlardır. Bunların hadislerinde “kırmızıya çalar beyazdı” ziyadesi vardır.³⁸

Tirmizî'nin *Sünen*'inde bulunan rahip Bahîrâ hadisesine de değinmek gerekmektedir. Rahip Bahîrâ'nın rivayette geçen “Onu iki kürek kemiği arasındaki bir meyve büyüklüğündeki peygamberlik mühründen de tanıdım.”³⁹ sözleri ölçüsel anlamda bir tarif verse de diğer rivayetlerin metinlerinde yer alan görüntüsü ile ilgili bilgi içermemektedir. Aynı rivayet içerisinde Rahip Bahîrâ'nın son nebi hakkında bazı endişelerini zikretmesi üzerine Ebû Tâlib, peygamberi götürmekten vazgeçip Ebû Bekir ve Bilâl ile geri göndermeye karar vermiştir.⁴⁰

Tirmizî bu hadis hakkında “hasen garibtir” demiştir.

³⁵ Ebû Abdullah Muhammed b. İsmâil Buhârî, *el-Câmi'u's-Sahîh*, (İstanbul: 1979), “Vudû” 40; Ebû'l-Huseyn Müslim b. Haccâc el-Kuşeyrî en-Nisâbûrî Müslim, *el-Câmi'u's-Sahîh*, nşr. Nezir Muhammed el-Fârîyâbî (Dâru't-Taybe: y.y, 2006), “Fedâil”, 111; Ebû İsmâil Muhammed b. İsmâil Tirmizî, *Sünenü't-Tirmizî*, (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1981), “Menâkıb”, 11.

³⁶ Buhârî, “Vudû”, 40; Müslim, “Fedâil”, 111; Tirmizî, “Menâkıb”, 11.

³⁷ Müslim, “Fedâil”, 110.

³⁸ Müslim, “Fedâil”, 113.

³⁹ Mithat Eser, “Hz. Peygamber'in Bir Bulut Tarafından Gölgelemesine Dair Rivayetlerin Değerlendirilmesi”, *İslamî Araştırma Dergisi* 22/1 (2011), 45.

⁴⁰ Tirmizî, “Menâkıb”, 3; Ebu'l-Fidâ İsmâil b. Ömer el-Dımeşkî İbn Kesîr, *el-Bidâye Ve'n-Nihâye*, (Mısır: 1932), 3/ 70-72; İhsan Arslan, “Vahiy Bağlamında Rahip Bahîrâ Olayının Değerlendirilmesi”, *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 4/8 (2018), 332.

Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*'ında etraflıca İbn İshak'tan gelen rivayet çerçevesinde Rahip Bahîrâ hadisine yer vermiştir.⁴¹ Ancak hadisin "onunla beraber Ebû Bekr ve Bilâl'i gönderdi" ifadesi sebebiyle münker olduğunu söylemiştir.⁴²

İbn Kesîr rivayeti zikrettikten sonra hadiste, birtakım garabetlerin mevcut olduğundan bahseder. Olayı Ebû Musa el-Eş'arî'nin görmesinin mümkün olmadığını ve hadiseyi kimden duyduğunu da söylemediğini, bulutun gölgelemesi kısmının sahîh olmadığını, Hz. Ebû Bekr ile Hz. Bilâl'in yaşça yakın oluşlarını ve küçük yaşta bulunmalarını dile getirir.⁴³

Nübüvvet mührü ile ilgili hadisler Ahmed b. Hanbel'in *Müsned* isimli eserinde de çok sayıda hadis rivayeti ile yer almıştır. Burada mevzumuz açısından önem arz eden birkaç tanesini almakla iktifa edeceğiz:

İbn Ömer ve's-Selmâ Utbe b. Abd es-Sülemî'den rivayet etmiştir. Adamın biri sordu senin işinin evveli nasıldı ya Resûlullah? dedi ki: Ben Benî Sa'd b. Bekr içerisinde idim. Ben onların çocukları ile birlikte iken dışarı çıktık. Kartal görünümlü iki beyaz kuş geldi. Onlardan biri diğerine dedi: O, O mudur? Diğeri evet dedi. Ağzını açar açmaz beni kaptı. Sonra beni yanım üzere yere yatırdı. Karnımı yardı. Kalbimi çıkardı. Kalbimi de yardı. Siyah bir kan pıhtısı çıkardı. Onlardan biri diğerine: Bana kar suyu getir! dedi, onunla yıkadı. Sonra soğuk su istedi onunla da kalbimi yıkadı. Sonra kalbime sekineti doldurdu. Sonra hâtemü'n-nübüvve ile mühürledi.⁴⁴ Bu rivayet nübüvvet mührünün görünümü ile ilgili bir benzetmeye yer vermemekle birlikte sütannenin yanında iken nübüvvet mührünün vurulduğunu ve önceki rivayetlerin metinlerinden farklı olarak omuzları arasına değil de kalbine vurulduğunu belirttiği için diğer rivayetlere muhalif noktalara haizdir.

Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inde yer alan bir başka rivayet ise şöyledir:

"Ebû Kâmil Hammâd'dan (yani İbn Zeyd) Hammâd Süveyd b. Saîd'den, Saîd Ali b. Müshir'den, her iki râvi ise Âsım el-Ahvel'den rivayette bulunmuştur. Bana Hamid b. Ömer el-Bekrâvi dahi rivayet etti. Lafız onundur. Dedi ki: Bize Âsım, Abdullah b. Serciş'den rivayet etti. Dedi ki: Peygamberi gördüm. Onunla ekmek ve et yedim. (Yahut tirit yedim, demiş). Râvi demiş ki ona: Peygamber senin için istiğfar etti mi? diye sordum. "Evet! Senin için de, dedi." Sonra şu ayeti okudu: "Günahın için istiğfar et! Erkek ve kadın mü'minler için de."⁴⁵ Abdullah dedi ki: Sonra arka tarafına dolandım. Ve iki omzunun arasındaki nübüvvet mührüne baktım. Sol küreğinin başında parmakları bir araya getirilmiş yumruk gibi. Üzerinde siğiller vardı."⁴⁶

Bu rivayetin bize aktardıklarında da önce zikretmiş olduğumuz rivayetler cihetinden uzak benzetmeler görülmektedir. "Parmakları bir araya getirilmiş yumruk gibi" ifadesi yumurta benzetmelerine yakındır. Siğillerin varlığı ise bu hadiste karşımıza çıkmış, metindeki değişik ifadelerdendir.

⁴¹ Ebû Abdullah Şemsüddin Muhammed b. Ahmed b. Osman Zehebî, *Târîhu'l-İslâm ve Vefeyâtu'l-Meşâhîr Ve'l-A'lâm*, nşr. Ömer Abdü's-Selâm Tedmurî (Beirut: 1994), 1/57-60.

⁴² Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 1/57.

⁴³ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 3/73.

⁴⁴ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 4/185.

⁴⁵ Muhammed 47/19.

⁴⁶ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 5/83; Müslim, "Fedâil", 112; es-Süyûtî, *Hasâis*, 49-50.

Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inde Ebû Rimse hadis başlığının altında da bir rivayet mevcuttur. Ebû Rimse, Teymu'r-Rebâb kabilesindedir. Rivayetlerden tabip ve cerrah olduğunu anladığımız Ebû Rimse, Müslüman olduktan sonra kendisi gibi tabip olan babası ile Peygamberimize gelmiştir. Güvercin yumurtası büyüklüğünde omuzları arasında yağ kistine benzettiği bir parça görmüş ve cerrahî bir müdahale ile o kisti almak istemiştir. Peygamberimizle aralarında geçen konuşmadan Peygamberimizin bu teklifi reddettiğini ve "sen tabip değil refiksin, tabip ise onu yaratan Allah'tır." diyerek mukabelede bulunduğunu öğrenmekteyiz.⁴⁷ Tirmizî, Ebû Rimse et-Teymî'nin asıl adının Habîb b. Hayyân yahut Rifâ'a b. Yesribî olduğunu söyler.⁴⁸ Ebû Davud da Ebû Rimse hadisine Sünen'inde yer vermekte rivayeti metin bakımından değişiklik olmaksızın aktarmaktadır.⁴⁹

Bu rivayetin az çok benzerinde Benî Âmir kabilesine mensup bir başka tabip Hz. Peygamber'e gelerek sırtındaki 'hâtim' i görmüştür. Kendisinin Arapların en iyi doktoru olduğunu ve bu beni tedavi etmek istediğini söylemiştir. Bunun üzerine Peygamberimiz bu teklifi de kabul etmemiştir.⁵⁰ Rivayetin devamında Peygamberimizin bu adamdan karşıdaki hurma dalını yanına çağırmasını istediği adamın da bu isteğe riayet ederek ağacı yanına çağırdığı ve ağacın adamın yanına gelerek geri döndüğü bilgisi de Peygamberimizin gösterdiği bir mucize olarak yer almaktadır.⁵¹ Rivayet *el-Hasâis*'de de yer almaktadır ancak bu rivayetin içinde Benî Âmir'den bir adamın gelip Peygamberimizi tedavi etmek istemesinden bahsedilirken nübüvvet mührü ifadesinin rivayetin içinde yer almadığı görülmektedir. Ağacı çağırması ve ağacın geriye gitmesi mucizesi de rivayette yer alır. Ancak nübüvvet mühründen bahseden bir içeriğe Süyûtî yer vermemiştir.⁵²

Daha önce zikretmiş olduğumuz hadislerle Peygamberimizin sırtındaki benin tedavi girişimlerine dair Ebû Rimse ve Benî Âmir kabilesine mensup bir başka tabip rivayetleri mukayese edildiğinde daha önceki rivayetlerin içeriğinde hiç rastlamadığımız bir değerlendirme olarak Peygamberimizin sırtındaki benin hastalık emaresi bir kist şeklinde yansıtıldığını görmekteyiz. Önceki rivayetlerde metinler arasında mevcut küçük farklılıklar dikkat çekiyordu. Ancak burada bütün rivayetler bir arada değerlendirilince büyük bir farklılık gözlemleniyor. Şöyle ki; nübüvvet mührü bir alamet olmaktan çıkıp tedavisi gereken bir kiste dönüşüyor.

Kâdî İyâz'ın *Şifâ*'sında rastlayıp hadis kitaplarında bulamadığımız ilginç bir hadisi/ rivayeti de burada aktarmak istiyoruz. Müzenî, Cabir b. Abdullah'tan şöyle rivayet etmiştir: "Peygamber sallallahu aleyhi vessellem beni devesinin arkasına aldı, nübüvvet mührünü ağzıma aldım. Bana misk gibi kokuyordu."⁵³ Rivayette insanoğlunun yapmakta makul görülmeyeceği bir tavır ile karşılaşıyoruz.

Bu bağlamda Mevlana Şiblî'nin, *Asr-ı Saadet* isimli eserindeki şu tetkiki mevzumuz dâhilinde bulunduğundan burada zikredilmelidir. Mevlana Şiblî hadis kaynaklarında yer

⁴⁷ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 2/227-228; Beyhakî, *Delâilü'n-Nübüvve*, 1/265.

⁴⁸ Tirmizî, "Edeb", 48.

⁴⁹ Süleyman b. Eş'as es-Sicistânî Ebû Dâvud, *Sünenü Ebî Davud*, (İstanbul: 1981), "Teraccül", 18.

⁵⁰ Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Târîhu't-Taberî (Târîhu'l-Ümem Ve'l-Mülûk)*, nşr. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrâhîm (Beirut: t.s), 2/297.

⁵¹ Taberî, *et-Tarih*, 2/297.

⁵² Süyûtî, *Hasâis*, 91.

⁵³ Kâdî İyâz, *eş-Şifa*, 107.

alan çeşitli rivayetlerin olduğundan bahsederek “Doğru ve sağlam bütün rivayetlerin tetkikinden peygamberlik mührünün siyah benlerden müteşekkil, üzeri kılı büyük bir ben olduğu anlaşılıyor.” ifadelerine yer verir. Öte yandan bazı rivayetlerde yer alan nübüvvet mührünün üzerinde şahadet kelimesinin yazılı olduğu iddiasını tamamıyla esassız sayar. Hadisçilerin hadd-i zâtında bu rivayetleri teyit ve tasdik etmediklerini de ekler. Bu gibi sözleri zayıf ve bâtil addeder. Resul-i Ekrem’in mektupları mühürlemek için kazdırdığı mühürün üzerinde şahadet kelimesinin yazılı olduğunu birçoklarının bu mühür ile sırtındaki beni karıştırdıklarını iddia eder.⁵⁴

Velhasıl hadisleri bir bütün halinde gözden geçirdiğimizde Hz. Peygamber’in kendi ağzından bu yönde “nübüvvet mührü” şeklinde bir ibarenin çıkmadığını müşahede ederiz. Ancak hadis ravilerinin kendi müşahedelerini aktardıkları birçok hadis ile kaynaklarda karşılaşmaktayız. Bu hadisler; Buhârî, Müslim, Tirmîzi ve Ahmed b. Hanbel gibi hadis otoritelerinin Ehl-i sünnetçe kabul görmüş kitaplarında yer edinmişlerdir. Ancak bu yer ediniş ifadelerin bazılarında garipliklerin olmasına mani değildir elbette. Rivayetler ve değerlendirmeleri ışığında iki görüşü yani kabul ve red görüşlerini benimseyenlerin olabileceği açıktır. Bizim bu bağlamdaki görüşümüz ise nübüvvet mührünün rivayetlerde açık ifadeler ile yer almış olması ve Hz. Peygamber ifade etmemiş olsa bile yakınlarından görenlerin ve tarif ederek rivayet edenlerin varlığı sebebiyle hakikatte olduğu yönündedir.

2. Nübüvvet Mührünün Rivayetlerde Yer Alan Özellikleri

Siyer kaynaklarımızda, Hz. Peygamber’in nübüvvetini ve nübüvvet özelliklerini ele alan delâil, şemâil ve hasâis türü eserlerde mevcut bilgiler ışığında nübüvvet mührünün özellikleri ile ilgili açıklayıcı bilgilere ulaşmak mümkündür.

Hadislerde olsun siyer kaynaklarında olsun nübüvvet mührü ile ilgili rivayetlerde nübüvvet mührünü görenlerin nerdeyse her birinin kendi müşahedesine uygun bir benzetmede bulunduğunu görmekteyiz.

Hz. Peygamber’in siyer ve megâzîsiyle ilgili en hacimli ve kapsamlı eserlerden biri olan *Sübülü’l-hüdâ ve’r-reşâd’ın* yazarı, Süyûtî’den şeyhimiz diye bahseden Şemseddin Şâmî, Hz. Peygamber’in kürek kemikleri arasında yer alan mührün neye benzediği ile ilgili toplam yirmi bir rivayete yer vermiştir⁵⁵ ve bu rivayetlerin birçoğunun kaynaklarını da belirtmiştir. Bu yönüyle çaplı bir araştırma ortaya koyan Şâmî, rivayetleri sıhhat bakımından tetkike tabi tutmamıştır.⁵⁶ Bu rivayetlerin ardından tenbihât adı altında nübüvvet mührünün Hz. Peygamber’in sırt bölgesinde omuzları arasında nerede bulunduğu ile ilgili rivayetleri değerlendirmiştir. İmam Müslim’in *Sahîh*’inde sol omzuna yakın olduğu hususunda bilgi yer aldığı Selmân rivayetinde ise sağ omuz ifadesinin geçtiğini aktarmıştır.⁵⁷ Nübüvvet beninden maksadın ne olduğu hakkındaki yorumlara da

⁵⁴ Mevlana Şiblî Numanî, *Âsr-ı Saadet*, çev. Ömer Rıza Doğrul (İstanbul: Eser Neşriyat, 1978), 2/7.

⁵⁵ Erdinç Ahatlı, “Nübüvvet Mührü”, *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*/3 (2001), 282.

⁵⁶ Muhammed b. Yûsuf es-Sâlihî Muhammed b. Yûsuf es-Sâlihî Şâmî, *Sübülü’l-Hüdâ ve’r-Reşad fî Strati hayri’l-ibâd* nşr. Mustafâ Abdülvâhid (Kahire: 1990), 2/63-68.

⁵⁷ Şâmî, *Sübülü’l-Hüdâ*, 2/68.

bu başlık altında değinmiş, şeytanın vesvesesinden masumiyet manasına geleceği yolundaki rivayetleri de aktarmıştır.⁵⁸

Nübüvvet mührü; Buhârî’de keklik yumurtası, gerdek çadırının düğmesi,⁵⁹ Müslim’in hadisinde siğil,⁶⁰ bir başka rivayette ise sol kürek kemiğinin civarında kırkırdak⁶¹ veya güvercin⁶² şeklinde benzetmelere konu olmuştur. Rahip Bahîra hadisinde de rastladığımız gerdek çadırı şeklindeki ibareye birçok kaynakta da rastlanmaktadır.⁶³

Nübüvvet mührü; kuş yumurtalarından güvercine⁶⁴ kekliğe⁶⁵ benzetildiği gibi devekuşu yumurtasına da benzetilmiştir.⁶⁶ “Atın gözlerinin arasındaki beyazlık” benzetmesi de yapılmıştır.⁶⁷ Dişi keçi gerdanına benzetildiği de ayrıca rivayetler arasında yer almıştır.⁶⁸ Ancak bu rivayeti kaydeden Şâmî, rivayetin senedinin zayıf olduğunu aktarmıştır.⁶⁹

İbn Hacer *Eşrefü’l-Vesâil İlâ Fehmi’s-Şemâil* isimli eserinde nübüvvet mührüne dair rivayetlerin birçoğuna tahlil ederek yer vermiştir.⁷⁰ Beyhakî de *Delâil*’inde nübüvvet mührünün çeşitli özelliklerinden ve raviler kanalıyla gelen benzetmelerinden bahsetmektedir. Özel bir bâb başlığı altında nübüvvet mührünü ele almıştır. Diğer rivayetlerde ele aldığımız “gerdek çadırı düğmesi”, “güvercin yumurtası”, “siğile benzer”, ifadelerine ek olarak bu bâb başlığı altında “et parçası”, “kan alma aletinin izi” benzetmelerini içeren rivayetleri de bulabilmekteyiz.⁷¹

Zürkânî, *Şerhü’l-Mevâhib*’te hadis kaynaklarında hangi muhaddisin hangi rivayet ile nübüvvet mührünün neye benzetilerek rivayet edildiğini sıralamıştır.⁷² Zürkânî bunları sıralarken Tirmîzî’deki rivayette güvercin yumurtasına benzetildiğini söyledikten sonra nübüvvet mührünün bâtında “Allahu vahdehû lâ şerîke leh, zâhirinde ise Sen mansûr kılındığın şeye yöneleceksin” diye yazıldığını da aktarır.⁷³ Ancak bu rivayet münferittir. Ve bir benin üzerinde bu ibarenin nasıl yer alacağı hususu anlaşılır değildir. Ayrıca güvercin yumurtasına benzetilen rivayet Süyûtî’nin *Hasâis*’inde de yer bulmuştur.⁷⁴ Süyûtî siğile benzetildiği şeklinde gelen rivayete ve toplanmış kıllar şeklindeki rivayete de yer vermiştir.⁷⁵

⁵⁸ Şâmî, *Sübülü’l-Hüdâ*, 2/69.

⁵⁹ Buhârî, “Vuğû”, 40; Tirmîzî, “Menâkıb”, 11; Zürkânî, *Mevâhibü’l-Ledünniye*, 1/290.

⁶⁰ Müslim, “Fedâil”, 112.

⁶¹ Zürkânî, *Mevâhibü’l-Ledünniye*, 1/290.

⁶² Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 5/107.

⁶³ İbn İshak, *Sîretü İbn İshak*, 54-55; İbn Hişâm, *es-Sîretü’n-Nebeviyye*, 1/48; Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî İbn Hibban, *es-Sîretü’n-Nebeviyye ve Ahbârü’l-Hulefâ*’ (Beyrut: 1987), 58-59; Ebu’l-Feth Muhammed b. Muhammed el-Yemurî İbn Seyyidünnâs, *‘Uyûnü’l-eser*, 1/105-111.

⁶⁴ Buhârî, “Kitâbu’l-Menâkıb”, 22.

⁶⁵ Müslim, “Fedâil”, 112.

⁶⁶ Şâmî, *Sübülü’l-Hüdâ*, 2/67.

⁶⁷ Buhârî, “Kitâbu’l-Menâkıb”, 22.

⁶⁸ Şâmî, *Sübülü’l-Hüdâ*, 2/66.

⁶⁹ Şâmî, *Sübülü’l-Hüdâ*, 2/66.

⁷⁰ İbn Hacer, *Eşrefü’l-Vesâil ilâ Fehmi’s-Şemâil*, nşr. Muhammed Ali Beydûn (Beyrut 1998), 80-93.

⁷¹ Beyhakî, *Delâilü’n-Nübüvve*, 1/259-267.

⁷² Zürkânî, *Mevâhibü’l-Ledünniye*, 1/290-293.

⁷³ Zürkânî, *Mevâhibü’l-Ledünniye*, 1/293.

⁷⁴ Süyûtî, *Hasâis*, 49.

⁷⁵ Süyûtî, *Hasâis*, 50.

Bunun gibi farklı bir benzetmenin yer aldığı başka bir rivayet ise tabib Ebû Rimse et-Teymî'nin Peygamberimize gelerek sırtındaki "kisti" almak istemesi hadisesinde yer almıştır.⁷⁶ Zehebî bu "kist" hakkında tarifte bulunarak "cildi ile eti arasında bir beze" ifadesini kullanmıştır.⁷⁷

Şu'be Simâk'tan gelen bir rivayette ise Resûlullah'ın iki omzu arasındaki nübüvvet mührünün güvercin yumurtası gibi olduğu ve renginin kendi cesedinin rengine yakın olduğu şeklinde tarif vardır. ⁷⁸ Bu rivayette dikkat çeken husus yukardaki rivayetlerden farklı olarak nübüvvet mührünün rengine dair açıklayıcı bilginin mevcudiyetidir. Ravi görgüsü doğrultusunda nübüvvet mührünün renginin Peygamberimizin ten rengine yakın olduğunu ifade etmiştir. Müslim'in Enes b. Mâlik'ten gelen rivayetinde ise "kırmızıya çalan beyazdı" ziyadesi yer almaktadır.⁷⁹ Bu rivayet Tirmizî'de "kırmızı et parçası" şeklinde yer almıştır. Burada da renk bakımından kırmızılığının vurgulandığını görmekteyiz.⁸⁰ Bu iki renk benzetmesinin dışında rivayetler içerisinde bir de "siyah-kara" benzetmesi mevcuttur.⁸¹ Nübüvvet mührünün rengi ile ilgili zikredilen renkler her ne kadar farklı farklı ise de bahsi geçen üç rengin de ben rengi olabileceği göz önünde tutulur ise rivayetler mantık dâhilindedir. Malum olduğu üzere zaman içerisinde insan vücudundaki benlerin renk değiştirme ihtimali vardır. Bu sebeple zaman içerisinde Peygamberimizin sırtında bulunan benin rengi değişmiş ve rivayetlerdeki farklılık bu sebeple belirmiş olabilir.

Nübüvvet mührü ile ilgili yiyecek türleri içerisinde ise üç tür benzetme ile karşılaşmaktayız ki bunlar "fındık",⁸² elma⁸³ ve incir⁸⁴ şeklinde rivayetlerde yer almaktadır. Zehebî elma ifadesi geçen Ahmed b. Hanbel'in yer vermiş olduğu hadisi hakkında "isnadı sahîhtir" demiştir.⁸⁵

Rivayetler gözden geçirildiğinde nübüvvet mührü benzetmelerinin hiç birinde açıkça bir boyut ifadesinin yer almadığını görürüz. Ancak ifadeler de yer alan elma, fındık ifadeleri hudutları belli olmayan bir takım boyutları akla getirmektedir. Öte yandan kist, beze gibi benzetmeler de bize boyutu hakkında net bir malumât vermemekte, aşağı yukarı bir tarif olarak sınırlı kalmaktadır.

Nübüvvet mührünün özelliklerine dair zikretmiş olduğumuz rivayetlerde (görgü tanıklarının benzetmelerinde) dikkatimizi çeken Allah Resulü'nün sırtında iki kürek kemiği arasında irice bir et beninin olduğu vurgusudur. Rivayetlerdeki müşterek nokta burasıdır. Denilebilir ki bunun dışında gerek rengi noktasında, gerek şekli söz konusu olduğunda, gerekse boyutu mevzusunda yahut niteleyici başka herhangi bir vasfında ittifak edilen başka bir özellik mevcut değildir. Bu aslında doğal bir sonuçtur. Elimizdeki bilgiler görgü tanıklarının rivayetlerine dayandığı için, bu tanıkların bakış açılarındaki

⁷⁶ Tirmizî, "Edeb", 48, no:2812; Ebû Dâvûd, "Teraccül" 18, no: 4207.

⁷⁷ Zehebî, *Tarîhu'l-İslâm*, 1/432.

⁷⁸ Müslim, "Fedâil", 110.

⁷⁹ Müslim, "Fedâil", 113.

⁸⁰ Tirmizî, "Menâkıb", 11.

⁸¹ Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, 2/66.

⁸² Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, 2/65.

⁸³ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 2/226-228.

⁸⁴ Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, 2/67.

⁸⁵ Zehebî, *Tarîhu'l-İslâm*, 1/432.

farklılıklar müşterek bir nitelemeye imkân vermemekte ancak aşağı yukarı benzer tabirler ile görmeyenler için bir resim çizmektedir.

2.1. Nübüvvet Mührünün Doğuştan Olduğunu Söyleyen Rivayetler

Hız. Peygamber'in doğumunda bir takım mucizevî olayların yaşandığı siyer kaynaklarında yer almaktadır. Peygamberimizin doğumunda annesinin doğum sancısı çekmediği, doğduğunda sünnetli doğduğu, melekler tarafından yıkıldığı, iki omzu arasına gelmek üzere sırtına risâlet mührünün vurulduğu rivayet edilmektedir.⁸⁶ Görüldüğü gibi bu rivayette doğarken mühürle doğmadığı mührün sonradan vurulduğu aktarılmaktadır.

Nübüvvet mührünün varlığı ile ilgili olarak iki ayrı görüş mevcuttur ki biri mührün doğuştan var olduğunu diğeri ise sonradan vurulduğunu beyan etmektedir.

Ancak nübüvvet mührünün doğuştan olduğunu söyleyen rivayetler kaynaklarımızda oldukça sınırlıdır. Bu rivayetler içerisinde bir Yahudi'nin Peygamberimizin sırtındaki mührü doğduğu gece müşahede etmesi yer alır. Hız. Peygamber'in doğumu esnasında Mekke'de bulunan bir Yahudi'nin Kureyş halkından bazı kişilere gelerek "Bu gece sizden birinin çocuğu dünyaya geldi mi?" diye sorduğu ve Abdülmuttalib'in oğlunun dünyaya geldiğini duyması üzerine doğan çocuğu görmek istediği gelmektedir. Bu isteğine icabet olunmuş ve Peygamberimizin sırtındaki mührü görerek peygamberliğin İsrailoğulları'ndan gittiğini söylemiştir.⁸⁷ Elimizde direkt doğumla ilgili olan tek rivayet bu olduğundan rivayetin tahlili bu bağlamda önem kazanmaktadır. Buhârî, bu hadisin senesinde yer alan Ebû Gassân Muhammed b. Yahyâ el-Kinânî'den Mâlik ve Zührî yoluyla hadisi nakletmiştir.⁸⁸ Buhârî'de yer alan bu hadisin metin bakımından ele alınması durumunda çelişkili birtakım durumlar söz konusu olmaktadır. Rivayete göre Kureyş'in son peygamberin doğumuna şahitliği ve Yahudi'nin bu husustaki kelamı, beyanı söz konusudur. Bu durumda Kureyş'te bu haberin yaygınlaşması, bir takım şeylerin değişmiş olması gerekirdi. Düşündürücüdür ki Peygamberimizin doğumundan vahyin başlangıcına kadar süre gelen bu süreç içerisinde tarihî kaynaklara yansımış hiçbir rivayet mevcut değildir. Köklü Arap şiiri içerisinde dahi olsa tarihe kaynaklık edecek küçük bir rivayete rastlanmış değildir. Bu hususta metin bakımından bizi aydınlatacak, rivayeti destekleyecek başka rivayetten de yoksunuz.

Beyhâkî'nin *Delâil*'inde,⁸⁹ Ebû Zer hadisinde⁹⁰ Hız. Peygamber'in dünyaya sırtında nübüvvet mührü vurulu iken geldiği rivayetleri mevcuttur.

Şimdi ele alacağımız rivayetlerde ise nübüvvet mührünün sonradan mı doğuştan mı vurulduğu mevzusu tartışmalı bir içeriğe sahiptir. Bu rivayetler, Yahudi'nin haberindeki gibi açık bir içeriğe sahip değiller.

⁸⁶ Ebu'l-Hasen Ahmed b. Yahyâ b. Câbir b. Dâvud Belazürî, *Ensâbü'l-Esrâf*, thk. Muhammed Hamidullah (Mısır:1959), 162.

⁸⁷ Beyhakî, *Delâilü'n-Nübüvve*, 1/108-109; İbn Asâkir, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, 3/236; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 3/42-4; Halebî, *İnsânü'l-Uyûn*, 1/112; Mercânî, *Behcetü'n-Nüfus ve'l-Esrâr*, 2/679.

⁸⁸ Zehebî, *Mizânü'l-İtidâl fî Nakdi'r-Ricâl*, (Beyrut ts.), 4/62.

⁸⁹ Beyhakî, *Delâilü'n-Nübüvve*, 1/108-109.

⁹⁰ İbn Asâkir, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, 3/261.

Kaynaklarımızda yer alan Bahîrâ hadisesi ilk bakışta Peygamberimizin sırtında kürek kemikleri arasında olduğu bilinen nübüvvet mührünün doğuştan olduğunu düşünmeye bizi sevk eder. Fakat nübüvvet mührünün doğuştan olduğunu vurgulayan rivayetler arasında sayılmaya da sayılmamaya da müsait bir yapıdadır. Çünkü sütannenin yanında iken yaşadığı şakk-ı sadr rivayeti ve bu rivayetin içerisinde nübüvvet mührünün vurulduğuna dair yer alan bilgi Peygamberimizin 12 yaşında gerçekleştirdiği Şam seferi sırasında rahip Bahîrâ ile tanışmasından önce gerçekleşmiştir.⁹¹ Burada akla hem doğumda hem de sonrasında bu mühür vurulmuş olamaz mı sorusu gelmektedir. Çünkü şakk-ı sadr hadisesinin dahi bir kaç kez gerçekleşmiş olabileceği yönünde muhtelif rivayetler mevcuttur. Bu da akla nübüvvet mührünün doğuştan olmakla birlikte sonradan bir kez daha vurulmuş olma ihtimalinin de olabileceğini getirmektedir. Bu bağlamda Bahîrâ hadisesi ile ilgili rivayet sadece yorum üzerinden değerlendirilebilir ve varsayımlarla sınırlı kalır.

Bir başka rivayette, Ebû Rimse et-Teymî'nin, nübüvvet mührüne tabî bir ben olarak gösterdiği yaklaşım⁹² da bir cihetten düşünüldüğünde, mührün doğuştan olduğunu akıllara getirebilir ancak bu da yorumdan ibaret bir yaklaşım olmaktan öte gitmeyecektir. Bu bağlamda Benî Âmir kabilesine mensub olan bir adamın da Ebû Rimse gibi tabiplik iddiası ile kürek kemikleri arasındaki bene müdahale etmek isteyişi de, nübüvvet mührü diye adlandırılan oluşumun doğuştan var olan bir ben şeklinde düşünülmesine imkân tanımaktadır.

Nübüvvet mührünün doğuştan olduğu ile ilgili tek sarih ifade doğum gecesinde bir Yahudi'nin şahitliğine dair olan rivayettir. Bu rivayeti destekleyici başka bir rivayet bize ulaşmamıştır. Doğum esnasında bu mührün var olduğunu kabul ettiğimizde sonradan vurulduğu yönündeki rivayetleri de mührün birkaç kez vurulmuş olabileceği şeklinde kabul etmek gerekir mi sorusuna cevabımız birkaç mührün varlığından bahseden tek bir rivayet bile mevcut değildir. Ancak sonradan vurulduğu yönündeki rivayetlerde göğsün yarılmasından bahsedildiğinden aslında sırtında herhangi bir mühürleme işlemi söz konusu değildir. Bu bağlamda nübüvvet mührünün doğuştan gelen bir alamet olduğunu kabul etmek gerekir.

3.2. Nübüvvet Mührünün Vurulmasını Hz. Peygamber'in Göğsünün Yarılması Olayı İle İrtibatlandırılan Rivayetler

Hız. Peygamber'in sırtında bulunan nübüvvet mührü diye nitelendirilen benin doğuştan meydana gelmediği, sonradan melekler yahut insan görünümlü nuranî varlıklar tarafından göğsünün yarılıp kalbinin yıkanmasının ardından göğsünün kapatılmasına müteakip vurulduğu yönünde kaynaklarımızda rivayetler mevcuttur.

⁹¹ İbn İshak, *Sîretü İbn İshak*, 54-55; İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, 1/48; İbn Hibbân, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, 58-59; Ebû Nuaym, *Delâilü'n-Nübüvve*, 168-172; İbn Seyyidünnâs, *Uyûnü'l-eşer*, 1/105-111.

⁹² Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 2/227.

Hadis kaynaklarımızda Hz. Peygamber'in kalbinin yarılması ile ilgili rivayetler bizlere; Enes b. Mâlik,⁹³ Übeyy b. Ka'b, Ebû Zer el-Gıfârî⁹⁴, Mâlik b. Sa'sa'⁹⁵ ve Utbe b. Abd e-Sülemî⁹⁶ isimli sahâbî râvileri aracılığıyla ulaşmıştır.

Resûlullah'ın sütannesi Halîme'nin yanında iken dört- beş yaşlarında, on küsur yaşlarında, vahyin başlangıcından önce olmak üzere üç defa gerçekleştiğine dair farklı rivayetler vardır. Bu rivayetler şakk-ı sadr hadisesi bağlamında kaynaklarımızda yer almaktadır.⁹⁷

Sütannesi Halîme'nin yanında şakk-ı sadr hadisesinin gerçekleştiğini aktaran rivayetin muhtasarı, İbn Sa'd'ın *Tabakât*'inde⁹⁸ mevcuttur.

Burada dikkat çeken nokta ise şakk-ı sadr hadisesi esnasında karın yahut kalp bölgesi kapatıldıktan sonra bu konuyu İbn Sa'd gibi ele alan Taberî'nin rivayetinde nübüvvet mührü şeklinde olmaksızın mührün vurulduğu ile ilgili "Kalbimi mühürledi."⁹⁹ şeklinde sarîh bir ifadeye rastlanmasına rağmen İbn Sa'd 'ın *Tabakât*'inde böyle bir ifadeye "mühür vuruldu" şeklinde dahi rastlanmamasıdır. Fakat başka bir ilginçlik ise İbn Sa'd'ın bu rivayeti "vahiy öncesinde Resûlullah'ın nübüvvet alametlerinin zikri" başlığının altında vermesidir. Acaba neden İbn Sa'd, rivayetin içinde nübüvvet mührü geçmemesine rağmen bu bahsi nübüvvet alameti olarak ele almıştır? Rivayetin öncesine ve sonrasına baktığımızda da bu sorunun cevabını bulamamaktayız. Ancak şöyle bir açıklama mümkün görünüyor ki İbn Sa'd, salt olarak şakk-ı sadr olayını, yani peygamberlikten önceki meleklerin gelişi ile kalbin yarılması ve yıkanması olayını nübüvvetin alameti olarak gördüğünden bu şekilde zikrederek rivayet etmiştir.

İbn Sa'd 'ın ve Taberî'nin rivayeti aktardığı râviler başka başkadır. Rivayetlerdeki farklılıkların başlıca sebebi budur. Ancak burada da hangi rivayetin sıhhat taşıdığı sorusu cevap beklemektedir. İbn Sa'd siyer kaynaklarının en eskisi olmasının yanında siyer klasikleri arasında olan Taberî'nin de rivayeti yabana atılacak değildir. Ancak Taberî'nin rivayeti daha zayıf görünmektedir.

Şakk-ı sadr olayı bağlamında nübüvvet mührü ile ilgili olarak klasik kaynaklarımızdan Diyarbekrî'nin *Tarih*'inde de bu bahis üzerine bilgiye rastlanmaktadır. Diyarbekrî, Ebû Zer el-Gıfârî'nin nübüvveti Peygamberimizin nasıl idrak ettiği üzerine sorduğu soruya mukabil Peygamberimiz sütannesinin yanında iken meleklerin gelişi ve kalbini yıkamaları olayını aktarmaktadır. Diyarbekrî rivayetinde "mühür vuruldu" ibaresi yer almaktadır. Diyarbekrî rivayetin devamında bu mühür ifadesini nübüvvet mührü şeklinde ifade ederek açıklamaktadır.¹⁰⁰

⁹³ Buhârî, "Tevhid", 37; Müslim, "İman", 261.

⁹⁴ İbn Asâkir, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, 3/261.

⁹⁵ Müslim, "İman", 264.

⁹⁶ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 5/185.

⁹⁷ Erdinç Ahatlı, "Nübüvvet Mührü" (Tarihî Süreçteki Algılanması ve Anlamlandırılması)", *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3 (2001), 283.

⁹⁸ Ebû Abdullah Muhammed b. Sa'd b. Menî el-Hâşimî İbn Sa'd, *es-Sîretü'n-nebeviyye Mine't-Tabakâtu'l-Kübrâ*, (Kahire 1358), 1/131.

⁹⁹ Taberî, *et-Tarih*, 2/304-305.

¹⁰⁰ Hüseyin b. Muhammed b. Hasan Diyarbekrî, *Târîhu'l-Hamîs fî Ahvâli Enfesî Neffis* (y.y, 1302), 1/256.

Süheylî de Diyarbekrî gibi nübüvvet mührünün şakk-ı sadr olayı ile vurulduğu kanaatindedir. Bunun için Ebû Zer el-Gifârî'nin rivayet ettiği hadisi delil getirmektedir.¹⁰¹ Diyarbekrî'de yer alan ifadelerin aynısı ile rivayeti aktaran Süheylî'nin rivayetinde tek bir farklılık gözlemlenmektedir. O da "Mekke vadisine yakın bir yer" (bathai Mekke) ifadesidir. Bu ifade Diyarbekrî'nin rivayetinde yer almamaktadır. Ancak mühür ile alakalı olan kısım bizi ilgilendirmektedir ki o da "ve ce'ale'l-hâteme beyne ketefeyhî" şeklinde ortak bir ifade kullanımımızdır. Burada "mühürlendi" şeklinde yer almakla birlikte nübüvvet kelimesi geçmemektedir.¹⁰²

Taberî, Süheylî ve Diyarbekrî rivayetlerinde yer alan "mühürlendi" ifadesinin ilk etapta daha erken bir kaynak olan İbn Sa'd'da görülmemesi zaman içerisinde metinlere eklemeler yapılmış olabilir düşüncesine bizi sevk etmektedir. Fakat Utbe b. Abd es-Sülemî kanalıyla gelen İbn İshak rivayetinde şakk-ı sadr hadisesi ile peygamberlik mührünün vurulduğundan "Sonra hâtemü'n-nübüvve ile mühürledi." şeklinde bahsedilmektedir.¹⁰³ İbn Sa'd 'ın eserinde, İslâm tarihinin günümüze ulaşan ilk kaynağı kabul edilen İbn İshak rivayetinde geçen "Hâtemü'n-nübüvve ile mühürledi." ifadesinin yer almaması bir kaç cümle önce ele aldığımız İbn Sa'd 'ın metnine eklemeye yapılmış olabilir tezini çürütmüştür. Kaynak kronolojisi bakımından İbn İshak'ta yer alan rivayetin İbn Sa'd'da yer almaması ve farklı bir anlatımın varlığı *Tabakât* yazarının rivayeti makul görmemesi sebebiyle eserine almaması şeklinde düşünülebilir. Taberî, Süheylî ve Diyarbekrî rivayetleri ise İbn İshak rivayeti ile görüldüğü üzere mutabıktır.

İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî* adlı Buhârî şerhinde "Bâb u Hâtemü'n-Nübüvve" başlığı altında Utbe b. Abd es-Sülemî'den aktarılmış olan bu hadisi ele almaktadır. Ve hadisin son cümlesi olan "Hâtemü'n-nübüvve ile mühürledi." kısmını göğsündeki yarılmanın izi olarak değil de sırtındaki mührün izi olarak değerlendirmiştir. Nevevî ve diğerleri, bu izi şakkın izi olarak söylediklerini ancak böyle olmadığını bu izin mührün izi olduğunu beyan etmiştir¹⁰⁴ ve bu iddiasını desteklemek için Şeddâd b. Evs'in hadisinden bahsetmiştir.¹⁰⁵

Hız. Peygamber'in sırtına mührün vurulması olayı ile ilgili olarak dikkat çeken bir diğer husus da göğsün yarılmasının bir kez daha gerçekleştiği rivayet edilen isrâ ve mi'rac hadisesidir. Ancak bu hadisede göğüs yarılmasından bahsedilse de mührün vuruluşu ile ilgili bir ibare yer almamaktadır.¹⁰⁶ Hadis kaynaklarımızda yer alan rivayetleri taradığımızda da isrâ ve mi'rac bölümlerinde şakk-ı sadr olayını aktaran rivayetlerin metinlerinde nübüvvet mührüne ilişkin sarfih bir ifadeye rastlanmamaktadır.¹⁰⁷

¹⁰¹ Süheylî, *er-Ravzü'l-Ünüf*, 1/319.

¹⁰² Süheylî, *er-Ravzü'l-Ünüf*, 1/320.

¹⁰³ İbn İshak, *Sîretü İbn İshak*, 27-28; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 4/185; Taberî, *et-Tarih*, 2/161-162.

¹⁰⁴ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî bi Şerhi Sâhihi'l-Buhârî* (Beyrut: t.y), 6/561.

¹⁰⁵ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, 6/562; Erdiç Ahatlı, "Nübüvvet Mührü" (Tarihî Süreçteki Algılanması ve Anlamlandırılması), *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*/3 (2001), 290.

¹⁰⁶ Süyûtî, *Hasâis*, 113; Buhârî, "Tevhid", 37; "Salât", 1, "Hac", 75; "Fezailü's-Sahâbe", 71; Ebû Abdurrahman Ahmed b. Şuayb Nesâî, *es-Sünenü'l-Kübrâ* (Beyrut:1991), "Salât", 1-2.

¹⁰⁷ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 4/208; Buhârî, "Tevhid", 37; Buhârî, "Salât", 1; Müslim, "İman", 263-264; Tirmizî, "İnşirâh", 83.

Bunun yanı sıra şakk-ı sadr olayı ve nübüvvet mührünün vurulması ile ilgili ilk vahyin indirilişi sırasında Hz. Peygamber Hirâ mağarasında iken bu hadisenin gerçekleştiği rivayeti de kaynaklarımızda mevcuttur.¹⁰⁸

Bu hususta en dikkat çeken ayrıntı şakk yahut şerh diye nitelenen olayların tamamı göğüs bölgesinde gerçekleşmesine rağmen sırtta kürek kemikleri arasında mevcut olduğu söylenen nübüvvet mührünün mevcudiyeti ile bütünleştirilmesidir.

Nübüvvet mührünün doğuştan olduğuna dair elimizde hadiseye direkt delalet eden bir rivayet olmasına karşın sonradan sırtına vurulduğu ile ilgili bir rivayet bulunmamaktadır. Sonradan vurulduğunu serd eden rivayetlerin tamamı mühürleme işleminin şakk hadisesi bağlamında göğüs bölgesinde gerçekleştiğini vurgulamaktadır. Sütannesinin yanında ve ilk vahyin gelişinde Hirâ mağarasında gerçekleşen göğsünün yarılması rivayetlerinde rastladığımız “Mühürlendi, nübüvvet mührü vuruldu.” ifadelerini kalbin yıkanması ve göğsün kapanırken mühürlenmesi işlemi olarak ele almak tenakuzu neticelendirecektir.

3.3. Nübüvvet Mührünün Tabîî ve Mucizevî Şekillerde Algılanması ve Bu Algıların Tahlili

Daha önce ele almış olduğumuz rivayetler içerisinde bazılarını nübüvvet mührünün tabîî ve mucizevî şekillerde algılanması mevzusu çerçevesinde kısaca zikrederek burada atıf usulü ile ele almak durumundayız. Çünkü rivayetlerin bu cihetle delaletleri de söz konusu olmaktadır.

Ehl-i kitaba ait semavî kitaplarda geleceği müjdelenen son Peygambere¹⁰⁹ dair rivayetlerde fizikî özelliklere¹¹⁰ değinenler içinde nübüvvet mührüne de değinildiğini bilmekteyiz. Bu bağlamda Ehl-i kitap üzerinden aktarılan rivayetlerin nübüvvet mührüne mucizevî bir anlam yüklediğini görmek mümkündür. Bu ben, bir alamettir. Gelecek olan son peygamberin peygamberlik alametidir. Ehl-i kitap bu ben aracılığı ile son peygamberi tespit edeceğine öyle inanmıştır ki rivayetlerde Peygamberimizin hem doğumunda hem de Şam'ın Busrâ'sına yaptığı yolculukta Ehl-i kitap mensuplarının sırtına baktıklarını görmekteyiz. Selmân-ı Fârisî'nin Müslüman oluşu da yine aynı şekilde yani Peygamberimizin sırtına bakıp mührü görmesi üzerine gerçekleşmiştir.¹¹¹

Hz. Peygamber'in kürek kemikleri arasında bulunan bu benin olağanüstülük taşıdığına vurgu yapan hadiselerin başında, Peygamberimizin dünya değiştirdiği esnada odasında bulunan ve vefatını anlamak için sırtına elini sokarak nübüvvet mührünün gidip gitmediğini kontrol eden ve eline ben denk gelmeyince Peygamberimizin vefatına şahitlik eden Esmâ binti Umeys'in rivayeti gelmektedir.¹¹² Bu rivayet nübüvvet mührünü bir mucize olarak görenlerin görüşünü destekler mahiyettedir. Öte yandan Cibril-i Emîn'in

¹⁰⁸ Ebû Dâvûd Süleyman b. Davud Tayâlisî, *Müsnedü Ebî Davud et-Tayâlisî*, (Haydarabad:1321), 215-216, no: 1539.

¹⁰⁹ Yu.15:28; Yar.12:1-3; Yas.18:18; Dan.7:13-14; Mez. 45:3-17, Mal. 4:5.

¹¹⁰ Süyûtî, *Hasâis*, 113.

¹¹¹ İbn İshak, *Sîretü İbn İshak*, 68, 69; İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye* 1/177; İbn Hibban, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, 58-59; Beyhakî, *Delâilü'n-Nübüvve*, 2/82-91, 95, 97; İbn Seyyidinnâs, *Uyûnü'l-Eşer*, 1/105-111; Ali b. Rabben et-Taberî, *ed-Din ve'd-Devle*, 146-147.

¹¹² Beyhakî, *Delâilü'n-Nübüvve*, 7/219; Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ* 2/73.

gelerek kalbini yarıp sonrasında mühürlemesi hadisesi,¹¹³ şakk-ı sadr üzerine gelen rivayetler hep mucizevî olarak nübüvvet mührünün algılandığının göstergesi olan rivayetlerdir.

Nübüvvet mührünü doğuştan tabîî bir ben olarak görenler için nübüvvetle ve nübüvvetle binaen bahşedilen gaybî ve ilmî ihsanlarla alakalı bir durum söz konusu değildir. Mührün tabîî bir ben gibi algılandığını gösteren rivayetlerin başında ise Teymü'r-Rebâb kabilesine mensup olan Ebû Rimse et-Teymî'nin Hz. Peygamberi ziyarete gelerek sırtındaki beni yahut ura benzeyen yumruyu göstermesini istemesi, Resûlullah'ın ne yapacağını sorması üzerine cerrahî bir müdahale ile onu almayı teklif etmesi hadisesi gelmektedir.¹¹⁴ Bu rivayet içerisinde her insanda bulunabilecek bir ben yahut ur tarzı bir yumru anlayışı mevcuttur.

Bu bağlamda nübüvvet mührünün tabîî ve mucizevî algılanışlarıyla ilgili olarak ağırlığın rivayetler bakımından mucizevî bir nitelik taşıdığı yönünde olduğunu ancak bu rivayetlerin her birinin ayrı ayrı eleştirildiğini, yorumlandığını, metin-sened bakımlarından bir takım sıkıntılarının olduğu yönünde tenkit edildiklerini zikrettiğimiz rivayetlerle yeri geldikçe aktarmış olduk.

Bunlar elbette yorumlardır ve bütün yorumların olduğu gibi bu yorumların da inanan ve savunanları olacaktır. Peki asıl olan nedir?

Mucizeler konusu sınırlı bir kesim için ihtiyaç duyulan aslen dar bir mevzudur. Diğer bir takım mucizeler de dâhil olmak üzere kaynaklarımızda bu konular hep ihtilafî şekilde yer almıştır. Hz. Peygamber'in peygamberliğini kabul edenler için nübüvvet mührünün mucizevî yönü olup olmaması bir anlam ifade etmemektedir. Çünkü böyle bir işaret ile iman edilecek bir nübüvvet söz konusu değildir. Ancak peygamberlerin gönderildikleri topluluklar için yer yer göstermiş oldukları mucizeler elbette mevcuttur. Hz. Peygamber'in bir iman daveti şeklinde kimseye sırtını açıp mucize şeklinde gösterdiği bir mühür/ben söz konusu olmamıştır. Bu sebeple gerek Ehl-i kitabın beklentisine cevap veren varlığı ile gerekse ashabin aktardığı rivayetlerdeki anlatımlar ile nübüvvet mührünün, alışlagelmiş mucizelerden biri olarak değil ancak delâlet ve hasâis anlamında bir alamet, işaret olarak kabul edilmesi gerekir kanaatindeyiz. Yoksa ki sıradan bir benin İslâm tarihi boyunca birçok rivayete konu olması ve ayırıcı vasıfları ile tarifi durumu sağlam bir zemine oturmayacaktır.

Sonuç

Hz. Peygamber'in iki kürek kemiği arasında, görgü şahitlerinin algılama ve anlatma şekillerine göre birbirinden farklılık gösteren benzetmelere göre bir benin veya irice tabir olunan bir et parçasının olduğu açıktır. Bu et parçası veya ben diye tarif olunan ancak nübüvvet mührü olarak tabir edilen mevcudiyetin değerlendirilişinde ise ciddi farklılıklarla karşılaştık. Varoluş zamanı ve bu zamana bağlı olarak var oluş biçimi üzerine rivayet farklılıklarını çalışmamız dâhilinde yansıttık. Böylece doğuştan vurulmuş olması yahut sonradan vurulması arasında alamet olup olmamasına etki edecek bir durumun söz

¹¹³ Süyûtî, *Hasâis*, 113.

¹¹⁴ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 2/227-228.

konusu olmadığını tespit etmiş olduk. Çünkü rivayetler her iki durum için de alamet olarak görülmesini destekler durumdaydı.

Peygamberimizin ağzından, sırtındaki bu ben hakkında olağanüstülüğüne dair açık ifadeler bugüne ulaşmamıştır. Bu durum benin tabii ve fizyolojik bir yapıya sahip olduğunu düşünenlerin görüşlerini güçlendirmektedir. Bu konuya dair sahih rivayetler ise sadece nübüvvet mührünün çeşitli tasvirlerini bize aktarmaktadır. Bu tasvirler, görenlerin algısına dayandığı için farklılık arz etse de aşağı yukarı tevhid edilebilecek bir tarif bugün için elimizde mevcuttur. Hâsılı Peygamberimizin sırtında ben şeklinde bir nübüvvet mührünün var olduğu açıktır. Bu mührün Ehl-i kitabın beklentisi doğrultusunda semâil ve delâil kapsamında yani fiziksel manadaki varlığıyla nübüvvet delalet eden bir hüviyete sahip olduğu da rivayetlerde görülmektedir.

Varlığının tabii ve fizyolojik bir şekilde var olup olmadığı; mucizevî bir tarzda vurulup vurulmadığı gibi hususlardaki rivayetler farklılık taşısa da tabii varlığı ile nübüvvet alameti oluşundan öte bir mucizevî yönünden bahsetmek doğru olmayacaktır.

Özetleyecek olursak İslâm tarihi içerisinde farklı kabullere ve görüşlere açık bir şekilde değerlendirilmiş olan nübüvvet mührünü, Peygamberimiz hakkında diğer insanlardan farklı mümeyyiz/ayırt edici bir vasıf olarak ele almak; nübüvvet alameti şeklinde ancak fiziksel olarak tabii bir tarzda kabul etmek gerekir. Kitap ehlinin bu konudaki bekleyişi, gerek hadis gerekse siyer kaynaklarındaki nübüvvet mührü ifadeleri bizi bu noktaya sevk etmiştir.

Kaynakça

- Ahatlı, Erdinç. “Nübüvvet Mührü” (Tarihî süreçteki algılanması ve anlamlandırılması). *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*/3 (2001), 281-302.
- Ahmed b. Hanbel, Ahmed Ebû Abdillâh eş-Şeybânî. *el-Müsned*. 6 Cilt. İstanbul: 1313.
- Ali b. Rabben et-Taberî. *ed-Din ve'd-Devle fî İsbâti Nübüvveti'n-Nebiyi Muhammed Sallallahu Aleyhi ve Sellem*. nşr. Âdil Nüveyhid. Beyrut: 1982.
- Arslan, İhsan. “Vahiy Bağlamında Rahip Bahîrâ Olayının Değerlendirilmesi”. *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 4/8 (2018), 313-341.
- Belazûrî, Ebu'l-Hasen Ahmed b. Yahyâ b. Câbir b. Dâvûd. *Ensâbü'l-Esrâf*. thk. Muhammed Hamidullah. Mısır: 1959.
- Beyhakî, Ebû Bekir Ahmed b. Hüseyin. *Delâilü'n-Nübüvve ve Ma'rifetü Ahvâli Sâhibi's-Serîa*. nşr. Abdülmü'tî Kal'acî. 7 Cilt. Beyrut: 1985.
- Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmâîl. *el-Câmi'u's-Sahîh*. nşr. Muhammed Züheyr b. Nasr. 8 Cilt. İstanbul: 1979.
- Ceyhan, Nejla. *Klasik İslam Tarihi Kaynaklarında Nübüvvet Mührü* (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2015.
- Diyarbakırî, Hüseyin b. Muhammed b. Hasan. *Târîhu'l-Hamîs fî Ahvâli Enfesî Nefîs*. 2 Cilt. 1302.
- Ebû Dâvûd, Süleyman b. Eş'as es-Sicistânî. *Sünenü Ebî Davud*. 5 Cilt. İstanbul: 1981.

- Ebû Nuaym el-İsfahânî. *Delâilü'n-Nübüvve*. nşr. Muhammed Ravvâs Kal'acî-Abdülber Abbâs. Halep: Dâru'n-Nefâis, 1999.
- Eser, Mithat. "Hz. Peygamber'in Bir Bulut Tarafından Gölgelemesine Dair Rivayetlerin Değerlendirilmesi". *İslamî Araştırma Dergisi* 22/1 (2011), 44-54.
- Halebî, Nuruddin Ebu'l-Ferec Ali b. Burhâneddin İbrahim b. Ahmed. *İnsanü'l-Uyûn fî Sireti'l-Emîni'l-Me'mûn*. 3 Cilt. Kahire: 1292.
- İbn Asâkir, Ebu'l-Kâsım Ali b. el-Hasan b. Hibetullah eş-Şâfiî. *es-Sîretü'n-Nebeviyye*. 4 Cilt. Beyrut: 2001.
- İbn Hacer, Şihâbüddin Ebü'l-Fadl Ahmed b. Ali b. Hacer el-Askalânî. *el-İsâbe fî-Temyîzi's-Sahâbe*. 9. Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2005.
- İbn Hacer, Şihâbüddin Ebü'l-Fadl Ahmed b. Ali b. Hacer el-Askalânî. *Eşrefü'l-Vesâil ilâ Fehmi's-Şemâil*, nşr. Muhammed Ali Beydûn, Beyrut 1998.
- İbn Hacer, Şihâbüddin Ebü'l-Fadl Ahmed b. Ali b. Hacer el-Askalânî. *Fethu'l-Bârî bî Şerhi Sâhihi'l-Buhârî*, 13 Cilt. Beyrut: ts.
- İbn Hibbân, Ebû Hâtım Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî. *es-Sîretü'n-Nebeviyye Ve Ahbârü'l-Hulefâ'*. Beyrut: 1987.
- İbn Hişâm, Ebû Muhammed Abdülmelik. *es-Sîretü'n-Nebeviyye*. thk. Mustafa es-Sekkâ-İbrahim el-Ebyarî-Abdülhafız Şelebî. 4 Cilt. Beyrut: 1992.
- İbn İshak, Muhammed b. İshak b. Yesâr. *Sîretü İbn İshak el-Müsammâ bî Kitabi'l-Mübtede' ve'l-Meb'as ve'l-Meğazî*. nşr. Muhammed Hamidullah. Konya: 1981.
- İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ İsmâîl b. Ömer el-Dimeşkî. *el-Bidâye ve'n-Nihâye*. 7. Cilt. Mısır: 1932.
- İbn Sa'd, Ebû Abdullah Muhammed b. Sa'd b. Menî el-Hâşimî. *es-Sîretü'n-Nebeviyye Mine't-Tabakâtu'l-Kübrâ*. 4 Cilt. Kahire: 1358.
- İbn Seyyidünnâs, Ebu'l-Feth Muhammed b. Muhammed el-Yemurî. *Uyûnü'l-Eser fî Funûnu'l-Meğâzî ve's-Şemâil ve's-Siyer*. nşr. Muhammed el-Iydu'l-Hatrâvi-Muhyîddin Mestû. 2 Cilt. Beyrut: 1992.
- Kâdî İyâz, Ebü'l-Fadl İyâz b. Musa el-Yahsubî. *Kitabü's-Şifâ bî Târîfi Hukûki'l-Mustafâ*. Beyrut: 2000.
- Kitâb-ı Mukaddes*. İstanbul: Boyacıyan Agop Matbaası, 1949.
- Köksal, M. Âsım. *İslâm Tarihi*. 18 Cilt. İstanbul: 1987.
- Kur'ân-ı Kerîm Meâli*. çev. Halil Altuntaş – Muzaffer Şahin. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 3. Basım, 2009.
- Kuşeyrî, Ebu Kâsım Abdulkerîm b. Hevâzin. *Menâhilü's-Şifâ ve Menâhilü's-Safâ bî-Tahkiki Kitâbî Şerefi'l-Mustafâ*. 6 Cilt. 2003.
- Mâlik b. Enes. *el-Muvaţta'*. 2. Cilt, Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 2000.
- Mercânî, Ebû Muhammed Affüddîn Abdülmelik. *Behcetü'n-Nüfus ve'l-Esrâr*. 2 Cilt. Mısır: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 2002.

- Mevlana Şiblî Numânî. *Âsr-ı Saadet*. çev. Ömer Rıza Doğrul. 4 Cilt. İstanbul: Eser Neşriyat, 1978.
- Müslim, Ebü'l-Huseyn Müslim b. Haccâc el-Kuşeyrî en-Nîsâbûrî. *el-Câmi'u's-Sahîh*. nşr. Nezir Muhammed el-Fâryâbî. Dâru't-Taybe, 2006.
- Nebhânî, Yûsuf b. İsmâil. *el-Fedâilü'l-Muhammediyyeti'l-letî Feddalehullahu Biha (s.a.v) Alâ Cemî'i'l-Berîyye*. Beyrut: ts.
- Sinanoglu Mustafa. "Nübüvvet Mührü". *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi*. 23/291-293. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
- Süheylî, Abdurrahman b. Abdullah. *er-Ravdu'l-Ünüf fî Tefsirî's-Sîreti'n-Nebeviyye ve Me'ahu's-Sîretü'n-Nebeviyye*. thk. Abdullah el-Minşâvî. 4 Cilt. Kahire: 2008.
- Süyûtî, Celâlüddin Abdurrahman. *Tehzîbu Hasâisu'n-Nübüvvetü'l-Kübrâ*. Beyrut: Darü'l-Beşâirü'l-İslâmiyye, 1410.
- Şâmî, Muhammed b. Yûsuf es-Sâlihî. *Sübülü'l-Hüdâ ve'r-Reşad fî Sîrati Hayri'l-ıbâd*. nşr. Mustafâ Abdülvâhid. 8 Cilt. Kahire: 1990.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr. *Târîhu't-Taberî (Târîhu'l-Ümem Ve'l-Mülûk)*. nşr. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrâhîm. 10 Cilt. Kahire: ts.
- Tayâlisî, Ebû Dâvûd Süleyman b. Dâvûd. *Müsnedü Ebî Davud et-Tayâlisî*. Haydarâbâd: 1321.
- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ. *Sünenü't-Tirmizî*. 5 Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1981.
- Zehebî, Ebû Abdullah Şemsüddin Muhammed b. Ahmed b. Osman. *Târîhu'l İslâm ve Vefeyâtu'l-Meşâhîr ve'l-A'lâm*. 44 Cilt. nşr. Ömer Abdü's-Selâm Tedmurî. Beyrut: 1994.
- Zehebî, Ebû Abdullah Şemsüddin Muhammed b. Ahmed b. Osman. *Mizânü'l-İ'tidâl fî Nakdî'r-Ricâl*, 4 Cilt. Beyrut: ts.
- Zürkânî, Muhammed b. Abdülbâkî. *Şerhu'l-'Allâme ez-Zürkânî 'ale'l-Mevâhibi'l-Ledünniye li'l-Kastalânî*. 14 Cilt. Beyrut: 1996.

ATEBE

Dinî Araştırmalar Dergisi
Journal for Religious Studies
e-ISSN: 2757-5616

ATEBE Dergisi | Journal of ATEBE

Sayı: 6 (Aralık / December 2021), 79-102.

Yaygın Din Eğitiminde Dijitalleşme: Almanya Protestan Kilisesi'nin Sunduğu Dijital Hizmetler Üzerinden Bir İnceleme

Digitalization in Non-Formal Religious Education: An Examination of the Digital Services Provided by the German Evangelical Church

Semra Çinemre

Dr. Öğr. Üyesi, Trabzon Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Din Eğitimi Anabilim Dalı
Assistant Professor, Trabzon University, Faculty of Theology, Department of Religious Education

Trabzon, Turkey

semra.cinemre@trabzon.edu.tr

orcid.org/0000-0002-2924-1129

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Date Received: 29 Ekim/October 2021

Kabul Tarihi / Date Accepted: 20 Aralık/December 2021

Yayın Tarihi / Date Published: 31 Aralık/December 2021

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Aralık/December

Atıf / Cite as: Çinemre, Semra. "Yaygın Din Eğitiminde Dijitalleşme: Almanya Protestan Kilisesi'nin Sunduğu Dijital Hizmetler Üzerinden Bir İnceleme". *ATEBE* 6 (Aralık 2021), 79-102. <https://doi.org/10.51575/atebe.1016452>

İntihal / Plagiarism: Bu makale, iTenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir/This article has been scanned by iTenticate. No plagiarism detected.

Etik Beyan/Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur/It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited (**Semra Çinemre**).

Yayıncı / Published by: Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi / Social Sciences University of Ankara.

Bu makale Creative Commons Atıf-GayriTicariTüretilemez 4.0 (CC BY-NC 4.0) Uluslararası Lisansı altında lisanslanmıştır. This article is an open access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 (CC BY-NC 4.0) International License.

Yaygın Din Eğitiminde Dijitalleşme: Almanya Protestan Kilisesi'nin Sunduğu Dijital Hizmetler Üzerinden Bir İnceleme*

Öz

İçinde bulunduğumuz çağda dijitalleşmenin olumlu ve olumsuz yönleri ile hayatı tümüyle kuşatmış olması hemen herkesin tecrübe ettiği bir gerçektir. Bu gerçek, dijitalleşme konusunu birçok alan açısından olduğu gibi din, özelde de din eğitimi ve din hizmetleri alanında da ele almayı gerekli kılmaktadır. Bu düşünceden hareketle bu çalışmada dijital çağda din hizmetlerinin dijital platformlara taşınması fikrinin ve bu konuda neler yapılabileceği sorusunun farklı bir ülke örneği üzerinden incelenmesi amaçlanmıştır. Çeşitli ülkeler arasında Almanya, din hizmetlerinde dijitalleşme konusunda incelenmeye değer bir örnek olarak görünmektedir. Nitekim Almanya'nın, dijitalleşme alanındaki gelişmeleri, bununla ilişkili toplumsal değişimleri ve dijitalleşmenin günümüz insan hayatında teşkil ettiği yeri yakından takip ettiği ve hizmetlerinin önemli bir kısmını dijital platformlara taşımış olduğu görülmektedir. Bu doğrultuda bu çalışmada konu, Almanya Protestan Kilisesi örneklemini üzerinden incelenmiştir. Nitel araştırma yönteminin benimsendiği çalışmada doküman incelemesi yolu tercih edilmiştir. Kilise'nin resmi internet sayfasındaki ve sayfada referans verdiği bağlantı adreslerindeki içerikler doküman olarak alınmış ve elde edilen veriler betimsel yolla analiz edilmiştir. Çalışmada Almanya Protestan Kilisesi'nin dijital din hizmetlerinde yeni medyanın birçok aracını kullanmakta olduğu tespit edilmiş olup bunlar; web siteleri, sosyal medya platformları, dijital iletişim platformları, YouTube kanalları, akıllı telefon uygulamaları, podcastler, sesli kitaplar ve sanal gezi şeklinde sekiz başlıkta tasnif edilmiştir. Kilise'nin bu platformlarda 12 çeşit din hizmeti sunduğu tespit edilmiş olup bunlar da yoğunluklarına göre şu kategorilerde sunulmuştur: Dua hizmetleri (11), İncil okumaları/İncilden kesitler (8), dini/sosyal/kültürel/aktüel içerikler (7), kültür, sanat ve müzik (7), sohbet/söyleşi (7), manevi danışmanlık/rehberlik (4), ibadetlere/ayinlere katılım (3), vaazlar (3), inanç temahı yazılı dini iletiler (1), online kilise kütüphanesi (1), sanal gezi (1), papazlara erişmek/dini-manevi sorular yönelmek (1). Kilisenin yürüttüğü dijital din hizmetlerinde özellikle genç kuşağı yeni bir dil ile, kullandıkları araçlar ve sosyalleştikleri dijital alanlarla kazanma çabası; sıkça yer verilen dua hizmetleri ile kendi dünyasında yalnızlık ve bunalmış yaşayan insanların psikolojik ve manevi açıdan destekleme çabası; insanların dinden, kutsal metinden güç almasının ve maneviyatının yükseltilmesinin sağlanması en dikkat çekici yönleridir. Kilisenin geleneksel din hizmetlerinin yanı sıra kültür, sanat ve müzik, sohbet/söyleşi, sosyal/kültürel/aktüel içerikler kategorilerindeki hizmetleri ile toplumun birçok kesimine geniş bir konu çeşitliliği ile hitap ettiği görülmüştür. Bu tür program formatlarında çoğunlukla günlük hayattan seçilen konular üzerinden bir çeşit örtük müfredatla dine de temas edilmesi, dinin esasında hayatın tümünü kuşattığını göstermesi bakımından dikkat çekici bir başka boyuttur. Çalışmanın sonunda konu, ülkemiz açısından Diyanet İşleri Başkanlığı'nın hizmetlerine dönük olarak değerlendirilerek birtakım önerilerde bulunulmuştur.

Anahtar Sözcükler: Din Eğitimi, Yaygın Din Eğitimi, Din Hizmetleri, Almanya, Protestan Kilisesi, Dijitalleşme.

Digitalization in Non-Formal Religious Education: An Examination of the Digital Services Provided by the German Evangelical Church

Abstract

It is a reality experienced by almost everyone that digitalization completely encompasses life with its positive and negative aspects. This makes it necessary to examine digitalization in the field of religion, especially in religious education and religious services. Thus, in this paper, it is aimed to examine the idea of transferring religious services to digital platforms and what can be done in this regard through the example of Germany. Germany is a country that follows the developments in the field of digitalization closely, and carries out important studies in this direction. In this study, in which the qualitative research method was adopted, the document review method was preferred and the German Protestant Church

* Bu çalışma, 21-23 Ekim 2021 tarihlerinde düzenlenen Uluslararası Din ve Medya Sempozyumu'nda "Dijital Çağ, Dijital Din Hizmetleri? - Almanya'da Kilisenin Sunduğu Dijital Hizmetler Üzerinden Bir İnceleme" başlıklı bildiri olarak sunulmuştur.

was chosen as the sample. Official website of the Church and the links on the website were taken as documents which were analyzed with descriptive analysis. As a result of the study, it has been determined that the Protestant Church of Germany uses many tools of new media in its digital religious services. These tools were classified and examined under eight headings: Web sites, social media platforms, digital communication platforms, YouTube channels, smartphone applications, podcasts, audiobooks and virtual trips. The Church offers 12 types of religious services on these platforms, and the two most intense services are in the categories of "Prayer services" and "Bible readings/sections from the Bible". Although the two most intensive services offered by the Church are within the scope of traditional religious services, its services appeal to many segments of the society with wide variety of topics in different program formats such as culture, art and music, chat/conversation, social/cultural/actual contents. One of the most striking aspects of the Church's digital religious services is the effort to gain especially the younger generation through digital areas they socialize with. In addition, the effort to support people psychologically and spiritually with prayer services and the holy text is another notable aspect. At the end of the study, it is made an overall evaluation of the services of the Presidency of Religious Affairs and gave general suggestions to improve the services.

Keywords: Religious Education, Non-Formal Religious Education, Religious Services, Germany, Evangelical Church, Digitalization.

Giriş

Dijitalleşme konusu din alanı özelinde, sunduğu fırsatlar bakımından olumlu yönleri ile ele alınacak olursa; öncelikle dünya genelinde henüz 1983 yılından itibaren internet haber dağıtım ağlarında dini sitelerin kurulması ve bazı dini tartışma grupları arasında çeşitli dini konuların tartışılması ile dijitalleşmenin sunduğu imkânlardan yararlanılmaya başlandığı görülmektedir.¹ Süreç içerisinde bilgi ve iletişim teknolojilerindeki gelişmelere paralel olarak dini inanç, kutsal metin ve ritüeller de zamanla sanal ortama taşınmış, böylece dijital platformlarda sanal mabetler, sanal cemaatler ve sanal ritüellerden söz edilir olmuştur.² Dijitalleşmenin baş döndüren bir hızla ve çeşitli araçlarla çeşitlenerek devam ettiği günümüzde ise bu alandaki gelişmeleri ve toplumsal değişimleri yakından takip eden bazı dini kurum, cemaat ve topluluklar, din hizmetlerinde bu konudaki imkânlardan işlevsel bir şekilde yararlanmaktadır. Almanya Protestan Kilisesi de (*Evangelische Kirche in Deutschland-EKD*)³ bunlardan biridir.

Kilise'nin din hizmetlerinde dijitalleşme konusunu gündemine nasıl aldığı, konuya ilişkin ne tür çalışma ve altyapı hazırlıkları yaptığı, nasıl bir çalışma sistemi olduğu, projeleri nasıl finanse ettiği gibi konulara kısaca bakmak gerekirse; öncelikle konuyu ele alma biçiminde dijital teknolojilerin, insan yaşamının bir parçası haline geldiği temel gerçeği kabul edilmekte ve yeni medyanın, insan hayatındaki rolünü anlamak gerektiğine dikkat çekilmektedir. Bu bağlamda dijitalleşmenin dünya nüfusunun yarısına doğrudan ulaştığı, nefes kesici bir hızla gerçekleştiği ve uzun vadede toplumları değiştirdiği gerçeğine vurgu yapılmaktadır. Bu noktada Almanya Cumhurbaşkanı'nın; "Dijital devrim olumlu ya da olumsuz yanıtlanacak bir soru değil, gerçekleşiyor ve 19. yüzyılın sanayi devriminden bile daha güçlü, her şeyden önce çok daha hızlı. Hızı nefes kesici."⁴ beyanlarına atıf yapılmaktadır.⁵ İnsanoğlunun daha önce dünyada hiç bu kadar güçlü bilgi

¹ Mehmet Akgül, "Dijitalleşme ve Din", *Marife* 17/2 (2017), 202.

² Ömer Menekşe, "Dinin Dijitalleşmesi ve Mobil Uygulamalar", *Dijitalleşen Din*, ed. Mete Çamdereli vd. (İstanbul: Köprü Kitapları, 2015), 152; Mehmet Haberli, "Dini Tecrübe Aracı Olarak Sanal Ritüeller", *Akademik Araştırmalar Dergisi* 15/57 (2013), 32.

³ Buradan sonra metinde yalnızca "Kilise" ifadesi kullanılacak olup bununla Almanya Protestan Kilisesi kastedilmektedir.

⁴ Der Bundespraesident, "Interview mit dem Nachrichtenmagazin Focus" (Erişim 17 Eylül 2021).

⁵ Graf Recke Stiftung, "Digitale Kirche oder Kirche in der digitalen Welt?" (Erişim 15 Eylül 2021).

araçlarına sahip olmadığı, bugün nüfusun büyük bir kısmının, uzak ve küçük köylerde dahi bir yüzyıl önce dünyanın en güçlü insanlarına göre daha iyi erişim imkânlarına sahip olduğu, 2018 yılı sonunda BM istatistiklerine göre dünya nüfusunun çoğunluğunun internette bulunduğu son noktanın aşıldığı, yaklaşık 4 milyar insanın çevrimiçi olduğu gibi gerçeklerden söz edilmektedir.⁶ Birçok insan için Facebook, WhatsApp, YouTube başta olmak üzere dijital platformların günlük yaşama bir yapı kazandırdığı, insanların dijital ağlarda oldukça zaman harcadıkları, buna karşılık Kilise'nin yaşamın bu alanlarında nadiren bulunduğu belirtilmektedir. Bu noktada da Kilise'nin, insanlara ulaşmak istiyorsa insanların olduğu her yerde olması gerektiği vurgulanmaktadır. Ayrıca insanlara ulaşmanın da yanı sıra insanların manevi yaşamlarını dijital alanda da geliştirebilmeleri için Kilise'nin yeniden keşfedilmesi ve yapılandırılması gerektiğine dikkat çekilmektedir.⁷ Bu bağlamda Kilise'nin dijitalleşmeye ilişkin ilk bakış açısının; dijitalleşmenin, hayatın bir parçası haline geldiği, milyonlarca insanın dijital platformlarda bulunduğu ve yaşamla bütünleşen bu alanda Kilise'nin de var olması gerektiği fikrine dayandığı görülmektedir. Ayrıca Kilise'nin dijital değişimin olumlu yönlerini kullanmak noktasında sorumluluğuna da dikkat çekilmektedir.⁸

Dijital platformların kendine has üstün yönlerine de dikkat çekilerek önemli potansiyeller barındırdığı ve Kilise'nin bunu din alanında da kullanması gerektiği belirtilmektedir. Dijitalleşmenin sunduğu en önemli imkânlar olarak da insanlara esneklik tanınmasından bahsedilmektedir. Günümüzde insanların çeşitli ikamet yerlerinde yaşadıkları, gece ve hafta sonları vardiyalı olarak çalıştıkları ve gündelik yaşamın telaşları içerisinde düzenli kilise etkinlikleri başta olmak üzere fiziki ortamlara katılmakta güçlük çektikleri belirtilmektedir.⁹ Bu bakış açısı korona salgını ile etkileyici bir biçimde netlik kazanmıştır.¹⁰ Nitekim klasik ortamlarda ibadet imkânlarının kısıtlanması gerçeği ile Kilise'nin dijital alanda sunduğu hizmetleri genişlettiği ve hızlandırdığı, insanların da bu konuda rağbeti olduğu görülmüştür.¹¹ Bu konuda Protestan Üst Kilise Konseyi direktörü Stefan Werner, korona krizi kısıtlamalarının kilisede dijitalleşmenin "inanılmaz bir şekilde" hızlanmasına yol açtığını belirterek dijital din hizmetlerinin, yüz yüze bir kilise hizmetine katılmayacak olan insanlara da ulaşabileceğini gösterdiğini vurgulamıştır.¹²

Dijital platformların üstün yönlerinden biri olarak sunduğu özgürlükten de söz edilmektedir. Bu, öncelikle platformların rahat, esnek ve herhangi bir zamana bağlı olmaksızın erişim imkânı sunması ve sunduğu bilgi, iletişim ve etkileşim deneyimleri açısından ele alınmaktadır.¹³ Ancak özgürlük, bunun da ötesinde inancın bireysel tecrübesi bağlamında da konu edilmektedir.¹⁴ Bu noktada da herkes için her metodun uygun olmayabileceği, bu anlamda herkesin kendi inancını bireysel veya topluluk içinde, çevrimiçi veya dışı yaşamının yollarını bulabileceği belirtilmektedir. Kilise işte bu

⁶ Graf Recke Stiftung, "Digitale Kirche oder Kirche in der digitalen Welt?".

⁷ OnlineKirche, "OnlineKirche" (Erişim 17 Eylül 2021).

⁸ Evangelischen Kirche in Deutschland (EKD), *Freiheit digital - Die Zehn Gebote in Zeiten des digitalen Wandels* (Leipzig: Evangelische Verlagsanstalt GmbH 2021), 5; Evangelische Kirche in Deutschland, "EKD-Digitalisierungsexperte wirbt für kirchliches Online-Engagement" (Erişim 14 Eylül 2021).

⁹ OnlineKirche, "OnlineKirche".

¹⁰ Evangelischen Kirche in Deutschland (EKD), *Freiheit digital*, 11.

¹¹ Evangelische Kirche in Deutschland, "Digitale Verkündigungsformate während der Corona-Krise" (Erişim 16 Eylül 2021).

¹² Evangelische Landeskirche in Württemberg, "Digitalisierung in der Landeskirche" (Erişim 16 Eylül 2021).

¹³ #EKDigital, "Die Evangelische Kirche zur Digitalisierung" (Erişim 16 Eylül 2021).

¹⁴ Evangelische Landeskirche in Württemberg, "Digitalisierung in der Landeskirche".

noktada çeşitli seçenekler sunarak insanlar için neyin işe yarar olduğunu tespit etmek istediğini dile getirmektedir.¹⁵

Dijital platformların üstün yönlerinden biri olarak ele alınan esneklik ve özgürlük, insanların bu platformlarda kendilerini daha rahat hissetmeleri açısından da ele alınmaktadır. Bu noktada özellikle de gençlerin kendilerini dijital ortamlarda daha rahat hissetmesinden bahsedilmekte, bu anlamda klasik üslup gençleri yeterince çekmediğinden, dijital dilin gençler tarafından daha elverişli bulunmasından nitekim Kilise'nin ve inancın dilinin artık pek çok genç tarafından konuşulmak bir yana anlaşılmadığından söz edilmektedir.¹⁶ Bu noktada -bulgular ve yorumda yer verileceği üzere- gençlerin kendilerini daha rahatça ifade edebilecekleri, mizah ve komedinin de yer aldığı "daha esnek ve rahat" dijital platformların oluşturulduğu görülmektedir. Esasında bu nokta, gençlerin kendilerini ifade etmede daha esnek ve rahat hissetmelerinin yanında klasik din dilinin artık gençlere yeterince hitap edemediği gerçeğine de işaret etmektedir. Geliştirilen bazı dijital platformların, dildeki değişimle artık genç nesillere geleneksel biçimlerde aktarılamayan inançların kaybolmamasını sağlamayı hedeflemesi de bunu göstermektedir.¹⁷ Yine gençler noktasında tespit edilen önemli bir husus, yeni nesil çocuk ve gençlerin geleneksel kalıpların dışında sosyalleşmesidir. Yeni bin yıla girişle birlikte etkileşim kalıpları yeniden tanımlanmakta, topluluklar yeniden yapılandırılmakta, özellikle çocuk ve genç kitle açısından gerçek ve sanal dünya birbirine karışmaktadır. Bu bakımdan genç nesil için dijital platformların ayrı yeri ve önemi olduğu da vurgulanmaktadır. Gençlerin hayatlarını anlamlandıracak desteği gerçek dünyada bulamaması durumu, sanal dünyanın bu bakımdan da işlevselliğine işaret etmektedir. Bu noktada da konu yine dijital platformların gerçek ortamlara göre esnek ve insana rahatlık verebilen yönüne gelmekte, gençler için kendi hayatları, varlıkları, ıstırapları, anlam dünyalarını konuşabilecekleri bu elverişli ortamın önemine dikkat çekilmektedir.¹⁸

Gelinen noktada, Federal Almanya'da din hizmetlerinin dijital ortamlara taşınmasının gerekliliği ve önemi konusunda bir uzlaşma olduğu söylenebilir. Bu çalışma kapsamında yapılan literatür incelemelerinde konunun çoğunlukla fırsat ve imkânlar açısından ele alındığı, konuya ilişkin herhangi bir tartışmalı noktanın olmadığı görülmüştür. Bununla birlikte bazı açıklamalarda dijital ortamın geleneksel kilise ortamına alternatif olup olmayacağı konusundaki muhtemel soru işaretleri aydınlığa kavuşturulmaktadır. Bu noktada birinin diğerini rakip olarak gördüğü bir anlayışın olmadığı, dijital platformların klasik/yerel kilise yaşamına katılma alternatif değil, bilakis fiziksel topluluğa katılım için köprü olabileceği vurgulanmaktadır.¹⁹

Kilise'nin din hizmetlerinde dijitalleşme konusuna ilişkin yaklaşımını ana hatlarıyla sunduktan sonra dijital din hizmetlerine ilişkin çalışma, altyapı ve finansman konularında işleyişin nasıl olduğuna kısaca yer vermek gerekirse; öncelikle Almanya Protestan Kilisesi'nin, 20 bağımsız Lutheran, Kalvinist ve Birleşik bölgesel kiliseden oluşan bir topluluk olduğunu belirtmek gerekir. Kilise; resmi, en üst makam olup teşkilat yapısında daha alt seviyelerde eyaletler, ilçeler ve cemaatler bulunmaktadır. Dijitalleşme konusuna

¹⁵ OnlineKirche, "OnlineKirche".

¹⁶ Yeet, "Unsere Creator:innen" (Erişim 9 Eylül 2021).

¹⁷ Yeet, "Unsere Creator:innen".

¹⁸ Valburga Schmiedt-Streck, "Internetseelsorge mit Jugendlichen", *Wege zum Menschen*, 58 (2006), 517-530.

¹⁹ Evangelisch-Lutherischen Kirche in Bayern, "Digitalisierung gemeinsam gestalten" (Erişim 13 Eylül 2021); Gottkontakt, "Innehalten im Selfie-Universum" (Erişim 17 Eylül 2021).

ilişkin çalışmalarında 10 eyalet bölge kilisesinin²⁰ süreci bağımsız bir şekilde yürüttüğü görülmektedir. Bu anlamda her bölgede dijitalleşmeye ilişkin çalışma gruplarının oluşturulduğu, birtakım toplantıların düzenlendiği, yol haritalarının çizildiği ve stratejilerin belirlendiği tespit edilmiştir. Bu altyapı çalışmalarını takiben her bölgenin dijital din hizmetlerine ilişkin projeler geliştirdiği ve çeşitli hizmetler sunduğu görülmüştür. Bölgelerin bağımsız çalışmalarının yanı sıra belirtilmesi gereken bir husus da; Almanya'daki kiliselerin, hizmetlerini çok sayıda kilise derneği/birliği aracılığıyla ve çeşitli kurum ve kuruluşlarla iş birliği halinde yürütmesidir. Bu anlamda dijital hizmetlerin sunumunda gerek eyaletten eyalete gerekse bir eyaletin kendi içinde de hizmet sağlayıcılar bakımından bir çeşitlilik, iş birliği ve iç içelik söz konusudur. Almanya'nın farklı eyaletlerinde ve birçok şehrinde çok sayıda derneğin/birliğin/kilise topluluğunun zengin bir içerikte hizmet çeşitliliği sunması bir bakıma bu duruma dayanmaktadır. Dijital projelerin finansmanı ise *Dijital İnovasyon Fonu* tarafından sağlanmaktadır. Fon, dijital projeleri gerçekleştirmede toplulukları, kurumları ve gönüllüleri desteklemektedir. Bunun yanı sıra incelenen web sayfalarının birçoğunda "bağış" menüsünün yer aldığı görülmüştür. Bu anlamda hizmetlerin bağışlarla da takviye edildiği anlaşılmaktadır.

Netice itibarıyla, Federal Almanya'da Kilise tarafından dijital din hizmetleri oldukça önemli görülmekte ve bu konuda ülkenin kendine has işleyiş yapısı gereği birtakım projeler geliştirilmekte ve çeşitli din hizmetleri sunulmaktadır. Din hizmetlerinde dijitalleşmenin korona salgını öncesinde de önemsendiği görülmektedir. Bu konuda örneğin, bağımsız çalışan eyaletler özelinde bakıldığında Bavyera Kilise bölgesinde henüz 2011 yılında din hizmetleri için internet stratejisinin belirlendiği,²¹ takip eden yıllarda diğer bölgelerde de konuyla ilgilenildiği tespit edilmiştir. Kilise de merkez teşkilat yapılanmasında dijitalleşmeye ilişkin 2017 yılında "Çevrimiçi Kilise" (*OnlineKirche*) isimli bir proje geliştirmiş ve proje beş yıllığına kabul edilmiştir. Bu projenin amacının kiliseyi yeniden keşfetmek, yapılandırmak ve deneyimlemek olduğu belirtilmektedir.²² Yine Kilise merkez teşkilatının 2018²³, 2019²⁴ ve 2020²⁵ yıllarında dijitalleşmeye ilişkin birtakım araştırmalar ve toplantılar düzenlediği görülmüştür. Şüphesiz bu çalışmalar Kilise'nin dijital din hizmetlerine yön ve hız vermektedir. Bunun yanı sıra daha önce de belirtildiği gibi korona salgını ile birlikte dijital din hizmetlerinin önemi daha da netlik kazanmış ve bu konudaki çalışmalar hızlandırılmıştır.

Konuya ilişkin bu teorik çerçeveden anlaşılacağı üzere Almanya Protestan Kilisesi dijital din hizmetlerinde incelenmeye değer bir örnektir. Bu düşünceden hareketle bu çalışmada dijital çağda din hizmetlerinin de dijital platformlara taşınması fikrinin ve bu konuda neler yapılabileceğinin Almanya örneği üzerinden incelenmesi amaçlanmaktadır. Çalışmanın temel problemi ise şu şekilde belirlenmiştir: "Almanya'da Kilise, hangi dijital platformları kullanarak ne tür din hizmetleri yürütmektedir?" Literatürde bu konuda hali hazırda herhangi bir çalışma yapılmadığı tespit edilmiştir. Bu anlamda özgün ve aktüel

²⁰ Evangelische Kirche in Deutschland, "Projekte in den Landeskirchen" (Erişim 14 Eylül 2021).

²¹ Evangelisch-Lutherischen Kirche in Bayern, "Digitalisierung gemeinsam gestalten".

²² OnlineKirche, "OnlineKirche".

²³ Evangelische Kirche in Deutschland, "Zwischenfazit des Frankfurter Digital-Workshops" (Erişim 16 Eylül 2021).

²⁴ Evangelische Kirche in Deutschland, "EKD-Digitalisierungsexperte wirbt für kirchliches Online-Engagement".

²⁵ Evangelische Kirche in Deutschland, "Digitale Verkündigungsformate während der Corona-Krise".

bir değere sahip olan çalışmanın, ortaya koyduğu sonuçlarla literatüre katkı sunması beklenmektedir.

1. Yöntem

Bu makale, nitel araştırma yaklaşımlarından doküman analizi yöntemi ile hazırlanmıştır. Doküman analizi, bir veri toplama aracı olmasının yanı sıra bağımsız bir nitel araştırma yöntemi olarak da kabul edilmektedir.²⁶ Bunun yanı sıra tek başına bir araştırma yöntemi olabildiği gibi, diğer nitel yöntemlerin kullanıldığı durumlarda ek bilgi kaynağı olarak da işlev görebilmektedir. Doküman analizinde çeşitli yazılı kaynakların yanı sıra film, video ve fotoğraf gibi görsel ve dijital materyaller de incelenebilmektedir.²⁷ Bu makalede, örneklem olarak seçilen Almanya Protestan Kilisesi'nin resmi internet sayfası ve bu sayfada referans verdiği bağlantı adreslerinde konuya ilişkin yer alan yazılı, görsel, etkileşimli vb. türde tüm içerikler doküman olarak alınmıştır. Protestan Kilisesi'nin hizmetlerini resmi internet sayfalarında ve referans verdiği diğer bağlantı adreslerinde oldukça detaylı bir şekilde sunması, araştırma sürecinde veri çeşitliliği elde edilmesine imkân sağlamıştır.

Nitel yöntemle yapılan araştırmalarda elde edilen veriler, betimsel analiz ve içerik analizi ile yorumlanmıştır.²⁸ Bu çalışmada, elde edilen veriler betimsel yolla analiz edilmiştir. Çalışmanın betimsel analiz kriterlerini oluşturmak üzere araştırma probleminden yola çıkılarak sosyal medya platformları, YouTube kanalları, akıllı telefon uygulamaları gibi belli başlı dijital platformlar çalışmanın başlangıcında kategori olarak alınmıştır. Veri toplama süreci boyunca sesli kitaplar, podcastler gibi yeni tespit edilen dijital platformlar da kategori sistemine dâhil edilmiştir. Böylece elde edilmiş olan sekiz çeşit dijital platformda Kilise'nin hizmetleri, içerikle ilgili detaylara girilmeksizin ana hatlarıyla incelenerek sunulan din hizmetinin neliği tespit edilmiştir. Bu analiz tüm dijital platformlar için yapılmış olup neticede toplam 12 çeşit din hizmeti elde edilmiştir. Son düzenlemede ise bulgular önce, belirlenen bu dijital platform ve din hizmeti kategorilerine göre tablolandırılmış, ardından dijital platform kategorisine göre sunularak yorumlanmıştır.

Çalışma, Almanya'da Protestan Kilisesi'nin dijitalleşme çalışmaları ile sınırlıdır. Ancak Almanya Protestan Kilisesi, 20 bağımsız kiliseden oluşan bir topluluktur. Her bir topluluk, dijitalleşme çalışmalarını bağımsız yürüttüğü için din hizmetlerine ilişkin çok sayıda dijitalleşme projesi bulunmaktadır. Bu anlamda Protestan Kilisesi'ne bağlı daha fazla sayıda da dijital din hizmeti olabilir. Ancak çalışma bu noktada da Kilise'nin resmi internet sayfasında yer verdiği içerikler ve referans verdiği bağlantı adresleri ile sınırlıdır. Ayrıca çalışma, "dijital din hizmetleri"ne odaklanmış olduğundan geleneksel medya araçları olan TV ve radyo hizmetleri çalışma kapsamına dâhil edilmemiştir.

2. Bulgular ve Yorum

Giriş bölümünde de bahsedildiği üzere Kilise, fiziki ortamlarda sunduğu birçok din hizmetini yeni medyanın çeşitli araçları ile dijital platformlara da taşımıştır. Burada

²⁶ Bu konudaki tartışmaları ve konuyla ilgili referans verilen çeşitli kaynakları incelemek için bk. Ramazan Sak vd., "Bir Araştırma Yöntemi Olarak Doküman Analizi", *Kocaeli Üniversitesi Eğitim Dergisi* 4/1 (2021), 240-241.

²⁷ Ali Yıldırım - Hasan Şimşek, *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri* (Ankara: Seçkin Yayınları, 2008), 39, 189.

²⁸ Yıldırım - Şimşek, *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, 224-227.

öncelikle; dijital platform, sayfanın/uygulamanın adı ve sunulan dijital din hizmetleri bir bütün olarak Tablo 1’de gösterilmiştir.

Tablo 1: Detaylarına göre Kilise’nin sunduğu dijital din hizmetleri

Dijital Platform	Sayfanın/Uygulamanın Adı ²⁹	Sunulan Dijital Din Hizmeti
Web siteleri	OnlineKirche (Çevrimiçi Kilise)	Dua hizmetleri Papazlara erişmek/dini-manevi sorular yöneltmek İbadetlere/ayinlere katılım
	Amen.de (Dua platformu)	Dua hizmetleri
	Beten-Online (Çevrimiçi dua)	Dua hizmetleri
	Coronagebet (Korona duası)	Dua hizmetleri
	Gottkontakt (Tanrı ile temas)	Dua hizmetleri
	Der Predigt-Slam bei evangelisch.de (İlham veren kısa vaazlar)	Vaazlar
	Yeet (Genç yetişkinlere yönelik içerik ağı)	Dini/sosyal/kültürel/aktüel içerikler
	Die Evangelischen Akademien in Deutschland (Almanya Protestan akademileri)	Dini/sosyal/kültürel/aktüel içerikler
	Archion (Dijital Protestan kilise kütüphanesi)	Online kilise kütüphanesi
	Eliport (Protestan edebiyat portalı)	Kültür, sanat ve müzik
Sosyal medya platformları	Evangelische Kirche in Deutschland (Almanya Protestan Kilisesi-Facebook, Instagram, Twitter)	Dini/sosyal/kültürel/aktüel içerikler
	evangelisch.de (Protestan Kilisesi-Instagram, Facebook)	Dua hizmetleri Vaazlar İncil okumaları/İncil’den kesitler
	Creative Kirche (Yaratıcı Kilise-Facebook)	Sohbet/söyleşi Kültür, sanat ve müzik
	Yeet (Genç yetişkinlere yönelik içerik ağı-Instagram, Facebook)	İnanç temalı yazılı dini iletiler
	Corona-Gebetsgruppe (Korona dua grupları-Facebook)	Dua hizmetleri
	Amen.de (Dua platformu-Twitter, Facebook)	Dua hizmetleri
	Twaudes, Twomplet (Dua sayfaları-Twitter)	Dua hizmetleri

²⁹ Burada ilgili sayfanın/uygulamanın asıl adı yazılmış, parantez içinde ise uygun Türkçe karşılığına yer verilmiştir.

Dijital iletişim platformları	Bibellese- und Bibelhörprojekt (WhatsApp İncil okuma projesi)	İncil okumaları/İncil'den kesitler	
	Brot & Liebe (Zoom ayini)	İbadetlere/ayinlere katılım	
	Onlineberatung (Mail/e-posta manevi danışmanlığı)	Manevi danışmanlık/rehberlik	
	Onlineberatung (Sohbet/chat manevi danışmanlığı)	Manevi danışmanlık/rehberlik	
	Creative Kirche (Yaratıcı Kilise e-posta yoluyla dua hizmeti)	Dua hizmetleri	
YouTube kanalları	Evangelische Kirche in Deutschland (Almanya Protestan Kilisesi Kanalı)	Dini/sosyal/kültürel/aktüel içerikler	
	Kirchemitkindern-digital (Çocuklarla Kilise Kanalı)	Dini/sosyal/kültürel/aktüel içerikler	
	Tatsächlich Pastor (Aslında Papaz Kanalı)	Dini/sosyal/kültürel/aktüel içerikler	
	Kirchenkreis Lübeck-Lauenburg (Lübeck-Lauenburg Kilise Bölgesi Kanalı)	Dini/sosyal/kültürel/aktüel içerikler Vaazlar	
	Creative Kirche (Yaratıcı Kilise Kanalı)	İbadetlere/ayinlere katılım	
Akıllı telefon uygulamaları	Kirchen-App (Ülke geneli kiliseler uygulaması)	Kültür, sanat ve müzik	
	Die-Bibel.de App (İncil uygulaması)	İncil okumaları/İncil'den kesitler	
	KonApp (İncil uygulaması)	İncil okumaları/İncil'den kesitler	
	KrisenKompass (Kriz pusulası manevi bakım uygulaması)	Manevi danışmanlık/rehberlik	
	Die App XRCS-(Exercise) (Ruh bakım uygulaması)	Manevi danışmanlık/rehberlik	
	Praybox.net (Dua uygulaması)	Dua hizmetleri	
	Die Kulturkirchen-App (Kültürel kiliseler uygulaması)	Kültür, sanat ve müzik	
	Cantico (Şarkı uygulaması)	Kültür, sanat ve müzik	
Podcastler (Platformlar)	Glück auf und Halleluja (İyi şanslar ve selamlar)	Sohbet/söyleşi	
	Spotify #HimmelimKopf (Kafandaki cennet)	Sohbet/söyleşi	
	Apple Podcasts Breaker	Irgendwas dazwischen (Arada bir şeyler)	Sohbet/söyleşi
	Overcast	Bibel als Podcast (İncil podcasti)	İncil okumaları/İncil'den kesitler
	Pocket Casts	Tatort Bibel Evangelisch (İncil ceza davaları)	İncil okumaları/İncil'den kesitler
	RadioPublic	7 Tage 1 Song (7 gün - 1 şarkı)	Kültür, sanat ve müzik
	Podigee	Der Kinderbibelpodcast (Çocuklar için İncil podcasti)	İncil okumaları/İncil'den kesitler
	Deezer	Flüsterfragen (Fısıltı soruları)	Sohbet/söyleşi
	Amazon Music	Netztheologen (Ağ ilahiyatçıları)	Sohbet/söyleşi
	Pinterest		
	anchor.fm		
Podimo			

iTunes	Frischetheke (Taze tezgah)	Sohbet/söyleşi
Sesli kitaplar	Hörbücher (Görme engelliler için sesli kitaplar)	Kültür, sanat ve müzik
	Audiobibel (Sesli İncil)	İncil okumaları/İncil'den kesitler
Sanal gezi	kirche-entdecken.de (Kilise keşfetme)	Sanal gezi

Tablo 1’de görüldüğü üzere Kilise, sunduğu dijital din hizmetlerinde yeni medyanın birçok aracını kullanmakta olup bunlar; web siteleri, sosyal medya platformları, dijital iletişim platformları, YouTube kanalları, akıllı telefon uygulamaları, podcastler, sesli kitaplar ve sanal gezi olarak sekiz başlıkta tasnif edilmiştir. Kilise’nin bu platformlarda 12 çeşit din hizmeti sunduğu tespit edilmiş olup bunlar yoğunluklarına göre şu şekildedir: Dua hizmetleri (11), İncil okumaları/İncil’den kesitler (8), dini/sosyal/kültürel/aktüel içerikler (7), kültür, sanat ve müzik (7), sohbet/söyleşi (7), manevi danışmanlık/rehberlik (4), ibadetlere/ayinlere katılım (3), vaazlar (3), inanç temalı yazılı dini iletiler (1), online kilise kütüphanesi (1), sanal gezi (1), papazlara erişmek/dini-manevi sorular yöneltmek (1). Kilisenin sunduğu bu din hizmetleri bir bütün olarak sonuç bölümünde değerlendirilmiştir.

Din hizmetlerinde bu dijital platformların nasıl kullanıldığı, platform ismine göre; işlevleri, sunduğu din hizmeti ve imkânlar, temel özellikleri ve hedef kitlesi gibi detaylar da dâhil edilerek en yaygın kullanılan dijital platformdan sınırlı kullanımlara doğru alt başlıklarda ana hatlarıyla betimlenecektir.

2.1. Web Siteleri

OnlineKirche (Çevrimiçi Kilise):³⁰ Kilise, bu sayfada manevi hayatı internette de görünür ve mümkün kılmayı hedeflediklerini belirterek bu düşünce ile yeni formatlar denediklerini, eski yapıları sorguladıklarını ve uygun cevaplar aradıklarını dile getirmiştir. Çevrimiçi Kilise sayfasında yer verilen ana menüler şunlardır: “Sorular” (inançla, İncil’le ve Çevrimiçi Kilise ile ilgili birtakım açıklayıcı bilgiler), “Dua etmek”, “Konuşmak” ve “Kutlamak”. Sundukları hizmetleri göstermesi bakımından menülerin içine biraz bakmak gerekirse; “Dua Etmek” menüsünde sunulan birkaç hizmet görülmektedir. Bunlardan birinde dua isteği bir form aracılığıyla sayfaya gönderilebilmektedir. “Ne hakkında endişeleniyorsun? Neden ötürü acı çekiyorsun? Çevrimiçi bir kilise olarak endişeleriniz için düzenli olarak dua ediyoruz.” ifadelerine yer verilmekte ve dua talebini aldıkları kimseyi düzenli olarak dua ettikleri dua listesine ekleyecekleri belirtilmektedir. Bu noktada, kişileri sıkıntılı durumlarında desteklemek ve kendilerini yalnız hissetmemelerini sağlamak amaçları dikkat çekmektedir. Bir başka dua hizmeti de paylaşılan dua takvimidir. Birer haftalık paylaşılan takvimde ilgili hafta aralığı için çeşitli dualar yer almaktadır. Örneğin 5-11 Eylül 2021 tarihleri arasında 06.09 yaz tatilinden sonra okulun başlaması ve 20 yıl önce 11.09 tarihinde ABD’de terör saldırısı; 19-25 Eylül 2021 tarihleri arasında da 20.09. *Dünya Çocuk Günü* ve 21.09 *Uluslararası Barış Günü* münasebetiyle dualar paylaşılmıştır.³¹

Çevrimiçi Kilise’nin dua dışında sunduğu dijital hizmetler de “Konuşmak” menüsünde yer alan çevrimiçi papaz ve pastoral iletişimidir. Burada öncelikle insanların

³⁰ OnlineKirche, “Wer sind wir?” (Erişim 8 Eylül 2021).

³¹ Dua konusunda farklı içeriklere de yer verilmiş olup bu çalışmanın kapsam sınırlılığı itibarıyla bu kadarına yer vermekle iktifa edilmiştir.

konuşmaya ve manevi rehberliğe ihtiyaç duyabildiğinden bahsedilerek iletişim halinde olmanın önemi ve Çevrimiçi Kilise olarak iletişimle insanları desteklemek istedikleri üzerinde durulmaktadır. Ancak çevrimiçi papaz kısmında ve pastoral iletişim kısmındaki ofiste henüz görevli bir papaz olmadığı için bu hizmetin sağlanamadığı belirtilmektedir. Yine de bunun yerine iki papazla e-posta yoluyla iletişime geçilebileceği belirtilerek e-posta adresleri paylaşılmıştır.

Çevrimiçi Kilise'nin sunduğu bir dijital hizmet de "Kutlamak"tır. Burada da Hıristiyanların kutlama yapmayı sevdikleri belirtilerek "Her Pazar kilise hizmetlerini kutluyoruz. Arada da ibadetleri kutlayabilir, yaşamı kutlayabilir ve böylece günlük yaşamı bir tatile dönüştürebilirsiniz. Özel bir zamanda özel bir yerde olamıyorsanız ve çevrimiçi ortamda gerçek insanlarla parti yapmanın diğer yolları için size uygun esnek bir şekilde kullanabileceğiniz seçenekler sunuyoruz. Ve her halükarda Tanrı'nın sizinle birlikte kutlamak için şahsen orada olduğuna inanıyoruz!" denilmektedir. Bir başka kutlama seçeneği olarak Volkenroda Manastırı'nda her iş günü öğlen 12'de (Pazartesi-Cumartesi) öğle ayinine çevrimiçi katılım mümkündür. Çevrimiçi katılım imkânı olmayanlar kayıtlı videoları daha sonra izleyebilmektedir. Böylece Çevrimiçi Kilise, insanlara gerek Pazar günleri gerekse hafta içi kilise ortamına çevrimiçi dâhil olarak kutlama imkânı sunmaktadır.

Amen.de (Dua Platformu):³² İnsanların birbirleri için dua ettikleri büyük bir çevrimiçi bir dua ağıdır. Buraya insanlar dua taleplerini girebilmektedir. "İsteğinizi girin - isimsiz ve kayıt olmadan! Dualarımız onu Tanrı'ya ulaştıracaktır." denilmektedir. Sayfada açılan alana herhangi bir kişisel veri girmeden sıkıntı durumları yazılmaktadır. Ayrıca "Endişeniz belirli bir günde, belirli bir olay (örneğin bir sınav) etrafında mı dönüyor?" ifadesiyle duanın belli bir zamanı olup olmadığı öğrenilmek istenmektedir. Bunun yanı sıra "Mutluluğu paylaş" menüsünden daha önce dua talebi olan kişiler durumlarına ilişkin güncelleme yapıp mutluluklarını paylaşabilmektedir. Örneğin son paylaşımlardan biri şu şekildedir: "Bugüne kadar benim için bu kadar sadakatle ve cesaretle dua eden ve etmeye devam eden tüm duacılarıma teşekkür etmek istiyorum. Siz en iyisiniz! Dualarınızdan beri korkular gitti! Bir mucize oldu! Çok teşekkür ederim! :)) Nadine". Ayrıca sayfada bu güne kadar 4.117.144 duanın yer aldığı ve en son kaç dakika önce hangi kullanıcı adının dua girdiği gibi aktif bir paylaşım akışı vardır. Bu da hem platformun büyük bir birliktelik ruhu oluşturduğunu göstermekte hem de yeni kullanıcıları platforma katılmaya teşvik etmektedir.

Beten-Online (Çevrimiçi dua):³³ Duaya yönelik detaylı bir web sayfasıdır. Duanın sadece umutsuz durumlarda değil, her zaman insana yardımcı olacağını belirten bu sayfada bazen farklı dillerde, farklı vesilelerle, çeşitli durumlar ve yaşam koşulları için başvurulabilecek dua önerileri sunulmaktadır. Ayrıca Hıristiyanlar tarafından yüzyıllardır söylenen meşhur dualar da burada derlenmiştir. Sayfada gün içinde sabah, akşam, nimet için, yemek için vs. çeşitli dualar yer almakta olup ilgili duaya tıklanarak erişilebilmektedir. Bunun yanı sıra çocuklar, genç yetişkinler, kadınlar, erkekler, acı çekenler, hastalık, ölüm ve keder gibi farklı kişi veya durumlara yönelik de dualar yer almaktadır. Ayrıca farklı dillerde dua içerikleri de bulunmaktadır.

Coronagebet (Korona duası):³⁴ "Yalnız değilsin!" sloganıyla hizmet veren bir dua platformudur. Hastalar, işi olanlar, ekonomik zorluk tehdidi altında olanlar, çaresizler,

³² Amen.de, "Was brennt dir auf dem Herzen?" (Erişim 18 Eylül 2021).

³³ Beten-Online, "Gebet suchen" (Erişim 18 Eylül 2021).

³⁴ Coronagebet, "Du bist nicht allein!" (Erişim 10 Eylül 2021).

vefat edenler vb. için dua edilmektedir. Dua isteğini göndermek isteyenler için e-posta adresi paylaşılmıştır. Sayfa, adında korona ifadesini taşımaktadır. Bu noktada “Korona krizinin sonuna kadar dua. Yalnız değilsin! Şu anda 3 kişi seninle birlikte dua ediyor.” ifadeleri ile insanlara özellikle salgın döneminde yalnız olmadıkları hissettirilmeye ve bunalımlarında kendilerine dua ile destek sunulmaya çalışılmaktadır.

Gottkontakt (Tanrı ile temas):³⁵ İncil’den “... Çünkü Tanrı hiçbirimizden uzak değil.” referansını slogan olarak kullanan genel anlamda dua ve ibadetle ilgili bilgilere detaylıca yer veren bir web sayfasıdır. Sayfada “Nasıl dua/ibadet ederim?”, “Kendi kendine dua”, “Dualar” gibi ana menülerin altında detaylı alt menüler yer almaktadır. Bazı menülerde online duanın nasıl yapılacağına ilişkin açıklama ve yönlendirmeler de bulunmaktadır.

Der Predigt-Slam bei evangelisch.de (İlham veren kısa vaazlar):³⁶ evangelisch.de web sitesinde *Predigt-Slam* ismiyle tam bir ayın veya uzun bir vaaz havasında olmayan kimselere yönelik haftalık sözler, okuma veya vaaz metinleri, haftalık şarkı veya haftalık mezmurdan ilham alan kısa bir manevi dürtüler niteliğinde içerikler sunulmaktadır. Bunlar, İncil’den de kısa kesitlerle desteklenen metin içerikleridir.

Yeet (Genç yetişkinlere yönelik içerik ağı):³⁷ Şubat 2020’de çalışmalarına başlayan Yeet, bir Protestan içerik ağıdır. Yeet, 14-39 yaş arasına hitap etmekte olup anlam, değerler ve sosyal konuları sohbet şeklinde ele almaktadır. Yeet, kendisini kilisenin bir vaaz kanalı olarak görmemektedir. Bundan ziyade Protestan gazeteciliğinin bir parçası olarak, Hıristiyan inancını sosyal ağlarda da görünür hale getirme amacı gütmektedir. Hıristiyan mesajının uygun bir dilde iletilmesini sağlamaya yardımcı olmayı amaçlamaktadır. Bu noktada, dijital alanda gençler arasında inançla ilgili konuşmayı teşvik etmek istediğinden ağ, konuşma tasarımına çok fazla alan sağlamaktadır. Kilisenin ve inanç dilinin artık pek çok genç tarafından konuşulmak bir yana anlaşılmadığını belirten Yeet, dildeki değişimle artık genç nesillere geleneksel biçimlerde aktarılamayan inançların kaybolmamasını sağlamayı taahhüt etmektedir. İçeriklerin çoğu açıkça dini konularla ilgili görünmemektedir. Bu noktada da inancın farklı insanlar tarafından çok farklı dillerde, imgelerde ve işaretlerde tanınabileceğine işaret etmektedir. Bu web sayfasında Yeet tanıtılmakta ve çeşitli temalarda videolarına yer verilmektedir.

Die Evangelischen Akademien in Deutschland (Almanya Protestan akademileri):³⁸ Almanya’daki 17 Protestan akademinin birçok etkinliği çevrimiçi olarak gerçekleşmektedir. Bu akademiler genel olarak sosyo-politik konular, çevre sorunları, doğa bilimleri, tıp, sanat, medya, psikoloji, felsefe ve teoloji üzerinedir. Bu sayfada akademinin hedefleri, çalışma temaları, kurum yapılanması ve yaklaşan etkinlikleri gibi içeriklere yer verilmektedir.

Archion (Dijital Protestan kilise kütüphanesi):³⁹ Almanya Protestan Kilisesi’nin ve Protestan bölge kiliselerinin çoğunluğunun ortak projesi olup çevrimiçi kilise kütüphanesidir. Arşivler, tarihsel kaynaklar dijitalleştirilmiş olup ortak bir portal üzerinden sunulmaktadır. Portalda orijinal kaynaklara erişim mümkündür.

³⁵ Gottkontakt, “Mit Gott Kontakt aufnehmen” (Erişim 18 Eylül 2021).

³⁶ evangelisch.de, “Der Predigt-Slam bei evangelisch.de” (Erişim 9 Eylül 2021).

³⁷ Yeet, “Unsere Creator:innen”.

³⁸ Die Evangelischen Akademien in Deutschland, “Die Evangelischen Akademien” (Erişim 9 Eylül 2021).

³⁹ Archion, “Kirchenbücher Online” (Erişim 11 Eylül 2021).

Eliport (Protestan edebiyat portalı):⁴⁰ Protestan halk kütüphanelerinin çatı örgütüdür. Kütüphanede toplulukta, kreşte ve okulda literatürün okunmasını ve iletilmesini teşvik etmek için kitap ve sesli kitap tavsiyeleri ve ipuçları verilmektedir. Kitap okumak, değerlendirmek ve diğer okuyuculara tavsiye etmek, ayın incelemeleri, haftalık kitap ve medya önerileri, edebi etkinlikler için öneriler ve edebiyat tüyoları gibi içeriklere yer verilmektedir.

2.2. Sosyal Medya Platformları

Evangelische Kirche in Deutschland (Almanya Protestan Kilisesi-Facebook, Instagram, Twitter):⁴¹ Doğrudan Kilise merkez teşkilatının kurumsal sosyal medya hesaplarıdır. 2010 yılında açılan Facebook sayfasında dini ve sosyal konularda çeşitli içeriklerde çoğunlukla metin, video ve görsel türünde paylaşımlar yapılmaktadır. Instagram sayfasında hikaye, gönderi ve igtv türünde aktif paylaşımları bulunmaktadır. Twitter hesabı da 2009'da açılmış olup haber, duyuru, açıklama, anma, kutlama vb. niteliğinde nispeten resmi formatta kullanılmaktadır.

evangelisch.de (Protestan Kilisesi-Instagram, Facebook):⁴² Almanya Protestan Derneği'nin yürüttüğü sosyal medya hesaplarıdır. Facebook ve Instagram'da günlük sabah duası, haftada bir mikro vaaz ve Pazar günleri haftalık öğretici bir ayet yayınlanmaktadır. Sayfa açıklamalarında Protestan dünya görüşü ve Protestan Kilisesi ile ilgili hizmetler sunan bir portal oldukları, Protestan bakış açısıyla güncel gazetecilik yaptıkları belirtilmektedir. Mart 2009 gibi erken bir tarihte kurulmuştur. Sayfalarında dualar, İncil'den kesitler ve güncel haberler/içerikler gibi karma türde paylaşımlar yapılmaktadır. Instagram sayfası da oldukça etkin kullanılmaktadır. Gönderi, hikaye, igtv, reels türü olmak üzere instagramın tüm seçeneklerinde aktif paylaşımları bulunmaktadır.

Creative Kirche (Yaratıcı Kilise-Facebook):⁴³ "Yaratıcı Kilise" bir topluluktur. Üyeleri, modern dil ve form aracılığıyla insanları İsa Mesih'e inanmaya teşvik etmeyi amaçlamaktadır. 25 yılı aşkın bir süredir Almanya genelinde konserler, büyük etkinlikler, turlar ve atölye çalışmaları düzenleyen Almanya'nın en büyük kilise etkinlik sağlayıcısıdır. Çeşitli platformlarda hizmet sunan Yaratıcı Kilise'nin Facebook sayfasında bir kahve sohbeti formatında iki kişi söyleşi yapmaktadır. Seçtikleri konular hızlı değişim, kriz toplumu gibi güncel sosyolojik konulardır. Ayrıca ilkyardım, Hıristiyan yoga kursu gibi etkinlikler de düzenlemektedirler. Söyleşinin dışında bazı programlara konuk alınmakta, vaizler/din görevlileri gelmekte, müzik yapılmaktadır. Slogan olarak "Ayrıyız - ama yalnız değiliz!" ifadesinde takipçileri desteklemek, yalnız olmadıklarını hissettirmek çabası dikkat çekmektedir. Facebook sayfası tanıtım kısmında yazılan "Arkadaş bul - Tanrı'yla karşılaş - daha iyi yaşa" ifadeleri de bunu destekler niteliktedir.

Yeet (Genç yetişkinlere yönelik içerik ağı-Instagram, Facebook):⁴⁴ Bir önceki başlık olan web sitesi kısmında detaylıca bahsedilen Yeet içerik ağı Facebook ve Instagram platformlarında da bulunmaktadır. Facebook sayfası pek aktif kullanılmayıp geçmiş tarihlerde bazı etkinliklerin duyuruları paylaşılmıştır. Instagram sayfasında ise

⁴⁰ Evangelisches Literaturportal e.V., "Über Eliport" (Erişim 14 Eylül 2021).

⁴¹ Evangelische Kirche in Deutschland, "Social Media Angebote der EKD" (Erişim 9 Eylül 2021).

⁴² Instagram, "evangelisch.de" (Erişim 15 Eylül 2021); Facebook, "evangelisch.de" (Erişim 14 Eylül 2021).

⁴³ Facebook, "Creative Kirche" (Erişim 14 Eylül 2021).

⁴⁴ Instagram, "yeet_netzwerk" (Erişim 15 Eylül 2021); Facebook, "yeet" (Erişim 14 Eylül 2021).

Tanrı ve inanç temaları üzerine dini iletilerin yer aldığı, yazılı içerik ağırlıkta, farklı kimselerin sözlerine atıf yapılan gönderiler paylaşılmaktadır.

Corona-Gebetsgruppe (Korona dua grupları-Facebook):⁴⁵ Bir önceki başlıkta web sitesi kısmında yer verilen Korona duası web sayfasının *Corona-Gebetsgruppe* isimli Facebook dua grubudur. 544 üyeli, üye olmayanların erişimine kapalı olan dua grubunun hemen salgın sürecinde 17 Mart 2020 tarihinde kurulduğu görülmektedir.

Amen.de (Dua platformu-Twitter, Facebook):⁴⁶ Daha önce detayları paylaşılan dua platformu olan Amen.de'nin sosyal medya platformlarıdır. Facebook sayfasında "Düşündüğünden daha az yalnızsın.", ifadesi ile insanlara yalnız olmadıkları hissettirilmeye çalışılarak manevi destek sunma çabası dikkat çekmektedir. Burada amaç dua etkileşimi ile insanların birbirlerine destek olmalarını sağlamak olup hem sayfa yöneticileri hem de kullanıcılar bireysel dualarını paylaşabilmektedir. Twitter sayfasında ise iletiler eski olup sayfa aktüel kullanmamaktadır.

Twaudes, Twomplet (Dua sayfaları-Twitter):⁴⁷ Twaudes ve Twomplet isimli dua konulu iki Twitter hesabıdır. Bu dua topluluklarında insanlar sabah ve akşam saatlerinde bir araya gelmekte olup rehberli bir dua seansı sunulmakta ve insanların kendi dua istekleri için alan tanınmaktadır. Aşağıdaki gibi bazı dua ifadeleri tweetlenmektedir: "Günahlarımızı/hatalarımızı bağışla. Ve bizi ayartmaya sevk etme, bizi şerden kurtar. Çünkü güç sonsuza dek senindir. Amin."; "Cennetteki Babamız. Adın mübarek olsun. Krallığın gelsin. Gökte olduğu gibi yerde de senin istediğin olacak." Ortak sabah ve akşam dualarının yanında bu şekilde gün içerisinde çok sayıda dua tweeti de atılmaktadır. Akşam duası için olan Twomplet 2014, sabah duası için olan Twaudes ise 2015'ten itibaren aktiftir.

2.3. Dijital İletişim Platformları

Bibellese- und Bibelhörprojekt (WhatsApp İncil okuma projesi):⁴⁸ İlki 2020'de başlamış, 2021 yılında da ikinci okuma turuna başlanmış olan İncil okuma etkinliğidir. "Bir yıl boyunca İncil" fikrine dayanmakta olup 1189 bölümün tamamı bir yıl içinde bir WhatsApp grubunda okunmaktadır. Kısım kısım ama sürekli, sene boyunca İncil'le ilgilenme imkanı sunmaktadır. İlgilenenlerin mesaj göndermesi için telefon numarası paylaşılmıştır. İncil'in tamamı birlikte (toplu olarak) okunmaktadır. Günlük 3-4 bölüm, toplamda 300 farklı kişi tarafından okunmuş olmaktadır. Ayrıca günlük kısa bir duası da genelde papaz tarafından yapılmaktadır.

Brot & Liebe (Zoom ayini):⁴⁹ Zoom üzerinden yapılan bir ayin hizmetidir. Kullanıcılara yanlarında mum, ip, bir parça ekmek ve biraz şarap/meyve suyu (veya evde ne varsa) getirmeleri gerektiği belirtilmiştir. Burada doğrudan zoom erişim bağlantısı verilmiş olup daha fazla detay paylaşılmamıştır.

Onlineberatung (Mail/e-posta manevi danışmanlığı):⁵⁰ Çevrimiçi manevi danışmanlık seçeneklerinden biridir. Çevrimiçi danışmanlık sayfasına giren kimseye; "Endişeleriniz hakkında konuşmakta zorlanıyor musunuz? Yazmayı daha kolay

⁴⁵ Facebook, "Corona-Gebetsgruppe" (Erişim 10 Eylül 2021).

⁴⁶ Facebook, "amen.de" (Erişim 17 Eylül 2021); Twitter, "amen.de" (Erişim 17 Eylül 2021).

⁴⁷ Twitter, "#twaudes" (Erişim 16 Eylül 2021); Twitter, "#twomplet" (Erişim 16 Eylül 2021).

⁴⁸ Gemeinschaftsverband Sachsen-Anhalt e.V., "Videoclip - Bibelprojekt geht in die zweite Runde" (Erişim 18 Eylül 2021).

⁴⁹ Brot & Liebe, "Start-up trifft Kirche" (Erişim 17 Eylül 2021).

⁵⁰ TelefonSeelsorge, "Anmeldung Zur Onlineseelsorge" (Erişim 17 Eylül 2021).

bulabilirsiniz. Burada posta ve sohbet arasında seçim yapabilirsiniz. Yazılı iletişimde bir papaz yanınızda olacaktır.” denilmektedir. Burada sohbet veya e-posta seçeneği seçilebilmektedir. E-posta seçeneğinde kişilere tıpkı mektup yazarken olduğu gibi düşüncelerini ifade edebilecekleri belirtilmektedir. Kişi ve maruzatı, gönüllü olan bir papaza atanmaktadır. Prensip olarak e-postalara 72 saat içinde ilk yanıt verilmektedir. İletişim görevlisi ilk başta atanan gönüllü papaz olarak devam etmektedir. İletişimi sonlandırmak isteyen kimse bunu kişisel alanından silerek kolayca yapabilmektedir. Hesap altı ay boyunca kullanılmazsa otomatik olarak silinmektedir. Yeniden iletişime geçmek isteyenler tekrar kaydolduklarında talepleri için farklı bir görevliye atanmaktadır.

Onlineberatung (Sohbet/chat manevi danışmanlığı):⁵¹ Çevrimiçi manevi danışmanlık seçeneklerinden diğeridir. Görevli papaz ile eşzamanlı yazılı görüşme yapma imkânı sunmaktadır. Rahat sohbet imkânı oluşturulabilmesi açısından önceden randevu oluşturulmaktadır. Danışanların, kendilerini etkileyen hemen her türde olayı paylaşabilecekleri belirtilerek örneklendirmek için; partnerinizle ilgili sorunlar, okulda veya işte zorbalık, iş kaybı, bağımlılık, hastalık, yalnızlık, anlam krizleri, manevi sorular veya intihar vb. bazı durumlar sıralanmıştır.

Creative Kirche (Yaratıcı Kilise e-posta yoluyla dua hizmeti):⁵² Daha önce, farklı platformlardaki hizmetlerinden söz edilen *Yaratıcı Kilise*, gebet@creative-kirche.de adresi üzerinden “Talebinizi iletin, ekibimizle sizler ve istekleriniz için dua edelim.” ifadeleriyle insanların dua taleplerini almaktadır. *Yaratıcı Kilisenin* insanları yalnız hissettirmemek konusunda çeşitli platformlarda yürüttükleri çalışmalardan biri de bu şekilde dua taleplerini alarak onları desteklemektir.

2.4. YouTube Kanalları

Evangelische Kirche in Deutschland (Almanya Protestan Kilisesi Kanalı):⁵³ Doğrudan Kilise merkez teşkilatının resmi YouTube kanaludur. 2008’de açılmış olup geniş bir çeşitlilikte videolar yayınlanmaktadır.

Kirchemitkindern-digital (Çocuklarla Kilise Kanalı):⁵⁴ Almanya Protestan Kilisesi’ne bağlı çocuk ibadet derneklerinin ortak projesidir. Kanalın koronavirüs salgını sürecinde açıldığı (26 Mart 2020 tarihinde) ve halen (ayda dört kez-her Pazar günü saat 10’da) çeşitli videolar yayınladığı görülmektedir. Sayfada gerçek kişilerin çeşitli temalarda şarkı ve kukla gösterimlerinin olduğu, içinde dini iletilerin de bulunduğu videolar yayınlandığı görülmektedir.

Tatsächlich Pastor (Ashında Papaz Kanalı):⁵⁵ Komedi türünde içerikler üreten bir YouTube kanaludur. Kanalın bu çalışmada daha önce de yer verilen genç yetişkinlere yönelik Protestan içerik ağı olan Yeet ile ortaklığı bulunmaktadır. İçerik yaklaşımı ve yayın felsefesi de Yeet paralelindedir. Bu bağlamda bir papaz ve oyuncu olan Micha; bilgisayar oyunları, komedi, oyun, kilise tarihi ve karaoke, pop kültürü ile bir arada ilgilenmektedir. 2011 yılından itibaren faal olan ve mizah ile inancın el ele gittiğini belirten kanalda dini motifler de yer almaktadır.

⁵¹ TelefonSeelsorge, “Anmeldung Zur Onlineseelsorge”.

⁵² Creative Kirche, “Wohnzimmertagesdienst der Creativen Kirche” (Erişim 14 Eylül 2021).

⁵³ YouTube, “Evangelische Kirche in Deutschland” (Erişim 9 Eylül 2021).

⁵⁴ YouTube, “kirchemitkindern-digital” (Erişim 9 Eylül 2021).

⁵⁵ YouTube, “tatsächlich Pastor” (Erişim 13 Eylül 2021).

Kirchenkreis Lübeck-Lauenburg (Lübeck-Lauenburg Kilise Bölgesi Kanalı):⁵⁶

Lübeck-Lauenburg Kilise bölgesinden papazlar ve din görevlileri belgesel türüne yakın yayınlar hazırlamıştır. Amacın, Tanrı ile insanlar arasında bağlantı kuran bir yaşam çizgisi yaratmak olduğu belirtilmektedir. Programlarda kiliseler ziyaret edilip, bazı konular üzerine kısa vaazlar verilmektedir.

Creative Kirche (Yaratıcı Kilise Kanalı):⁵⁷ Daha önce farklı dijital platformlarda detayları paylaşılan *Yaratıcı Kilise*'nin YouTube kanalıdır. Her Pazar günü bu kanalda çevrimiçi olarak bir kilise ayinine katılmak mümkündür.

2.5. Akıllı Telefon Uygulamaları

Kirchen-App (Ülke geneli kiliseler uygulaması):⁵⁸ Protestan Kilisesi tarafından ülke çapındaki kiliselerin ilk kez ortak bir dijital koleksiyona kaydedildiği bir uygulamadır. Uygulamada adrese göre kiliseler aranabilmekte, açılış ve ibadet saatleri hakkında ve kilise binaları ile cemaatler hakkında bilgiler yer almaktadır. Bunun yanı sıra uygulamaya katılmış olan kiliseler gezilirken rehberin tanıtıcı bilgilendirmeleri tura eşlik etmektedir.

Die-Bibel.de App (İncil uygulaması):⁵⁹ Başlı başına İncil için hazırlanmış olan bir uygulamadır. Amaç, ister cemaatteki çalışmalar isterse bireysel İncil okumaları için olsun, Mukaddes Kitap baskılarını ve kaynaklarını dijital imkân olarak sunmaktır. Mukaddes Kitap okuma planları, revize edilmiş Luther İncil, temel İncil çevirileri bulunmaktadır. Çevrimdışı da kullanılabilmesi yanı sıra arama işlevi, işaretçileri ve not sistemi gibi işlevleri bulunmaktadır.

KonApp (İncil uygulaması):⁶⁰ İncil için hazırlanmış olan bir uygulamadır. İçinde entegre İncil metinleri bulunmakta, İncil için başlangıç okuma planları veya tematik erişim seçenekleri sunulmaktadır. Ayrıca kullanıcıların İncil'den pasajlar, kendi düşünceleri, resimleri ve videolarını kaydedip paylaşılabilceği kişisel bir günlük bölümü de bulunmaktadır.

KrisenKompass (Kriz pusulası manevi bakım uygulaması):⁶¹ Uygulama, kendisini "kriz durumları için bir tür acil durum kiti" olarak tanıtmaktadır. Olumlu düşünceleri, fotoğrafları, anıları veya şarkıları kaydetmek ve kişisel arşiv gibi çeşitli işlevleri bulunmaktadır. Buna ek olarak, kriz durumlarında yardımcı olacak materyaller, sakinleştirici teknikler hakkında ipuçları ile manevi danışmanlık ve diğer profesyonel iletişim seçenekleri için doğrudan irtibat yönlendirmeleri de bulunmaktadır.

Die App XRCS-(Exercise) (Ruh bakım uygulaması):⁶² Hannover Protestan Lutheran Bölge Kilisesi'nin hazırladığı uygulamada sadece beden değil maneviyatın da dikkat ve özen gerektirdiği belirtilmektedir. Uygulamada günlük yaşamın ortasında Tanrı'nın varlığını keşfetmeye ve manastır egzersizlerinden ilham almaya yönelik manevi alıştırmalar, dinleme ve okuma etkinlikleri bulunmaktadır. Günlük yaşam içerisinde

⁵⁶ YouTube, "Kirchenkreis Lübeck-Lauenburg" (Erişim 9 Eylül 2021).

⁵⁷ YouTube, "Creative Kirche" (Erişim 10 Eylül 2021).

⁵⁸ Kirchen-App.de, "Herzlich willkommen!" (Erişim 13 Eylül 2021).

⁵⁹ Deutsche Bibelgesellschaft, "Die-Bibel.de App" (Erişim 10 Eylül 2021).

⁶⁰ Deutsche Bibelgesellschaft, "KonApp" (Erişim 12 Eylül 2021).

⁶¹ TelefonSeelsorge, "Ein Notfallkoffer für die Hosentasche - on- und offline" (Erişim 17 Eylül 2021).

⁶² XRCS, "XRCS - Workout für die Seele" (Erişim 14 Eylül 2021).

kişinin hem ruhen ve manen iyi hissetmesi hem de Tanrı'ya yaklaşması amaçlı kısa meditasyon, derinleşme zamanı gibi seçeneklere yer vermektedir.

Praybox.net (Dua uygulaması):⁶³ Daha önceki başlıklarda yer verilen Amen.de isimli dua platformunun akıllı telefon uygulamasıdır. 20 yaş altı gençlere yönelik olan uygulamada kullanıcılar endişelerini yazarak dua isteyebilmektedir. Uygulamada kullanıcıların dua istekleri sistem tarafından e-posta ile diğer kullanıcılara gönderilmekte, isteyen kullanıcılar dua talebi olanlara tıklayarak "İsteğin için dua ettim." anlamında sinyal gönderebilmekte veya kısa bir iyi niyet/destek iletisi yazabilmektedir. Ayrıca daha önce dua isteğini bildirenler durum güncellemesi yaparak diğerlerini bilgilendirip mutluluğunu ve şükranını paylaşabilmektedir. Örneğin: "Büyükbabam daha iyi durumda ama hala tamamen sağlıklı değil. Tüm dualar için teşekkürler! :) Magdalene"; "Merhaba, dua eden herkese teşekkürler. Anne babam şimdi daha iyi anlaşıyor ve sık sık tartışmıyorlar. Anika".

Die Kulturkirchen-App (Kültürel kiliseler uygulaması):⁶⁴ Protestan Kilisesi Kültür Ofisi'nin sunduğu bir hizmettir. Bu uygulamada birçok Protestan kilisesini gezmek, özel bir kilise odasına, içinde bir konsere veya sergiye erişmek mümkündür. Her kilise için sanat tarihi ve fotoğrafların kısa açıklamalarına da yer verilmektedir. Uygulamanın bir çeşit sanal gezi imkânı sunduğu da söylenebilir. Uygulamanın tanıtımında çekici seçeneklerin insanları kiliseye getireceğine işaret edilerek bu uygulama ile bunu sağlamayı hedefledikleri belirtilmektedir. Uygulamanın Almanya'daki kiliselerin ve kültürel hizmetlerinin dörtte birine erişim imkânı sağladığına dikkat çekilmektedir.

Cantico (Şarkı uygulaması):⁶⁵ "Herkes şarkı söyleyebilir" sloganı ile bu uygulamada eski ve yeni en popüler manevi şarkıların metinleri, notaları ve melodileri cihazlara indirilip pratik karaoke işlevi kullanılarak şarkıya kolaylıkla eşlik edilebilmektedir.

2.6. Podcastler

Glück auf und Halleluja (İyi şanslar ve selamlar):⁶⁶ Thies Friederichs ve Bernd Becker isimli iki kişi tarafından yürütülen inananlar, yarı inananlar ve inanmayanlar için podcasttir. Yürütücüler bu podcastte tutkular, teolojiler ve kilise hayatı üzerine konuşmaktadır.

#HimmelimKopf (Kafandaki cennet):⁶⁷ Buxtehude Cemaati Protestan Gençliği'nin hazırladığı bir podcasttir. Farklı insanlarla inanç, gençlik çalışmaları ve kilise hakkında konuşmaktadırlar. Spotify'den dinlenebilmektedir.

Irgendwas dazwischen (Arada bir şeyler):⁶⁸ Kuzey Ren-Vestfalya'dan iki papaz olan Vicco von Bülow ve Bernd Tiggemann, Tanrı-dünya ve elbette arada bir yerde olan her şey hakkında sohbet etmektedir. Birçok podcast mobil uygulamasında dinlenebilmektedir: Spotify, Apple Podcasts, Breaker, Overcast, Pocket Casts, RadioPublic.

⁶³ Praybox.net, "praybox.net wirkt..." (Erişim 14 Eylül 2021).

⁶⁴ Kultur in Kirchen, "Information" (Erişim 18 Eylül 2021).

⁶⁵ Cantico, "Cantico - Mitsingen kann jeder" (Erişim 18 Eylül 2021).

⁶⁶ Podtail, "Glück auf und Halleluja" (Erişim 20 Eylül 2021).

⁶⁷ Anchor by Spotify, "#HimmelimKopf" (Erişim 20 Eylül 2021).

⁶⁸ Anchor by Spotify, "Irgendwas dazwischen" (Erişim 20 Eylül 2021).

Bibel als Podcast (İncil podcasti):⁶⁹ Her Pazartesi, Çarşamba, Cuma ve Pazar yeni bir bölümle bilinmesi gereken 111 İncil metninin bir podcast olarak keşfedilmesi imkânını sunmaktadır. Dinlenebildiği platformlar; Spotify, Podigee, Deezer, Amazon Music'tir.

Tatort Bibel Evangelisch (İncil ceza davaları):⁷⁰ Podcast, İncil'deki ceza davalarını modern bir şekilde anlatmakta ve uzmanlar heyecan verici yasal ve teolojik soruları yanıtlamaktadır. Sadece bölümün sonunda hangi İncil metni olduğunu öğrenmek mümkündür.

7 Tage 1 Song (7 gün - 1 şarkı):⁷¹ İncil temalarının güncel şarkılarla birleştirildiği bir podcasttir. Güç veren, umudu büyüten, bozulan bir şeyi onaran çok şarkı olduğu bunun için şarkılara zaman ayırmak gerektiği belirtilmelidir.

Der Kinderbibelpodcast (Çocuklar için İncil podcasti):⁷² Papaz Susann Kropf ve Susanne Hallmayer İncil'den hikayeler anlatmakta ve "Dünya gerçekten yedi günde mi yaratıldı?", "Tanrı neden Adem ve Havva'yı Cennetten kovdu?" gibi çeşitli sorular sormaktadırlar. Örneğin 35 dakikalık bir podcastte Hz. Yusuf ve rüyası masal gibi anlatılmaktadır. Seslendirmeler çocuklara göre olup merak uyandırıcı bir üslup kullanılmakta, anlatımlara yer yer müzik de eşlik etmektedir. İki papazın yanı sıra seslendirmede zaman zaman çocuk kahramanlar da yer almaktadır. Kullandığı platform anchor.fm'dir.

Flüsterfragen (Fısıltı soruları):⁷³ "Sessizce sormayı tercih ettiğiniz tüm (inanç) soruları için bir podcast" şeklinde tarif edilmektedir. Elske Gödeke ve Jule Grote ile "aptal soru" yok, denilmektedir. İkili iki haftada bir "fısıldamaktadır". "İncil'den ve Hıristiyan inancından da ilginç, heyecan verici ve şaşırtıcı şeyler var", ifadesiyle içeriğe ilişkin merak uyandırılmaktadır. Podcastleri birçok popüler podcast platformu ve YouTube'dan takip edilebilmektedir.

Netztheologen (Ağ ilahiyatçıları):⁷⁴ Roman ve Chris stüdyoda mikrofon başında ilahiyatçı ve teknoloji uzmanı olarak bir araya gelmektedir. Podcastlerinde dijital değişimi Hıristiyan inancı perspektifinden tartışmaktadırlar.

Frischetheke (Taze tezgah):⁷⁵ Katharina ve Rolf bu podcastte yarımın kilisesini aramaktadır. Bunu yapmak için ülke çapında yeni fikirleri olan ve bunları uygulamaya koyan insanlarla görüşmektedirler. Aynı zamanda hayatın diğer alanlarında yeni şeyler denemeye cesaret eden insanlarla da ilgilenmektedirler. *Taze tezgah*, kilisenin tazelik ifadeleri ağı olan Fresh X ağının bir parçasıdır. Fresh X, Tanrı'nın -insanların kiliseyle hiçbir ilişkisinin olmadığı yerlerde bile- zaten her yerde iş başında olduğunu varsayar. İşte bu yüzden Fresh X oyuncularını, kilisenin ve/veya inancın insanlara yabancı olduğu yerlere ve bağlamlara gidip röportajlar yaparak onlarla birlikte Tanrı'yı keşfettiklerini belirtmektedirler. Bazı konular; nasıl bir kilise, mobil kilise, ulaşılabilirlik, çözüm önerileri, öncelikler, mükemmeliyetçilik şeklindedir.

⁶⁹ Deutsche Bibelgesellschaft, "Bibel als Podcast" (Erişim 20 Eylül 2021).

⁷⁰ Tatort Bibel Evangelisch, "Über diesen Podcast" (Erişim 20 Eylül 2021).

⁷¹ 7 Tage 1 Song, "Aktuelle Folge" (Erişim 21 Eylül 2021).

⁷² Der Kinderbibelpodcast, "Was glaubst Du denn, was in der Bibel steht?" (Erişim 21 Eylül 2021).

⁷³ Flüsterfragen, "Episoden Archiv" (Erişim 21 Eylül 2021).

⁷⁴ Netztheologen, "Netztheologen" (Erişim 21 Eylül 2021).

⁷⁵ Frischetheke, "Was ist das hier?" (Erişim 21 Eylül 2021).

2.7. Sesli Kitaplar

Hörbücher (Görme engelliler için sesli kitaplar):⁷⁶ Görme Engelliler Protestan Manevi Bakım Çatı Derneği, internet sitesinde dini edebiyat, biyografi, kurgu dışı ve kurgu türünde sesli kitap imkânı sunmaktadır. Dernek, her yıl sesli kitaplıklarda dinleyicilere ulaştırılmak üzere DAISY formatında 80 ila 100 yeni sesli kitap ürettiğini belirtmektedir.

Audiobibel (Sesli İncil):⁷⁷ İlgilenen herkesin, İncil'i internet ortamında ücretsiz olarak dinleyebileceği bir platformdur. İncil'in tamamı, üçer dakikalık okuma ünitelerinde kaydedilmiştir. Seslendirmeyi aktris ve din öğretmeni Caroline Piazoło gerçekleştirmektedir.

2.8. Sanal Gezi

kirche-entdecken.de (Kilise keşfetme):⁷⁸ İlkokul çağındaki çocuklara yönelik bir sanal gezidir. Çocuklar, başkahraman olarak bir kuş ve diğer hayvanların yardımıyla çizgi karakterlerden oluşan ortamdaki kiliseleri sanal olarak ziyaret edebilmekte ve kilise ile inanç hakkında birçok şey keşfedebilmektedir. Gezi esnasında neye, hangi cisme dokunulursa onun hakkında daha detaylı açıklamalar dinlenebilmekte, okunabilmekte ya da kısa bilgi açıklamaları, İncil'den pasajlar veya çizgi film olarak bazı videolar açılmaktadır. Ayrıca bu gezinin dışında müzik yapma, boyama, bilmeceler, bulmacalar, Martin Luther'in maceraları gibi eğlenceli içerikler de bulunmaktadır. Aynı zamanda çocukların yaratıcılık ve medya becerileri de teşvik edilmektedir. Bu platformda bir kilise topluluğuyla hiçbir teması olmayan çocukların dahi kilise alanını deneyimleyebileceği ve aynı zamanda inançla ilgilenebileceği belirtilmektedir.

Sonuç

Hayatın birçok alanında olduğu gibi eğitim-öğretim ortamında, özellikle de örgün eğitim kapsamında, teknolojiye verilen önem giderek artmaktadır. Öğretim ortamlarında teknolojiden yararlanmanın yanı sıra geleneksel ve yeni medya araçlarının çocuk ve gençler üzerindeki etkisi üzerine de çeşitli çalışmalar yürütülmektedir. Ne var ki konu yaygın eğitim, özelde de yaygın din eğitimi kapsamında henüz yeterince ele alınmamıştır. Bununla birlikte ülkemizde Diyanet İşleri Başkanlığı, özellikle 2012 yılında TRT iş birliği ile "TRT Diyanet", ardından 1 Ocak 2019 tarihi itibarıyla de "Diyanet TV" adı ile kurulan televizyon ve çeşitli radyo kanalları aracılığıyla geleneksel medya araçlarını yaygın din eğitiminde kullanmaktadır. Bu bağlamda, bağımsız bir TV kanalının kurulması yeni bir gelişme olarak gerçekleşebilmiştir. Ancak yeni medya, buna nazaran çok daha güncel bir gündemdir. Başkanlık, Radyo ve Televizyon Daire Başkanlığı kurmuş olup yayınlarını toplumun tüm kesimlerine ulaştırmaya çalışmak; gençlik, çocuk, kadın ve aydınlar için ayrı ayrı yayınlar hazırlamak; çocuk ve gençleri kötü alışkanlık ve zararlı akımlardan korumaya yönelik yayınlara öncelik vermek gibi hedefler doğrultusunda geleneksel medya araçları üzerinden çeşitli hizmetler yürütmektedir. Gelişmeler tarihi akış içerisinde izlendiğinde gündemin yeni medyaya gelmiş olduğu söylenebilir. Bu bağlamda, bu alanın altyapısını oluşturmaya yönelik çalışmalar kapsamında farklı ülke örneklerinden de ilham alınabilir. Bu anlamda, bu çalışmanın sonunda Almanya'da Protestan Kilisesi'nin bu alandaki çalışmalarını bir bütün olarak değerlendirmek gerekirse; öncelikle Kilise, yaşadığımız dijital çağın sosyolojisini birçok yönü ile anlayabilme gayreti içinde görünmektedir. Bu doğrultuda da özellikle son 10 yıl içerisinde

⁷⁶ DeBeSS, "Hörbücher" (Erişim 21 Eylül 2021).

⁷⁷ Audiobibel, "Bibel hören" (Erişim 5 Aralık 2021).

⁷⁸ kirche-entdecken.de, "Selbstdarstellung" (Erişim 21 Eylül 2021).

hizmetlerini giderek çeşitlenen ve profesyonelleşen bir şekilde dijital platformlara da taşımıştır. Kilise, din hizmetlerinin dijital platformlara taşınmasının gerekliliğini çoğunlukla; dijitalleşmenin, hayatın bir parçası haline gelmesi, milyonlarca insanın bulunduğu dijital platformlarda kilisenin de bulunması gerektiği ve insanlara istedikleri mekânda ve anda hizmetlere katılım esnekliği sunulması açısından ele almaktadır. Ancak bunlardan daha ayrı öneme sahip olan bir husus, kilisenin geniş bir perspektifte sunduğu hizmet seçenekleri ile genel hedef kitesini genişletme çabasıdır. Nitekim bu noktada bir resmi beyanatta, insanlara cazip seçenekler sunulduğunda onları kiliselere çekmenin mümkün olduğuna dikkat çekilmiştir. Bu bağlamda da dijital platformların fiziki dini ortamlara engel değil ancak köprü olabileceği yaklaşımının altı çizilmiştir. Kilisenin, genel hedef kitle içerisinde özellikle de gençleri odak noktasına aldığı söylenebilir. Bu noktada gençlere klasik din dilinin yeterince hitap etmediği ve onların bu çağda dijital platformlarda sosyalleştikleri gerçeği fark edilerek kendilerine hitap eden, yeni bir dilin kullanıldığı, kendilerini rahat ve samimi hissedebilecekleri ve böylece dini de konuşabilecekleri çok çeşitli dijital platformların kurulduğu görülmüştür. Bu bağlamda web dünyasının gençlere içinde yaşadıkları dünyaya anlam verebilecekleri bir yaşam alanı sağlamasından söz edilmektedir. Bu kapsamda mizah, eğlence, komedi, bilgisayar oyunları, müzik gibi gençlerin dünyasındaki araç ve içerikler kullanılmaktadır. Netice itibarıyla kiliselerin genç kuşağı, yeni bir dil ile kullandıkları araçlar ve sosyalleştikleri dijital alanlarla kazanma çabası dikkat çekici bir öneme sahiptir.

Kilisenin, birçok din hizmetini çok sayıda dijital platforma taşıdığı görülmüştür. Çalışmada 12 kategoride ele alınan dijital din hizmetlerini bir bütün olarak değerlendirmek gerekirse; ibadetlere/ayinlere katılım, vaazlar ve papazlara erişmek/dini-manevi sorular yöneltmek gibi geleneksel din hizmeti olarak değerlendirilebilecek hizmetlerin sınırlı sayıda olduğu görülmüştür. Bununla birlikte hem tüm hizmetler içerisinde en yoğun olarak sunulan hem de aynı zamanda geleneksel din hizmetleri kapsamında değerlendirilebilecek “Dua hizmetleri” ve “İncil okumaları/İncil’den kesitler” kategorilerinin en sık yer verilen din hizmetleri olduğu tespit edilmiştir. Birçok platformda, çeşitli usul ve uygulamalarla sıkça yer verilen dua hizmetlerinde insanların birbirinden dua istemesi, etkileşim kurarak birbirlerine dua ettiklerini bildirmesi, duaya konu olan durumu ile ilgili bir gelişmesi olan kişinin bunu ilgili platformda paylaşması gibi detaylar söz konusudur. Ayrıca ilgili sayfa yöneticileri tarafından veya platformun altyapısında da insanlara; uzakta veya ayrı olsalar da yalnız olmadıkları, sıkıntı ve endişelerini bu sayfada paylaşabilecekleri, insanların kendilerine dua edecekleri bildirilmektedir. Tüm bu ve benzeri vurgular, kendi dünyasında yalnızlığını yaşayan insanları destekleme çabası olup bu anlamda bir dua hizmetinin de yanı sıra bir çeşit psikolojik veya manevi destek hizmeti olarak da değerlendirilebilir. Ayrıca bu platformların kullanıcılar için bir sosyalleşme alanı ve büyük bir birliktelik ruhu oluşturduğu, bu durumun da yeni kullanıcıları platforma katılmaya teşvik ettiği görülmüştür. Bu hizmetin özellikle küresel salgın döneminde daha da yaygınlaşmış olması muhtemeldir. İnsanlara salgın döneminin bunalımında yalnız olmadıkları hissettirmeye ve dua ile kendilerine destek sunulmaya çalışılmıştır. Nitekim bu konuda bir hizmet de korona duaları şeklinde olup burada amacın korona salgını sonuna kadar dua etmek olduğu belirtilmektedir. Benzer şekilde “İncil okumaları/İncil’den kesitler” kategorisindeki hizmet ile de insanların dinden, kutsal metinden güç alması ve maneviyatını yükseltmesi hedefleri ön plandadır.

Kilisenin geleneksel din hizmetlerinin yanında kültür, sanat ve müzik, sohbet/söyleşi, sosyal/kültürel/aktüel içeriklerle farklı program formatlarında geniş

konu çeşitliliği ile toplumun birçok kesimine hitap eden hizmetler sunduğu görülmüştür. Bazı dijital hizmetlerin tarzı da dini açıkça ve çok görünür bir şekilde konuşmadan, dinin merkezinde değil etrafında konuşmak tarzındadır. Bu tarz programlarda asıl konu, çoğunlukla günlük hayattan sosyal meseleler üzerine seçilmekte ya da yine bazı platformların formatı gereği din açıkça konuşulmamakla birlikte aslında dinin, hayatı kuşattığı bir şekilde söyleşiyi gerçekleştiren kişiler tarafından sezdirilmektedir. Bu tarz programların bir çeşit örtük müfredatla din temasına işaret ettikleri ve dini, medyada da görünür kılmayı hedeflediği söylenebilir.

Bu çalışma Almanya Protestan Kilisesi'nin dijital din hizmetlerini betimsel bir yolla ortaya koymuştur. Farklı çalışmalarda bu hizmetler daha farklı boyutlarıyla analiz edilebilir. Ayrıca hizmet alıcıların ve kurumların görüşleri doğrultusunda bu hizmetlerin etkisi, verimi ve geliştirilmesi gereken yönleri tespit edilebilir. Bunun yanı sıra farklı ülke örnekleri, özellikle de İslam'ın yaşandığı ülkelerdeki örnek içeriklerin de analiz edilmesi literatüre katkı sunacaktır.

Ülkemiz açısından bakıldığında; Diyanet İşleri Başkanlığı'nın bu alandaki hizmetleri üzerine müstakil temalı veya mukayeseli bir çalışma, ülkemizdeki durumu daha net bir şekilde ortaya çıkaracak ve böylece dijital din hizmetleri açısından geliştirilmesi gereken boyutlar tespit edilip üzerine çalışılabilecektir. Ancak her halükarda ülkemizde de milyonlarca insanın iç içe yaşadığı dijital araçların din alanında da etkin bir şekilde kullanılması gerektiği bakış açısından hareketle; İslam dininin inanç, ibadet ile ahlak ilke ve pratiklerine göre toplumsal ihtiyaç, sorun ve beklentilere de hitap edecek şekilde, farklı hedef kitlelere yönelik çeşitli hizmetlerin sunulması; özellikle de çocuk ve gençlerin kullandıkları vasıtalar aracılığıyla kazanılabilmesi, bunun yolu olarak da uygun dil, üslup, içerik, program tarzı ve çeşitliliği üzerine çalışılması gerekmektedir. Zira bu, içinde bulunduğumuz çağ için neredeyse bir zorunluluk olarak görünmektedir. Değilsen bile, birçok açıdan kazanım elde edilebilecek elverişli bir yoldur. Bu bağlamda Başkanlık teşkilatı içerisinde dijital din hizmetlerini koordine etmek üzere bir birimin açılması ve bu alanda paydaşlar ve alan uzmanlarının katılımı ve iş birliği ile çeşitli içeriklerin geliştirmesi yerinde olacaktır.

Kaynakça

- #EKDigital. "Die Evangelische Kirche zur Digitalisierung". Erişim 16 Eylül 2021. <https://www.ekd-digital.de/>
- 7 Tage 1 Song. "Aktuelle Folge". Erişim 21 Eylül 2021. <https://7tage1song.de/>
- Akgül, Mehmet. "Dijitalleşme ve Din". *Marife* 17/2 (2017), 191-207.
- Amen.de. "Was brennt dir auf dem Herzen?". Erişim 18 Eylül 2021. <https://www.amen.de/>
- Anchor by Spotify. "#HimmelimKopf". Erişim 20 Eylül 2021. <https://anchor.fm/himmelimkopf>
- Anchor by Spotify. "Irgendwas dazwischen". Erişim 20 Eylül 2021. <https://anchor.fm/irgendwasdazwischen>
- Archion. "Kirchenbücher Online". Erişim 11 Eylül 2021. <https://www.archion.de/de/das-portal/>
- Audiobibel. "Bibel hören". Erişim 5 Aralık 2021. <https://www.audiobibel.net/>
- Beten-Online. "Gebet suchen". Erişim 18 Eylül 2021. <https://beten-online.de/de/>
- <https://dergipark.org.tr/tr/pub/atebe>

- Brot & Liebe. "Start-up trifft Kirche". Erişim 17 Eylül 2021. <https://brot-liebe.net/>
- Cantico. "Cantico - Mitsingen kann jeder". Erişim 18 Eylül 2021. <https://www.cantico.me/>
- Coronagebet. "Du bist nicht allein!". Erişim 10 Eylül 2021. <https://coronagebet.evangelisch.de/>
- Creative Kirche. "Wohnzimmertottesdienst der Creativen Kirche". Erişim 14 Eylül 2021. <https://www.creative-kirche.de/gottesdienste/wohnzimmertottesdienst/>
- DeBeSS. "Hörbücher". Erişim 21 Eylül 2021. <https://www.debess.de/hilfe-und-seelsorge/barrierefreie-informationen-und-literatur/hoerbuecher/>
- Der Bundespraesident. "Interview mit dem Nachrichtenmagazin Focus". Erişim 17 Eylül 2021. <https://www.bundespraesident.de/SharedDocs/Reden/DE/Frank-Walter-Steinmeier/Interviews/2018/180113-Interview-Focus.html>
- Der Kinderbibelpodcast. "Was glaubst Du denn, was in der Bibel steht?". Erişim 21 Eylül 2021. <https://www.kinderbibel-podcast.de/>
- Deutsche Bibelgesellschaft. "Bibel als Podcast". Erişim 20 Eylül 2021. <https://www.die-bibel.de/bibeln/bibel-in-der-praxis/bibel-als-podcast/>
- Deutsche Bibelgesellschaft. "Die-Bibel.de App". Erişim 10 Eylül 2021. <https://www.die-bibel.de/bibeln/bibel-in-der-praxis/bibel-als-app-fuer-unterwegs/die-bibel-app/>
- Deutsche Bibelgesellschaft. "KonApp". Erişim 12 Eylül 2021. <https://www.die-bibel.de/bibeln/bibel-in-der-praxis/bibel-als-app-fuer-unterwegs/konapp/>
- Die Evangelischen Akademien in Deutschland. "Die Evangelischen Akademien". Erişim 9 Eylül 2021. <https://www.evangelische-akademien.de/>
- evangelisch.de. "Der Predigt-Slam bei evangelisch.de". Erişim 9 Eylül 2021. <https://www.evangelisch.de/serien/169114/30-04-2020/predigt-slam-bei-evangelischde>
- Evangelische Kirche in Deutschland. "Digitale Verkündigungsformate während der Corona-Krise". Erişim 16 Eylül 2021. <https://www.ekd.de/midi-studie-ergebnisse-kirche-digital-corona-56563.htm> <https://www.ekd.de/studie-digitaler-kirchgang-auch-nach-corona-stark-gefragt-61160.htm>
- Evangelische Kirche in Deutschland. "EKD-Digitalisierungsexperte wirbt für kirchliches Online-Engagement". Erişim 14 Eylül 2021. <https://www.ekd.de/digitalisierungsexperte-wirbt-fuer-mehr-online-engagement-42872.htm>
- Evangelische Kirche in Deutschland. "Projekte in den Landeskirchen". Erişim 14 Eylül 2021. <https://www.ekd.de/digitalisierung-landeskirchen-58114.htm>
- Evangelische Kirche in Deutschland. "Social Media Angebote der EKD". Erişim 9 Eylül 2021. <https://www.ekd.de/social-media-angebote-65297.htm>
- Evangelische Kirche in Deutschland. "Zwischenfazit des Frankfurter Digital-Workshops". Erişim 16 Eylül 2021. <https://www.ekd.de/zwischenfazit-des-frankfurter-digital-workshops-33616.htm>
- Evangelische Landeskirche in Württemberg. "Digitalisierung in der Landeskirche". Erişim 16 Eylül 2021. <https://www.elk-wue.de/leben/digitalisierung#c25193>

- Evangelischen Kirche in Deutschland (EKD). *Freiheit digital - Die Zehn Gebote in Zeiten des digitalen Wandels*. Leipzig: Evangelische Verlagsanstalt GmbH, 2021.
- Evangelisches Literaturportal e.V. "Über Eliport". Erişim 14 Eylül 2021. <https://www.eliport.de/ueber-eliport/>
- Evangelisch-Lutherischen Kirche in Bayern. "Digitalisierung gemeinsam gestalten". Erişim 13 Eylül 2021. <https://www.elkb-digital.de/digitalstrategie>
- Facebook. "amen.de". Erişim 17 Eylül 2021. <https://twitter.com/amenpunktde>
- Facebook. "Corona-Gebetsgruppe". Erişim 10 Eylül 2021. <https://www.facebook.com/groups/coronagebet/discussion/preview>
- Facebook. "Creative Kirche". Erişim 14 Eylül 2021. <https://www.facebook.com/creativekirche/>
- Facebook. "evangelisch.de". Erişim 14 Eylül 2021. <https://www.facebook.com/evangelischde/>
- Facebook. "yeet". Erişim 14 Eylül 2021. <https://www.facebook.com/yeet.netzwerk>
- Flüsterfragen. "Episoden Archiv". Erişim 21 Eylül 2021. <https://fluesterfragen.podigee.io/archive>
- Frischetheke. "Was ist das hier?". Erişim 21 Eylül 2021. <https://frischetheke-podcast.de/>
- Gemeinschaftsverband Sachsen-Anhalt e.V. "Videoclip - Bibelprojekt geht in die zweite Runde". Erişim 18 Eylül 2021. <https://www.gvsa.de/neuigkeiten/neuigkeiten-einzelansicht/datum/2020/11/24/videoclip-bibelprojekt-geht-in-die-zweite-runde/>
- Gottkontakt. "Innehalten im Selfie-Universum". Erişim 17 Eylül 2021. <https://www.gottkontakt.de/wie-beten/online-beten.html>
- Gottkontakt. "Mit Gott Kontakt aufnehmen". Erişim 18 Eylül 2021. <https://www.gottkontakt.de/startseite.html>
- Graf Recke Stiftung. "Digitale Kirche oder Kirche in der digitalen Welt?". Erişim 15 Eylül 2021. <https://www.graf-recke-stiftung.de/neujahrsempfang/programm/digitale-kirche-oder-kirche-in-der-digitalen-welt/>
- Haberli, Mehmet. "Dini Tecrübe Aracı Olarak Sanal Ritüeller". *Akademik Araştırmalar Dergisi* 15/57 (2013), 17-36.
- Instagram. "evangelisch.de". Erişim 15 Eylül 2021. <https://www.instagram.com/evangelisch.de/>
- Instagram. "yeet_netzwerk". Erişim 15 Eylül 2021. https://www.instagram.com/yeet_netzwerk/
- kirche-entdecken.de. "Selbstdarstellung". Erişim 21 Eylül 2021. <https://www.kirche-entdecken.de/>
- Kirchen-App.de. "Herzlich willkommen!". Erişim 13 Eylül 2021. <https://www.kirchen-app.de/>
- Kultur in Kirchen. "Information". Erişim 18 Eylül 2021. <http://kulturkirchen.org/informationen/>

- Menekşe, Ömer. "Dinin Dijitalleşmesi ve Mobil Uygulamalar". *Dijitalleşen Din*. ed. Mete Çamdereli vd. 151-173. İstanbul: Köprü Kitapları, 2015.
- Netztheologen. "Netztheologen". Erişim 21 Eylül 2021. <https://netztheologen.org/>
- OnlineKirche. "OnlineKirche". Erişim 17 Eylül 2021. <https://onlinekirche.ekmd.de/>
- OnlineKirche. "Wer sind wir?". Erişim 8 Eylül 2021. <https://onlinekirche.ekmd.de/>
- Podtail. "Glück auf und Halleluja". Erişim 20 Eylül 2021. <https://podtail.com/de/podcast/gluck-auf-und-halleluja/>
- Praybox.net. "praybox.net wirkt...". Erişim 14 Eylül 2021. <https://www.praybox.net/gebet.php?action=joy>
- Sak, Ramazan vd. "Bir Araştırma Yöntemi Olarak Doküman Analizi". *Kocaeli Üniversitesi Eğitim Dergisi* 4/1 (2021), 227-250.
- Streck, Valburga Schmiedt. "Internetseelsorge mit Jugendlichen". *Wege zum Menschen* 58 (2006), 517-532.
- Tatort Bibel Evangelisch. "Über diesen Podcast". Erişim 20 Eylül 2021. <https://podcast2c84e5.podigee.io/about>
- TelefonSeelsorge. "Anmeldung Zur Onlineseelsorge". Erişim 17 Eylül 2021. <https://online.telefonseelsorge.de/>
- TelefonSeelsorge. "Ein Notfallkoffer für die Hosentasche – on- und offline". Erişim 17 Eylül 2021. <https://www.telefonseelsorge.de/krisenkompass/>
- Twitter. "#twaudes". Erişim 16 Eylül 2021. <https://twitter.com/twaudes>
- Twitter. "#twomplet". Erişim 16 Eylül 2021. <https://twitter.com/twomplet>
- Twitter. "amen.de". Erişim 17 Eylül 2021. <https://www.facebook.com/amenpunktde>
- XRCS. "XRCS - Workout für die Seele". Erişim 14 Eylül 2021. <https://xrcs.de/#download>
- Yeet. "Unsere Creator:innen". Erişim 9 Eylül 2021. <https://yeet.evangelisch.de/>
- Yıldırım, Ali - Şimşek, Hasan. *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2008.
- YouTube. "Creative Kirche". Erişim 10 Eylül 2021. <https://www.youtube.com/c/CreativeKircheWitten/featured>
- YouTube. "Evangelische Kirche in Deutschland". Erişim 9 Eylül 2021. <https://www.youtube.com/channel/UC7ukxIuY047WKS2iYWFsp8A>
- YouTube. "kirchemitkindern-digital". Erişim 9 Eylül 2021. <https://www.youtube.com/c/kirchemitkinderndigital/videos>
- YouTube. "Kirchenkreis Lübeck-Lauenburg". Erişim 9 Eylül 2021. https://www.youtube.com/channel/UCUJgZzmRNIPT2A_uTLr8y9Q
- YouTube. "tatsächlich Pastor". Erişim 13 Eylül 2021. <https://www.youtube.com/c/tats%C3%A4chlichPastor/featured>

ATEBE

Dinî Araştırmalar Dergisi
Journal for Religious Studies
e-ISSN: 2757-5616

ATEBE Dergisi | Journal of ATEBE

Sayı: 6 (Aralık / December 2021), 103-119.

Kutsal Kabul Edilen Zamanlarda Paylaşılan Bilgilerin Güvenilirliği/Dinin Medyatikleşmesi (Üç Aylar Özelinde)

*Reliability of Shared Information in Occasions Considered
Sacred/Mediatification of Religion (Specific to the Sacred Three Months)*

Mustafa Yüceer

Dr. Öğr. Üyesi, Selçuk Üniversitesi, Hadis Anabilim Dalı
Assistant Professor, Selcuk University, Department of Hadith
Konya, Turkey

mustafayuceer@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-1769-1739>

<https://ror.org/045hgzm75>

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Date Received: 13 Kasım/November 2021

Kabul Tarihi / Date Accepted: 21 Aralık/December 2021

Yayın Tarihi / Date Published: 31 Aralık/December 2021

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Aralık/December

Atıf / Cite as: Yüceer, Mustafa. "Kutsal Kabul Edilen Zamanlarda Paylaşılan Bilgilerin Güvenilirliği/Dinin Medyatikleşmesi (Üç Aylar Özelinde)". *ATEBE* 6 (Aralık 2021), 103-119. <https://doi.org/10.51575/atebe.1023072>

İntihal / Plagiarism: Bu makale, iTenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir/This article has been scanned by iTenticate. No plagiarism detected.

Etik Beyan/Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur/It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited (**Mustafa Yüceer**).

Yayıncı / Published by: Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi / Social Sciences University of Ankara. Bu makale Creative Commons Atıntı-GayriTicariTüretilemez 4.0 (CC BY-NC 4.0) Uluslararası Lisansı altında lisanslanmıştır. This article is an open access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 (CC BY-NC 4.0) International License.

Kutsal Kabul Edilen Zamanlarda Paylaşılan Bilgilerin Güvenilirliği/Dinin Medyatikleşmesi (Üç Aylar Özelinde)*

Öz

Modern zamanlarda dinî bilginin edinim ve aktarım yolları daha çok teknolojinin getirdiği imkanlar etrafında şekillenmektedir. Sosyal medya platformları güncel haberlerin yanı sıra dinî bilgilerin de paylaşıldığı mecralar olmuş ve dinî bilginin kontrolsüzce kitlesel etkileşime açık hale gelmesine yol açmıştır. Ülkemiz özelinde dinî gün ve gecelere özel önem atfedildiği varsayımından hareketle pek çok kişi, kurum ve platform bu zaman dilimlerinde hitap ettikleri kitlelere kutsallık atfedilen zamanlarla ilgili dinî içerikler üretmektedir. Bir haber sitesinin dinî bilgiyi paylaşması bir kenara taharetten vasiyete kadar dinin bütün alanlarını kapsayacak şekilde içerik üretmesi, fetva vermesi ve yönlendirici birtakım uygulamaları tavsiye etmesi, önemli bir hazırlık ve alt yapı çalışması gerektirir. Dinî içerik üretenlerin modern zamanda sıklıkla yapılan kopyala-yapıştır düşüncesi içinde hareket etmeleri, milyonlarca takipçisi olan platformlarda dinî dezenformasyonun önünü açabilir. Bununla birlikte paylaşılan bilgilerin içinde yer verilen görsellerin seçiminde yapılan dikkatsizlik, kitlelerin dine ait algılarının olumsuz şekillenmesine neden olabilir. Esasında ucu açık bir platform olan internet ortamında bilginin paylaşımından ziyade doğruluğu ve güvenilirliği konuları her geçen gün daha da önem kazanmakla birlikte içeriklerin medyatik formlar taşınması/magazinleşmesi bir başka problemi doğurmaktadır. Yayın ilkelerinde “bilginin evrenselliğine inanarak toplumun gelişmesi için bilgilendirici ve eğitici yayınları ön yargılardan arınmış saplantısız bir yaklaşımla ortaya koyduğunu” belirten haber7.com isimli sitede, *Yasemin* bölümü *Masiva* alt başlığında dinî içerikler paylaşılmaktadır. İlgili bölümde kıyamet alametleri, fal baktırmak, kabir azabı, arife günü duası, üç ayların fazileti, cuma günü zikirleri başta olmak üzere tövbe namazı, evlilik, aile içi huzuru temin için yapılması istenen fiiller ve nazar boncuğu takma gibi pek çok konu hakkında bilgi bulunmaktadır. *Masiva* platformu dinî bilgileri paylaşırken birtakım görseller kullanılmaktadır. Bu çalışmada dinin medyatikleşmesi konusu üzerinde durulacak popüler din algısının dinî içerik paylaşımındaki rolüne temas edilecektir. Muhafazakâr yayın çizgisine sahip olduğu düşünülen haber7.com sitesinde özellikle dinî/mübarek kabul edilen zaman dilimlerinden üç aylarla ilgili üretilen dinî içerikler, doğruluk ve güvenilirlik ilkeleri açısından incelenecektir. Ayrıca ortaya konulan verilerin analizi, başta hadis olmak üzere fıkıh ilmi açısından gerçekleştirilecek; özellikle hadis olarak zikredilen metinlerin kaynakları ve sıhhat değerleri tespit edilecektir. Çalışmanın nihai hedefi, dinî olduğu varsayılan bilgilerin paylaşım amacı, mahiyeti, kaynağı, doğruluğu ve güvenilirliği gibi problematikleri tespit etmek, dinî bilgilerin bilgilendirme aracı olarak kullanılırken dikkat edilmesi gereken noktalara işaret etmektir.

Anahtar Kelimeler: Hadis, Dinî Bilgi, Haber7.com, Magazin, Mâsivâ.

Reliability of Shared Information in Occasions Considered Sacred/Mediatification of Religion (Specific to the Sacred Three Months)

Abstract

In modern times, the ways of acquiring and transferring religious knowledge are mostly shaped around the possibilities brought by technology. Social media platforms have become the channels where religious information is shared as well as current news, and this has led to the uncontrolled mass interaction of religious information. Based on the assumption that special importance is attached to religious days and nights in our country, many individuals, institutions and platforms produce religious content about the times that are sacred to the masses they address in these time periods. For a news site to produce content that covers all areas of religion from taharah to testament, issuing fatwas and recommending some guiding practices requires significant preparation and infrastructural work, apart from sharing religious information. The fact that those who produce religious content act with the copy-paste way, that is often done in modern times, can pave the way for religious disinformation on platforms with millions of followers. In addition to this, carelessness in the selection of the visuals included in the shared information may cause the masses' perceptions of religion to be negatively shaped. In fact, the issues of accuracy and reliability rather than sharing information in the internet environment, which is

* Bu çalışma, 21-23 Ekim 2021 tarihlerinde düzenlenen Uluslararası Din ve Medya Sempozyumu'nda sözlü olarak sunulmuş ve özet metin kitabında yayımlanmıştır.

an open-ended platform, are gaining more and more importance day by day, as well as the fact that the contents carry mediatic forms/magazine creates another problem. On the website called haber7.com, which states in its publication principles that "believing in the universality of knowledge, he presents informative and educational publications with an obsessive approach free from prejudices for the development of society", religious content is shared under the subtitle of Yasemin section Masiva. In this section, there is information on many subjects such as signs of doomsday, fortune-telling, torment in the grave, prayer on the eve, the virtue of the three months, the prayers of repentance, marriage, acts to ensure domestic peace, and wearing an evil eye bead. Masiva platform uses some visuals while sharing religious information. In this paper, the subject of mediatization of religion will be emphasized and the role of popular religion perception in sharing religious content will be touched upon. The religious content produced on the website haber7.com, which is considered to have a conservative broadcasting style, will be examined in terms of accuracy and reliability principles, especially about the three months among the occasions considered religious/blessed. In addition, the analysis of the data will be carried out in terms of the science of fiqh, especially hadith; in particular, the sources and authenticity values of the texts mentioned as hadith will be determined. The ultimate goal of the study is to identify some problematics such as the purpose, nature, source, accuracy and reliability of the information assumed to be religious, and to point out the points to be considered when using religious information as a means of information.

Keywords: Hadith, Religious Knowledge, Haber7.com, Magazine, Mâsivâ.

Giriş

İletişim çağı, kendi kuralları etrafında şekillenerek modern zamanın etki alanlarını büyük ölçüde belirleyen bir konumda seyretmektedir. Yapay zekâ teknolojileri, akıllı telefonlar ve sosyal medya platformları, iletişim aracı olmaktan öteye geçerek kitlelerin hayatını şekillendirici ve yönlendirici roller üstlenmektedir.

Yaygın ve kabul gören veya halkın beğenerek yaptığı şeyler olarak tanımlayabileceğimiz popüler kültür unsurları ile medyanın kendi varlığını devam ettirme kaygısı, görsel ve işitsel içerik üretme zorunluluğunu şekillendirici özelliğindedir.¹

1990'lı yıllarda özel teşebbüs medyacılığın ilk örnekleriyle birlikte Türkiye'de kendini muhafazakâr Müslüman olarak tanımlayan gruplar, medya sektörüne girmeye başlamış ve siyasi iktidarların da aynı görüşte olmasının da getirdiği avantajlarla ana akım medyanın içinde önemli noktalara ulaşabilmişlerdir. Bu doğrultuda haber7.com isimli internet haberciliği yapan site, 2000'li yılların başında kurulmuştur.

Yayın ilkelerinde "*bilginin evrenselliğine inanarak toplumun gelişmesi için bilgilendirici ve eğitici yayınları ön yargılardan arınmış saplantısız bir yaklaşımla ortaya koyduğunu*"² belirten sitenin Yasemin bölümünde Masiva alt başlığında dinî içerikler paylaşılmaktadır. Yasemin ismi verilen kısımda "*anne-çocuk, sağlık, güzellik ve masiva*" adı verilen dört alt başlık bulunmaktadır. Bu kısım daha çok magazin sayfalarında bulunan içerikleri bünyesinde barındırmaktadır. İlgili bölüme gidilmek istenildiğinde *yasemin.com* adlı bir siteye erişim sağlanmaktadır. Ne var ki sitenin alt başlıkları aynı şekilde güzellik, anne, sağlık vb. şeklinde devam ederken dinî içeriklerin paylaşıldığı ve haber7.com'a veri taşıyan arka plan bilgilerinin bulunduğu *masiva* bölümü ile ilgili bir buton bulunmamaktadır. Burada dinî içeriklere ulaşmanın yolu site içinde arama yapmak veya site yöneticilerinin ana ekrana bir içerik paylaşmalarıyla mümkün olmaktadır. Bu doğrultuda özel bir zaman veya olay dahilinde *masiva* adı verilen ve dinî içeriklerin

¹ Şaban Kızıldağ, *Medya Çocukları: Pop Müzikten Popüler Kültüre* (İstanbul: Şehir Yayınları, 2001), 27; Detaylı bilgi için bkz. Ali Algül, "Popüler Kültür ve Popüler Edebiyat", *European Journal of Educational and Social Sciences* 4/2 (29 Ekim 2019), 142-153.

² Çalışma boyunca haber7.com sitesinden yapılan alıntılar sitede paylaşıldığı şekliyle verilecek herhangi bir tashih yapılmayacaktır.

paylaşıldığı bölümde dinî konuları muhtevi içerikler ön plana çıkarılmakta hem yasemin.com isimli magazin merkezli alt siteye hem de haber7.com isimli sitenin ana ekranlarına haber şeklinde metinler sunulmaktadır. Özetle söyleyecek olursak haber7.com isimli sitenin dinî içerikli verileri magazin sayfası görünümü bir sitenin alt bölümünde depolanmaktadır.³

Masiva bölümünün içeriğine baktığımızda kıyamet alametleri, fal baktırmak, kabir azabı, arife günü duası, cuma günü zikirleri, zilhicce ayında yapılması gereken faziletli ibadetler başta olmak üzere tövbe namazı, evlilik, aile içi huzuru temin için yapılması istenen fiiller ve nazar boncuğu takma gibi bir kısmı popüler pek çok konu hakkında bilgi bulunmaktadır.

Bununla birlikte dinî bilginin kaynağı, doğruluğu ve güvenilirliği ile ilgili tartışmalar, Hz. Peygamber'in vefatından itibaren günümüze kadar farklı mecralarda tartışılmış bir kısmı nihai sonuçlarla çözüme kavuşturulurken bir kısmı ise günümüzde de tartışılmaya devam etmektedir. Gerek bazı konuların tartışmaya açık olması gerekse konuyla ilgili açıklama yapanların bilgi/ilgi düzeyleri mevcut tartışmaların devam etmesine neden olabilmektedir. Özellikle dinî konularla ilgili paylaşılan bilgilerin amacı ile hedef kitlenin ilgisini çekme düzeyi, medyanın görsel yönünü ön plana çıkartırken içeriklerin magazinleşmesi gibi elverişsiz bir durum da meydana gelmektedir.⁴ İşte bu noktada *masiva* platformunun editör ekibinin tercihleri devreye girmekte ve kitleleri ortaya koydukları veriler/içerikler etrafında bilgilendirme rolünü üstlenmiş olmaktadır. Dolayısıyla öncelikle dinî bilgilerin magazin sayfalarında paylaşılması ve yorumlanması üzerine bir değerlendirmeye ihtiyaç duyulmaktadır.

1. Medyanın Belirlediği Sınırlar İçinde Din-Magazin İlişkisi

Toplumları inşa etme ve ortak bir paydada buluşturma fonksiyonu olan din, hedef kitesinden dolayı medyanın müstağni kalamayacağı bir olgudur. En marjinal yayın yapan kitle iletişim aracı da özel zamanlarda dine ait program ve içerik üretebilmektedir.⁵ Nitekim Stuart Hall'a göre medya, anlam inşa eden, stratejik ve konumsal bir temsil aracıdır. Temsil, göstergeler ile gerçekte var olan doğruları doğrudan yansıtmamanın ötesinde birtakım anlamlar üreterek değişimlere kapı aralama sürecini ifade etmektedir.^{6,7}

İşte bu noktada ürünün pazarlanması ve tüketim devreye girmektedir. Villiams'ın da isabetle belirttiği gibi popülerleşen din kendini aile, beslenme, sağlık, hayatın akışındaki önemli geçişler, kötülük, talihsizlik, gelecek tahminleri ve ölüm gibi kategoriler ortaya çıkmakta ve medya bu doğrultuda yayınlar yaparak bir anlamda ürün haline getirdiği konuları tüketime hazır bir şekilde son kullanıcıya pazarlamaktadır.⁸ Bu durum dinin bizatihi kendi iç dinamikleriyle örtüşmezken dinî bilginin magazinleşmesini de

³ haber7.com, "haber7" (Erişim 10 Eylül 2021); yasemin.com, "yasemin" (Erişim 10 Eylül 2021).

⁴ İnternet ortamındaki dinî enformasyonun önemli ölçüde çeşitlenmesi ve güvenilirlik meselesi hakkında detaylı bilgi için bkz. Metin Eken - Hasan Aydın, "Enformasyon Toplumunda Dini Bilgi Edinme: İnternet Ortamındaki Dini Enformasyonun Güvenilirliği ve Kalite Kriterleri Üzerine Bir İnceleme", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 11/58 (2018), 894-906.

⁵ Merve Yazıcı, *Dinin Magazinleştirilmesi: Türk Televizyonlarında Dinin Temsili* (İstanbul: İstanbul Ticaret Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2015), 72-73.

⁶ Stuart Hall - Paul du Gay, *Questions of Cultural Identity* (London, 2021), 3.

⁷ Stuart Hall. "Who Needs 'Identity'?. *Questions of Cultural Identity*. Editör: S. Hall, P. Du Gay, London, Sage Publications, 1996, s:3

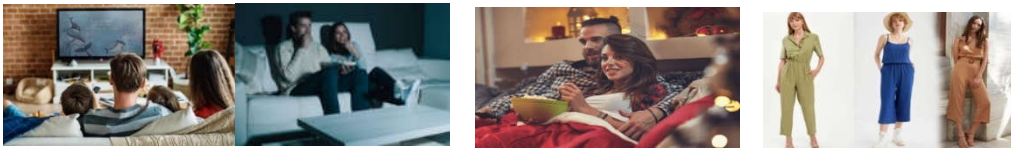
⁸ Peter W. Williams, *Popular Religion in America: Symbolic change and the Modernization Process in Historical Perspective* (NJ: Prentice-Hall, 1980), 65.

beraberinde getirmektedir. Nitekim dinin medyatikleşmesi konusunda çalışmaları bulunan Metin Eken'e göre "Dinî bilgi ve tecrübenin popüler medyanın talepleri doğrultusunda şekillendirilmesi, dinin popülerleştirdiği ölçüde kendine yer bulduğu bir medya kurgusuna zemin hazırlar. Bu kurguda medyanın, özellikle eğlence, şöhret, tüketim ve şiddet ile ilgili popüler talepleri doğrultusunda bir din algısının gelişebildiğini ifade etmek mümkündür."⁹

Ayrıca Stig Hjarvard'ın dinin medyatikleşmesinde medyayı hem içerik üreticisi hem dağıtıcısı hem de en önemli kaynak olarak kabul etmesi dikkat çekicidir. Hjarvard, Dini bilginin popüler medya türlerinin talepleri doğrultusunda şekillendiğini ve var olan dinî sembol, pratik ve inançların medya kurgusunun ham maddesi olduğunu belirtmektedir.¹⁰

Kurumsallaşmış bir haber medyası dini bilgiyi gazetecilik/habercilik gözüyle tanımlamakta ve kitlelerin yeniden tanımlanan veya tekrarlanan içeriği medyatikleşmiş bir biçimde kullanmalarına/kabul etmelerine olanak sağlamaktadır. Söz gelimi salgın zamanında insanlarda kaygı ve endişe hakimdir. Böyle bir durumda tıbb-ı nebevî konusu ön plana çıkar ve bu konuda dinî anlamlar yüklenmiş birtakım bilgiler medyada kendine yer bulabilir. Veya dinî kabul edilen bir zaman öncesi, o anda yapılması tavsiye edilenler bir araya getirilerek insanların ilgisi çekilmeye çalışılmakta ve paylaşımı yapan medya unsurunun verdiği bilgiler ışığında dinî gün ya da gecenin ihyâ edilmesi beklenmektedir. Buraya kadar yapılan tespitler aslında popüler dinin değer yargılarını oluşturmakta ve magazinleşen bir medyanın içinde ele alınması hasebiyle magazinleştirilen/medyatikleşen bir din ortaya çıkmaktadır.¹¹

Haber7.com isimli sitenin yaptığı dinî içerikli paylaşımlar incelendiği zaman, içerik ve görsel uyumu/uyumsuzluğu dikkat çekmektedir. Örnek olarak "Televizyon izlemek günah mı? Romantik film ve diziler göz zinasına girer mi?" başlığı altında dolaylı ve direk harama teşvik eden, haramları olağan bir iş gibi gösteren ve normalleştiren içeriklerin bulunduğu televizyon izlemenin haramlığını kabul eden bir bilgi paylaşılmış ayrıca İslam'ı hafife alan yayınların itikâdî tehlikelerine de işaret edilmiştir. Bahsi geçen konunun bir bölümünde zaman israfı ile insanın kendini ibadet etmekten alıkoyacak seviyede televizyon izlemesinin doğuracağı sonuçlara temas edilmiştir. Bunların dışında televizyon izlemenin mübah olduğu vurgulanmıştır. Bu bilgiler verilirken dinî bir kaynağa atıf yapılmamış herhangi bir uzman görüşüne başvurulmamıştır. Ayrıca üç adet resim ile konu görselleştirilmiştir. Esasında verilen bilgilerde genel anlamda bir problem gözükmemektedir. Ancak konunun magazinleşmesi görsellerde gizlidir. Benzer bir paylaşım "Kurban Bayramının ikinci gününde ne giyilir?" şeklinde tasarlanan moda sayfasında karşımıza çıkmaktadır. Platformun televizyon ve Kurban Bayramı kıyafeti olarak önerdiği görseller şöyledir:

⁹ Metin Eken, "Medya ve Din Alanına Temel Yaklaşımlar: Medyatikleşme ve Eklemlenme", *Dijital Çağda İletişim, Kültür ve Medya II Yeni Medya Medya, Kültür ve Tüketim*, ed. Mustafa Temel - Ömer Faruk Koçak (Konya: Çizgi Kitabevi, 2021), 154.

¹⁰ Stig Hjarvard, "The mediatization of religion: Theorising religion, media and social change", *Culture and Religion* 12/2 (01 Haziran 2011), 124.

¹¹ Yazıcı, *Dinin Magazinleşmesi*, 64.

Birinci resimde anne-baba ve çocukların birlikte televizyon izledikleri bir görsel kullanılırken ikinci resimde bir erkek ve kadının mısır yiyerek televizyon izledikleri görsele yer verilmiştir. Üçüncü görselden anlaşıldığı kadarıyla ev kıyafetleriyle mısır yiyen bir erkek ve kadının televizyon izlemelerini konu edinmektedir. Kullanılan görsellerde kadının saçları ve boyun kısımları gözükmemekte ve konu içinde spot olarak verilen “Televizyon izlemek caiz mi? Göz zinasına dikkat!” ifadesiyle tesettür açısından bir çelişki¹² meydana getirmektedir.¹³

Platformun kendi kendisiyle tenakuzu var mıdır? şeklinde akla gelmesi muhtemel bir sorunun cevabını bulmak adına platformda yer alan diğer konular incelendiğinde “Avret mahalli ne demek? Mezheplere göre kadında ve erkeklerde avret yerleri” şeklinde bir başlık dikkat çekmiştir. İçeriğinde dört tesettürlü kadın görselinin paylaşıldığı konuda şu bilgiler aktarılmaktadır:

“Kadının kadında ya da erkeğin kadında görmesi haram olan avret yerlerin muhakkak örtülmesi gerekir. Kadın, kendisiyle ebedî evlenme yasağı olmayan kimselere sadece yüzünü ve ellerini açabilir. Erkeğin yabancı kadında avret yerine bakması günah olduğu gibi erkek, erkeğin ya da kadın, kadının avret yerlerini görmesi de haramdır. Kadının yabancı erkek için avret mahalli ise, el ve yüz hariç tüm bedenidir.”¹⁴

Bu durumda diğer pek çok görselde olduğu gibi kadının tesettürüne dikkat edilmeyen içeriklerin dinî içeriklerle ilişkilendirilerek paylaşılmasının yanı sıra Kurban Bayramının ikinci günü için giyilmesi önerilen kıyafetin, kadının avreti ile ilgili yapılan paylaşımlar etrafında değerlendirilmesi gerekmektedir.

Masiva platformunun dini magazinleştirmesine örnek olarak verdiğimiz bu problemler, kullanılan görsellerle bilginin magazinleştirilmesiyle ilgilidir. Üretilen içeriklerin magazinleştirilmesine örnek olarak “Sınava girmeden önce okunacak dualar! Zihin açıklığı için başarı ve kısa sınav duaları” konusu verilebilir. İslam’da sınava girecek kimselerin okuyacağı bir dua yoktur. Ancak bazı dualar sınava girerken okunabilir düşüncesinden hareketle kurgulandığı anlaşılan konuya, Hz. Musa’nın Firavun’a tebliğ için giderken yaptığı dua olarak Kur’an’da yer alan ayetin tavsiyesi ile başlanmıştır. Daha sonra Hz. Peygamber’in hicret öncesi Mekke’den çıkışı ve Medine’ye girmesinin kastedildiği¹⁵ İsrâ Suresi 80. Ayetin 10 defa okunması tavsiye edilirken Hz. Peygamber’den bir dua da ilave edilmiştir. *Masiva* platformu konuyu “Sınava girmeden önce tavsiye edilen dua ve sayıları” alt başlığı ile şekillendirmiş ve 4444 Tefriciye, 9999 Fetih suresi ilk ayeti, 33 Fetih, 41 Yasin, 41 Kalem, 41 Alak, 70 İnşirah ve 21 Taha Suresi okunmasını, Ya Mukaddim, Ya Âlim ve Ya Fettâh gibi zikirlerin çekilmesini önermiştir.

Burada konunun magazinleşmesine en güzel örnek, platformun “Sınav başlayınca okunacak kısa dualar (Nihat Hatipoğlu’ndan)” şeklinde açtığı alt başlıktır. *Rabbi yessir, Salaten Tüncina ve Ya hayyu ya kayyum bi rahmetike estağfiru* şeklinde paylaşılan dua ve zikirlerin sınav niyetiyle okunabileceği belirtilmiştir.

¹² Nur Suresi 31. ayetin tefsiri başta olmak üzere konunun fıkıh ve hadis açısından değerlendirmeleri için bkz. H. Yunus Apaydın, “Klasik Literatürde Fıkıh ve Örtünme”, *İslamiyat* 4/2 (2001), 89-98; İsmail Hakkı Ünal, “Hadisler Göre Kadının Örtünmesi”, *İslamiyat* 9/1-4 (2006), 225-237; Fatih Tok - Merve Müftüoğlu, “Nur Suresi 31. Ayetin Tesettür Bağlamında İncelenmesi”, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5/9 (30 Aralık 2018), 79-107.

¹³ yasemin.com, “Televizyon izlemek günah mı?” (Erişim 11 Eylül 2021).

¹⁴ yasemin.com, “Avret mahalli ne demek?” (Erişim 11 Eylül 2021).

¹⁵ Ebû Ca’fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî el-Bağdâdî et-Taberî, *Câmiu'l-beyân an te'vili âyi'l-Kur'an*, thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî (Hicr: Dârü'l-Hicr, 2001), XV, 54.

Konunun aktüel boyutu “Sınav için şekere ve pirince okunan dua örnekleri” başlığını taşımaktadır. Buradaki bilgiler oldukça ilginçtir:

“Sınava girecek öğrencilere özel olarak anneleri tarafından verilen okunmuş şeker ya da pirinç başarı sağlamak amacıyla günümüzde sıklıkla uygulanan yollardan biridir. Çocuk gerçekte ister başarılı olsun ister olmasın bu tarz hazıra konmacı hareketlerin bir dayanağı yoktur. Ancak ayetlerin şifa kaynağı olduğu da bir gerçektir. Kuran-ı Kerim'deki geçen bazı ayetlerin bazı sıkıntıları ortadan kaldırmak için vesile olmak amacıyla yazılmasında sakınca görülmez.

Pirince ya da şekere Fetih, Fatıha, İhlas, Felak, Nas ya da Ayet-el Kürsi okunabilir. Fetih Suresi uzun gelirse pirince ya da şekere geri kalan diğer surelerde okunup üflenebilir.”¹⁶

Konu bu bilgilerle tamamlanırken kanal7 televizyon programında Necmeddin Nursaçan'ın bu konuyla ilgili verdiği mülakatın videosu paylaşılmış (05.51dk) ve onun tarafından paylaşılan zikir ve dualar, çalışıp gerekli tedbirleri alan kimselerin tevekkül ederek okuyabileceklerine işaret edilmiştir. İlave olarak okunması istenilen dualara dair video kayıtları ve görselleri de paylaşılarak okuyucuya kolaylık sağlanmıştır.

Dinin medyatikleşmesi boyutuyla üretilen içeriklere dair, ayet ve Hz. Peygamber'in hadisine dair bilgiler bulunsa da özellikle sayı belirten dua ve surelerin kaynakları paylaşılmamış ve neden o sayı sorusuna cevap arayan kişilere yönelik herhangi bir bilgi aktarımında bulunulmamıştır. Dolayısıyla sınava girecek bir kimse *masiva* platformunun verileri ile hareket ederse kaynağı, güvenilirliği ve doğruluğu teyit edilmemiş bilgilere göre birtakım fiilleri icra edecek ve bunu dinî bir misyonu yerine getirdiği bilinciyle yapacaktır. Aynı şekilde kullanılan görseller de sınav ve dua ile ilgili olup popüler din algısını yansıtır niteliktedir.

Paylaşılan görselin ikincisinde istediği kadar çalışmamış ve sınav stresi içinde olduğu anlaşılan bir kadın ve sınav kâğıdı paylaşılarak duanın gücüne işaret edecek bir kompozisyon düşünülmüştür. Dikkat çeken bir başka husus paylaşılan bütün içeriklerin etiketlenmesidir. Bu etiketler de incelenmesi gereken noktalar oldukça fazladır. Örneklendirilen iki konudan televizyon ile ilgili olanları “Cinsel içerik, televizyon izleme göz zinası, romantik filmler, televizyon izlemek haram mı, zina mı, günah mı” şeklindedir. Sınavla ilgili konularla ilgili etiketlerden bazıları ise “sınav kazanmak için denenmiş dualar, KPSS sınav duası, annenin sınava girecek çocuğa okunacak dualar” olarak tercih edilmiştir. Bahsi geçen etiketlemelerin arama motorlarına bu gibi kelimeleri yazan kişileri platforma yönlendirmek için yazıldığı unutulmamalıdır. Söz gelimi KPSS sınav şeklinde arama yapan bir kişi *masiva* platformunun ilgili konusuna doğrudan erişim sağlayacak ve bu dinî bilgilere ulaşabilecektir.¹⁷

¹⁶ yasemin.com, “Sınava girmeden önce okunacak dualar” (Erişim 11 Eylül 2021).

¹⁷ yasemin.com, “Sınava girmeden önce okunacak dualar” (Erişim 11 Eylül 2021); yasemin.com, “Televizyon izlemek günah mı?” (Erişim 11 Eylül 2021).

2. Üç Aylar Hakkında Paylaşılan Bilgilerin Güvenilirliği

2. 1. Üç Aylar

İslam tarihinde üç aylar olarak bilinen Recep, Şaban ve Ramazan ayları içinde barındırdığı özel vakitler ve olaylar dolayısıyla başta Hz. Peygamber olmak üzere Müslümanlar tarafından önemli kabul edilmiş ve bu zaman dilimlerine kutsallık atfedilmiştir. Masiva platformu üç aylar başlığı altında “Üç ayların önemi ve faziletleri nedir? Üç ayların başlangıcı” konulu bir içerik üretmiş ve hadis hocası Prof. Dr. Mustafa Karataş ile gerçekleştirilen bir mülakatı paylaşmıştır. Mülakat, Recep ayında Hz. Peygamber’in orucu çoğaltması, Şaban ayının (Ramazan’a benzememesi için) yarısını oruçlu geçirmesi ve her iki ayın bereketli bir şekilde geçirilerek Ramazan’a ulaşmayı arzuladığı duayı merkeze almıştır. Recep ayının içinde Regâib ve Miraç kandillerinin bulunması önemli görülmüş ve kullanılan metinlerin kaynaklarına işaret edilmemiştir.¹⁸

Masiva platformu üç aylar başlığında bu kısa mülakatı paylaşmış bununla birlikte üç ayların her biri için ayrıca konular tertip etmiştir.

2. 2. Recep Ayı

Recep ayı ile ilgili yapılan paylaşımda Hz. Peygamber’in bu ayda yapılmasını önerdiği ibadetlerin derlendiği ifade edilmiş ve “Üç aylarının fazileti ve sırrı nedir, Üç aylarda hangi dualar okunur? Recep ayında hangi günler oruç tutulmalı? Peygamberimizin Recep ayı duası ve Recep ayında faziletli ibadetler” şeklinde sorulara cevaplar verilmiştir. Üç aylar geldiğinde ülkemiz başta olmak üzere Müslüman coğrafyada sıklıkla kullanılan “Allah’ım! Receb’i ve Şaban’ı hakkımızda hayırlı ve mübarek kıl, bizi Ramazan’a ulaştır” şeklinde Enes b. Mâlik’ten nakledilen rivayet Suyûtî’nin *el-Câmiu’s-sağîr* “II, 90” adlı eseri kaynak gösterilerek paylaşılmıştır. Suyûtî ilgili eserde rivayeti Beyhakî ve İbn Asâkîr’in zayıf senedle tahrir ettiğini, farklı tariklerinin birbirini güçlendirdiği bilgisini paylaşırken *masiva* platformu bu bilgilere yer vermemiştir. Ayrıca zikri geçen hadisin bilinen tek tariki bulunmaktadır. İbn Hanbel tarafından nakledilen bu rivayet senedinde bulunan Zâide b. Ebi’r-Rukkâd el-Mısrî dolayısıyla zayıf kabul edilmiştir.¹⁹

Konunun devamında bu ayda işlenen günahların manevi anlamda duyulmamasından dolayı “sağır” olarak isimlendirilmesine kaynak belirtilmeden değinilmiştir.

Daha sonra konu, üç ayların dışına çıkarılarak haram aylarda oruç tutmaya teşmil edilerek Taberânî’nin naklettiği ifade edilen “*Haram aylarda Perşembe, Cuma ve Cumartesi günleri oruç tutana iki yıllık ibadet sevabı yazılır.*”²⁰ rivayeti ile Ebû Dâvûd’un naklettiği “*Haram aylarda bir gün oruç tutup bir gün yemek çok faziletlidir.*” rivayeti zikredilmiştir. Dikkat edilirse her iki rivayet de haram aylarla ilgili olup bizatihi Recep ayı yer almamaktadır. Ebû Dâvûd’un naklettiği ifade edilen rivayet ise Mücîbe el-Bâhilî babası veya amcasının yaşadığı bir olayı anlatmakta ve Hz. Peygamber’in bir gün değil haram

¹⁸ yasemin.com, “Üç ayların önemi ve faziletleri nelerdir” (11 Eylül 2021).

¹⁹ Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, nşr. Şuayb el-Arnaût & Âdil Mürşid vd. “1421/2001” (Müessesetü’r-Risâle, ts.), IV, 180 (Ş. Arnavut: zayıf); Hadisin Müsnede İbn Hanbel’in oğlu tarafından ziyade olarak eklendiğine dair bkz. Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned li’l-İmâm Ahmed b. Hanbel*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir (Kahire: Dâru’l-Hadis, 1995), III, 69-70 (Ahmed. Muhammed Şâkir: Zayıf).

²⁰ Ebû’l-Kâsım Müsnidü’l-dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb et-Taberânî, *el-Mu’cemü’l-evsat*, thk. Târik b. İvaduallah b. Muhammed - Abdülmuhsin b. İbrahim el-Huseynî (Kahire: Dâru’l-Haremeyn, 1995), II, 219 (Taberânî senedinde teferrüd olduğunu belirtmiştir).

aylarda üç gün oruç tutup üç gün tutmamasını tavsiye ettiği ifade edilmektedir.²¹ Burada Ebû Dâvûd rivayetiyle ilgili bab veya hadis numarasının verilmeyişi, okuyucuya sanki böyle bir rivayet varmış hissi uyandırmaktadır. Görüldüğü üzere konuyla doğrudan ilgili bir hadis bulunmadığı için haram aylarla ilgili metinler Recep ayına da teşmil edilmiştir. Nihai anlamda bu konuda yapılan çalışmalarda da Recep ayına özel tahsis edilen bir orucun olmadığı ifade edilmektedir.²²

Masiva platformu oruçtan sonra Recep ayına özel kılınması gereken bir namaz da tarif etmiştir. Şöyle ki Recep ayının 1'i ile 10'u; 11'i ile 20'si; 21'i ile 30'u arasında kılınmak üzere 10'ar rekâtlık toplam 30 rekât bir namazın varlığından bahsedilmiş ve Hz. Peygamber'in bu namazı kılanın kalbinin ölmeyeceğini söylediği belirtilmiştir. Namaza dair detay veren platform namazdaki tek farkın sonda okunması gereken dua kısımlarında olduğunu, akşam ve yatsı namazından sonra kılınmakla beraber teheccüd vakti kılmanın daha efdal olacağı belirtilmiştir. Daha sonra her 10 günde kılınacak namazda ve sonrasında okunacak dualar tarif edilmiştir.

Aynı şekilde ilk, orta ve son 10 günde okunacak dualar da okuyucuya sunulurken *"Dini kaynaklarda belirtilen bazı rivayetlere göre aşağıdaki istiğfar duasını²³ Recep ayında 7 defa okuyanın günahları mağfiret olunmaktadır."* şeklinde bir bilgi, hangi dini kaynaklarda geçtiği belirtilmeden aktarılmıştır.

Recep ayının ilk Cuma günü öğle ile ikindi vakti arasında 4 rekâtlık bir namazın kılınmasının tavsiye edildiği bölümde de *"Bu namazın her rekâtında 1 fatiha, 7 ayetel kürsi, 5 felak, 5 nas, 5 ihlas okunur. Selam verince 'La havle vela guvvete illa billahil aliyyil azimil kebiril müteali' zikri okunur. Bitince 'estağfirullahe ve etübü ileyhi' diye 10 kere tevbe edilir."* ifadeleri yine kaynak ve güvenilirliğine dair bilgi paylaşılmadan aktarılmıştır.

Oruç, namaz, dua ile ilgili paylaşımların ardından Recep ayının tövbe ayı olduğu vurgulanmış ve *Kenzü'l-ummâl*'den *"Şüphesiz Recep, Allahu Teâlâ'nın kendisinde sevapları katladığı, tövbe edenlerden günahların silindiği, duaların kendisinde kabul edildiği ve sıkıntıların kendisinde açıldığı büyük bir aydır."* rivayeti hadis olarak nakledilmiştir. Tövbe vurgusu desteklenmek üzere Müslim'in naklettiği *"...Kim bana hiçbir şeyi ortak koşmamak şartıyla, dünya dolusu günahla gelirse, ben kendisini o kadar mağfiretle karşılarım."* hadisi paylaşılmış ve Hz. Peygamber'in Recep ayında yaptığı kabul edilen dua görsel bir biçimde paylaşılmıştır. Konunun hemen başında Suyûtî'den alıntılanan rivayet, burada Ahmed b. Hanbel'den nakledilmiştir.

Masiva platformu konuyu Recep ayında hangi ibadetler yapılabilir sorusunu cevaplayarak bitirmiştir. Öncelikle oruç tavsiyesi İbn Abbas'ın Hz. Peygamber'in Recep ayında çok oruç tuttuğunu anlattığı rivayetle desteklenirken Kur'an okuma, dua etme,

²¹ Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî Ebû Dâvûd, *es-Sünen* (Riyad: Dâru's-Selâm, 1419), Savm 55.

²² Faziletli vakitler hakkında doktora çalışması yapan Mustafa Karabacak'ın Receb ayı hakkında müstakil makalesi de bulunmaktadır. Bu konudaki rivayetlerin tahrirleri ve detaylı bilgi için bkz. Mustafa Karabacak, *Faziletli Vakitler: Mübarek Günler, Geceler ve Aylar* (Konya: Tebeşir Yayınları, 2014); Mustafa Karabacak, "Receb Ayının Faziletine Dair Rivayetlerin Değeri", *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 32/32 (01 Eylül 2011), 257-276.

²³ Türkçe olarak verilen metin *"Estağfirullâhe'l-Azîme'llezî la ilahe illâ hû el-Hay-yül-Kayyûmu ve etübü ileyh. Tövbete abdin zâlimin li-nefsihî lâ-yemlikü li-nefsihî mevten velâ hayâten velâ nüşûrâ"* şeklindedir.

barışma vb. ibadetler teşvik edilmiştir. Konunun bu kısmı “*Sahabelerin, Allah dostlarının ve âlimlerin kabirleri ziyaret edilip dua edilebilir.*” şeklinde sonlandırılmıştır.²⁴

Recep ayının faziletine dair rivayetlerin mevzu olduğu, bu aya özel herhangi bir namazın veya duanın olmadığı tespit edilmiştir.²⁵ Hz. Peygamber’in Ramazan’a ulaşmak için yaptığı duanın da zayıflığı söz konusudur. Dolayısıyla *masiva* platformunun Recep ayı ile ilgili yaptığı paylaşımların güvenilir kaynaklardan temin edilmediği ifade edilebilir. Özellikle kaynak olarak gösterilen kitapların hadis ilmi açısından masadır-ı asliyye kabul edilen kitapların dışında ikincil kaynaklar veya fihrist türü metinler olduğu görülmüştür. Bunun yanı sıra hadislerin râvilerine ve sıhhatine dair herhangi bir bilginin aktarılmadığı da belirtilebilir.

2.3. Şaban Ayı

Şaban ayında Hz. Peygamber’in oruç konusuna önem verdiği Üsâme b. Zeyd’den nakledilen rivayetlerde yer almaktadır.²⁶ *Masiva* platformu da bu rivayetleri zikrederek Şaban ayı ile ilgili yapılması gerekenlerin başında oruç ibadetini zikretmiştir. Daha sonra tıpkı Recep ayı ile ilgili konuda olduğu gibi “*Şaban Ayı Namazı Nasıl Kılınır? Şaban Ayının 1. Günü Namazı*” başlığı altında bu ayın 1. günü kılınacak namaz şöyle tarif edilmiştir:

“Sevgili Peygamber Efendimiz (sav)’in şaban ayının ilk günü namazı ile ilgili şöyle buyurduğu bazı dini kaynaklarda geçmektedir: “Her kim Şaban’ın ilk gecesinde, birinci rekâtlarında bir Fâtiha ve beş İhlâs okumak suretiyle on iki rekât kılsa Allâhu Teâlâ ona on iki bin şehit sevabı verir. Kendisine on iki senelik ibâdet sevabı yazılır. Anasının doğurduğu gündeki gibi hatalarından sıyrılır ve seksen güne kadar üzerine hiçbir hata yazılmaz.”

Aynı şekilde akşam ile yatsı namazı arasında 2 rekât şükür namazının kılınabileceği belirtilmiş ve “*Yâ Rabbî, beni Resûl-i Zîşân Efendimiz’in ayının sonuna yaklaştırdın. Resûlullah Efendimiz’i ve mübârek ayını bana hem şefi’ ve hem de şâhid eyle, Allâhü Ekber*” diyerek niyet edileceği, namazdan sonra “*70 kez Estağfirullâhe’l-azıym. Ve etâbü ileyk*”, *100 kez de "Allâhümme salli alâ rûhi Muhammedin fil-ervâh. Ve salli alâ cesedi Muhammedin fil-ecsâd. Ve salli alâ kabri Muhammedin fil-kubûr" denir. Namazdan sonra "Yâ Rabbî, senin huzûr-ı sırr-ı ehadiyyetine ilticâ ediyorum" denilir.*” şeklinde bir ibadet ihdas edilmiş ve herhangi bir kaynağa atıp yapılmamıştır.

Platform namazdan sonra tekrar oruçla ilgili bilgiler verme ihtiyacı hissetmiş ve Şaban ayının ilk günü, ilk ve son Perşembe günü, 13, 14, 15. günleri son Pazartesi ve son günü oruç tutmanın önerildiği günler olduğunu belirtmiştir. Bu bilgide aynı şekilde teyit edilmeden paylaşılan içeriklerdendir. Ayrıca halk dilinde şöhret bulmuş rivayetleri bir araya getirme amacıyla yazılan Aclûnî’nin *Keşfü’l-hafâ* adlı eserinin kaynak gösterilerek verildiği “Şaban benim ayımdır, Şaban günahları temizleyendir” rivayeti de sıhhat durumu belirtilmeden aktarılmıştır. Mezkûr rivayet hakkında Aclûnî, Deylemî’nin Hz.

²⁴ yasemin.com, “Recep Ayında Yapılacak İstiğfar ve Dualar” (11 Eylül 2021).

²⁵ Ebû’l-Hasen Nûrüddîn Alî b. Sultân Muhammed el-Herevî Aliyyü’l-Kârî, *el-Esrârü’l-merfû’a fi’l-ahbâri’l-mevdû’a*, thk. Muhammed b. Lütî es-Sabbağ (Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 1971), 459; Karabacak, “Recep Ayının Faziletine Dair Rivayetlerin Değeri”, 269; Saffet Sancaklı, “Hadisler Kapsamında ‘Mübarek Zaman’ Kavramının Analizi”, *İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8/1 (15 Ekim 2017), 35-72.

²⁶ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, XXXVI, 86; Ebû Abdîrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî en-Nesâî, *el-Müctebâ mine’s-süneni an Rasûlillah* (Riyad: Dâru’s-Selâm, 1419), Savm 70.

Aişe'den naklettiğini ve İbn Gurs'un hocası Hicâzî'nin zayıf hükmü verdiğini belirtmiştir.²⁷ Receb'in Allah'ın, Şaban'ın Peygamber'in, Ramazan'ın da ümmetin ayı olduğunu belirten riayetler Hz. Aişe, Enes, Ebû Said ve Hasan el-Basrî'den nakledilmekle birlikte çoğunluğu mevzu bir kısmı ise çok zayıf kabul edilmiştir.²⁸

Son olarak Şaban ayında yapılabilecek ibadetler başlığı altında Hz.Peygamber'e salavât okumak ve her 10 günlük periyotlar için Allah'ın "Yâ Latîf, Yâ Azîz, Yâ Rezzâk" isimlerini 100'er defa zikretmek tavsiye edilmiştir.

Platformun bu verileri nasıl elde ettiğine yönelik yaptığımız incelemeye göre söz konusu paylaşımın Şaban ayının başladığı tarih olan 14 Mart 2021 yılında yapıldığı görülmüştür. Paylaşılan metinleri araştırdığımızda *sorularlaislamiyet.com* adlı sitede 2016 yılında *islamveihsan.com* adlı sitede 25 Mart 2020'de benzer içeriklerin paylaşıldığı tespit edilmiştir. Bahsi geçen sitelerde hadislerin kaynak ve sıhhatine dair yer alan bilgiler, *masiva* platformu tarafından aynı şekilde kullanılmış ve bu bilgiler tahlil edilmemiştir.²⁹

2.4. Ramazan

Hem Kur'an hem oruç ayı olan Ramazan, *masiva* platformu tarafından birden fazla başlık altında değerlendirilmiştir. Kadir gecesi, Arife günü ve Ramazan Bayramı gibi konular bu çalışmanın dışında tutulmuştur. Bununla birlikte oruç, teravih namazı, iftar ve sahur ile Ramazan ayında yapılacak ibadetler incelemeye konu edilmiştir.

Platformun Ramazan ayında yapılacak ibadetler başlığı ile sunduğu bilgilerin özünü oruç, namaz, Kur'an okuma gibi konular oluşturmaktadır. Tıpkı Recep ve Şaban aylarında olduğu gibi bu ayda da 10'ar günlük periyotlar için tesbih namazı, hatm-i enbiya, hatm-i istiğfar yapılması tavsiye edilmiştir. Terâvih namazının tarifi yapılarak "Kim Ramazan'ın faziletine inanarak ve sevabını Allah'tan bekleyerek terâvih namazını kılsa, geçmiş günahları bağışlanır." şeklinde bir rivayet "Buhârî, İmân 37" kaynak gösterilerek nakledilmiştir. Bahsi geçen hadisin metninde teravih ifadesi geçmemektedir.³⁰ Sosyal medyada bu rivayette yer alan "قلم" fiili teravih namazı şeklinde paylaşılmaktadır ki burada gecenin ikame edilmesi kastedilmekle birlikte bu ikamenin "قيام الليل" şeklinde anlaşılması ve bunun içinde sonraları terâvih şeklinde isimlendirilen gece namazının olduğu kabul edilmesi daha uygun gözükmektedir.

Masiva platformu daha sonra Ramazan ayı ibadetleri ile ilgili bilgiler vermiş ve zikir konusunu Ramazan ayı ile ilişkilendirmiştir. Zikir ile ilgili sahih rivayetlerin yanı sıra *Kenzü'l-ummâl*'den "Ramazan günlerinde zikirle meşgul olanlar mağfiret edilir, o günlerde Allah'tan dilekte bulunanlar da eli boş dönmezler." (*Kenzü'l-ummâl*, 8:464) şeklinde bir metin hadis olarak nakledilmiş ve ay üç bölünerek 1-10 gün arası, 100 kere:

²⁷ Ebü'l-Fidâ İsmâîl b. Muhammed b. Abdilhâdî el-Cerrâhî el-Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ ve müzîlu'l-ilbâs amme'stehera mine'l-ehâdîsi alâ elsineti'n-nâs* (Beyrut: Mektebetü'l-Kudsî, 1351), II, 9.

²⁸ Ebü'l-Fedâil Radiyyüddîn (Radî) Hasen b. Muhammed b. Hasen es-Sağânî, *ed-Dürrü'l-mültekat fi tebyîni'l-galat veylühü el-Mevdû'ât*, thk. Abdullah Kâdî (Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1985), 72; Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyûb ez-Zürâî ed-Dimaşkî el-Hanbelî İbn Kayyım, *el-Menârü'l-münîf fi's-sahîh ve'd-da'îf*, thk. Abdülfettâh Ebû Gudde (Halep: Mektebetü'l-Matbûati'l-İslâmî, 1970), 73; Muhammed Nâsirüddîn Elbânî, *Silsiletü'l-ehâdîsi'd-daîfe ve'l-mevdû'a ve eseruha's-seyyi' fi'l-ümme* (Riyad: Mektebetü'l-Maârif, 1988), 4400.

²⁹ yasemin.com, "Şaban Ayının En Faziletli Amelleri Nelerdir?" (12 Eylül 2021).

³⁰ من قام رمضان إيماناً واحتساباً غفر له ما تقدم من ذنبه

Ya Erhamerrahimin, 11-20 gün arası 100 kere: Ya Gaffarez Zünüb; 21-30 gün arası 100 kere: Ya Atikarrikab şeklinde bir zikir formu okuyucuya sunulmuştur.

Platformun ikinci konusu Ramazan orucunun sevabı ve orucu bozan-bozmayan durumlar başlığını taşımaktadır. Ramazan orucunun sevabı ile ilgili bilgiler Buhârî ve Müslim gibi sahih hadislerin yer aldığı eserlerden aktarılmıştır. Orucu bozan-bozmayan durumlar; a) Adet olan kadın orucunu bozmalı mı? b) Ruj sürmek orucu sakatlar mı? c) Parfüm sıkmak orucu sakatlar mı? d) Kan aldirmek oruca engel mi? e) Kusmak orucu bozar mı? f) Macunsuz diş fırçalanır mı? g) Gün boyu uyumak orucu bozar mı? sorularının cevabını içermektedir.³¹

Verilen cevapların içinde macunsuz diş fırçalanır mı dikkat çekicidir. Platform herhangi bir kaynak göstermeden *“Dişleri temizlemek ve ağızdaki kokuyu yok etmek için diş fırçasına sıkılacak olan diş macunu orucun bozulmasına sebep olur.”* şeklinde diş macunu ile dişleri fırçalamanın orucu bozacağını söylemektedir. Bu konuda başta Din İşleri Yüksek Kurulu olmak üzere fetva veren kurum ve şahısların diş macunu ile diş fırçalamanın orucu bozacağına dair bir fetvası bulunmamaktadır.³² Aynı şekilde ruj kullanmanın orucu bozduğuna dair paylaşılan bilgi *“Sakatlamaktan ziyade ağız bölgesine sürülen tüm makyaj malzemeleri orucun bozulmasına sebep olur.”*³³ ifadelerini içermekte olup herhangi bir kaynak belirtilmemiştir. Bu konuda verilen fetva ise eğer ki ruj yutulur ve mideye ulaşırsa o zaman orucun bozulacağı şeklindedir.³⁴ Ne var ki *masiva* platformu müstakil olarak *“Ruj sürmek orucu bozar mı”* şeklinde ayrı bir başlık açmış ve orada *“Rujun dudaklara sürülmesi orucu bozmaz. Sonrasında ruju yalamak ve ağızdan mideye inmesi orucu bozar.”* ifadelerine yer vermiş akabinde Diyanet’in konu ile ilgili açıklamasını paylaşmıştır.³⁵

Platformun cevap verdiği bir başka soru parfüm sıkmanın orucu bozup bozmayacağına dair olup Nihat Hatipoğlu gibi bazı hocaların mekruh olduğunu belirttikleri ifade edilmiş akabinde *“Mekruh sayılmasının haricinde oruca engel olup olmadığını göz önünde bulundurmanız gerekirse, Diyanet İşleri Başkanlığının açıklamalarına göre, yeme ve içme grubuna girmediği için parfüm ya da kolonya sürmenin oruç bozmadığı ifade edilmiştir.”* cümleleriyle Diyanet referans gösterilerek fetva verilmiştir. Burada verilen fetvaların bir kurum veya şahıs merkezli olmadığı görülmektedir. Ayrıca üretilen içeriklerde kullanılan görseller konunun mahiyetiyle uyum arz etmemektedir. Nitekim fetvalarla ilgili bilgilerin paylaşıldığı bölümde kullanılan görseller ne dinin maksadına ne de orucun ruhuna uygundur. Parfüm, kuma, oruçlu iken gün boyu uyuma ve ruj sürmenin orucu bozması ile ilgili görsel tercihleri şu şekildedir:

³¹ yasemin.com, “Ramazanda Yapılacak İbadetler” (Erişim 13 Eylül 2021).

³² Boğaza su kaçırmadan ağız su ile çalkalamak orucu bozmadığı gibi diş fırçalamakla da oruç bozulmaz (el-Fetâvâ'l-Hindiyye, I, 220). Bununla birlikte, diş macununun veya suyun boğaza kaçması hâlinde oruç bozulur. Orucun bozulma ihtimali dikkate alınarak, dişlerin imsakten önce ve iftardan sonra fırçalanması, oruçluken fırçalanacaksa macun kullanılmaması uygun olur. Bkz. Diyanet İşleri Başkanlığı DİB, “Din İşleri Yüksek Kurulu Başkanlığı” (13 Eylül 2021).

³³ yasemin.com, “Ramazan Orucunun Sevabı, Bilerek Oruç Bozmak Günah mı?” (13 Eylül 2021).

³⁴ Diyanet İşleri Başkanlığı DİB, “Din İşleri Yüksek Kurulu Başkanlığı” (14 Eylül 2021).

³⁵ yasemin.com, “Ruj Sürmek Orucu Bozar mı?” (13 Eylül 2021).

Bu durum dinin medyatikleşmesi ve hedef kitlenin ilgisini çekmekle doğrudan alakalıdır. İçerikte Ramazan ayının fazileti orucun önemi ve faydaları anlatılırken metnin önüne geçirilen bu materyallerin kullanılmasındaki maksadın ne olduğu *masiva* platformu tarafından ilkeler başlığı altında belirtilmeli ve gerekçesi kamuoyu ile paylaşılmalıdır.

Ramazan'la ilgili konulardan bir diğeri teravih namazıdır. *Masiva* platformu teravih namazının müekked sünnet olduğunu ifade ettikten sonra yukarıda temas edilen Buhârî hadisini kaynak göstererek “قلم” fiilini teravih namazı olarak yorumlamış ve namazın kılınışını tarif etmiştir. Burada dikkat çeken Gazzâlî'nin Hz. Ali'den aktardığı ifade edilen ve kılınan teravih namazlarının her geceye özel bir sevabı ile karşılığının olduğuna dair paylaşılan bilgidir. Hz. Ali'den nakledilen böyle bir rivayet Gazzâlî'nin *İhyâ* adlı eserinde yer almamaktadır. Ayrıca paylaşılan metinde aklın almayacağı afaki bilgiler yer almaktadır. Söz gelimi 30. gece teravih namazını kılan kimse için verilen mükâfat şöyledir:

“Allah'ın emriyle arşın altından bir münadi şöyle seslenir: “Gece teravih namazını kılan kullar cehennemden azad olmuş kullardır. Korktukları cehennemden kurtulup umdukları ve Allah'ın Cemâl'ine nail olanlardır” Allah (cc) buyurdu ki: “İzzetim ve Celalim hakkı için bu kullarıma af ile muamele eyledim. Cehennem ateşini vücutlarına haram eyledim”

Kutsi hadis formuyla nakledilen bu bilginin hadis kitaplarında yer alması, senedinin bulunması ve sahih olması gerekmektedir ki böyle bir bilgi hadis kitaplarında yer almamaktadır.³⁶

Ramazan ayı ile ilgili son paylaşım faziletli iftar ve sahur duaları ile Hz. Peygamber'in sahur, iftarı ve oruç açma duasını içermektedir. Bu kısımda oruç açma esnasında Hz. Peygamber'in okuduğu dualar *Kütüb-i sitte* eserleri kaynak gösterilerek verilmiştir. Aynı şekilde Hz. Peygamber'in orucunu hurma ile açtığı ve bunu tavsiye ettiği, hurma bulunmazsa su ile açılmasını önerdiği Tirmizî rivayeti paylaşılmış ayrıca orucu hurma ile açmanın bilimsel boyutuna temas edilmiştir.³⁷

Sonuç

Din ve medya ilişkisi bağlamında ele alınan haber7.com adlı internet sitesinin üç aylar özelinde paylaştığı içeriklerin popüler kültür ve popüler din merkezli bir zeminde seyrettiği gözlemlenen bu çalışmada, dinin medyatikleşme biçimleri örneklendirilmiştir.

Özellikle kutsallık atfedilen zaman, mekân ve olaylar etrafında paylaşılan içerikler, güvenilir ve doğru bilginin aktarımından ziyade hedef kitlenin ilgisini çekmeyi amaçlamaktadır. Bu doğrultuda sosyal medyanın ucu açık bir mecra oluşu ve erişim açısından herhangi bir kısıtlamanın olmayışı, belki de kitleleri teşvik etme düşüncesinin öne çıkmasını tetiklemiş ve üretilen içeriklerin tercih kriterlerini popülerite ekseninde kurgulamaya yol açmıştır. Nitekim dinin magazin aracı haline gelmesine neden olacak biçimde görsellerin içeriklerle ilişkilendirilmesi dinî bilginin varoluş gerçeğini

³⁶ yasemin.com, “Terâvîh Namazının Fazileti” (14 Eylül 2021).

³⁷ yasemin.com, “Faziletli İftar ve Sahur Duaları” (14 Eylül 2021).

değiştirecek noktalara ulaşabilmektedir. Söz gelimi ruj kullanmak orucu bozar mı? sorusunun cevaplandığı bölümde paylaşılan görsel, cevabın önüne geçebilmekte ve dinî bilgi ile tamamen zıt bir algı oluşturabilmektedir. Yapılan bu itiraz etrafında ruj süren Müslümanların dışlanması veya görsellerde yer alan kadınların ötekileştirilmesi gibi bir durum söz konusu edilmemelidir. Müslüman toplumun bir kesiminin yaşam tarzının bu şekilde oluşu ve kitlelerce kabul edilişi, dinî bilgilerin paylaşımında gösterilmesi gereken hassasiyeti esnetmeyi gerekli kılmamaktadır.

Bununla birlikte *masiva* platformunun dinle ilgili yaptığı paylaşımlarda kullanılan bilginin güvenilirliği de tartışmaya açıktır. Recep, Şaban ve Ramazan ayı özelinde incelenen veriler, çoğunlukla kaynak ve sıhhat bilgisi belirtilmeden verilmiş; hadisler dair ilmi kurallara büyük ölçüde riayet edilmemiştir. Aynı şekilde her üç ayla ilgili bazı namazlar ihdas edilmiş ve belirli sayılarda yapılması gereken zikirler, okunması istenen dualar önerilmiştir. *Masiva* platformunun belirli sayılarda veya özel zamanlarda yapmış olduğu bu tarz önerilerin neredeyse tamamı temel hadis kitaplarında yer almamaktadır. Ayrıca platformun paylaştığı bilgiler içinde tutarsızlıklar da mevcuttur. Bir konu içinde ruj sürmek orucu bozar derken başka bir yerde bozmaz denilebilmektedir.

Dinî bilgilerin medya araçlarında paylaşımı denetlenebilir olmaktan uzaktır. Dine ait bir bilgi 15 yıl önce herhangi bir haber sitesinde paylaşılmışsa bu bilgi sonraki süreçte oradan alınarak yayılmış ve doğruluğuna dair bir inceleme konusu yapılmamıştır. Arama motorlarına, ihtiyaç duyulan bilgi yazıldığında trend olan haber platformlarında bahsi geçen sitelerde yer alan bilgiler ön plana çıkmakta ve böylece ihtiyaç duyulan bilgi doğruluğu teyit edilmemiş bir haber sitesinden temin edilebilmektedir. Veya bir cemaate, gruba, derneğe ait dinî içerikler paylaşan sitelerin paylaşımları ön plana çıkmaktadır. Esasında Diyanet İşleri Başkanlığı'nın son yıllarda yapmış olduğu çalışmalar takdire şayan olup özellikle Din İşleri Yüksek Kurulu'nun fetvalarını online hale getirmesi, interaktif iletişimin sosyal medyada yeniden şekillenmesinin önünü açmıştır. *Masiva* platformunun da yer yer Diyanet İşleri Başkanlığı'nın verilerini paylaşarak kendi ürettiği içerikleri Kurul'un fetvaları ile destekleme yoluna gittiği görülmekte olup bu önemli bir husustur.

Bir haber sitesinde kitlelere dinî bilgi ulaştırma çabası gerekli midir? sorusu bir kenara paylaşılan bilginin güvenilir olması hem haber sitesinin hem de dinî bilginin bizzat kendisi açısından zorunludur. Bunun bir neticesi olarak paylaşılan içeriklerde yer alan bilgi, güvenilirlik ve doğruluk açısından risk taşımaktadır. Milyonlarca verinin yer aldığı sosyal medyada paylaşılan dinî bilgilerin doğurduğu sonuçlar, paylaşana manevi sorumluluk yüklerken maddi bir yaptırımın bulunmayışı isteyen istediği bilgiyi istediği şekilde paylaşmasına neden olmaktadır. Bunun önüne geçmenin bir yolu Diyanet İşleri Başkanlığı, İlahiyat, İletişim, Edebiyat ve Güzel Sanatlar Fakülteleri etrafında denetlemeye açık bir kurulun tesisi ile mümkün olabilir. Diyanet İşleri Başkanlığı ile İlahiyat Fakülteleri güvenilir bilgiyi inşa ederken İletişim ve Edebiyat Fakülteleri'nden sosyal medyaya uygun haber metinleri ve içerikler üretimi konusunda istifade edilebilir. Güzel Sanatlar Fakültesi akademisyenleri ve öğrencileri, dinî metinlerin görselleştirilmesinde dinin maksadına ve ruhuna uygun tasarımlar yapabilir. Böylece güvenilir dinî bilgiler, dine uygun görseller eşliğinde özgün bir platforma aktararak kurumlar arasında sağlanacak akreditasyon sayesinde gerek son okuyucuya gerek medya platformlarının ihtiyaçlarını karşılamak üzere sunulabilir.

Kaynakça

- Aclûnî, Ebû'l-Fidâ İsmâîl b. Muhammed b. Abdilhâdî el-Cerrâhî. *Keşfü'l-hafâ ve müzîlu'l-
ilbâs amme'stehera mine'l-ehâdîsi alâ elsineti'n-nâs*. 2 Cilt. Beyrut: Mektebetü'l-
Kudsî, 1. Basım, 1351.
- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî. *el-Müsned*.
nşr. Şuayb el-Arnaût & Âdil Mürşid vd. "1421/2001". Müessesetü'r-Risâle, ts.
- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî. *el-Müsned li'l-
İmâm Ahmed b. Hanbel*. thk. Ahmed Muhammed Şâkir. 20 Cilt. Kahire: Dâru'l-Hadis,
1. Basım, 1995.
- Algül, Ali. "Popüler Kültür ve Popüler Edebiyat". *European Journal of Educational and
Social Sciences* 4/2 (29 Ekim 2019), 142-153.
- Aliyyü'l-Kârî, Ebû'l-Hasen Nûrüddîn Alî b. Sultân Muhammed el-Herevî. *el-Esrârü'l-
merfû'a fi'l-ahbârî'l-mevdû'a*. thk. Muhammed b. Lütfi es-Sabbağ. Beyrut:
Müessesetü'r-Risâle, 1. Basım, 1971.
- Apaydın, H. Yunus. "Klasik Literatürde Fıkıh ve Örtünme". *İslamiyat* 4/2 (2001), 89-98.
- Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî. *es-Sünen*. Riyad: Dâru's-
Selâm, 1. Basım, 1419.
- Eken, Metin. "Medya ve Din Alanına Temel Yaklaşımlar: Medyatikleşme ve Eklemlenme".
Dijital Çağda İletişim, Kültür ve Medya II Yeni Medya Medya, Kültür ve Tüketim. ed.
Mustafa Temel - Ömer Faruk Koçak. 147-161. Konya: Çizgi Kitabevi, 1. Basım, 2021.
- Eken, Metin - Aydın, Hasan. "Enformasyon Toplumunda Dini Bilgi Edinme: İnternet
Ortamındaki Dini Enformasyonun Güvenilirliği ve Kalite Kriterleri Üzerine Bir
İnceleme". *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 11/58 (2018), 894-906.
- Elbânî, Muhammed Nâsıruddîn. *Silsiletü'l-ehâdîsi'd-daîfe ve'l-mevdû'a ve eseruha's-seyyi'
fi'l-ümme*. 14 Cilt. Riyad: Mektebetü'l-Maârif, 1. Basım, 1988.
- Hall, Stuart - Gay, Paul du. *Questions of Cultural Identity*. London, 2021.
<https://doi.org/10.4135/9781446221907>
- Hjarvard, Stig. "The mediatisation of religion: Theorising religion, media and social
change". *Culture and Religion* 12/2 (01 Haziran 2011), 119-135.
<https://doi.org/10.1080/14755610.2011.579719>
- İbn Kayyım, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyûb ez-Zürâî ed-
Dimaşkî el-Hanbelî. *el-Menârü'l-münîf fi's-sahîh ve'd-da'îf*. thk. Abdülfettâh Ebû
Gudde. Halep: Mektebetü'l-Matbûati'l-İslâmî, 1. Basım, 1970.
- Karabacak, Mustafa. *Faziletli Vakitler:Mübarek Günler, Geceler ve Aylar*. Konya: Tebeşir
Yayınları, 1. Basım, 2014.
- Karabacak, Mustafa. "Receb Ayının Faziletine Dair Rivayetlerin Değeri". *Necmettin
Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 32/32 (01 Eylül 2011), 257-276.
- Kızıldağ, Şaban. *Medya Çocukları: Pop Müzikten Popüler Kültüre*. İstanbul: Şehir Yayınları,
1. Basım, 2001.
- Nesâî, Ebû Abdirrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî. *el-Müctebâ mine's-süneni an Rasûlillah*.
Riyad: Dâru's-Selâm, 1. Basım, 1419.

- Sağânî, Ebû'l-Fedâil Radyüddîn (Radî) Hasen b. Muhammed b. Hasen es-. *ed-Dürrü'l-mültekat fî tebyîni'l-galat veylühü el-Mevdû'ât*. thk. Abdullah Kâdı. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1. Basım, 1985.
- Sancaklı, Saffet. "Hadisler Kapsamında 'Mübarek Zaman' Kavramının Analizi". *İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8/1 (15 Ekim 2017), 35-72.
- Taberânî, Ebû'l-Kâsım Müsnidü'd-dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb et-. *el-Mu'cemü'l-evsat*. thk. Târik b. 'İvadullah b. Muhammed - Abdülmühsin b. İbrahim el-Huseynî. 10 Cilt. Kahire: Dârü'l-Haremeyn, 1. Basım, 1995.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî el-Bağdâdî et-. *Câmiu'l-beyân an te'vîli âyi'l-Kur'an*. thk. Abdullah b. Abdülmühsin et-Türkî. 26 Cilt. Hicr: Dârü'l-Hicr, 1. Basım, 2001.
- Tok, Fatih - Müftüoğlu, Merve. "Nur Suresi 31. Ayetin Tesettür Bağlamında İncelenmesi". *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5/9 (30 Aralık 2018), 79-107.
- Ünal, İsmail Hakkı. "Hadislere Göre Kadının Örtünmesi". *İslamiyat* 9/1-4 (2006), 225-237.
- Williams, Peter W. *Popular Religion in America: Symbolic change and the Modernization Process in Historical Perspective*. NJ: Prentice-Hall, 1980.
- Yazıcı, Merve. *Dinin Magazinleştirilmesi: Türk Televizyonlarında Dinin Temsili*. İstanbul: İstanbul Ticaret Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2015.

İnternet Siteleri

- DİB, Diyanet İşleri Başkanlığı. "Din İşleri Yüksek Kurulu Başkanlığı". 13 Eylül 2021. Erişim 13 Eylül 2021. <https://kurul.diyaret.gov.tr/Cevap-Ara/515/dis-fircalamak-orucu-bozar-mi->
- DİB, Diyanet İşleri Başkanlığı. "Din İşleri Yüksek Kurulu Başkanlığı". 14 Eylül 2021. Erişim 14 Eylül 2021. <https://kurul.diyaret.gov.tr/Cevap-Ara/488/makyaj-yapmak-ve-sac-boyamak-orucu-bozar-mi-?enc=QisAbR4bAkZg1HImMxXRn5PJ8DgFEAoa2xtNuyterRk%3d>
- haber7.com. "haber7". Erişim 10 Eylül 2021. <https://www.haber7.com>
- yasemin.com. "Avret mahalli ne demek?" Erişim 11 Eylül 2021. <https://www.yasemin.com/masiva>
- yasemin.com. "Faziletli İftar ve Sahur Duaları". 14 Eylül 2021. Erişim 14 Eylül 2021. <https://www.yasemin.com/masiva>
- yasemin.com. "Ramazan Orucunun Sevabı, Bilerek Oruç Bozmak Günah mı?" 13 Eylül 2021. Erişim 13 Eylül 2021. <https://www.yasemin.com/masiva/>
- yasemin.com. "Ramazanda Yapılacak İbadetler". Erişim 13 Eylül 2021. <https://www.yasemin.com/masiva>
- yasemin.com. "Recep Ayında Yapılacak İstiğfar ve Dualar". 11 Eylül 2021. Erişim 11 Eylül 2021. <https://www.yasemin.com/masiva>
- yasemin.com. "Ruj Sürmek Orucu Bozar mı?" 13 Eylül 2021. Erişim 13 Eylül 2021. <https://www.yasemin.com/masiva>

- yasemin.com. “Sınava girmeden önce okunacak dualar”. Erişim 11 Eylül 2021. <https://www.yasemin.com/masiva>
- yasemin.com. “Şaban Ayının En Faziletli Amelleri Nelerdir?” 12 Eylül 2021. Erişim 12 Eylül 2021. <https://www.yasemin.com/masiva>
- yasemin.com. “Televizyon izlemek günah mı?” Erişim 11 Eylül 2021. <https://www.yasemin.com/masiva>
- yasemin.com. “Terâvîh Namazının Fazileti”. 14 Eylül 2021. Erişim 14 Eylül 2021. <https://www.yasemin.com/masiva>
- yasemin.com. “Üç ayların önemi ve faziletleri nelerdir”. 11 Eylül 2021. Erişim 11 Eylül 2021. <https://www.yasemin.com/masiva>
- yasemin.com. “yasemin”. Erişim 10 Eylül 2021. <https://www.yasemin.com/masiva>

ATEBE

Dinî Araştırmalar Dergisi
Journal for Religious Studies
e-ISSN: 2757-5616

ATEBE Dergisi | Journal of ATEBE

Sayı: 6 (Aralık / December 2021), 121-159.

Muhammed b. Mustafa el-Alâî'ye Nispet Edilen Şerh-i İrâde-i cüz'iyye'nin Aidiyeti Hakkında Bir Değerlendirme

*A Few Notes on the Attribution of the Epistle of Sharh al-irâdah al-
juz'iyah to Muḥammad Ibn Muṣṭafa al-'Alâî*

Mustafa Borsbuğa

Arş. Gör. Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Kelam Anabilim Dalı
Research Assistant, Social Sciences University of Ankara, Faculty of Islamic Sciences,
Department of Kalâm
Ankara, Turkey

mustafa.borsbuga@asbu.edu.tr

orcid.org/0000-0001-8556-0661

<https://ror.org/025y36b60>

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Date Received: 9 Kasım/November 2021

Kabul Tarihi / Date Accepted: 20 Aralık/December 2021

Yayın Tarihi / Date Published: 31 Aralık/December 2021

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Aralık/December

Atıf / Cite as: Borsbuğa, Mustafa. "Muhammed b. Mustafa el-Alâî'ye Nispet Edilen Şerh-i İrâde-i cüz'iyye'nin Aidiyeti Hakkında Bir Değerlendirme". *ATEBE* 6 (Aralık 2021), 121-159. <https://doi.org/10.51575/atebe.1020948>

İntihal / Plagiarism: Bu makale, iTenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir/This article has been scanned by iTenticate. No plagiarism detected.

Etik Beyan/Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur/It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited (**Mustafa Borsbuğa**).

Yayıncı / Published by: Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi / Social Sciences University of Ankara. Bu makale Creative Commons Atıf-GayriTicariTüretilemez 4.0 (CC BY-NC 4.0) Uluslararası Lisansı altında lisanslanmıştır. This article is an open access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 (CC BY-NC 4.0) International License.

Muhammed b. Mustafa el-Alâî'ye Nispet Edilen Şerh-i İrâde-i cüz'iyeye'nin

Aidiyeti Hakkında Bir Değerlendirme

Öz

Çalışma, Muhammed b. Mustafa el-Alâî'ye (ö. 1234/1818) nispet edilen *Şerh-i İrâde-i cüz'iyeye* risâlesinin ona aidiyeti üzerine yoğunlaşacaktır. Muhammed b. Mustafa el-Alâî'nin kendisine ait olduğunu söylediği ve ona nispet edilen *Şerh-i İrâde-i cüz'iyeye* risâlesi aslında Dâvûd-i Karsî'nin (ö. 1169/1756) *Risâle fi'l-iẖtiyârâti'l-cüz'iyeye ve'l-irâdâti'l-kalbiyye* adlı risâlesinin kısmen değiştirilmiş bir versiyonudur. Alâî, Karsî'nin risâlesinden ihtiyaç duymadığı bazı bağlam ve konuları çıkararak ve gerekli gördüğü bazı başlıkları da Ebû Saîd el-Hâdimî'nin (ö. 1176/1762) *el-Berîkatu'l-maḥmûdiyye* eserinden eklemeler yaparak oluşturduğu *Şerh-i İrâde-i cüz'iyeye* risâlesi, içerik açısından dikkate alındığında intihalin en bariz görüldüğü bir eser niteliğindedir. Osmanlı ilim düşüncesi dikkate alındığında irade ve insan fiilleri konusunda büyük bir literatürün ortaya konulduğu ve bu metinlerin konu hakkında belli bir fikrin yerleşmesinde etkisi olduğu bilinmektedir. Belli bir dönemde telif edilen risâlelerin muhteva olarak sonraki risâle ve eserlerin muhtevasını etkilemiş olması ve bu nedenle kısmî tedâhüllerin olması sıkça karşılaşılan bir durumdur. Fakat başkasına ait bir telif üzerinde tikel bir değişiklik yaparak eseri kendisine nispet etmek ilmî olarak kabul edilemez bir durumdur. Araştırmanın konusu olan Alâî'nin risâlesi de ikinci türden bir risâle hüviyetindedir. Risâlenin tamamına yakın bir bölümü Karsî'nin konu hakkındaki risâlesi kısmen değiştirilerek oluşturulmuş ve Dâvûd-i Karsî'ye herhangi bir atıfta bulunulmamıştır. Bu çalışmada amaçlanan ise Alâî'nin kendisine nispet ettiği bu risâlenin aslında Karsî'ye ait olduğunu karşılaştırmalı tablolar üzerinden ortaya koymaktır. Bu bağlamda hem Karsî hem de Alâî'ye ait her iki metin tablolar üzerinden baştan sona kadar karşılaştırılmış; ortak ve farklı noktalar tespit edilerek gösterilmeye çalışılmıştır. Karşılaştırmalar neticesinde risâlenin Karsî'ye aidiyeti kesin şekilde tespit edildiğinden bahsi geçen intihal olgusunun bizzat Alâî tarafından mı, yoksa başka birisi tarafından mı yapıldığı sorusuna dikkat çekilmiştir. Ayrıca Alâî'nin Ebû Saîd el-Hâdimî'den kaynak göstermeden alıntı yaptığı yerler de tespit edilerek metin üzerinde farklı bir renkle gösterilmiştir. Son olarak bütünsel bir bakış imkânı sunması için Alâî'ye ait risâlenin tahkiki de yapılmıştır. Metnin tahkikinde Karsî'nin metninde mevcut olup Alâî'nin metninde olmayan ve anlamı tamamlayan kelimeler ile cümleler köşeli parantez içinde gösterilmiştir. Ayrıca Karsî'nin metninde metin-şerh ayrımı olduğundan Alâî'nin risâlesindeki bu ayrım da tespit edilmiş böylece metin bold ve parantez içinde gösterilirken şerh ise normal yazı stiliyle gösterilmiştir. Çünkü bu metin-şerh ayrımının gösterilmesi, metnin anlaşılması ve bütünlüğü açısından elzem bir durum arz etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kelâm, İrade-i Cüz'iyeye, Ef'âl-i 'ibâd, Aidiyet, İntihal, Muhammed b. Mustafa el-Alâî, Dâvûd-i Karsî.

A Few Notes on the Attribution of the Epistle of Sharḥ al-irâdah al-juz'iyah to Muḥammad Ibn Muṣṭafa al-'Alâî

Abstract

The current study will focus on the epistle of Sharḥ al-irâdah al-juz'iyah which Muḥammad Ibn Muṣṭafa al-'Alâî claims to have authored and which is attributed to him by successive generations but in reality is a modified version of Dâvûd al-Qarṣî's (d. 1169/1756) *Risâlâh fi'l-ikhtiyârât al-juz'iyah wa'l-irâdât al-qalbiyyah*. A close examination of the content of Sharḥ al-irâdah al-juz'iyah epistle, which 'Alâî reconstructed by removing some contexts and topics that he did not need from Qarṣî's *Risâlâh*, and taking some parts he deemed fitting from Abu Sa'îd al-Khâdimî's *al-Barîka al-maḥmûdiyyah fî sharḥ al-Ṭarîqah el-Muḥammadiyyah*, reveals the fact that it is a work in which plagiarism is most obvious. Considering the Ottoman intellectual tradition, it is known that a vast textual literature in the form of several epistles on human will and actions has been produced and these epistles have effected the introduction of certain ideas about the subject. We know for a fact that there may occur interchanges and overlapping between various intellectual activities, but copying an original work in kernel with minor and insignificant modifications and reclaiming it for oneself is intellectually unethical and unacceptable. We, thus, intend to demonstrate that the epistle of 'Alâî was created by partially changing Qarṣî's treatise on the subject and no reference was made to latter. In order to do achieve our goal, we comparatively studied both texts from beginning to end through tables, determined and showed the commonalities and different points. As a result of this comparison, we also strove to determine whether this plagiarism phenomenon was made by 'Alâî himself or by someone else. Furthermore, the instances

that 'Alâî copied from Abu Sa'îd al-Khâdimî without citing the source were also determined and shown in a different color on the text. Finally, the treatise of 'Alâî was also reviewed in order to provide a holistic view. In the analysis of the text, words and sentences that are present in Qarsî's text but not in 'Alâî's text and that complete the meaning are shown in square brackets.

Keywords: Kalâm, Free Will (al-irâdah al-juz'iyah), Af'âl al-'ibâd, Belonging, Plagiarism, Muḥammad b. Muṣṭafâ al-'Alâî, Dâwûd al-Qarṣî.

Giriş

Müslüman düşünce tarihi boyunca insan fiilleri başlığı altında muhtelif nitelik ve içerikte bir literatürün geliştiği ve bunların büyük bir kısmının henüz el yazması halinde olduğu bilinmektedir. Osmanlı ilim çevrelerinde insan fiillerine yönelik bu ilginin artarak devam ettiği ve bu birikime büyük katkı sağladığı aşikardır. Ancak bu risâlelerin envanter tespiti, tasnifi; bunların birbiriyle ilişkisi ve temel kaynaklarının neler olduğu ve hangi gayeye binaen ele alındıkları sorusu henüz cevaplanmış değildir.

İlk olarak kazâ ve kader tartışmaları üzerinden başlayan yazım süreci, *ef'âl-i 'ibâd*, *ḥalk-ı a'mâl*, *kesb*, *mukaddimât-ı erba'a*, *irâde-i cüz'iyye* ve bunlar üzerine yazılan şerh, hâşiye, ta'lîkât, zeyil ve tercümelemlerle çok katmanlı bir metin literatürüne dönüşmüştür. Ayrıca konu, telif edilen hacimli eserlerde de *hüsün-kubuh* ve insan fiilleri gibi belli başlıklar altında ele alınmıştır. Konunun bir yanı sıra insan, diğer yanı sıra yaratıcıyla alakalı olması, meselenin derinlik ve önem kazanmasında etkin bir rol oynamıştır. Zira bir taraftan insanın irâde ve fiil özgürlüğü ve dolayısıyla ahlâkî sorumluluğunun temellendirilmesi, diğer taraftan birçok âyette belirtilen ve Allah'ın her şeyin yaratıcısı olduğu ilkesine bir halel getirmeme kaygısının konuyla ilgilenen kimseleri farklı çözüm arayışlarına sevk ettiği görülmektedir.¹

Müslüman düşünce tarihin erken dönemlerinden itibaren başlayan kazâ-kader ve insan fiilleri tartışmaları her ne kadar farklı nedenlerden dolayı gündeme gelmiş olsa da tarafların muhtelif çözümler ortaya koydukları bilinmektedir.² Çalışmaya konu olan Alâî'nin bu risâlesi de aslında bu soruna yönelik bir çözüm teşebbüsünün sonucudur. Fakat burada Alâî'nin telif ettiği *Şerh-i İrâde-i cüz'iyye* risâlesi, konu hakkında kendisinden önce ve sonra yazılan risâlelerden yöntem olarak kısmen bir farklılık teşkil etmektedir. Bu fark, başka bir müellife ait risâlenin büyük ölçüde alımlanması ve kendisinden alımlanan müellife ima yoluyla da olsa herhangi atif ve işarette bulunulmamasıdır. Bilginin birikerek artan (kümülatif) niteliği olmasına dayanarak belli metin ve eserler arasında çeşitli düzeylerde veya derecelerde geçişkenliklerin olması makul görülürken bu metnin bir bütün olarak başka bir yazar tarafından sahiplenmesi durumu ise

¹ Hatice K. Arpağuş, "Mâtürîdilik ve İrâde-i Cüz'iyye Meselesi", *IV. Uluslararası Şeyh Şa'bân-ı Velî Sempozyumu -Hanefîlik-Mâtürîdîlik*, ed. Cengiz Çuhadar-Mustafa Aykaç-Yusuf Koçak (Kastamonu: Kastamonu Üniversitesi Matbaası, 2017), 1/41-48; Mustafa Borsbuğa - Coşkun Borsbuğa, "İrâde-i Cüz'iyye ve İnsan Fiilleri Hakkında Bir Risâle ve Hâşiyesi: Mûsâ b. Abdullah el-Pehlevânî et-Tokâdî'nin 'el-İhtimâlâtü'l-vâki'a fi ef'âl-i-'ibâd' Adlı Risâlesi ve Ali b. Muhammed b. Hasan er-Rizevî'nin 'Hâşiye 'alâ Risâleti'l-İhtimâlâtü'l-vâki'a fi ef'âl-i-'ibâd' Adlı Hâşiyesi", *ATEBE* 4 (Aralık 2020), 57-59; Hayrettin Nebi Güdekli, "Müteahhirîn Dönemi Mâtürîdî Kelâmında İrâdenin Ontolojisi Sorunu: Saçaklızâde'nin Risâletü'l-irâdeti'l-cüz'iyye'sinin Tahlil, Tahkik ve Tercümesi", *İslâm Araştırmaları Dergisi* 41 (2019), 87-89.

² Rıdvan Özdiç, "Osmanlı İrade, Kaza ve Kader Risaleleri", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* XIV/27 (ts.), 185-202; Hilmi Kemal Altun, *Osmanlı Müelliflerince Yazılan Kazâ-Kader Risâleleri ve Taşkoprîzâde'nin "Risâle fi'l-kazâ ve'l-kader" Adlı Eseri* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2010), 12-36; Özcan Taşçı, *İlk Kelâm Risâlelerine Göre Kader ve İnsanın Sorumluluğu* (İstanbul: İz Yayıncılık, 2009), 17-37.

kabullenebilir olmaktan uzaktır.³ Buradan hareketle çalışma, Alâî'ye nispet edilen *Şerh-i İrâde-i cüz'iyeye* risâlesinin muhtevastaki intihal olgusunun nereden kaynaklandığını inceleyecektir. Bu sebeple konunun anlaşılması için ilk aşamada Karsî'nin risâlesinin içeriği tanıtılacak, ikinci aşamada ise Alâî'nin risâlesi üzerinde durulacaktır.

1. Alâî ve Karsî'ye Ait Risâlelerin İçerikleri

1.1. Dâvûd-i Karsî'nin *Risâle fi'l-ihtiyârâtî'l-cüz'iyeye ve'l-irâdâtî'l-ğalbiyye* Adlı Risâlesi

Bu bölümde özet şekilde Dâvûd-i Karsî'nin *Risâle fi'l-ihtiyârâtî'l-cüz'iyeye ve'l-irâdâtî'l-ğalbiyye* adlı risâlesinin içeriği incelenecektir. Karsî'nin bu risâlesinin genel olarak bilinmesi, çalışmamıza konu olan Alâî'nin *Şerh-i İrâde-i cüz'iyeye* risâlesinin anlaşılması ve konumlandırması açısından kolaylık sağlayacaktır.

Karsî'nin *Risâle fi'l-ihtiyârâtî'l-cüz'iyeye ve'l-irâdâtî'l-ğalbiyye* adlı eseri, *memzûç şerh*⁴ yöntemiyle yazılmış bir risâledir. Şöyle ki Karsî ilk olarak risâlenin muhtasar metnini yazmış sonrasında bu metni memzûç yöntemle şerh etmiştir. Karsî'ye ait risâlenin bütün nüshaları memzûç şerh şeklinde bulunmaktadır.⁵ Ancak bu risâleye ait metin kısmının başka müellifler tarafından şerh edildiği⁶ ve bazen de sadece risâlenin meşhûr mezhepler bölümünün istinsâh edildiği görülmektedir.⁷ Ayrıca Karsî'nin bu risâlesi üzerine Osman el-Hamdî es-Sillevî (ö. 1260/1844) tarafından yazılmış bir hâşiye de bulunmaktadır.⁸

Karsî, risâlenin dibâcesinde risâleyi telif nedenini, meselenin zorluğu; konuya hazırlık kabilinden bazı ontolojik ve epistemolojik konulara kısaca değindikten sonra kendisinin meseleyi izah etmek istediğini izah ifade eder. Bunun akabinde fiilin tanımı ve ihtiyârî fiille neyin kastedildiği üzerinde durur.⁹ Karsî, mukaddime kısmından sonra insan fiilleri konusunda üç tane meşhûr olmayan; dört tane de meşhûr olmak üzere yedi görüşün bulunduğunu ifade eder. Karsî, meşhûr olmayan görüşler içinde hükemâ, Ebû

³ Mehmet Kalaycı, "Bir Hakkın Teslimi: Ebû Azbe'nin er-Ravzatü'l-Behiyye'sine Yansıyan İntihal Olgusu", *İslâm Araştırmaları Dergisi* 29 (2013), 1-34.

⁴ Klasik şerhler üslup açısından genellikle iki şekilde kaleme alınmıştır. Bir kısmında, müellif "kavlühû" kelimesiyle şerhettiği metne işaret eder. Bir kısmında ise metnin şerhin ibareleri karışık olup metin mîm, şerh de şîn harfiyle gösterilir veya metnin üstüne bir çizgi çekilir. Buna memzûç şerh denilmektedir. Mehmet Efendioğlu, "Şerh 2010 yılında İstanbul'da basılan 38. cildinde," *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 38/560.

⁵ Karsî'nin risâlesine ait nüshaların detaylı bilgisi ile risâlenin tahkik, tercüme ve incelemesi için bk. Mustafa Borsbuğa, "İrâde Özgürlüğünün Metafizik Temeli: Dâvûd-i Karsî'nin Risâle fi'l-ihtiyârâtî'l-Cüz'iyeye ve'l-irâdâtî'l-ğalbiyye Adlı Risâlesinin Tahlil, Tahkik ve Tercümesi", *Kader* 19/1 (Haziran 2021), 233-321.

⁶ İsmâil el-Hamdî, *Risâle fi irâdeti'l-cüz'iyeye* (İstanbul: İBB Atatürk Kitaplığı, Yazma Eserler, 942/20), 107b-108b. Söz konusu bu eserin tahkik ve tercümesi tarafımızdan yapılmış olup inceleme yazısıyla birlikte yayımlanacaktır.

⁷ Dâvûd-i Karsî, *Risâle fi irâdeti'l-cüz'iyeye* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, İbrahim Efendi, 199), 48a. Kataloğa "müellifi yok (meçhûl)" şeklinde kaydedilen bu nüsha, Karsî'nin cüzî irade risâlesinin ana metninin fiiller konusundaki meşhûr görüşler kısmıdır. Fakat bu nüshanın devamı kaybolmuş yalnızca Cebriyye ve Kaderiyye kısmı günümüze ulaşmıştır.

⁸ Osman el-Hamdî es-Sillevî, *Hâşiye 'alâ risâle-i irâde-i cüz'iyeye li-Dâvûd el-Karsî* (İstanbul: İbrâhim Efendi Matbaası, 1312/1894). Bu eser Osman el-Hamdî es-Sillevî'nin Karsî'ye yazdığı hal tercemesiyle birlikte yayımlanmış ve mecmûada 11-34 sayfaları arındadır.

⁹ Dâvûd b. Muhammed Karsî, *Risâle fi'l-ihtiyârâtî'l-cüz'iyeye ve'l-irâdâtî'l-ğalbiyye* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Mehmet Asım Bey, 720), 14b.

İshâk el-İsferâyînî (ö. 418/1027) ve Kâdî Ebû Bekir el-Bâkılânî'nin (ö. 403/1013) görüşlerini inceler.¹⁰

Karsî fiiller hususunda meşhur olmayan üç yaklaşımın görüşlerini yorumlayarak bunları meşhur görüşlere dahil edilebileceğini söyler. Nitekim Karsî, filozofların tahkikî görüşünün Kaderiyye'ye, bunların yaygın görüşünün de Cebriyye'ye¹¹ ve ayrıca İsferâyînî'ye ait görüşün Mâtürîdîliğe;¹² Bâkılânî'ye ait görüşün ise Eş'arîliğe dahil edilebileceği söyler.¹³ Karsî'nin bu tavrını aslında söz konusu bu görüşleri ortak noktaları üzerinden birbirine yakınlaştırma teşebbüsü olarak okumak mümkündür.

Karsî, meşhur olmayan görüşleri izah etikten sonra meşhur görüşleri açıklamaya devam eder. Burada ilk olarak Cebriyye, Kaderiyye -ki Karsî bunu Mu'tezile olarak da ifade eder-, Eş'ariyye ve Mâtürîdîyye görüşlerinin temel yaklaşımını özet şekilde ifade ettikten sonra söz konusu görüşleri detaylandırır.¹⁴ Burada ifade edilecek önemli bir husus ise bu risâlenin muhtevası dikkate alındığında Karsî'nin bu risâlede fiiller konusundaki görüşleri inceleme ve tartışması, nicelik olarak, risâlenin yaklaşık dörtte üçüne denk gelmesidir. Bu nicelik göz önüne alındığında aslında bir Mâtürîdî olan Karsî'nin, bu görüş ve yaklaşımlarla yüzleşme ve hesaplaşma üzerinden Mâtürîdî düşüncenin bu konudaki doğruluk ve haklılığını ortaya koymaya çalıştığı söylenebilir. Nitekim onun birçok bağlamda Mâtürîdî düşüncenin bu konudaki tavrının daha tutarlı ve gerekçeli olduğunu ifade etmesi¹⁵ bunu doğrulayacak niteliktedir.

Karsî, meşhur görüşlerin detaylandırma aşamasında Cebriyye, Kaderiyye ve Eş'ariyye yaklaşımlarının insan fiilleri hakkındaki temel görüşlerini; bunların aklî ve naklî delillerini serimler.¹⁶ Karsî, Cebriyye'nin bazı naslardan hareketle insan irade ve fiillerinin de diğer şeyler gibi Allah tarafından yaratıldığını; bu nedenle insanın ahlâkî ve teklîfi sorumluluğunu, nübüvvetin gerekliliği, yapılan eylemlerin övgü ve yergiye konu edilmesini temellendiremediğini ve ayrıca naslarla çelişmesi nedeniyle ifrâta düştüğünü söyler.¹⁷ Benzer şekilde ona göre Mu'tezile lügat kâideleri, vâkıa ile nasları doğru anlamamış ve bu konuda yanlış neticelere ulaşmıştır. Karsî'ye göre Mu'tezile fiilde kudreti müessir kılmakla varlıkta Allah'tan başka müessir ve yaratıcının bulunmadığı şeklindeki ilkeyi ihlal etmiştir;¹⁸ bu nedenle tefrite düşmüştür. Ona göre Mu'tezile'nin "İnsan kendi fiillerini yaratır" ile kastettiği aslında fiilin kök (masdarî) anlamıdır; yoksa fiilin kök anlamından (el-hâsıl bi'l-masdar) meydana gelen anlam değildir. Çünkü fiilin kök anlamı, itibarî bir şey olup objektif dış gerçeklikte bulunmaz, fakat masdardan hâsıl olan anlam

¹⁰ Karsî, *Risâle fi'l-ihtiyârâti'l-cüz'iyeye* (Mehmet Asım Bey, 720), 15a.

¹¹ Karsî, *Risâle fi'l-ihtiyârâti'l-cüz'iyeye* (Mehmet Asım Bey, 720), 15b.

¹² Karsî, *Risâle fi'l-ihtiyârâti'l-cüz'iyeye* (Mehmet Asım Bey, 720), 15b-16a.

¹³ Karsî, *Risâle fi'l-ihtiyârâti'l-cüz'iyeye* (Mehmet Asım Bey, 720), 16a.

¹⁴ Karsî, *Risâle fi'l-ihtiyârâti'l-cüz'iyeye* (Mehmet Asım Bey, 720), 16a-16b.

¹⁵ Karsî, *Risâle fi'l-ihtiyârâti'l-cüz'iyeye* (Mehmet Asım Bey, 720), 22a, 23a.

¹⁶ Benzer yöntemler için bk. Muhammed b. Mustafa Akkirmânî, *Risâle-i irâde-i cüz'iyeye* (İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı, Yazma Eserler, 939); Ahmed Âsım Efendi, *Risâle-i irâde-i cüz'iyeye* (İstanbul: Darü't-Tıbbâ'ati'l-Ma'mûre, 1285/1868); Muhammed b. Abdulhâdî es-Sindî, *el-İfâdatu'l-medeniyye fi'l-irâdeti'l-cüz'iyeye*, thk. Ali b. Abduh Ali el-Elmâ'î (Riyâd: Mektebetu'r-Rüşd, 1428/2007); Ziyâuddin Hâlid el-Bağdâdî, *Risâle fi tahkiki'l-irâdeti'l-cüz'iyeye* (Ankara: Ankara İlahiyat Fakültesi Kütüphanesi, Yazmalar Koleksiyonu, 1832).

¹⁷ Karsî, *Risâle fi'l-ihtiyârâti'l-cüz'iyeye* (Mehmet Asım Bey, 720), 16a-17b.

¹⁸ Celâluddin Devvânî, "Risâle fi halkî'l-a'mâl", *er-Resâ'ilu'l-Muhtâra*, thk. Seyyid Ahmed Toyserkânî (İsfahân: Kütüphanê-i Umûmî-yi İmâm Emîrû'l-Mü'minîn 'Alî, 1405/1984), 73; Meymûn b. Muhammed Ebu'l-Muîn en-Nesefî, *Tebsîratu'l-edille fi uşûli'd-dîn*, thk. Muhammed el-Enûr Hâmid İsâ (Kâhire: el-Mektebetu'l-Ezheriyye li't-Turâs, 1432/2011), 2/343.

dışta mevcut olup yaratmaya konu olur. Karsî'nin Sadruşşerî'a es-Sânî'den (ö. 747/1346) hareketle ortaya koyduğu bu yorumu,¹⁹ Mu'tezile'ye bu konuda yöneltilen eleştirileri bertaraf eder niteliktedir. Nitekim bu yorum, Sa'duddin et-Teftâzânî (ö. 792/1390) tarafından da *Şerhu'l-'akâ'id*'de dile getirilmiştir.²⁰ Karsî meşhur yaklaşımlardan Eş'arîliğin ise kesbi lafzî bir anlama indirilmesi; fiilleri kudret ile iradeye eş zamanlı kılarak "*Muhtâr suretinde fiillerini yapmaya mecbur insan*" şeklindeki bir yaklaşımla irade ve kudreti kabul etmesinin, katıksız cebirden kaçınmak dışında bir fayda sağlamadığını ifade eder.²¹ Sadruşşerî'a ve Birgivi'ye (ö. 981/1573) atıfta bulunan Karsî, Cebriyye'ye yönelik eleştirilerin Eş'arîliğe de dönük olduğunu ve gerçekte Eş'arîliğin ortaya koyduğu şeyle Cebriyye'nin ortaya koyduğu şeyin aynı olduğunu söyleyerek insan fiilleri hakkındaki meşhur görüşleri bitirir.²²

Karsî, risâlesinin son aşamasında Mâtürîdîliğin insan fiilleri hakkındaki görüşlerini incelemeye devam eder. Karsî, fiilin dış gerçeklikte meydana gelmesinin beş temel ilkeye dayandığını ve bunların iki meşîet, iki kudret ve bir tekvîn olduğunu söyler. Ona göre söz konusu beş ilkedен tekvîn sıfatı, fiillerde müessir ve fiilleri var kılan (mûcîd) iken; diğer dört ilke ise fiillerin varlığa çıkışında (li-hurûci'l-'ef'âl 'ile'l-vücûd) yakın sebep konumundadır.²³ Şunu da ifade etmek gerekir ki fiilin, iki meşîet, iki kudret ve bir tekvîn olmak üzere beş şeyin toplamıyla meydana geldiği fikri, Karsî'den önce Esîrîzâde Mehmed Efendi (ö. 1092/1681) tarafından *Risâletü'l-hâkimîyye fi'l-irâdeti'l-cüz'îyye* adlı eserinde savunulduğu görülmektedir. Nitekim Esîrîzâde şöyle demektedir:

Bir fiile hâriçde îka'a yâhut îka'dan istinkâfa yâni o fiili işlemeye yahut işlemekten çekinmeye ve bir emri redde yahut kabûle ve bir hususta harekete yahut sükûna ve bir kelâmî tekellüme yahut sükûta ve bir nesneyi îtâya yâhut men'a ve bir nef'i celbe ve bir zararı def'a ve bir hayrı cerre ve bir şerri selbe ve bir şeyi azle ve bir şeyi nasba velhâsıl mecmû' şeyde nefye yahut isbâta, yâni iki taraftan birinde abd ef'âli ihtiyârîyesinin hâriçte husûlüne zafer-i eşyâ-ı hamse-i âtiyenin ictimâ'ı husûliyle müyesser olur.²⁴

Karsî fiilin husulünde etken olan bu beş şeyi detaylandırarak ele alır ve bunlara ilişkin tartışma noktalarına dikkat çekerek meseleyi anlaşılır bir çerçeveye yerleştirmeye çalışır. Karsî, Mâtürîdîlerin fiillere yönelik genel bakışına yönelik bu temhidi ortaya koyduktan sonra varlık ile yokluk arasında vasıta olan *hâl* kavramı, varlık, yokluk ve *nefsu'l-emr* kavramları ele alır. Karsî, irade ve fiil konusunda yaratmaya konu olmayan alanların veya unsurların varlığını tespit etmeye çalışır. O, bir müteahhirûn Mâtürîdî kelâmcısı olan Sadruşşerî'a'nın ortaya koyup geliştirdiği fiil teorisinden hareket ederek fiilin anlamları ve bu anlamların varlık modu veya varlık tarzını belirlemeye çalışır. Sadruşşerî'a gibi Karsî de fiilin, kök anlam ve kök anlamdan hâsıl olan anlam olmak üzere iki anlamının olduğunu tespit eder. Karsî bu masdarî anlamın mevcût ile ma'dûm vasıta olduğunu yani âdet gereği fiili gerekli kıldığını söyler. Böylece Allah'ın kudreti, masdardan hâsıl olan eser anlamındaki fiilde müessir iken; kulun kudreti ise masdarî anlamdaki fiilde yani masdarla hâsıl olan anlamındaki fiilin Allah tarafından yaratılması için sebeptir/nedendir.²⁵ Karsî, muhakkik kelâmcılar dediği İmâmu'l-Harameyn, Kâdî Ebû

¹⁹ Karsî, *Risâle fi'l-ihtiyârâti'l-cüz'îyye* (Mehmet Asım Bey, 720), 17a.

²⁰ Sa'düddîn Teftâzânî, *Şerhu'l-'akâ'id*, thk. Ahmed Hicâzî es-Sekkâ (Kâhire: Mektebetu'l-Külliyâtî'l-Ezheriyye, 1308/1987), 55.

²¹ Karsî, *Risâle fi'l-ihtiyârâti'l-cüz'îyye* (Mehmet Asım Bey, 720), 19b.

²² Karsî, *Risâle fi'l-ihtiyârâti'l-cüz'îyye* (Mehmet Asım Bey, 720), 19b.

²³ Karsî, *Risâle fi'l-ihtiyârâti'l-cüz'îyye* (Mehmet Asım Bey, 720), 20a-20b.

²⁴ Abdülbâkî b. Muhammed b. Abdülhalîm el-Bursevî Esîrîzâde, *Risâletü'l-hâkimîyye fi'l-irâdeti'l-cüz'îyye* (İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı, Yazma Eserler, 607), 40a-41b.

²⁵ Karsî, *Risâle fi'l-ihtiyârâti'l-cüz'îyye* (Mehmet Asım Bey, 720), 16a, 17b.

Bekir ve Sadruşşerî'a gibi kelâmcıların hâl kavramını kabul ettiklerine dayanarak fiilde hâl kavramının masdarî anlamın temellendirilmesinde etkin şekilde kullanır. İşte burada îkâ' kavramının tarzı ve modu belirlenerek bunların hariçte yani objektif dış gerçeklikte var olmadığı ve dolayısıyla yaratmaya konu olmadığı tespit edilmiş olmaktadır. Bu ise bir taraftan naslarda belirtilmiş olan ve Allah'ın her şeyin yaratıcısı olduğu ilkesini muhafaza ederken diğer taraftan ise insanın irade ve fiil özgürlüğünün temelini sağlayarak bu ilkeye herhangi bir hâlel getirilmemiş olmaktadır.

Karsî bizde *tabeyyet* şeklinde tahakkuk eden meşîetin, hâl kabilinden olması nedeniyle yaratılmadığını ifade eder.²⁶ Karsî'ye göre İrade, kast ve cüzî ihtiyâr anlamlarında olan *meşîet*, "cüz'î fiilin varlığa getirilmesi (îkâ') yahut cüz'î fiilin varlığa getirilmemesi (keff) hususunda hâdis kudretin harekete geçirilmesi istikâmetinde bizde var olan *kalbin yönelmesi ve güçlü meylidir*."²⁷ Bu, kalbin bir fiili ve dolayısıyla bir araz niteliğindedir. Ancak Karsî, Sadruşşerî'a'dan hareketle fiilin biri masdarî, diğeri masdarla hâsıl olan anlam olmak üzere iki anlamı olduğu söyler. Masdarla hâsıl olan anlam, hareket fiilini dikkate aldığımızda fâilin/muharrikin içinde bulunduğu durumdur (hâlet). Masdarî anlam ise fâilin yani hareket edenin içinde bulunduğu durumun varlığa getirilmesi yani îkâ'dır. Karsî, fâilin içinde bulunduğu durumun objektif dış gerçeklikte mevcut olduğunu, ancak bu durumun varlığa getirilmesi demek olan *îkâ'*nın ise dış gerçeklikte mevcut olmadığını aksine bunun sadece nefsu'l-emrde mevcut olduğunu söyler. Çünkü bu, îkâ' kâbilinden olduğundan aklın itibar ettiği bir şeydir. Dolayısıyla Karsî'ye göre fâilin yapmış olduğu fiilin fâilde neden olduğu tesir ve durum dışta mevcut olurken bu tesir ve durumun nedeni/sebebi olan îkâ' ise hariçte var değildir; bundan dolayı îkâ', "şey" değildir ve îkâ' şey olmadığı için "me vcut" da değildir ve dolayısıyla mevcut olmayan ise yaratmaya (halk) konu değildir.²⁸ Karsî, Sadruşşerî'a'nın fiil teorisini alımlayarak ifade etmiş olduğu bu söylem göre bir fiil tek boyuttan değil, aksine iki boyuttan teşekkül etmektedir. Buna göre fâilin işlediği fiilin, fâile tesiri veya fâile verdiği hâl dış gerçeklikte mevcutken bu hâlin varlığa getirilmesi ise dışta gerçeklikte mevcut değildir. Karsî'ye göre insanın fiillerinin temelinde hâl kabilinden olması sebebiyle mevcûd ve madûm şeklinde nitelenmeyen *îkâ'* söz konusudur. Bu *îkâ'* yaratmaya konu olmadığı veya yaratılmış olmadığından insanın fiilleri son kertede Allah'a uzanmamış ve bu nedenle yaratılmış olmamaktadır. Aslında Karsî'ye göre insanın gerçek fâil oluşunun ve dolayısıyla sorumluluğunun kaynağı söz konusu bu îkâ'dır.²⁹ Ayrıca Karsî'ye göre kudretimizin bu îkâ'ya yahut bu îkâ'dan keffe müteallık olması ve îkâ'yı gerektirmesi insanın kendi fiillerinin yaratıcısı olmasını zorunlu kılmaz.³⁰ Sonuç olarak Karsî'nin, Sadruşşerî'a'nın ortaya koyduğu fiil teorisi üzerinden söz konusu yaklaşımlarla hesaplaşma içine girerek Mâtürîdî görüşü sağlamlaştırılmaya ve anlaşılır kılmaya çalıştığı ifade edilebilir.

1.2. Alâî'nin Nispet Edilen Şerh-i İrâde-i cüz'iyeye Risâlesi

Çalışmanın ikinci kısmında Alâî'nin kendisine nispet ettiği *Şerh-i İrâde-i cüz'iyeye* risâlesinde yapılan eklemeler ve çıkarmalar tespit edilerek bunlara işaret edilecektir. Ayrıca Alâî'nin yapmış olduğu eklemelerin kaynakları da tespit edilerek ortaya

²⁶ Karsî, *Risâle fi'l-ihtiyârâti'l-cüz'iyeye* (Mehmet Asım Bey, 720), 20b.

²⁷ Karsî, *Risâle fi'l-ihtiyârâti'l-cüz'iyeye* (Mehmet Asım Bey, 720), 20b.

²⁸ Karsî, *Risâle fi'l-ihtiyârâti'l-cüz'iyeye* (Mehmet Asım Bey, 720), 20b-21b Ayrıca konuya ilişkin bir değerlendirme için bk. Hayrettin Nebi Güdekli, "Müteahhirin Dönemi Mâtürîdî Kelâmında İrâdenin Ontolojisi Sorunu: Saçaklızâde'nin Risâletü'l-irâdeti'l-cüz'iyeye'sinin Tahlil, Tahkik ve Tercümesi", *İslâm Araştırmaları Dergisi* 41 (2019), 91-92.

²⁹ Karsî, *Risâle fi'l-ihtiyârâti'l-cüz'iyeye* (Mehmet Asım Bey, 720), 21b.

³⁰ Karsî, *Risâle fi'l-ihtiyârâti'l-cüz'iyeye* (Mehmet Asım Bey, 720), 22a.

konulacaktır. Alâî'ye nispet edilen *Şerh-i İrâde-i cüz'iyye* risâlesinin özgün bir eser olmayıp aslında Dâvûd-i Karsî'nin *Risâle fi'l-ihtiyârâtî'l-cüz'iyye ve'l-irâdâtî'l-kalbiyye* adlı risâlesinin kısmen değiştirilmiş bir versiyonu olduğu görülmektedir. Her iki metindeki benzerlikler, karşılaştırılmalı tablolar üzerinden dikkate alındığında Alâî'nin Karsî'ye ait metni büyük orada kopyaladığı görülmektedir. Buradan hareketle Alâî'nin bu risâlede Karsî'nin risâlesinde ihtiyaç duymayıp çıkardığı ve yapmış olduğu eklemeler üzerinde durulacaktır.

Alâî'nin Karsî'ye ait irade risâlesinden bazı bilgi, varlık ve usûl meselelerini içeren mukaddime/önsöz kısmını çıkarıp bunun yerine bir fiil olarak irade konusunu eklediği görülmektedir. Alâî, iradenin, biri *ismî/adsal*, diğeri *masdarî* olmak üzere iki anlamının olduğunu fakat ilk anlamın burada inceleme konusu olmadığından yalnızca *masdarî* anlam üzerinde duracağını ifade eder. Ona göre (i) *ismî* irade, mümkün bir şeyin varlığa getirilmesi veya getirilmemesi şeklinde iki tarafından birini gerçekleştirmeye yönelik olan belirleyici *hakikî bir sıfattır*. Bu yönüyle *ismî* irade Allah'ın iradesini de kapsamaktadır. Ancak *ismî* irade insanda hâdis iken Allah'ta kadîmdir. (ii) Alâî'ye göre *masdarî* irade ise itibarî bir sıfat olup, cüz'î bir fiilin meydana getirilmesi (îkâ') yahut cüz'î fiilin meydana getirilmemesi (keff 'ani'l-îkâ') hususunda hâdis kudretin yönlendirilmesi istikâmetinde bizde var olan *kalbin yönelmesi* ve *güçlü meylidir* ki bu ise ona göre *cüz'î ihtiyârî*dir. Alâî'ye göre Allah'ın *masdarî* anlamdaki iradesi ise cüz'î fiili yaratmaya veya yaratmamaya kadîm kudreti yönlendirmeye manevî olarak yüce zâtının teveccüh etmesidir.³¹

Alâî iradenin *masdarî* anlamı detaylandırarak bunu anlaşılır kılmaya çalışır. Buna göre *masdarî* anlam, bizde ve Zorunlu Varlık'ta varlık ile yokluk arasında bir vasıta. Ayrıca bu *masdarî* anlam, varlığın kısımlarından olmadığından dolayı hâdis veya kadîm olarak nitelenmez. Eğer bu *masdarî* anlam Eş'arîlerin ifade ettiği gibi bizde mevcut olmuş olsaydı bunun yaratıcısının Allah olması gerekirdi ve bu ise *cebr-i mütevassıtı* gerekli kılmaktadır. Yine bu *masdarî* anlam, Kaderiyye'nin iddia ettiği gibi insan veya Allah tarafından yaratılmış olsaydı bu durumda kader yani *tefvîz* zorunluluğu açığa çıkardı.³²

Alâî'nin yapmış olduğu eklemelerden bir diğeri ise Eş'arî görüşünü işlediği üçüncü bölümde bulunmaktadır. Karsî, Eş'ariyye görüşünü bitirirken Sadruşşerî'a ve Birgivi'den hareketle Eş'arî yaklaşımın kudreti kabul etmeleriyle birlikte kudrete ait tesiri reddetmelerinin esasında bir anlam ifade etmediğini, dahası bunun Cebriyye ile aynı yola çıktığını ifade eder. Alâî ise Karsî'nin bu eleştirisini, isim vermeden Ebû Saîd el-Hâdimî'nin *el-Berîkatu'l-mahmûdiyye* adlı eserinden yaptığı nakillerle teyit ederek tafsilatlı şekilde izah eder.³³

Alâî aynı şekilde üçüncü makâle başlığı altında selef âlimlerine nispet edilen "*Ne cebr ne de tefvîz vardır sadece bu iki şey arasında bir durum vardır.*" şeklindeki söylemi açıklamaya çalışır. Ona göre cebir yoktur çünkü insan kendi fiilini seçer ve Allah da âdeti gereği kulun bu seçiminin akabinde kulun fiilini yaratır. Ayrıca *tefvîz* de söz konusu değildir çünkü ihtiyârın yani tercihin kaynağı olan neden (dâ'î) Allah tarafından insanın

³¹ Muhammed b. Mustafa el-Alâî, *Şerh-i İrâde-i cüz'iyye* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Atıf Efendi, 2844), 46b.

³² el-Alâî, *Şerh-i İrâde-i cüz'iyye* (Atıf Efendi, 2844), 46b.

³³ el-Alâî, *Şerh-i İrâde-i cüz'iyye* (Atıf Efendi, 2844), 49a.

kalbinde yaratılır. Zira kalbin dâ'îleri Allah'ın meşîetine tâbidirler ve kulun bunda bir dahli söz konusu değildir.³⁴

Alâî'nin yapmış olduğu eklemeler dikkate alındığında en çok yaptığı eklemeleri Mâtürîdîlerin bu konudaki görüşlerine ait başlık altında yaptığı görülmektedir. Alâî, Karsî'nin Mâtürîdîliği bu konudaki görüşüne hasrettiği bölümü; “Dördüncü makâle”, “Mühim bir fâide” ve “Tamamlayıcı bir hâtîme” şeklinde üç başlığa ayırmıştır. Alâî dördüncü makâleye herhangi bir eklenti yapmamıştır. Ancak onun en detaylı yaptığı ilavenin *Mühim bir fâide* şeklindeki başlıkta olduğunu görmekteyiz. Ancak bu alıntı dikkate alındığında Alâî'nin bunu kaynak göstermeden Ebû Saîd *el-Hâdimî'nin el-Berîkatu'l-maḥmûdiyye* adlı eserinden naklettiği görülmektedir. Hâdimî'nin şerhi ile Alâî'nin bu alıntısı karşılaştırıldığında bunların tamamen uyduğu görülür. Burada tercih, tereccüh, rüchân ve müreccih kavramları ve bunların kaynağı konusu tartışılmakta ve Karsî'nin buradaki söylemi kısmen tefsilatlandırılmaya çalışılmaktadır.³⁵

Alâî'nin eklediği hâtîme kısmında, Karsî'nin kesbe yönelik ifadelerini şerh eden özet bir alıntı bulunmaktadır. Alâî, bu açıklamayı da isim ve kaynak vermeden tamamını Hâdimî'nin *el-Berîkâ* eserinden yapmaktadır.³⁶ Buna göre varlıkta yaratma hususunda Allah'tan başka yaratıcı olmamakla birlikte insanın da kendi fiillerinde bir dahli ve rolü bulunmaktadır. Ayrıca insanın yaratmaya konu olmayan cüzî iradesi olduğundan insanın fiil özgürlüğünün kökeni buraya dayanmaktadır. Bu durum bir taraftan Allah'ın naslarda belirtilen yaratma ilkesine halel getirmemekle birlikte insanın irade ve dolayısıyla ahlakî sorumluluğuna temel sağlamaktadır.³⁷

Alâî'nin risâleye yapmış olduğu eklemelerden bir diğer konu da başlıklandırmalardır. Karsî'nin risâlesinde herhangi bir başlık bulunmazken Alâî risâleyi bir *mukaddime*, dört *makâle*, bir *mühim fâide* ve bir *hâtîme* şeklinde düzenlemiştir.

Özetle söylemek gerekirse Alâî'nin yaptığı eklemelerden yalnızca “bir fiil olarak iradenin anlamları” hususundaki ifadelerin kendisine ait olduğu söylenebilir. Bunun dışında Karsî'nin risâlesine yaptığı tüm eklemelerin Hâdimî'nin *el-Berîkâ- maḥmûdiyye* eserine dayandığı görülmektedir. Karsî ve Alâî'nin risâleleri karşılaştırıldığında Alâî'nin risâlesinin özgün olmadığı anlaşılmaktadır.

Her iki müellifin vefat tarihleri dikkate alındığında Karsî'nin Alâî'den altmış iki yıl önce vefat ettiği ve dolayısıyla onun Alâî'den bu risâleyi almış olması ihtimali söz konusu değildir. O halde burada incelenmesi gereken konu, Alâî'nin kendisine nispet ettiği ve kendisine nispet edilen bu risâlenin gerçekten Alâî'nin kendisi tarafından mı düzenledi yoksa başkaları tarafından mı düzenlendiği sorunudur.

Kanaatimizce bu risâlenin bir müstensih veya bir başkası tarafından yanlışlıkla Alâî'ye nispet edilmiş olması ihtimali mümkün görünmemektedir. Zira burada bir yanlışlığın ötesinde bilinçli bir düzenlenmenin yapıldığı söylenebilir. Şöyle ki Karsî'nin metninde kasıtlı şekilde ihtiyaç duyulmayan bazı yerlerin çıkarıldığı ve bazı yerlerde ise bağlamı teyit edici ve açıklayıcı eklemelerin yapıldığı görülmektedir. Bu ise aslında

³⁴ el-Alâî, *Şerh-i İrâde-i cüz'iyeye* (Atıf Efendi, 2844), 49b; Ebû Muhammed b. Muhammed Ebû saîd el-Hâdimî, *el-Berîkatu'l-maḥmûdiyye fi şerh-i't-Tarîkatu'l-Muḥammediye* (Kâhire: Matbaatu'l-Halebî, 1348/1930), 2/151.

³⁵ el-Alâî, *Şerh-i İrâde-i cüz'iyeye* (Atıf Efendi, 2844), 5a-51a.

³⁶ el-Alâî, *Şerhu İrâde-i Cüz'iyeye* (Atıf Efendi, 2844), 52a.

³⁷ el-Alâî, *Şerh-i İrâde-i cüz'iyeye* (Atıf Efendi, 2844), 52a; Ebû saîd el-Hâdimî, *el-Berîkatu'l-maḥmûdiyye*, 2/48-49.

risâlenin hataen Alâî'ye nisbet edilmediğini teyit eder niteliktedir. Ayrıca risâlenin önsözünde Alâî, bizzât kendi ismini zikretmektedir. İlk ihtimal makul olmadığından burada Karsî'ye ait risâlenin bizzat Alâî tarafından kopyalanarak gerekli ekleme ve çıkarımların yapıldığı söylenebilir. Bunların yanı sıra *Şerh-i İrâde-i cüz'iyeye* risâlesi, Alâî'ye düşmanlık güden bir kimse tarafından onu tezyif etme gayesiyle oluşturulmuş olma ihtimali de göz önünde bulundurulmalıdır.

Sonuç

Tablo haline getirilerek bir karşılaştırma yapıldığında Alâî'nin kendisine nispet etmiş olduğu *Şerh-i İrâde-i cüz'iyeye* risâlesinin aslında özgün bir risâle olmadığı açığa çıkmıştır. Alâî'nin kendisine nispet etmiş olduğu risâlenin aslında tamamına yakını Karsî'ye ait *Risâle fi'l-ihtiyârâtî'l-cüz'iyeye ve'l-irâdâtî'l-kalbiyye* adlı eserinin kısmen değiştirilmiş bir versiyonu olduğu ve risâleye yapılan eklemelerin ise kaynak verilmeden tamamen Ebû Saîd el-Hâdimî'nin *el-Berîkatu'l-mahmûdiyye* adlı eserinden alındığı yapılan karşılaştırmalar üzerinden ortaya çıkmıştır. Risâlenin önsözündeki giriş cümleleri ile iradenin kısımları hakkındaki ifadeler dışında risâlenin tamamına yakınının orijinal olmadığı tespit edilmiştir.

Araştırma neticesinde risâlenin hataen Alâî'ye nisbet edilmesi mümkün görünmemektedir. Çünkü risâledeki sorun, basit bir aidiyet hatası olmaktan çok bilinçli bir tercihin sonucudur. Zira Karsî'nin metnine yapılan ekleme ve çıkarmalar bunun planlı şekilde yapıldığını ortaya koymaktadır. Bu yönüyle risâle, klasik bir intihal vakası olarak değerlendirilebilir. Bu durum aslında klasik kaynaklardaki bilgilere karşı her zaman dikkatli olunması gerektiğini; risâlelerin aidiyet ve nispetlerine hassasiyetle yaklaşılması gerektiğini ortaya koymaktadır. Çalışma geleneksel ilmî müktesebatımız karşısında toptancı bir bakış açısıyla değil aksine mümeyyiz bir perspektifle bakılması gerektiğini de göstermektedir. Dolayısıyla çalışma geçmiş ilmî birikimimizi hafife almak veya küçümsemek gayesini benimsemediği gibi bir insan ürünü olan bu eserlerin kusur ve eksikliklerden hali olmadığını kabul etmektedir.

2. *Şerh-i İrâde-i cüz'iyeye* Ait Nüshanın Tanıtımları ve Neşirde kullanılan Nüşhadan Örnekler (İlk ve Son Sayfalar)

Alâî'nin risâlesine ait tek bir nüshaya erişebildik. Ancak Hilmi Kemal Altun, her ne kadar bu risâlenin iki nüshasının olduğunu³⁸ ve risâlenin hicrî 1259'da İstanbul'da Matbaâ-ı Âmire tarafından basılmış olduğunu ifade etse de³⁹ bu iddiayı teyit edecek ne ikinci bir yazma nüsha bulunmakta ne de risâlenin matbû baskısı mevcuttur. Ayrıca eserin basıldığına dair kaynaklarda herhangi bir bilgi mevcut değildir.

2.1. Süleymaniye Ktp., Atif Efendi, nr. 2844/4.

Neşirde bu nüshayı [ç] harfiyle gösterdik. Mecmûanın 46^a-52^b varakları arasında olan nüsha, ta'lik hattıyla yazılı olup, 6 varaktan müteşekkildir. Her varakta 23 satır bulunmaktadır. Nüshanın hâmişlerinde birçok minhüvât ve açıklamalar bulunmaktadır.

³⁸ Altun, Süleymaniye Kütüphanesi'nde Atif Efendi koleksiyonunda Alâî'ye ait risâlenin iki tane nüshasının (nr. 2884/4; nr. 1392) bulunduğunu ve risâlenin hicrî 1259 yılında İstanbul'da Matbaâ-ı Âmire tarafından basıldığını ifade etmektedir. Altun, *Osmanlı Müelliflerince Yazılan Kazâ-Kader Risâleleri*, 47. Ancak Atif Efendi koleksiyonunda 1392 numaranın altında başka bir eser bulunmaktadır. Ayrıca Altun, eserin basıldığını söylemekle birlikte bu bilgiye nereden ulaştığını ifade etmemektedir. Kanaatimiz Altun'un ifade ettiği bilgilerin kesin olmadığı yönündedir. Çünkü eserin basıldığına dair kaynaklarda hiçbir hiçbir bilgi bulunmamaktadır.

³⁹ Altun, *Osmanlı Müelliflerince Yazılan Kazâ-Kader Risâleleri*, 47.

Nüshanın müstensihî ve istinsâh tarihi bulunmamaktadır. Nüsha 10×14.5 cm. ölçülerinde tezhipsiz ve cetvelsizdir.

2.2. Tahkikli Metin Neşrinde İzlenen Yöntem

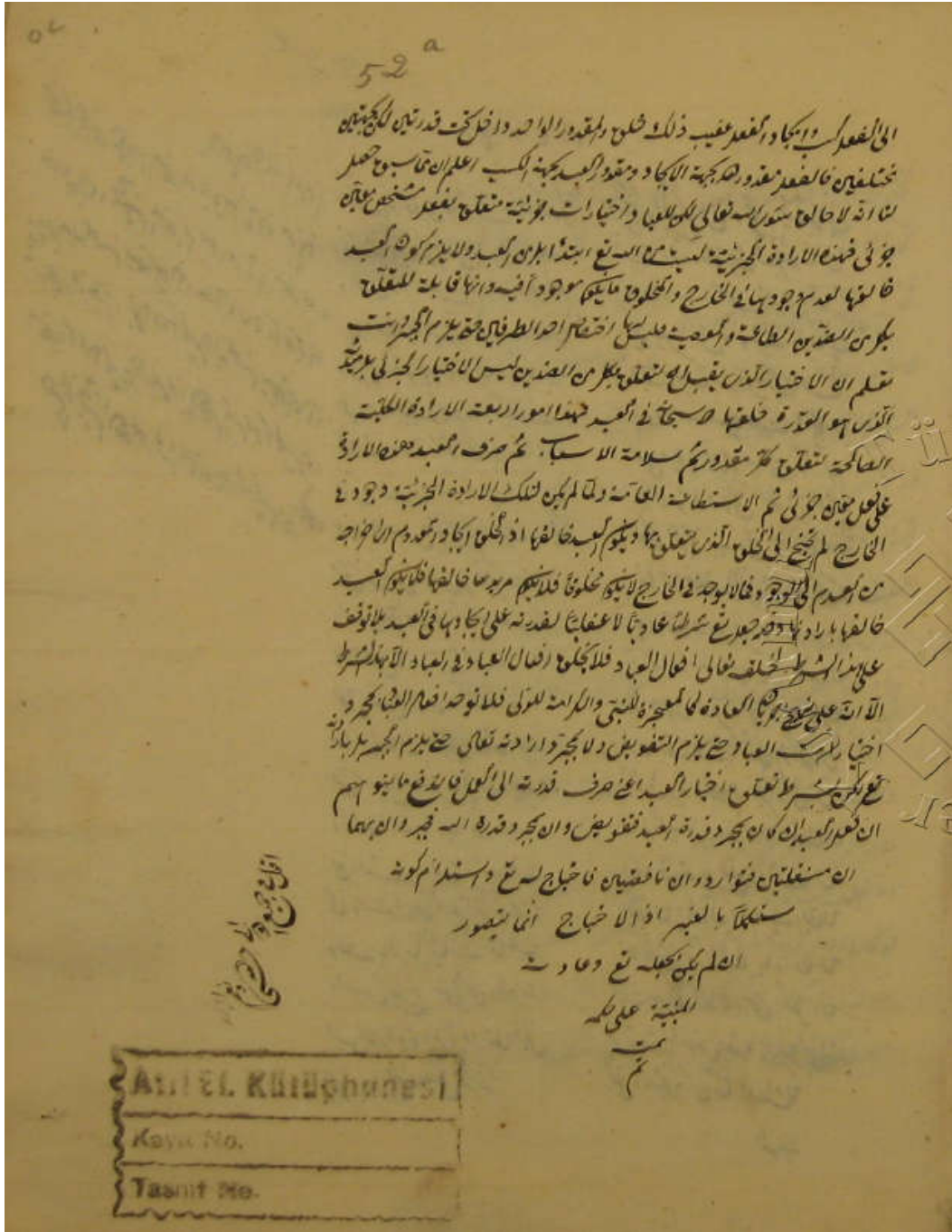
1. Çalışmamızda İSAM Tahkikli Neşir Esasları (İTNES) dikkate alınmıştır.
2. Risâlenin tahkiki sırasında bu nüshaların hâmişlerinde bulunan tashih, minhüvât ve kayıtlar da tespit edilmiştir. Nüshalardaki fazlalık, eksiklik, farklılık ve ilaveler dipnotlarda gösterilmiştir.
3. Tahkikli neşirde kullanılan artı (+) işareti, sonuna konulduğu ibarenin veya kelimenin işaret edilen nüshada fazla/*ziyade* olduğunu, eksi (-) işareti ise sonuna konulduğu kelimenin yahut cümlenin işaret edilen nüshada mevcut olmadığını göstermektedir. İki noktanın (:) konulduğu ibarenin ise metinde tespit edilen kavramdan farklı olduğunu ifade etmektedir.
4. Paragraflandırma konusunda metnin kendi bütünlüğü dikkate alınmış, metnin imlasında ise modern Arapça nahiv ve ilkeleri takip edilmiş.
5. Hadîslerin tahriri yapılarak kaynakları gösterilmiş ve metinde geçen âyetlerin sûre ve ayet numaraları köşeli parantez içinde işaret edilmiştir.
6. Karsî'ye ait risâle *memzûh şerh* yöntemiyle yazıldığından Alâî'nin risâlesinde de bu durum tespit edildi. Dolayısıyla hem metinlerin karşılaştırılmasında hem de Alâî'nin metninin tahkikinde "metin" ve "şerh" ayırımına dikkat edilmiş ve metin kısmı parantez içinde bold şekilde gösterilirken şerh kısmı da normal yazılmıştır.
7. Alâî'nin Ebû Saîd el-Hâdimî'nin *el-Berîkatu'l-maḥmûdiyye* adlı kitabından kaynak göstermeden alımlanmış olduğu yerler mavi renk ile gösterilmiştir ve sayfa numaraları tespit edilmiştir.
8. Alâî'nin Karsî'ye ait metinden aktardığı yerlerde eksik kelimeler köşeli parantez " [ ] " içinde gösterilmiştir.

46^a

ولا شك ان في كبرها من المجرى والبرهان
 الاصل هو جد الفاعل وادفع كقولنا طبعها
 ولا خلاف في خصوصية تالفة الضار والكل في تمام
 المتدبر بها كالقبح والحق والظلمة اذن وعلى الـ
 غير المشقة بها كالقبح والظلمة ومنها الا
 رتبة وانما السمع في حقيقته من حيث كبره
 الى انها بقدره كقبحها الى انها بقدره
 من العبد كقبحها الى انها بقدره
 العبد والمنزلة الى انها بقدره
 بالاختيار والصفحة الى انها بقدره
 ونسبة هذا الى تمام كبره سدا كما فان
 العارف السني لقرينها كقبحها
 المقصد للموجاد ونصب الواسع الاثر
 الى انها صريح القدر نعم على ان
 القدر والتميز الى انما على ان
 في كبر القدر القدر في اصل الفعل
 غير الحادثة في وصفه كقبحه
 وهذا المصعب في وصفه كقبحه
 بالمختص اين الهم في منزلة المسيرة
 البشرف في حرمه كقبحه
 والمعتزلة بمجازون غير المعتزلة في فعله
 عند المعتزلة وغيره عند معتزلة
 بالبعث الى الوجود من غير معتزلة
 المقال الاول اعلم انها الطالب للعالم البعثة ان في رفقها البعثة الاجتارية

Süleymaniye Ktp., Atif Efendi, nr. 2844, vr. 46^a İlk Sayfa

Süleymaniye Ktp., Atıf Efendi, nr. 2844, vr.52^a Son Sayfa

3. Ek 1: Alâî ve Karsî'ye Ait Metinlerin Tablolar Şeklinde Karşılaştırılması

Bu Ek'te iki sütün halinde hem Karî'nin hem de Alâî'nin metni baştan sonra karşılaştırılarak her iki metin arasındaki benzerlik ortaya konulmaya çalışmıştır. Böylece Alâî'nin Karsî'nin risâlesinden çıkardığı ve eklediği yerler net bir şekilde görülebilmektedir. Ayrıca Alâî'nin Ebû Saîd el-Hâdimî'nin (ö. 1176/1762) el-Berîkâtü'l maḥmûdiyye adlı eserinden alımladığı yerler de farklı bir renkle gösterilmiştir.

Muhammed b. Mustafa el-Alâî'nin Şerḥ-i İrâde-i cüz'îyye Risâlesi	Dâvûd-i Karsî'nin Risâle fi'l-iḥtiyârâti'l-cüz'îyye ve'l-irâdâti'l-ḳalbiyye Risâlesi
<p>[46ظ] بسم الله الرحمن الرحيم الحمد لله رب العالمين الذي جعلنا معاشر الماتريديّة، ووقفنا لتحقيق [العقائد] الإسلامية، وكّرّمنا لتدقيق [المباحث] الكلاميّة، والصلاة والسلام على رسولنا محمد القويّ بالبراهين الإلهيّة وعلى آله وأصحابه المنورين بالكمالات ولطائف الإيمانيّة.</p> <p>وبعد فيقول أفقر الوري إلى الملك الغنيّ محمد بن مصطفى العلانيّ الحنفيّ -عفى عنه الجليّ والخفيّ- لما كانت مسألة الاختيار الجزئيّ من أصول مسائل الأصول ومع ذلك قد زلت فيها الأقدام وتحيرت أفهام الأقسام أروث العيان في مقدّمة، وأربع مقالات</p> <p>المقدّمة ... المقالة الأولى: (اعلم) أيّها الطالب للعلم اليقينيّ (أنّ في أفعال العباد الاختياريّة)؛ [47ظ] [أي] الآثار الموجودة في الخارج الحاصلة من حركات أبدانهم بعضًا أو كلًّا باختيارهم في الواقع (أربعة مذاهب في المشهور) [أي] بين الكلمة.</p> <p>(الأوّل: مذهب الجبريّة والثاني: مذهب القدريّة؛ [أي] المعتزلة، والثالث: مذهب الأشاعرة)، (الرابع: مذهبنا الماتريديّة) على ما بيّنه صدر الشريعة، والمحقّق التفتازانيّ، والمولى البركوي رح [رحمه الله].</p> <p>(فالجبريّة يقولون: إنّ أفعالنا) [أي] والآثار الموجودة فينا (حاصلة) من العدم موجودة في الخارج (بمحض قدرة الله تعالى وتعلّقها) على أنّها مؤثّران أو المؤثّر التعلّق، والقدرة سببه أو شرطه القريب أو بالعكس؛ (ولا اختيار ولا إرادة ولا قصد ولا قدرة لنا) [أي] لا مؤثّرة ولا كاسبية، لا قبل الفعل، ولا معه، ولا بعده في أفعالنا؛</p> <p>(بل نحن كالجماادات) في انتفاء الاختيار والقدرة (وحركتنا وسكناتنا) التي توجد فينا (كحركاتها وسكناتها) في الكون بلا اختيار ولا قدرة، فيقال ما زعم الجبريّة جبر محض.</p> <p>ولهم دلائل عقلاً ونقلاً.</p> <p>أما عقلاً فمنه أنّه لا بدّ لترجيح الفعل على الترك من مرجّح، وذا ليس من العبد وإلا يلزم الدور أو التسلسل، وأنّ الفاعل لا بدّ أن يكون عالماً بتفاصيل أحوال أفعاله وهي مجهولة، وأنّ العبد مخلوق الله تعالى، وكذا أفعاله فلا حاجة لنا إلى إثبات الاختيار والقدرة .</p> <p>والجواب عنها: إنّها منع الدور والتسلسل مستنداً بأنّ المختار لو كان تبعاً لسيد لا يستدعي اختياراً مغايراً لنفسه؛ بل لو كان أصالة وقصدًا فلا بدّ لهذا الشيء المختار من اختيار مغاير له سابق عليه بالضرورة...</p>	<p>[14ظ] بسم الله الرحمن الرحيم الحمد لله الذي وفّقنا -معاشر الماتريديّة- لتحقيق العقائد الإسلاميّة، وكّرّمنا -مفاخر الحنفيّة- لتدقيق المباحث الكلاميّة، والصلاة والسلام على رسولنا محمد المؤيّد بالبراهين الإلهيّة، وعلى آله، وأصحابه المتصّفين بالكمالات الإيمانيّة.</p> <p>وبعد: فيقول العبد الفقير إلى الله الغنيّ داود بن محمد القرصيّ الحنفيّ -عامله الله بلطفه الجليّ والخفيّ- لما كانت مسألة الاختيارات الجزئيّة والإرادات القلبيّة من أمّهات مسائل الأصول، ومن مهمّات مباحث العقول والمنقول، ومع ذلك لم تُبيّن في كتاب على سبيل الاستقلال، والإتمام، وقد زلت فيه الأقدام وتحيرت أفهام الأقسام لتوقفها على مقدّمات صعبة، وتحقيقات حقّة أردت أن أبيّنها في رسالة لطيفة، وأحقّقها في مقالة شريفة، والله الموفق والمرشد...</p> <p>(اعلم) أيّها الفاضل الذكيّ الطالب للعلم اليقينيّ في هذه المسألة الشريفة ... (أنّ في أفعال العباد الاختياريّة) أي الآثار الموجودة في الخارج الحاصلة من حركات أبدانهم بعضًا أو كلًّا بقصدهم، واختيارهم في الواقع... (أربعة مذاهب في المشهور)؛ أي بين العلماء الكملّة...</p> <p>(الأوّل: مذهب الجبريّة)... (والثاني: مذهب القدريّة)... (أي) المعتزلة)... (والثالث: مذهب الأشاعرة) على ما بيّنه بعض المحقّقين كالعلامة صدر الشريعة، [16ظ] والمحقّق التفتازانيّ، والفاضل البركويّ. (الرابع: مذهب الماتريديّة)...</p> <p>فقال: (فالجبريّة) ... (يقولون:...) (إنّ أفعالنا)؛ أي الآثار الموجودة فينا - كأنفسنا - (حاصلة) من العدم، وموجودة في الخارج (بقدره الله تعالى، وتعلّقها فقط) على أنّها مؤثّران أو المؤثّر التعلّق، والقدرة سببه أو شرطه القريب، أو بالعكس، (ولا اختيار) عطف عليه قوله: (ولا إرادة، ولا قصد)... (ولا قدرة لنا أصلاً)؛ أي لا مؤثّرة ولا كاسبية، لا قبل الفعل، ولا معه، ولا بعده فيها؛ أي في أفعالنا</p> <p>(بل نحن كالجماادات) في انتفاء الاختيار، والقصد، والقدرة، والقوّة (وحركتنا وسكناتنا) التي توجد فينا (كحركاتها وسكناتها)؛ أي كما أنّها بلا اختيار ولا قدرة، كذلك أفعالنا (وهو)؛ أي زعمه الجبريّة (جبر محض)؛ أي خالص،</p> <p>ولهم شبهات عقليّة ونقليّة.</p>

<p>ومنع لزوم العلم بالتفاصيل مستنداً بأن العلم بها لا بدّ للخالق لا للفاعل الكاسب، ومنع عدم الحاجة مستنداً بأنّ عدم الإثبات يخالف الواقع، والآيات، والأحاديث.</p>	<p>أما العليّة فمنها قولهم: إنّه لا بدّ لترجيح الفعل على الترك من مُرَجِّح ليس من العبد وإلا يلزم الدور أو التسلسل، وإنّ الفاعل لا بدّ أن يكون عالماً بتفاصيل أحوال أفعاله وهي مجهولة، وإنّ العبد مخلوق لله تعالى، وكذلك أفعاله، ولا حاجة إلى إثبات الاختيار والقدرة.</p> <p>والجواب عنها إمّا منعاً؛ فمنع الدور أو التسلسل مستنداً بأنّ المختار لو كان تبعاً لا يقتضي اختياراً مغايراً لنفسه؛ بل لو كان أصالة كما يدلّ عليه الوجدان. ومنع لزوم العلم بالتفاصيل مستنداً بأنّ العلم بها لا بدّ للخالق، لا للفاعل على ما لا يخفى [17/]. ومنع عدم الحاجة مستنداً بأنّ عدم الإثبات يخالف الواقع، والآيات، والأحاديث كما لا يخفى.</p>
---	--

<p>Muhammed b. Mustafa el-Alâ'î'nin Şerh-i İrâde-i cüz'iyye Risâlesi</p>	<p>Dâvûd-i Karsî'nin Risâle fi'l-ihtiyârâtî'l-cüz'iyye ve'l-irâdâtî'l-ğalbiyye Risâlesi</p>
<p>وأما نقلاً: فمنه قوله تعالى: ﴿اللَّهُ خَالِقُ كُلِّ شَيْءٍ﴾ [الزمر، 62/39]، وقوله تعالى: ﴿وَاللَّهُ خَلَقَكُمْ وَمَا تَعْمَلُونَ﴾ [الصفات، 96/37]، وقوله تعالى: ﴿هَلْ مِنْ خَالِقٍ غَيْرِ اللَّهِ﴾ [الفاطر، 3/35].</p> <p>والجواب عنها: إمّا منعاً؛ فمنع التقريب مستنداً بأنّها تدلّ على نفي خالق غير الله لا نفي <u>فاعل</u> بالاختيار غير الله؛ بل يحقّقه كما لا يخفى.</p> <p>وأما الجواب عنها إبطالاً فنقول: (ماز عمتم باطل بديهياً) وقطعاً (لبديهية الفرق بين الأفعال الاختيارية) كاليهينات من القيام والقعود والأكل والشرب ونحوها؛ فإنّ هذه المصادر لا تتحقّق إلا بالاختيار الذي هو توجه القلب نحو توجيه القدرة الحادثة إلى إيقاع [47/ظ] الفعل أو إلى الكفّ عن إيقاعه كما يشهد به وجدان الكلّ (وبين الأفعال الاضطرابية) كاليهينات الحاصلة من الطول والعرض والعمق والألم والأوجاع الباطنية والظاهرية ونحوها؛ إذ هذه المصادر تتحقّق بدون الاختيار كما يشهد به وجدان الكلّ، فالمخالف إمّا معاند فيعرض عنه أو يقتل أو جاهل بمعنى الاختيارية والاضطرابية فينبّه أو يُعلّم.</p> <p>(ونقول أيضاً: لو لم يكن للعباد اختياراً وقدرة أصلاً، ولو كاسباً في أفعالهم لما صحّ التكليف بالأوامر والنواهي)، ولما ترتّب عليها مدح وذمّ، لا ثواب ولا عقاب، ولما كان للوعد والوعيد فائدة، ولما صحّ إسناد الأفعال التي تقتضي سابقية القصد والاختيار لهم، ولما بقي فرق بين الاختيارية والاضطرابية، واللوازم كلّها باطلة فكذا الملزومات.</p> <p>واعلم أنّ هذا كفر عند صاحب التاتارخانية حيث قال: «يجب إكفار الجبرية لعدم رويتهم للعباد اختياراً وفعلاً أصلاً»؛ (لأنّ كلامهم نفي وتكذيب للنصوص الدالة على أنّ للعباد مدخلاً في أفعالهم مثل قوله تعالى: ﴿لَهَا مَا كَسَبَتْ وَعَلَيْهَا مَا اكْتَسَبَتْ﴾ [البقرة، 2/286])، وقوله تعالى: ﴿جَزَاءُ بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ﴾ [السجدة، 17/32]، وقوله تعالى: ﴿فَمَنْ شَاءَ فَلْيُؤْمِنْ وَمَنْ شَاءَ فَلْيُكْفُرْ﴾ [الكهف، 18/29]،</p>	<p>وأما النقليّة: فمنها قوله تعالى: ﴿اللَّهُ خَالِقُ كُلِّ شَيْءٍ﴾ [الزمر، 62/39]، وقوله تعالى: ﴿وَاللَّهُ خَلَقَكُمْ وَمَا تَعْمَلُونَ﴾ [الصفات، 96/37]، وقوله تعالى: ﴿هَلْ مِنْ خَالِقٍ غَيْرِ اللَّهِ﴾ [الفاطر، 3/35].</p> <p>والجواب عنها: إمّا منعاً؛ فمنع التقريب مستنداً بأنّها تدلّ على نفي خالق غير الله، لا نفي <u>فاعل</u> بالاختيار غير الله؛ بل يحقّقه كما لا يخفى.</p> <p>وأما الجواب عنها إبطالاً؛ فنقولنا: (وباطل ضرورة)؛ أيّ بداهة أو بطلاً قطعياً (بداهة الفرق) بداهة وجدانية عامّة (بين الأفعال)؛ أيّ الآثار (الاختيارية) في الواقع كاليهينات الحاصلة من القيام والقعود، والمشي، والوقوف، والأكل، والشرب ونحوها؛ فإنّ هذه المصادر لا تتحقّق إلا بالاختيار، والقصد الذي هو توجه القلب نحو الفعل أو الكفّ عنه كما يشهد به وجدان الكلّ (والاضطرابية) كاليهينات الحاصلة من الطول، والعرض، والعمق، والحمّى، والألم، والأوجاع الباطنية، والظاهرية ونحوها؛ فإنّ هذه المصادر تتحقّق بدون الاختيار، وكما يشهد به وجدان العامة أيضاً، والمخالفون إمّا معاندون فيعرض عنهم أو يقتلون أو جاهلون بمعنى الاختيارية والاضطرابية فينبّه لهم أو يُعلّمون.</p> <p>(وأيضاً لو لم يكن للعباد اختياراً وقدرة أصلاً، ولو كاسبية في أفعالهم؛ لما صحّ تكليفهم بالأوامر والنواهي) ولما ترتّب عليها المدح، والذمّ؛ والثواب والعقاب، ولما كان للوعد والوعيد فائدة، ولما صحّ إسناد الأفعال التي تقتضي سابقية القصد والاختيار لهم، ولما بقي الفرق بين الاختيارية والاضطرابية، واللوازم كلّها باطلة ضرورة، وكذا الملزومات، كذا في المواقف، والمقاصد، وشرحهما، وعمامة كتب الكلام.</p> <p>(وَقَفَرُ عِنْدَ بَعْضِ الْمُحَقِّقِينَ) كصاحب التاتارخانية حيث قال الفاضل البركوي في الطريقة: «وفي التاتارخانية يجب إكفار الجبرية [17/ظ] لعدم رويتهم للعباد فعلاً أصلاً»؛ (لأنّ كلامهم) كما رأيت (نفي، وتكذيب للنصوص الدالة على أنّ للعباد مدخلاً في أفعالهم مثل قوله تعالى: ﴿لَهَا مَا كَسَبَتْ وَعَلَيْهَا مَا اكْتَسَبَتْ﴾ [البقرة،</p>

وأمثال ذلك كثيرة في القرآن دالة على بطلان الجبر، وكفر قائله كما لا يخفى.	[286/2]، وقوله تعالى: (جَزَاءُ بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ) [السجدة، 17/32]، وقوله تعالى: (فَمَنْ شَاءَ فَلْيُؤْمِنْ وَمَنْ شَاءَ فَلْيُكْفُرْ) [الكهف، 29/18]، وأمثال ذلك كثيرة في القرآن، ودالة على بطلان الجبر، وكفر قائله كما لا يخفى.
--	--

Muhammed b. Mustafa el-Alâ'nin Şerh-i İrâde-i cüz'iyeye Risâlesi	Dâvûd-i Karsî'nin Risâle fi'l-ihtiyârâtî'l-cüz'iyeye ve'l-irâdâtî'l-kalbiyye Risâlesi
<p>المقالة الثانية</p> <p>من الفرق الضالّة من الفرق الإسلاميّة (القدرية)، وتُسمى معتزلة. (وهم يقولون: أنّ أفعالنا الاختيارية)؛ أي التي تصدر عنّا باختيارنا حاصلة من العدم وموجودة في الخارج (بقدرتنا واختيارنا، فقط)؛ أي لا تتعلّق بها قدرة الله تعالى، فهم يزعمون أنّ كلّ عبّد خالقٌ لفعله الاختياريّ بقدرته؛ بل بتعلّقها فقط، وأنّ الكفر والمعاصي ليس بقضاء الله تعالى وقدره، وأنّ الخير من الله تعالى والشرّ من الإنسان أو من الشيطان، وأنّ الله تعالى لا يريد أفعال العباد الاختيارية، وغيرها من الهذيان، والخرافات المنقرّعة على جعل أنفسهم الخبيثة خالقة لأفعالهم القبيحة .</p> <p>ويقولون أيضًا: (لنا اختيار)، وإرادة، وقصد، (وقدرة) مخلوقة (قبل الفعل) لا مقارنة له، مخلوقة معه كما يقوله أهل السنة (مؤثّرة في أفعالنا الاختيارية) أي موجدة إياها عند تعلّقها بها؛ أي معطية لها الوجود حال وجودها لا قبلها حال العدم، (وهو)؛ أي ما زعمه المعتزلة (قدر محض).</p> <p>ولهم أيضًا شبهات عقلية ونقلية.</p> <p>أما العقلية فمنها: أنّ كثيرًا من أفعال العباد قبيحة، والقبیح لا يخلقه الحكيم لقبحه، وأنّ الله تعالى لو كان فاعلاً لها لكان متّصفاً بها؛ لأنّه لا معنى للفاعلية إلا الاتّصاف بالفعل، وأنّ كلّ أحد يفرّق بالضرورة بين أفعال الاختيارية والاضطرارية [48/4] وما هذا إلا بسبب أنّ الأولى بقدرته على وفق اختياره دون الثانية. والجواب: إنّ منعاً فمنع كون خلق القبيح قبيحاً، مستنداً بأنّ القبيح فعل لا خلقه لما في خلقه حكم ومصالح لكون الخالق حكيماً.</p> <p>ومنع كون الخالق متّصفاً بالفعل مستنداً بأنّ المتّصف هو الفاعل والملابس للفعل، لا الخالق والموجد.</p> <p>ومنع لزوم كون القدرة مؤثّرة في الاختيارية مستنداً بأنّها متعلّقة بالفعل بالمعنى المصدريّ السبب لخلق الله الحاصل بالمصدر، ولا يلزم منه كون العبد خالقاً بل كاسياً.</p> <p>وأما النقلية فمنها: قوله تعالى: (فَتَبَارَكَ اللَّهُ أَحْسَنُ الْخَالِقِينَ) [المؤمنون، 14/23]، وقوله تعالى: (أَنِّي أَخْلُقُ لَكُمْ مِنَ الطِّينِ كَهَيْئَةِ الطَّيْرِ) [آل عمران، 49/3]، وقوله تعالى: (ذَلِكَ بِمَا قَدَّمْتُمْ أَيْدِيكُمْ) [آل عمران، 186/3].</p> <p>والجواب من أهل السنة منع التقريب مستنداً بأنّ الخلق في الآيتين بمعنى التقدير؛ يُقال: فلانٌ خالقٌ؛ أي مقترّزٌ أو بمعنى الصنع؛ يُقال: فلانٌ خالقٌ؛ أي صانعٌ كما في كتب اللّغة، وبأنّ التقدير بطريق الكسب على ما نقوله، ولا يخفى وُزود هذه المنوع، والأسانيد على من يعرف أدنى كيفية الأدلّة، وقوانين الأدبية، ولذا قال المحقّق السعد شيخ أهل السنة والجماعة في شرح</p>	<p>(والقدرية) وتُسمى معتزلة، وهي فرقة ضالّة من الفرق الإسلاميّة (يقولون: إنّ أفعالنا الاختيارية)؛ أي التي تصدر منّا باختيارنا حاصلة من العدم، وموجودة في الخارج (بقدرتنا، واختيارنا، وتعلّقها فقط)؛ أي لا تتعلّق بها قدرة الله أصلاً؛ فهم يزعمون أنّ كلّ عبّد خالقٌ لفعله الاختياريّ بقدرته؛ بل بتعلّقها فقط، وأنّ الكفر والمعاصي لا بقضاء الله وقدره، وأنّ الخير من الله، والشرّ من الإنسان أو من الشيطان، وأنّ الله تعالى لا يريد أفعال العباد الاختيارية، وغيرها من الهذيان، والخرافات المنقرّعة على جعل أنفسهم الخبيثة خالقة لأفعالهم القبيحة .</p> <p>ويقولون أيضًا: (لنا اختيار)، وإرادة، وقصد، (وقدرة) مخلوقة (قبل الفعل) لا مقارنة له، مخلوقة معه كما يقوله أهل السنة (مؤثّرة في أفعالنا الاختيارية) أي موجدة إياها عند تعلّقها بها؛ أي معطية لها الوجود حال وجودها لا قبلها حال العدم، (وهو)؛ أي ما زعمه المعتزلة (قدر محض).</p> <p>ولهم أيضًا شبهات عقلية ونقلية.</p> <p>أما العقلية فمنها: أنّ كثيرًا من أفعال العباد قبيحة، والقبیح لا يخلقه الحكيم لقبحه، وأنّ الله تعالى لو كان فاعلاً لها لكان متّصفاً بها؛ لأنّه لا معنى للفاعلية إلا الاتّصاف بالفعل، وأنّ كلّ أحد يفرّق بالضرورة بين أفعاله الاختيارية والاضطرارية، وما ذلك إلا بسبب أنّ الأولى بقدرته على وفق اختياره دون الثانية. والجواب: إنّ منعاً؛ فمنع كون خلق القبيح قبيحاً، مستنداً بأنّ القبيح فعله [يعني فعل العبد] لا خلقه؛ إنّما في خلقه [تعالى] حكم ومصالح لكون الخالق حكيماً.</p> <p>ومنع كون الخالق متّصفاً بالفعل مستنداً بأنّ المتّصف هو الفاعل، والملابس للفعل لا الخالق والموجد له، كما لا يخفى.</p> <p>ومنع لزوم كون القدرة مؤثّرة في الاختيارية مستنداً بأنّها متعلّقة بالفعل بالمعنى [18/1] المصدريّ السبب لخلق الله الحاصل بالمصدر، ولا يلزم منه كون العبد خالقاً؛ بل كاسياً كما لا يخفى.</p> <p>وأما النقلية فمنها: قوله تعالى: (فَتَبَارَكَ اللَّهُ أَحْسَنُ الْخَالِقِينَ) [المؤمنون، 14/23]، وقوله تعالى: (أَنِّي أَخْلُقُ لَكُمْ مِنَ الطِّينِ كَهَيْئَةِ الطَّيْرِ) [آل عمران، 49/3]، وقوله تعالى: (ذَلِكَ بِمَا قَدَّمْتُمْ أَيْدِيكُمْ) [آل عمران، 186/3].</p> <p>والجواب: [إنما منعاً] [فمنع التقريب مستنداً بأنّ الخلق في الآيتين بمعنى التقدير؛ يُقال: فلانٌ خالقٌ؛ أي مقترّزٌ أو بمعنى الصنع؛ يُقال: فلانٌ خالقٌ؛ أي صانعٌ كما في كتب اللّغة، وبأنّ التقدير بطريق الكسب على ما نقوله، ولا يخفى وُزود هذه المنوع، والأسانيد على من يعرف أدنى كيفية الأدلّة، وقوانين الأدبية، ولذا قال المحقّق السعد شيخ أهل السنة والجماعة في شرح</p>

Muhammed b. Mustafa el-Alâ'ye Nispet Edilen Şerh-i İrâde-i cüz'iyye'nin Aidiyeti Hakkında Bir Değerlendirme

العقائد: «ولا عجب في خفاء هذا المعنى على عوام القدرية وجهالهم حتى شنعوا به على أهل الحق في الأسواق، ونسبوه إلى الجبر، وإنما العجب خفاؤه على خواصهم وعلماهم حتى سؤدوا الصحائف والأوراق.»	الحق في الأسواق، ونسبوه إلى الجبر وإنما العجب خفاؤه على خواصهم سؤدوا الصحائف والأوراق.»
---	---

Muhammed b. Mustafa el-Alâ'ye'nin Şerh-i İrâde-i cüz'iyye Risâlesi	Dâvûd-i Karsî'nin Risâle fi'l-ihtiyârâtî'l-cüz'iyye ve'l-irâdâtî'l-ğalbiyye Risâlesi
<p>وأما إبطالاً فنقول: إن زعمهم باطل بالبراهين العقلية. (منها أن العبد لو كان خالقاً لأفعاله لكان عالماً بتفاصيلها) ضرورة أن إيجاد الشيء بالقدرة والاختيار لا يكون إلا كذلك (واللازم باطل مطلقاً) فإن المشي من موضع إلى آخر يشمل على سكنات متخللة، وعلى حركات مختلفة بعضها أسرع وبعضها أبطأ، ولا شعور للماشي بذلك؛ بل لو سئل لم يعلم وهذا في أظهر أحواله.</p> <p>(والنقلية منها قوله تعالى: (الله خالق كل شيء) [الزمر، 62/39]؛ أي موجود في الخارج مشيء وجوده.</p> <p>(وقوله تعالى: (والله خلقكم وما تعملون) [الصفات، 96/37]؛ أي وعملكم أو معمولكم وقوله تعالى: (وقوله تعالى: (أفمن يخلق كمن لا يخلق) [النحل، 17/16]؛ في مقام التمدح بالخالقية، ونحو ذلك) من الآيات الدالة قطعاً على كون الله تعالى خلق كل شيء بلا استثناء فيها.</p> <p>قال في التاتارخانية يجب إكفار القدرية في نفيهم كون الشر بتقدير الله وخلقهم، وفي دعواهم أن لكل فاعل فعلاً اختيارياً خالقاً لفعله؛ (لأنهم أنكروا ظواهر الآيات القطعية، وجعلوا أنفسهم شركاء لله في الخالقية)، ولقد بلغ مشايخ ماوراء النهر في إكفارهم وتفضيعهم حتى قالوا: إن المجوس أسعد حالاً منهم إذ لم يثبتوا إلا شريكاً واحداً وهؤلاء أثبتوا [48] شركاء لا تحصى.</p> <p>(ولذا قال النبي صلى الله عليه وسلم) في ذمهم على ما أخرجه السيوطي في الجامع الصغير، وصاحب المشكاة: «(القدرية) أي الطائفة المكذبون للقدر أي كون كل شيء بتقدير الله تعالى وخلقهم أو كون كل شيء بقدرته الله وإيجاده، والميثون لأنفسهم قدرة مؤثرة (مجوس هذه الأمة) المحمدية أي الأمة الإيجابية». لأن قولهم أفعالنا الاختيارية مخلوقة بقدرتنا وأفعالنا الاضطرارية بقدرته الله تعالى شبيه بقول المجوس القائلين بأن للعالم إلهين خالق الخير وهو يزدان؛ أي الله تعالى، وخالق الشر وهو أهرمن؛ وهو الشيطان (إن مرضوا فلا تعودوهم و إن ماتوا فلا تشهدوهم).</p> <p>وفي مشكاة المصابيح: (صنفان من أمتي ليس لهم نصيب في الإسلام المرجحة والقدرية) وفي الجامع الصغير: «أخاف على أمتي من بعدي ثلاثاً حيف الأمة وإيمان بالنجوم والتكذيب بالقدر.»</p>	<p>وإما إبطالاً؛ فقله: "وباطل بالبراهين العقلية". (منها: أن العبد لو كان خالقاً لأفعاله لكان عالماً بتفاصيلها) ضرورة أن إيجاد الشيء بالقدرة، والاختيار لا يكون إلا كذلك، (واللازم باطل قطعاً)؛ فإن المشي من موضع إلى آخر يشمل على سكنات متخللة، وعلى حركات مختلفة بعضها أسرع، وبعضها أبطأ، ولا شعور للماشي بذلك، وليس هذا ذهولاً عن العلم؛ بل لو سئل لم يعلم، وهذا في أظهر أحواله.</p> <p>(والنقلية منها: قوله تعالى: (الله خالق كل شيء) [الزمر، 62/39]؛ أي موجود في الخارج مشيء وجوده،</p> <p>(وقوله تعالى: (والله خلقكم وما تعملون) [الصفات، 96/37]؛ أي وعملكم، أو معمولكم، (وقوله تعالى: (أفمن يخلق كمن لا يخلق) [النحل، 17/16]؛ في مقام التمدح بالخالقية، ونحو ذلك) في الآيات الدالة قطعاً على كون الله تعالى خالقاً لكل شيء بلا استثناء فيها.</p> <p>(وغير عند بعض المحققين) منهم صاحب المسابرة ابن همام، وصاحب التاتارخانية حيث قال الفاضل البركوي في الطريقة: «وفي التاتارخانية يجب إكفار القدرية، في نفيهم كون الشر بتقدير الله وخلقهم، وفي دعواهم: أن لكل فاعل فعلاً اختيارياً خالق لفعله»، [18] (لأنهم أنكروا ظواهر الآيات القطعية، وجعلوا أنفسهم شركاء لله في الخالقية)، ولذا قد بلغ مشايخ ماوراء النهر في إكفارهم وتضليلهم حتى قالوا: إن المجوس أسعد حالاً منهم؛ إذ لم يثبتوا إلا شريكاً واحداً وهؤلاء أثبتوا شركاء لا تحصى.</p> <p>(ولذا قال النبي صلى الله عليه وسلم) في ذمهم، وتقيح أقوالهم، وعقائدهم على ما أخرجه الإمام السيوطي في الجامع الصغير، وصاحب المشكاة: «(القدرية)؛ أي الطائفة المكذبة للقدر؛ أي كون كل شيء بتقدير الله وخلقهم، أو كون كل شيء بقدرته الله وإيجاده أو المثبتة لهم قدرة مؤثرة كذا في شرح الحديث - (مجوس هذه الأمة) المحمدية أي الأمة الإيجابية»؛ لأن قولهم: أفعالنا الاختيارية مخلوقة بقدرتنا، وأفعالنا الاضطرارية بقدرته الله تعالى: شبيه بقول المجوس القائلين: بأن للعالم إلهين خالق الخير وهو يزدان؛ أي الله تعالى، وخالق الشر وهو أهرمن؛ أي الشيطان (إن مرضوا فلا تعودوهم، وإن ماتوا فلا تشهدوهم).</p> <p>وفي مشكاة المصابيح أيضاً: «صنفان من أمتي ليس لهم نصيب في الإسلام: المرجحة والقدرية»، في الجامع الصغير أيضاً: «أخاف على أمتي من بعدي ثلاثاً: حيف الأمة، وإيماناً بالنجوم، وتكذيباً للقدر.»</p>

Muhammed b. Mustafa el-Alâî'nin Şerh-i İrâde-i cüz'iyeye Risâlesi	Dâvûd-i Karsî'nin Risâle fî'l-ihîtiyârâtî'l-cüz'iyeye ve'l-irâdâtî'l-ķalbiyye Risâlesi
<p>المقالة الثالثة (الأشاعرة يقولون: إن أفعالنا الاختيارية حاصلة بقدره الله تعالى وتعلقها فقط) على أن تعلقها مؤثر فيها، وموجد لها فقط بناء على أن القدرة قديمة، وتعلقها حادث، ومؤثر فيها وأن التكوين صفة اعتبارية قائمة بتعلق القدرة؛ لأنه بمعنى الإيجاد أي جعل الموجود متصفاً بالوجود الخارجي حال وجوده بذلك الإيجاد، وقد يقولون تسامحاً: إنها حاصلة بقدره الله تعالى وإلا يلزم قدم الحوادث وانتفاء الواجب أو تخلف المعلول عن علته التامة المؤثرة.</p> <p>وأيضاً (يقولون: لنا اختيار مخلوق لله تعالى أيضاً) فهم يجوزون كون الأمور الاعتبارية النفس الأمرية؛ أي الأحوال التي هي واسطة بين الموجود والمعدوم؛ لأنها صفة الموجود لا موجودة في الخارج ولا معدومة في نفس الأمر مخلوقة كالأمور الخارجية (مقارن لأفعالنا)؛ لأنه أي الاختيار مخلوق مع الأفعال (وقدره مخلوقه مقارنة لها)؛ أي لأفعالنا (أيضاً)؛ أي كالاختيار، (ولا تعلق لها)؛ أي لقدرتنا (بها)؛ أي بأفعالنا (أصلاً)؛ أي لا بالتأثير كما يقوله القدرية، ولا بالكسب كما يقوله الماتريديّة.</p> <p>فإن قلت: ما معنى الأفعال الاختيارية والمقدورية؟ حينئذ أجيب أنهم يقولون: (كون أفعالنا اختيارية ومقدورة لنا مقارنتها لاختيارنا وقدرتنا ولذا قالوا: نحن مختارون في أفعالنا، ومضطرون في اختيارنا) لعدم مقارنتها لاختيار مغاير لها، وإلا يلزم الدور والتسلسل، ولهم دلائل عقلية سخيفة، ونقلية ضعيفة.</p> <p>أما العقلية فمنها قولهم: (لأن المخلوق بمعنى الموجود في الخارج أو في نفس الأمر) وللاختيار وجود في نفس الأمر، وللقدرة وجود في الخارج فيكونان مخلوقين (فيلزم الجبر فقط) إن قلنا: الاختيار لا يحتاج إلى اختيار مغاير له بالذات، (والجبر والدور أو التسلسل) إن قلنا: إنه يحتاج إليه .</p> <p>والجواب: (إما منعاً؛ فمنع كون الموجود في نفس الأمر مستنداً بأنه من قبيل الحال) فلا يتعلق به الخلق والإيجاد، كما ستعرفه.</p>	<p>(والأشاعرة) ... (وهم يقولون: إن أفعالنا الاختيارية حاصلة بقدرته الله تعالى، وتعلقها فقط) على أن تعلقها مؤثر فيها، وموجد لها فقط؛ بناءً على أن القدرة قديمة، وتعلقها حادث، ومؤثر فيها، وأن التكوين: صفة اعتبارية قائمة بتعلق القدرة؛ لأنه بمعنى الإيجاد؛ أي جعل الموجود متصفاً بالوجود الخارجي حال وجوده بذلك الإيجاد، وقد يتسامحون ويقولون: حاصلة بقدره الله، وقد يتسامحون ويقولون: [19و] حاصله بالله وإلا يلزم قدم الحوادث، وانتفاء الواجب، أو تخلف المعلول عن علته التامة المؤثرة كما لا يخفى .</p> <p>(ويقولون: لنا اختيار)؛ وإرادة وقصد (مخلوق لله تعالى أيضاً)، فهم يجوزون كون الأمور الاعتبارية النفس الأمرية؛ أي الأحوال التي هي واسطة بين الموجود والمعدوم؛ لأنها صفات لموجود لا موجودة في الخارج، ولا معدومة في نفس الأم - كما في المواقف - مخلوقة كالأمور الخارجية مع أنه خلاف التحقيق - كما سيجيء فانتظر -</p> <p>(مقارن لأفعالنا)؛ لأنه مخلوق مع الأفعال، (وقدره مخلوقه مقارنة لها)؛ أي لأفعالنا (أيضاً)؛ أي كالاختيار، (ولا تعلق لها)؛ أي لقدرتنا (بها)؛ أي بأفعالنا (أصلاً)؛ أي لا بالتأثير كما يقوله القدرية، ولا بالكسب كما يقوله الماتريديّة.</p> <p>ولما توجه لهم أنه ما معنى الأفعال الاختيارية، والمقدورية؟ حينئذ قالوا: (فكونها اختيارية ومقدورة لنا مقارنتها)؛ أي مقارنة أفعالنا (لاختيارنا وقدرتنا، ولذا قالوا: نحن مختارون في أفعالنا، ومضطرون في اختيارنا) لعدم مقارنتها لاختيار مغاير لها، وإلا يلزم الدور والتسلسل، ولهم دلائل عقلية سخيفة، ونقلية ضعيفة.</p> <p>أما العقلية فمنها قولهم: (لأن المخلوق بمعنى الموجود في الخارج أو في نفس الأمر) وللاختيار وجود في نفس الأمر، وللقدرة وجود في الخارج فيكونان مخلوقين (فيلزم الجبر فقط) إن قلنا: الاختيار لا يحتاج إلى اختيار مغاير له بالذات، (والجبر والدور أو التسلسل) إن قلنا: إنه يحتاج إليه .</p> <p>والجواب: (إما منعاً؛ فمنع كون الموجود في نفس الأمر مخلوقاً مستنداً بأنه من قبيل الحال) فلا يتعلق به الخلق والإيجاد كما سنحققه.</p>

<p>Muhammed b. Mustafa el-Alâ'î'nin Şerh-i İrâde-i cüz'iyye Risâlesi</p>	<p>Dâvûd-i Karsî'nin Risâle fi'l-ihtiyârâtî'l-cüz'iyye ve'l-irâdâtî'l-ğalbiyye Risâlesi</p>
<p>وأما النقلية فمنها: (هذه الآية قوله تعالى: (وَمَا تَشَاؤُونَ إِلَّا أَنْ يَشَاءَ اللَّهُ) [الإنسان، 30/76] أي مشيئكم). (والجواب: منع كون معنى الآية كذلك مستنداً بأن الظاهر أن معناه: "وما تشاؤون شيئاً يوجد في الخارج إلا وقت مشيئة الله تعالى إياه".) أي كل فعل اختياري لكم لا يحصل إلا بمشيئتين كما أنه لا يحصل إلا بقدرتين بحسب جري العادة وهو مذهبنا. واعلم أن ما قاله الأشعري رح [رحمه الله] جبر متوسط بين الجبر المحض والقدر المحض . (ولا ثمرة لإثبات اختيار وقدرة إلا للاحتراز عن الجبر) المحض في مجرّد الإثبات فإنهم؛ أي الجبرية لا يثبتون أصلاً كما قال صدر الشريعة في التوضيح، والكامل للبركوي في الطريقة: «لا فرق بين قول الأشعري رح [رحمه الله] وبين الجبر المحض في الحقيقة بالنظر إلى الأفعال». وإن وجد فرق في الصورة من حيث أثبت في العبد قدرة مجردة ... وأما الجواب [49ظ] إما إبطاً فنقول: إن مسلك الأشعري (وغير صحيح في الواقع لما يرد عليه ما يرد على الجبرية) من اللوازم الفاسدة؛ لكنه ليس بكفر؛ إذ الحق أن كلاً من الماتريدية والأشاعرة لا يكفر ولا يضل صاحبها. واعلم أنه مخالف لقول السلف جميعاً لا جبر ولا تفويض؛ بل أمر بين أمرين وما قاله الأشاعرة في الحقيقة ماله كما قاله الجبرية، وما قاله القدرية قدر، والحق التوسط كما يقوله الماتريدية بتوفيق الله سبحانه...</p>	<p>وأما النقلية فمنها: (هذه الآية قوله تعالى: (وَمَا تَشَاؤُونَ إِلَّا أَنْ يَشَاءَ اللَّهُ) [الإنسان، 30/76] أي مشيئكم) كما فسّر به البيضاوي الأشعري . (والجواب: منع كون معنى الآية كذلك؛ مستنداً بأن الظاهر أن معنى الآية: "وما تشاؤون شيئاً يوجد في الخارج إلا وقت مشيئة الله تعالى إياه".) أي كل فعل اختياري لكم لا يحصل إلا بمشيئتين كما أنه لا يحصل إلا بقدرتين بحسب جري العادة [19ظ] - وهو مذهبنا كما سنحققه. (وهو)؛ أي ما قاله الأشاعرة: (جبر متوسط) بين الجبر المحض والقدر المحض. (ولا ثمرة لإثبات اختيار، وقدرة، ولا فائدة له إلا للاحتراز عن الجبرية) المحضة في مجرّد الإثبات؛ فإنهم لا يثبتون أصلاً، ولذا قال العلامة صدر الشريعة في التوضيح والفاضل البركوي في الطريقة: «ولا فرق بينه وبين الجبر المحض في الحقيقة بالنظر إلى الأفعال، فأى فائدة بين إثبات الاختيار والقدرة بلا استلزامهما شيئاً ولو عادة وبين نفيهما». وأشار إلى الجواب الإبطالي بقوله: (وغير صحيح في الواقع لما يرد عليه ما يرد على الجبرية) من اللوازم الفاسدة غير الكفر؛ إذ الحق أن كلاً من الماتريدية والأشاعرة لا يكفر ولا يضل صاحبها، وأن ما يُفهم من ظاهر عبارة بعض المحققين يجب صرفه عن ظاهره كقول صدر الشريعة في التوضيح: «عصمنا الله تعالى عن اعتقاد الأشعري في هذه المسألة»؛ أي لأنها غير صحيحة، وخطأ عظيم، كما لا يخفى وإن لم يوجب التليل (لمخالفته قول السلف) جميعاً على ما نقله الفاضل البركوي في الطريقة: (لا جبر ولا تفويض؛ بل أمر بين الأمرين)، وما قاله الأشاعرة في الحقيقة كما قاله الجبرية جبراً كما لا يخفى، وما قاله القدرية: قدر، والحق: التوسط كما يقوله الماتريدية بتوفيق الله تعالى، وإلهامه لهم الحق.</p>

Muhammed b. Mustafa el-Alâi'nin Şerh-i İrâde-i cüz'iyeye Risâlesi	Dâvûd-i Karsî'nin Risâle fi'l-ihtiyârâtî'l-cüz'iyeye ve'l-irâdâtî'l-ğalbiyye Risâlesi
<p>المقالة الرابعة (الماتريدية رح [رحمهم الله] قالوا: إن أفعالنا الاختيارية) أي الآثار الموجودة (في الخارج) عن العقل والمشاعر العشرة بحيث تترتب عليها آثارها وتظهر منها أحكامها فيه من الحركات الاختيارية الموجودة في نفس الأمر، وفي ذاتها لا في الخارج. ومعنى الوجود في نفس الأمر ما له تحقق ووجود في ذاته بدون اعتبار العقل وفرضه كحبر من المسك موجه الذهب سواء كان موجوداً في الخارج حاصلًا من العلة المؤثرة فيه، والمفضية لوجوده كالمخلوقات أو لا كالباري -تعالى- وصفاته الذاتية أو موجوداً في ذاته فقط بتبعية الغير بأن لم تتعلق له العلة المؤثرة، ولم تعط وجوداً خارجياً كمعاني المصادر الوجودية عند المحققين فلا يتعلق به الخلق لأنه بمعنى الإيجاد؛ أي جعل الموجود الخارجي متصفاً بالوجود الخارجي حين وجوده بذلك الجعل .</p> <p>ومن هذا اتفق أهل التحقيق على أن الماهيات غير مجعولة خلافاً لمن زعم أنها مجعولة أو المركبة مجعولة والبسيط غير مجعولة، وأول صاحب المواقف بأن مراده أنها محتاجة إلى شيء فإنها لا تتحقق إلا في ضمن الأفراد لا أنها مخلوقة كما هو المتبادر، وهذا ظاهر في الصفات له تعالى كالقدم والبقاء والقيام بنفسه والوحدانية والمخالفة للحوادث فإنها موجودة في نفس الأمر لا في الخارج، وغير مخلوقة، فهي واسطة بين الموجود والمعدوم ويسمى عند المحققين كإمام الحرمين، والقاضي أبي بكر وصدر الشريعة حالاً حيث قالوا: الموجود معلوم تحقق باعتبار ذاته، والمعدوم معلوم لم يتحقق أصلاً فالحال ثابتة وهي معلومة / [50] تتحقق تبعية الغير، وعرفوها بأنها صفة لموجود لا موجودة في الخارج ولا معدومة في نفس الأمر .</p> <p>فإن قلت: ما الشأن عند الجمهور؟ قلت: الجمهور من المتكلمين الذين ينكرون الحال، يقولون: الموجود معلوم تحقق في الخارج، والمعدوم معلوم لم يتحقق في الخارج فلا حال، فالحال عندهم معدومة بناءً على أن إنكارهم الوجود الذهني كذا في المواقف، والمقاصد، وشرحيهما في مواضع شتى فليطالع ثمة فلنرجع إلى ما نحن بصدده .</p> <p>قالت الماتريدية رح [رحمهم الله]: إن أفعالنا الاختيارية (حاصلة بحسب جري العادة) أي عادة الله تعالى فيجوز التخلف عقلاً وإن لم يجز عادة (بمجموع خمسة أشياء) واحد منها مؤثر وموجد لها، وأربعة منها سبب قريب لخروجها إلى الوجود (المشيتين، والقدرتين، والتكوين).</p>	<p>ولذا قال: (والماتريدية المحققون والمدققون)... (إن أفعالنا الاختيارية)؛ أي الآثار الموجودة (في الخارج)؛ أي خارج العقل والمشاعر العشرة؛ بحيث تترتب عليها آثارها، وتظهر منها أحكامها فيه من حركاتنا الاختيارية الموجودة في نفس الأمر فقط؛ أي في ذاتها لا في الخارج .</p> <p>ومعنى الموجود في نفس الأمر: ما له تحقق، ووجود في ذاته؛ أي بدون [20] اعتبار العقل، وفرضه -كحبر من المسك وموجه الذهب - سواء كان موجوداً في الخارج حاصلًا من العلة المؤثرة فيه، والمعطية لوجوده كالمخلوقات- أو لا؛ كالباري تعالى وصفاته الذاتية- أي موجوداً في ذاته فقط بأن لم تتعلق له العلة المؤثرة، ولم تعط له وجوداً خارجياً كمعاني المصادر الوجودية عند المحققين فلا يتعلق بها الخلق؛ لأنه بمعنى الإيجاد؛ أي جعل الموجود الخارجي متصفاً بالوجود الخارجي حال وجوده بذلك الإيجاد.</p> <p>ولذا اتفق المحققون على أن الماهيات غير مجعولة خلافاً لمن زعم أنها مجعولة أو المركبة مجعولة، والبسيطة غير مجعولة، وأول صاحب المواقف بأن مراده أنها محتاجة إلى شيء؛ فإنها لا تتحقق إلا في ضمن الأفراد لا أنها مخلوقة كما هو المتبادر، وهذا ظاهر في الصفات السلبية لله تعالى مثل القدم والبقاء والقيام بنفسه والوحدانية والمخالفة للحوادث؛ فأنها موجودة في نفس الأمر، لا في الخارج، وغير مخلوقة على ما لا يخفى، فهي واسطة بين الموجود والمعدوم، وتسمى عند المحققين كإمام الحرمين، والقاضي أبي بكر، وصدر الشريعة: حالاً؛ حيث قالوا: الموجود: معلوم تحقق باعتبار ذاته، والمعدوم: معلوم لم يتحقق أصلاً، فالحال: ثابتة، وهي معلوم تحقق بتبعية الغير، وعرفوها تفصيلاً بأنها صفة لموجود؛ لا معدومة.</p> <p>هذا وأما الجمهور من المتكلمين الذين ينكرون الحال فقالوا: الموجود: معلوم تحقق في الخارج، والمعدوم: معلوم لم يتحقق في الخارج؛ فلا حال، فالحال عندهم: معدومة بناءً على إنكارهم الوجود الذهني... كذا في المواقف والمقاصد وشرحيهما في مواضع شتى، فليكن هذا على ذكر منك .</p> <p>(حاصلة عادة) أي بحسب جري عادة الله؛ فيجوز التخلف عقلاً، وإن لم يجز قطعاً (بمجموع خمسة أشياء)؛ واحد منها مؤثر وموجد لها، وأربعة منها سبب قريب لخروجها إلى الوجود (والمشيتين، والقدرتين، والتكوين).</p>

<p>Muhammed b. Mustafa el-Alâ'î'nin Şerh-i İrâde-i cüz'iyye Risâlesi</p>	<p>Dâvûd-i Karsî'nin Risâle fi'l-ihtiyârâtî'l-cüz'iyye ve'l-irâdâtî'l-kalbiyye Risâlesi</p>
<p>فائدة مهمة [في الفرق بين التكوين والقدرة] علم أن التكوين عندنا صفة حقيقية أزلية قائمة بذاته تعالى من شأنها إيجاد الموجود أي الخلق حين تعلقها به؛ لأن الله تعالى قد أثبت لذاته العلوية العلية أنه مكوّن الأشياء، وخالقها، كما أنه أثبت أنه مرید الأشياء، وقادر عليها، وأنه بصير وسميع، وحيّ، وعليم، وأنه متكلم في آيات عديدة قطعية الدلالة.</p> <p>فلما قلنا: إن الإرادة قسما: أزلية قائمة بذاته تعالى ولا يزالية يتحقّق وقت حدوث الحادث مستندة إلى إرادة أزلية قائمة بذاته بطريق استناد المسبب على السبب لذلك قلنا: إن التكوين كذلك، وإرجاع التكوين إلى القدرة تكلف بارد مع كونه مخالفاً لظواهر الآيات، نعم، التكوين بمعنى الخلق والإيجاد صفة اعتبارية لايزالية فلا نقول: بقدمها كما نقول: بقدم المشيئة المحققة وقت حدوث الحادث فالتفرقة تحكّم لا يخفى.</p> <p>واعلم أن (مشيئتنا) هي المتحققة فينا بتبعية الغير المخلوقة لكونها من قبيل الحال؛ لأنها بمعنى الإرادة، والقدرة، والاختيار الجزئي، وهو فينا -على ما وجدته [21و] في وجداني بعد تأملات صادقة، وتفكرات كاملة- توجه القلب وميله القوي نحو توجيه القدرة الحادثة إلى إيقاع الفعل الجزئي - أي المتصور على الوجه الجزئي - أو إلى الكف عن إيقاعه. وذلك الاختيار اختياري أيضاً؛ أي يتحقّق بتعلّق الاختيار، فلا يلزم منه الدور أو التسلسل، لا في الأمور الوجودية، ولا في الاعتبارية الحقيقية على أن التسلسل فيها محال أيضاً عند المحقّقين، وإنما المنقطع في الاعتبارية المحضة.</p> <p>ولا نقول أيضاً: اختيار الاختيار نفس الاختيار؛ بل فصل، ونقول: الحق أن الفعل المختار إن كان قصداً وأصاله فلا بدّ له من اختيار مغاير له، سابق عليه بالضرورة، وأما إن كان ضمناً، وتبعاً فلا؛ بل يكون اختيار المقصود اختياراً لنفسه ضمناً والتزاماً -كما يشهد له الوجدان السليم- وأيضاً لو لزم لكلّ اختيار اختيار مغاير له يلزم الدور أو التسلسل في اختيار الله تعالى أو الجبر على الله تعالى - تعالى الله عن ذلك -.</p> <p>والترجيح بلا مرجح؛ أي الاختيار بلا داع جانز عند المتكلمين في الفاعل المختار، كما قال في النونية: يجوز ترجيح ما يُنفى ترّجحه كفي إناءين من ماء لعطشان وإنما الممتنع: الترحيح بلا مرجح؛ أي الإيجاد بلا موجد، فيجوز أن تتعلّق الإرادة بشيء بلا مرجح وداع، فلا يرد أن تعلق الإرادة لا بدّ له من مرجح؛ فإن كان من خارج يلزم الإيجاب، وإن من نفس المرید ينقل الكلام عليه أنه بالاختيار أو بالاضطرار فيلزم إما الدور أو التسلسل أو الإيجاب...</p>	<p>وهي عندنا: صفة حقيقية أزلية قائمة بذاته تعالى، من شأنها إيجاد الموجود؛ أي الخلق عند تعلقها به؛ لأن الله تعالى قد أثبت لذاته العلوية أنه مكوّن الأشياء، وخالقها، كما أنه أثبت أنه مرید الأشياء، وقادر عليها، وأنه بصير وسميع، وحيّ، وعليم، وأنه متكلم في آيات عديدة قطعية الدلالة.</p> <p>فلما قلنا: إن الإرادة له تعالى قسما: أزلية قائمة بذاته تعالى، ولا يزالية متحققة وقت حدوث الحادث مستندة إلى إرادة أزلية قائمة بذاته بطريق إسناد المسبب على السبب كذلك، قلنا: إن التكوين كذلك، وإرجاع التكوين إلى القدرة تكلف بارد مع كونه مخالفاً لظواهر الآيات .</p> <p>نعم، التكوين بمعنى الخلق والإيجاد صفة اعتبارية لا يزالية، فلا نقول بقدمها، كما لا نقول بقدم المشيئة المحققة وقت حدوث الحادث؛ فالتفرقة تحكّم كما لا يخفى .</p> <p>(فمَشِيئَتُنَا)؛ أي المتحققة فينا بالتبعية الغير المخلوقة لكونها من قبيل الحال؛ لأنها بمعنى الإرادة، والقدرة، والاختيار الجزئي، وهو فينا -على ما وجدته [21و] في وجداني بعد تأملات صادقة، وتفكرات كاملة- توجه القلب وميله القوي نحو توجيه القدرة الحادثة إلى إيقاع الفعل الجزئي - أي المتصور على الوجه الجزئي - أو إلى الكف عن إيقاعه. وذلك الاختيار اختياري أيضاً؛ أي يتحقّق بتعلّق الاختيار، فلا يلزم منه الدور أو التسلسل، لا في الأمور الوجودية، ولا في الاعتبارية الحقيقية على أن التسلسل فيها محال أيضاً عند المحقّقين، وإنما المنقطع في الاعتبارية المحضة.</p> <p>ولا نقول أيضاً: اختيار الاختيار نفس الاختيار؛ بل فصل، ونقول: الحق أن الفعل المختار إن كان قصداً وأصاله فلا بدّ له من اختيار مغاير له، سابق عليه بالضرورة، وأما إن كان ضمناً، وتبعاً فلا؛ بل يكون اختيار المقصود اختياراً لنفسه ضمناً والتزاماً -كما يشهد له الوجدان السليم- وأيضاً لو لزم لكلّ اختيار اختيار مغاير له يلزم الدور أو التسلسل في اختيار الله تعالى أو الجبر على الله تعالى - تعالى الله عن ذلك -.</p> <p>والترجيح بلا مرجح؛ أي الاختيار بلا داع جانز عند المتكلمين في الفاعل المختار، كما قال في النونية: يجوز ترجيح ما يُنفى ترّجحه كفي إناءين من ماء لعطشان وإنما الممتنع: الترحيح بلا مرجح؛ أي الإيجاد بلا موجد، فيجوز أن تتعلّق الإرادة بشيء بلا مرجح وداع، فلا يرد أن تعلق الإرادة لا بدّ له من مرجح؛ فإن كان من خارج يلزم الإيجاب، وإن من نفس المرید ينقل الكلام عليه أنه بالاختيار أو بالاضطرار فيلزم إما الدور أو التسلسل أو الإيجاب....</p>

Muhammed b. Mustafa el-Alâi'nin Şerh-i İrâde-i cüz'iyeye Risâlesi	Dâvûd-i Karsî'nin Risâle fi'l-ihtiyârâtî'l-cüz'iyeye ve'l-irâdâtî'l-ğalbiyye Risâlesi
<p>قالت الماتريدية رح [رحمهم الله] إن مشيئتنا (تتعلق بتوجيه القدرة الحادثة عند الفعل إلى إيقاعها)؛ [أي الأفعال] في الخارج (أو إلى الكف عن إيقاعها)</p> <p>(وإن قدرتنا) الحادثة عند قصدنا الفعل ووجوده (تتعلق بإيقاعها أو بالكف عنه) ويستلزم عادة الإيقاع أو الكف عنه.</p> <p>[ثم أن الإيقاع أو الكف عنه] لكونهما أمورًا موجودة في نفس الأمر لا في الخارج لكونهما من قبيل الحال كما لا يلزم من كون قدرتنا متعلقة به ومستلزمة له عادة كوننا خالقين لأفعالنا كما زعم المعتزلة، وجعلوا أنفسهم خالقين لأفعالهم، وفرّ منه الأشاعرة وجعلوا القدرة غير متعلقة بشيء وجعلوا أنفسهم مجبورين.</p> <p>وأيضًا قالت الماتريدية رح [رحمهم الله]: (إن مشيئة الله تعالى) المتحققة فيه تعالى وقت تعلق مشيئتنا لأفعالنا؛ بل بعد تعلق مشيئتنا بقدرة أزلية لا زمانية (تتعلق بتوجيه إرادته الأزلية إلى تخصيص الفعل أو إلى الكف عنه).</p> <p>وقالوا أيضًا: (إن قدرته الأزلية) القديمة القائمة بذاته تعالى (تتعلق بتقريب الفعل إلى الوجود) الخارجي بجعله مستعدًا له.</p> <p>(وإن تكوينه الأزلي) الحقيقي القائم بذاته تعالى (يتعلق بإيجاد الفعل) ويجعله موجودًا حال وجوده ومتمصفاً بالوجود الخارجي. (فإنه تعالى هو الخالق فقط لأفعالنا الاختيارية) كغير الاختيارية بتعلق تكوينه الأزلي؛ بل لكل شيء بتعلقه على أن المحققين اتفقوا على أن قوله تعالى: ﴿إِنَّمَا أَمْرُهُ إِذَا أَرَادَ شَيْئًا أَنْ يَقُولَ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ﴾ [يس، 82/36]؛ كناية عن سرعة إيجاد الأشياء بتعلق تكوينه الأزلي، لا عبارة عن معناه الظاهري، وإلا يلزم تعطل القدرة والتكوين، ويلزم أيضًا تأثير الكلام كما لا يخفى.</p>	<p>(تتعلق بتوجيه القدرة الحادثة عند الفعل إلى إيقاعها)؛ أي الأفعال في الخارج (أو إلى الكف عن إيقاعها) لا عن تركها، فإنه عدم لا تتعلق به القدرة كما لا يخفى.</p> <p>(وقدرتنا)؛ أي قوتنا الحادثة عند قصدنا الفعل، ووجوده؛ فإننا أثبتنا كون القدرة حادثة مع الفعل لا قبله بمقدمات ظنيّة يطول ذكرها (تتعلق بإيقاعها أو بالكف عنه)، وتستلزم عادة الإيقاع أو الكف عنه.</p> <p>ثم أن الإيقاع أو الكف عنه لكونهما أمورًا موجودة في نفس الأمر لا في الخارج لكونهما من قبيل الحال كما لا يخفى لا يلزم من كون قدرتنا متعلقة به ومستلزمة له عادة كونه خالقًا لأفعاله كما زعم القدرية، وجعلوا أنفسهم خالقين لأفعالهم، وفرّ منه الأشاعرة، وجعلوا القدرة غير متعلقة بشيء، وجعلوا أنفسهم مجبورين...</p> <p>(ومشيئة الله تعالى) المتحققة فيه تعالى وقت تعلق مشيئتنا لأفعالنا؛ بل بعد تعلق مشيئتنا بقدرة ذاتية لا زمانية؛ ... (تتعلق بتوجيه إرادته الأزلية إلى تخصيص الفعل أو الكف عنه).</p> <p>(وقدرته الأزلية) القديمة القائمة بذاته تعالى (تتعلق بتقريب الفعل إلى الوجود) الخارجي بجعله مستعدًا له.</p> <p>(وتكوينه الأزلي) الحقيقي القائم بذاته تعالى أيضًا (يتعلق بإيجاد الفعل) ويجعله موجودًا حال وجوده ومتمصفاً بالوجود الخارجي. (فإنه تعالى هو الخالق فقط لأفعالنا الاختيارية) كغير الاختيارية بتعلق تكوينه الأزلي؛ بل لكل شيء بتعلقه على أن المحققين اتفقوا على أن قوله تعالى: ﴿إِنَّمَا أَمْرُهُ إِذَا أَرَادَ شَيْئًا أَنْ يَقُولَ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ﴾ [يس، 82/36]؛ كناية عن سرعة إيجاد الأشياء بتعلق تكوينه الأزلي، لا عبارة عن معناه الظاهري، وإلا يلزم تعطل القدرة والتكوين، ويلزم أيضًا تأثير الكلام كما لا يخفى.</p>

Muhammed b. Mustafa el-Alâ'î'nin Şerh-i İrâde-i cüz'iyye Risâlesi	Dâvûd-i Karsî'nin Risâle fi'l-ihtiyârâtî'l-cüz'iyye ve'l-irâdâtî'l-kalbiyye Risâlesi
<p>واعلم أيضًا أن مذهب الماتريدية (حق لأنه ثبت بالبراهين) عقلية ونقلية (وبالوجدان) أيضًا (أن للعباد دخلًا في أفعاله الاختيارية) ببطلان الجبر بكلا قسميه، (وأنهم ليسوا خالقين لأفعالهم الاختيارية) ببطلان القدر أيضًا، (وأن الله تعالى هو الخالق لكل شيء) موجود في الخارج مشيء وجوده، (وأن لنا اختيارًا، وقدرة حين قصدا [51] لأفعالنا) متعلقين لما قلنا (وأن قدرته وإرادته تعالى لهما تعلق وتأثير كما بين لما يدل عليه ظواهر الآيات) القطعية (وتعريفات المحققين) حيث قالوا: الإرادة صفة أزلية قائمة بذاته تعالى من شأنها تخصيص الشيء بالوجود أو العدم، والقدرة صفة أزلية قائمة بذات الله تعالى من شأنها التأثير؛ أي التقريب على وفق الإرادة.</p> <p>(وثبت) أيضًا (أنه لا بد في العلة التامة) التي هي جملة ما يتوقف عليها وجود الممكن في الخارج فيجب وجوده بوجودها، ويمتنع وجوده بانتفائها أو انتفاء جزء منها (من أمور لا موجودة) في الخارج (ولا معدومة) في نفس الأمر (ويسمى حالًا)؛ أي واسطة بين الموجود والمعدوم عند المحققين (عند وجود الحادث حتى يوجد كالأمر الإضافية) [ومعاني المصادر الوجودية] مثل مشيئتنا وتعلقها، وتعلق قدرتنا ومشيبته تعالى وتعلق قدرته وتكوينه - كما سبق- (في أفعالنا الاختيارية) الموجودة في الخارج الحاصلة بالحركات الاختيارية الموجودة في نفس الأمر (وإلا يلزم قدم الحادث أو تخلف المعلول عن علته التامة)</p> <p>إن [كانت جملة ما يتوقف عليه وجود الحادث] موجودات محضة وهي مستندة إلى الواجب تعالى قطعًا للدور أو التسلسل (وإما كون المعدوم علة للموجود) إن كانت معدومات محضة أو موجودات مع معدومات، تأمل، وأيضًا يلزم منه سد باب إثبات الواجب تعالى كما بين في إثبات الواجب، (واللوازم باطلة) بالبراهين القطعية على ما ثبت في إثبات الواجب في المواقف والمقاصد، وعامة كتب الكلام، كما لا يخفى على الفاضلين الكاملين...</p> <p>(ثم تلك الأمور الإضافية البينة لا يمكن استنادها إلى الواجب تعالى بطريق الإيجاب وإلا يلزم قدم الحوادث أو انتفاء الواجب أو تخلف المعلول عن علته التامة؛ بل اختيارنا وتعلق قدرتنا مستندان إلى اختيارنا، واختيار الله تعالى وتعلق إرادته، وقدرته، وتكوينه مستندة [23] إلى اختياره تعالى، ولا يلزم لكل اختيار اختيار؛ لأن الفعل المختار إن كان قصدًا أو أصالة؛ يلزم له من اختيار مغاير سابق عليه متعلق به، وأما إن كان ضمناً وتبعًا فلا يلزم له اختيار مغاير له بالذات؛ بل اختيار المختار اختيار لنفسه ضمناً والتزامًا بشهادة الوجدان السليم)</p>	<p>(وذلك)؛ أي ما لخصه بتوفيق الله، وإلهامه على أن مذهب الماتريدية... (حق)... (لأنه لما ثبت بالبراهين) العقلية والنقلية السابقة (وبالوجدان) أيضًا (أن للعباد دخلًا في أفعاله الاختيارية) لبطلان الجبر بقسميه، (وأنهم ليسوا بخالقين لأفعالهم الاختيارية) لبطلان القدر أيضًا، (وأن الله تعالى هو الخالق لكل شيء)؛ أي موجود في الخارج مشيء وجوده، (وأن لنا اختيارًا، وقدرة حين قصدا لأفعالنا) متعلقين بما قلنا... (وأن لإرادته تعالى وقدرته وتكوينه تعلقًا وتأثيرًا كما بيننا لما تدل عليه ظواهر الآيات) القطعية (وتعريفات المحققين) حيث قالوا: الإرادة: صفة أزلية قائمة بذات الله تعالى من شأنها: تخصيص الشيء بالوجود والعدم، والقدرة: صفة أزلية قائمة بذات الله تعالى من شأنها التأثير؛ أي التقريب على وفق الإرادة...</p> <p>(وثبت) أيضًا (أنه لا بد في العلة التامة) التي هي جملة ما يتوقف عليها وجود الممكن، وتحققه في الخارج فيجب وجوده لوجودها، ويمتنع وجوده بانتفائها، أو انتفاء جزء منها (من أمور لا موجودة) في الخارج (ولا معدومة) في نفس الأمر (ويسمى حالًا)؛ أي واسطة بين الموجود والمعدوم عند المحققين (عند وجود الحادث حتى يوجد كالأمر الإضافية)، ومعاني المصادر الوجودية: مثل مشيئتنا وتعلقها، وتعلق قدرتنا؛ ومشيبته الله، وتعلق قدرته، وتكوينه - كما بيننا- (في الأفعال الاختيارية) الموجودة في الخارج الحاصلة بالمصادر، والحركات الاختيارية الموجودة في نفس الأمر (وإلا يلزم إما قدم الحوادث أو انتفاء الواجب أو تخلف المعلول عن علته التامة)</p> <p>إن كانت جملة ما يتوقف عليه وجود الحادث موجودات محضة، وهي مستندة إلى الواجب تعالى قطعًا للدور أو التسلسل (وإما كون المعدوم علة للموجود) إن كانت معدومات محضة أو موجودات مع معدومات، تأمل، وأيضًا يلزم منه سد باب إثبات الواجب تعالى كما بين في إثبات الواجب، (واللوازم باطلة) بالبراهين القطعية على ما ثبت في إثبات الواجب في المواقف والمقاصد، وعامة كتب الكلام، كما لا يخفى على الفاضلين الكاملين...</p> <p>(ثم تلك الأمور الإضافية البينة لا يمكن استنادها إلى الواجب تعالى بطريق الإيجاب وإلا يلزم قدم الحوادث أو انتفاء الواجب أو تخلف المعلول عن علته التامة؛ بل اختيارنا وتعلق قدرتنا مستندان إلى اختيارنا، واختيار الله تعالى وتعلق إرادته، وقدرته، وتكوينه مستندة [23] إلى اختياره تعالى، ولا يلزم لكل اختيار اختيار؛ لأن الفعل المختار إن كان قصدًا أو أصالة؛ يلزم له من اختيار مغاير سابق عليه متعلق به، وأما إن كان ضمناً وتبعًا فلا يلزم له اختيار مغاير له بالذات؛ بل اختيار المختار اختيار لنفسه ضمناً والتزامًا بشهادة الوجدان السليم)</p>

Muhammed b. Mustafa el-Alâi'nin <i>Şerh-i İrâde-i cüz'iyeye</i> Risâlesi	Dâvûd-i Karsî'nin <i>Risâle fi'l-ihtiyârâtî'l-cüz'iyeye ve'l-irâdâtî'l-ğalbiyye</i> Risâlesi
<p>خاتمة مكملة (اعلم ان الكسب توجبه القدرة الى إيقاع الفعل أو الى الكف عن إيقاع لا ما زعمه أهل الاعتزال من أنه إيجاد الفعل بتوجيه القدرة إليه، ولا ما قال الأشعري من أن قران الاختيار والقدرة للفعل، ولا ما قاله بعض منّا من أنه يقع بألة أو أنه مقدور وقع في محل قدرته أو ما لا يصح انفراد القادر به.) ومن هذا قال المحقق التفاضلي في شرح العقائد: «التحقيق أن صرف العبد إرادته وقدرته [52] إلى الفعل كسب وإيجاد الفعل عقيب ذلك خلق، والمقدور الواحد داخل تحت قدرتين؛ لكن بجهتين مختلفتين؛ فالفعل مقدور الله بجهة الإيجاد، ومقدور العبد بجهة الكسب»...</p> <p>اعلم أن ممّا سبق حصل لنا أنه لا خالق سوى الله تعالى لكنّ للعباد اختيارات جزئية متعلقة بفعل مشخص معين جزئي فهذه الإرادة الجزئية ليست من الله تعالى ابتداء؛ بل من العبد ولا يلزم كون العبد خالقها لعدم وجودها في الخارج والمخلوق ما يكون موجوداً فيه... وعادته المبنية على حكمه. تمت.</p>	<p>بعد تأملات صادقة، وقد مرّ بعض التفصيل في الشرح -تذكّر- (لزم جواباً) "القول بما قلنا: من وجود أمور خمسة على الوجه الذي بينا) كما لا يخفى على المتأملين الكاملين والمنصفين الفاضلين بعد تأملات صادقة، وتفكرات كاملة (مع خلوه عن الاعتراضات السابقة) على المذاهب الباطلة، (والتكلفات الباردة) الموجودة في المذاهب العاطلة، (وموافقتة للآيات الكريمة والأحاديث الشريفة كما لا يخفى على الكاملين المتتبعين والفاضلين المتبحرين).</p> <p>(ثم اعلم أن الكسب)... (توجيه اختيار إلى توجيه القدرة إلى إيقاع الفعل أو إلى الكف عنه؛ لا ما زعمه المعتزلة من أنه إيجاد الفعل بتوجيه القدرة إليه، ولا ما قاله الأشاعرة من أنه قران الاختيار، والقدرة للفعل، ولا ما قاله بعض الماتريدية من أنه وقع بألة أو أنه مقدور وقع في محل قدرته أو ما لا يصح انفراد القادر به)؛ ولذا قال العلامة السعد في شرح العقائد: «التحقيق أن صرف العبد إرادته وقدرته إلى الفعل كسب، وإيجاد الفعل عقيب ذلك خلق، والمقدور الواحد داخل تحت قدرتين لكن بجهتين مختلفتين فالفعل مقدور الله بجهة الإيجاد، ومقدور العبد بجهة الكسب وهذا القدر من المعنى ضروري وإن لم نقدر على مزيد من ذلك». انتهى.</p> <p>(كذا) قيد للمتن من أوله إلى آخره (حَقَّق العلامة صدر الشريعة) في التوضيح في المقدمات الأربعة، ولخصنا براهين تحقيقه في الشرح بما لا تلخيص فوقه، (والمحقق السعد) في التلويح، والمقاصد، وشرح العقائد وقد لخصنا دلائله أيضاً، (والمفاضل البركوي رحمهم الله تعالى) في الطريقة المحمدية في بحث الاختيار الجزئي، [23ظ] وقد زدنا بعضاً من المسائل، والدلائل بعضها من غيرها من الكتب المعتمدة، وبعضها من عندي بحسب الإلهامات الربانية، والإمدادات الصمدانية (فخذها)؛ أي هذه الرسالة أو هذه المسألة (بقوة، وأمر قومك يأخذوا بأحسنها)؛ أي مذهب الماتريدية.</p> <p>فالحمد لله الذي هدانا لهذا التحقيق العميق، والتدقيق الدقيق الذي خفى على العقلاء، والعلماء لكونه سرّاً من أسرار الله تعالى، لا يطلع عليه إلا خواص عباده، (وما كنا لنهتدي)؛ أي لنصل إلى فهمه، وتحقيقه، وتبينه، وتدقيقه (لو لا أن هدانا الله)؛ أي هذا أو لهذا أو إلى هذا.</p>

4. EK 2: Alâ'ye Nispet Edilen Şerh-i İrâde-i cüz'iyye Risâlenin Arapça Metnin

Tahkiki

[شرح الإرادة الجزئية المنسوب إلى محمد بن مصطفى العلابي]

[46ظ] بسم الله الرحمن الرحيم

الحمد لله رب العالمين الذي جعلنا معاشر الماتريديّة، ووفّقنا لتحقيق [العقائد] الإسلاميّة، وكرّمنا لتدقيق [المباحث] الكلاميّة، والصلاة والسلام على رسولنا محمد القوي بالبراهين الإلهيّة، وعلى آله وأصحابه المنورين بالكلمات ولطائف الإيمانيّة.

وبعد: فيقول أفقر الورى إلى الملك الغنيّ محمد بن مصطفى العلابيّ الحنفيّ -عفى عنه الجليّ والخفيّ- لما كانت مسألة الاختيار الجزئيّ⁴⁰ من أصول مسائل الأصول، ومع ذلك قد زلت فيها الأقدام وتحيرت أفهام الأرقام أروث العيان

في مقدّمة، وأربع مقالات.

المقدّمة

اعلم أنّ الإرادة لها معنيان. اسمي: غير مراد ههنا، ومصدري: مراد ههنا فالأول: صفة حقيقيّة من شأنها تخصيص الممكن بالوقوع أو اللأوقوع، فيشمل أرادته -تعالى- القديمة القائمة بذاته -تعالى-.

والثاني: صفة اعتباريّة هي فينا توجّه القلب، وميله القوي نحو توجيه القدرة الحادثة إلى إيقاع الفعل الجزئيّ أو إلى الكفّ عن إيقاعه؛ فلذا يُسمّى اختيارًا جزئيًّا، وفي الواجب -تعالى- توجّه ذاته العلّية معنويًّا نحو توجيه القدرة القديمة إلى إيجاد الفعل الجزئيّ أو إلى الكفّ عن إيجاده، والمعنى الاسميّ حاديثٌ فينا، قديمٌ في الواجب -تعالى-.

والمعنى المصدريّ واسط بين المعدوم والموجود في الواجب، وفينا فلا يكون قديمًا ولا حادثًا؛ لأنّهما من أقسام الموجود وفاقًا؛ لأنّه لو كان موجودًا فينا لكان⁴¹ الله -تعالى- موجودًا له على ما ذهب إليه الأشاعرة يلزم الجبر المتوسط، وكون الله خالقًا له أو كون⁴² العبد موجودًا له على ما ذهب إليه القدرية يلزم القدر، وكون العبد خالقًا له، ولو كان معدومًا يلزم الجبر المحض وانتفاء الاختيار بالكليّة واللوازم بطل [باطل]، ولو كان موجودًا في الواجب -تعالى-، وكان واجبًا لذاته لسائر الصفات الذاتية على ما هو المختار عند بعض المحقّقين أو كان ممكنًا لذاته واجبًا لغيره كسائر صفاته على ما هو المختار عند بعض الآخر بأن كانت صادرة منه -تعالى- إيجابًا أو اختيارًا وكان تقدّم الاختيار عليها بالذات يلزم قدم العالم أو تخلف المراد عن الإرادة أو تخلف المعلول عن علّة التامّة، واللوازم باطلة.

⁴⁰ وفي هامش ع: ولا شك أنّ أفعال الحيوانات من الموجودات ليس فيه مؤثّر إلا الله الواحد الخالق، وأفعال الحيوانات منها الطبيعيّات، ولا خلاف في مخوّقيتها له -تعالى- أيضًا سواء كان من أفعال المشعور بها، كالمرض والصحة والنوم واليقظة أو من غير المشعور بها، كالنمو وهضم الطعام. ومنها الاختياريّات وإنّما النزاع فيه. فقد فذهبت الجبريّة إلى أنّها بقدره الله -تعالى- بلا قدرة من العبد، والأشعريّ إلى أنّها بها بلا تأثير من قدرة العبد والمعتزلة إلى أنّها بقدره العبد فقط بالاختيار والفلاسفة إلى أنّها بقدرته بالإيجاب ونسبة هذا إلى إمام الحرمين سهو كما أفاده العارف السنوسي تصريحا والسعد في شرح المقاصد تلويحا وذهب أبو اسحاق الاسفراييني إلى أنّها مجموع القدرتين على أنّ توتّرا في أصل الفعل، والقاضي إلى أنّها بهما على أنّ تأثير القدرة القديمة في أصل الفعل وتأثير الحادثة في وصفه ككونه طاعة ومعصية وهذا المذهب عليه مذهب الماتريديّة كما أفاده المحقّقون ابن الهمام في منته المسابرة وابن أبي شريف وحسن جلي في حاشية المواقف.

⁴¹ ع: وكان. والمثبت من قبلنا.

⁴² ع: كان.

المقالة الأولى

(اعلم) أيها الطالب للعلم اليقيني (أن في أفعال العباد الاختيارية)؛ / [47و] [أي] الآثار الموجودة في الخارج الحاصلة من حركات أبدانهم بعضًا أو كلاً باختيارهم في الواقع (أربعة مذاهب في المشهور) [أي] بين الكلمة.⁴³

(الأول: مذهب الجبرية، والثاني: مذهب القدرية؛ أي المعتزلة، والثالث: مذهب الأشاعرة، والرابع: مذهب الماتريدية) على ما بيّنه⁴⁴ صدر الشريعة،⁴⁵ والمحقق التفتازاني، والمولى البركوي ر ح [رحمه الله].

(فالجبرية يقولون: إن أفعالنا) والآثار الموجودة فينا (حاصلة) من العدم موجودة في الخارج (بمحض قدرة الله -تعالى- وتعلقها) على أفعالنا مؤثران أو المؤثر التعلق، والقدرة سببه أو شرطه القريب أو بالعكس. (ولا اختيار ولا إرادة ولا قصد ولا قدرة لنا) [أي] لا مؤثرة ولا كاسية، لا قبل الفعل، ولا معه، ولا بعده في أفعالنا؛ (بل نحن كالجملات) في انتفاء الاختيار والقدرة (وحركتنا وسكناتنا) التي توجد فينا (كحركاتها وسكناتها) في الكون بلا اختيار ولا قدرة، فيقال ما زعم الجبرية جبر محض.

ولهم دلائل عقلاً ونقلاً، أما عقلاً فمنه أنه لا بد لترجيح الفعل على الترك من مرجح، وإذا ليس من العبد وإلا يلزم الدور أو التسلسل، وأن الفاعل لا بد أن يكون عالماً⁴⁶ بتفاصيل أحوال أفعاله وهي مجهولة، وأن العبد مخلوق الله -تعالى-، وكذا أفعاله فلا حاجة لنا إلى إثبات الاختيار والقدرة.

والجواب عنها: إما منعاً فممنع الدور والتسلسل مستنداً بأن المختار لو كان تبعاً لا يستدعي اختياراً مغايراً لنفسه؛ بل لو كان أصالة وقصدًا فلا بد لهذا الشيء المختار من اختيار مغاير له سابق عليه بالضرورة؛ إذ الفعل الاختياري لا يتصور حصوله بلا اختيار.

وبالجمله فلا دور، ولا تس [تسلسل]؛ ولو سلم لزومهما لكنهما في الأمور الاعتبارية وليسا بمحالين فيها.

ومنع لزوم العلم بالتفاصيل مستنداً بأن العلم بها لا بد للخالق لا للفاعل الكاسب.

ومنع عدم الحاجة مستنداً بأن عدم الإثبات يخالف الواقع، والآيات، والأحاديث.

وأما نقلاً فمنه قوله -تعالى-: (اللَّهُ خَالِقُ كُلِّ شَيْءٍ) [الزمر، 62/39]، وقوله -تعالى-: (وَاللَّهُ خَلَقَكُمْ وَمَا تَعْمَلُونَ) [الصافات، 96/37]، وقوله -تعالى-: (هَلْ مِنْ خَالِقٍ غَيْرِ اللَّهِ) [الفاطر، 3/35].

والجواب عنها: إما منعاً فممنع التقريب مستنداً بأنها تدل على نفي خالق غير الله لا نفي خالق بالاختيار غير الله.

وأما الجواب إبطالاً فنقول: ما زعمتم باطل بديهةً وقطعاً (لبديهية الفرق بين الأفعال الاختيارية) كاليهيات من القيام والعود والأكل والشرب ونحوها؛⁴⁷ فإن هذه المصادر لا تتحقق إلا بالاختيار الذي هو توجه القلب نحو توجيه

⁴³ وفي هامش ع: إنما قيل في المشهور؛ لأن في هذا الما مقام ثلاثة مذاهب أيضاً لكنه غير مشهورة الأول: مذهب الحكماء ويقولون: إن المؤثر في أفعالنا الاختيارية قدرتنا بالإيجاب بلا اختيار منا، ولكن إرجاعه إلى مذهب القدرية أو الجبرية. والثاني: مذهب الاستاذ ومن تبعه هم يقولون: أن المؤثر في أفعالنا الاختيارية مجموع القدرتين باختبارين قدرته تعالى وقدرتنا مؤثرتان في أصل الفعل لكن يمكن إرجاعه في مذهب الماتريدية. والثالث: مذهب أبي بكر البقلاني وتابعيه وهم يقولون: إن المؤثر في أفعالنا الاختيارية مجموع القدرتين بالاختيارين لكن قدرته -تعالى- مؤثرة في أصل الفعل وقدرتنا مؤثرة في وصفه الا جاعلة مستلزمة اتصافه بمثل كونه طاعة او معصية والله اعلم انه يمكن ارجاعه الى مذهب الأشاعرة وكيفيات الارجاع مبينة في المطولات كما لا يخفى. «منه»

⁴⁴ ع - بيّنه، صح هامش.

⁴⁵ هو عبيد الله بن مسعود بن محمود بن عبيد الله بن محمود صدر الثنين المحبوبي، المعروف بصدر الشريعة، ومن تصانيفه التفتيح وشرحه التوضيح في اصول الفقه وشرح الوقاية ومختصر الوقاية في الفقه، وغير ذلك، المتوفى سنة 747. الأعلام للزركلي 235/2. الصدر العلامة:

⁴⁶ ع + بنقله.

⁴⁷ ع: نحو. المثبت من قبلنا لأن المناسب للموضع هو ما أثبتناه.

القدرة الحادثة إلى إيقاع [47ظ] الفعل أو إلى الكف عن إيقاعه كما يشهد به وجدان الكل⁴⁸ (وبين الأفعال الاضطرارية) كالهيات الحاصلة من الطول والعرض والعمق والألم والأوجاع الباطنية والظاهرية ونحوها؛⁴⁹ إذ هذه المصادر تتحقق بدون الاختيار كما يشهد به وجدان الكل، فالمخالف إما معاند فيعرض عنه أو يُقتل أو جاهل بمعنى الاختيارية و الاضطرارية فينبه أو يُعلم.

(ونقول: أيضًا: لو لم يكن للعباد اختيارٌ وقدرةً أصلًا، ولو كاسبًا في أفعالهم لَمَا صحَّ التكليف بالأوامر والنواهي)، ولما ترتب عليها مدح وذم، لا ثواب ولا عقاب، ولما كان للوعد والوعيد فائدة، ولما صحَّ اسناد الأفعال التي تقتضي سابقية القصد والاختيار لهم، ولما بقي فرق بين الاختيارية والاضطرارية، واللوازم كلها باطلة فكذا الملزومات.

واعلم أنّ هذا كفر عند صاحب⁵⁰ التاتارخانية حيث قال: «يجب إكفار الجبرية لعدم رؤيتهم للعباد اختيارًا وفعلاً أصلاً»؛⁵¹ (لأنّ كلامهم نفى وتكذيب للنصوص الدالة على أن للعبد مدخلًا في أفعاله مثل قوله -تعالى-: ﴿لَهَا مَا كَسَبَتْ وَعَلَيْهَا مَا اكْتَسَبَتْ﴾ [البقرة، 286/2])، وقوله -تعالى-: ﴿جَزَاءُ بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ﴾ [السجدة، 17/32]، وقوله -تعالى-: ﴿فَمَنْ شَاءَ فَلْيُؤْمِنْ وَمَنْ شَاءَ فَلْيُكْفُرْ﴾ [الكهف، 29/18]، وأمثال ذلك كثيرة في القرآن دالة على بطلان الجبر، وكفر قائله كما لا يخفى.

المقالة الثانية

من الفرق الضالة من الفرق الإسلامية (القدرية)، وتُسمى معتزلة. (وهم يقولون: أنّ أفعالنا الاختيارية)؛ أي التي تصدر عنّا باختيارنا حاصلة من العدم، وموجودة في الخارج (بقدرتنا واختيارنا وتعلقها فقط)؛ أي لا تتعلق بها قدرة الله -تعالى-، فهم يزعمون أنّ كلّ عبد خالقٌ لفعله الاختياري بقدرته؛ بل بتعلقها فقط، وأنّ الكفر والمعاصي ليس بقضاء الله -تعالى- وقدره⁵²، وأنّ الخير من الله -تعالى- والشرّ من الإنسان أو من الشيطان، وأنّ الله -تعالى- لا يريد أفعال العباد الاختيارية على جعل أنفسهم خالقةً لأفعالهم، وأيضًا يقولون: (لنا اختيار وقدره) مخلوقة (قبل الفعل) لا مقارنة له مخلوقة معه كما يقول أهل السنة (مؤثرة في أفعالنا الاختيارية)؛ [أي موجدة إياها] عند تعلقها بها، أي معطية⁵³ لها الوجود حال وجودها لا قبلها حال العدم وما زعمه المعتزلة (قدر محض).

ولهم دلائل عقلية ونقلية. أما الأولى فمنها أنّ كثيرًا من أفعال العباد قبيحة، والقبح لا يخلقه الحكيم لقبحه، وأنّ الله -تعالى- لو كان فاعلاً لها لكان متصفاً بها؛ لأنّه لا معنى للفاعلية الأزلية الأتصاف بالفعل، وأنّ كلّ أحد يفرق بالضرورة بين أفعال الاختيارية والاضطرارية [48و] وما هذا إلا بسبب أنّ الأولى بقدرته على وفق اختياره دون الثانية.

والجواب إمّا منعًا فممنع كون خلق القبيح قبيحًا مستندًا بأنّ القبح فعل لا خلقه لما في خلقه حكم ومصالح لكون الخالق حكيماً.

48 وفي هامش ع: قال الخادمي في شرح الطريقة في قوله: الاستطاعة مع الفعل في الإرادة أمور أربعة مرتبة الإرادة الكلية لانه متعلقة بكل مقدور في ذاتها، ثم سلامة الأسباب ثم صرف العبد هذه الإرادة على فعل معين بجعلها متعلقة بالفعل كان ذلك هو الإرادة الجزئية، ثم عند ذلك يخلق في العبد هذه الاستطاعة مع الفعل بلا تقدم وتأخر فهذه الصرف سبب لأن يخلق في العبد هذه القدرة والاستطاعة هذا الذي فهم من كلامهم فإن قيل ما فائدة هذه الاستطاعة وما فائدة كونها في الفعل قلنا قال ابو المعين النسفي في بحر الكلام اثبات لنفي الجبر واثبات لمعية لنفي خلق العبد فعلة لأن العبد اذا كان قبل الفعل لا يحتاج الى استطاعة الله -تعالى-.

49 ع: نحو. المثبت من قبلنا لأن المناسب للموضع هو ما أثبتناه.

50 هو فريد الدين بن عالم بن علاء الدهلوي الهندي (ت. 786هـ/1385م): فقيه، أصولي وتميز في علوم اللغة مع أنّه لم يوجد له ترجمة في كتب التراجم المشهورة. ومن أشهر كتبه: "زاد المسافر"، و"الفروع" وهو المعروف ب"الفتاوى التاتارخانية". انظر: معجم المؤلفين لعمر الرضا الكحالة، 52/5؛ كشف الظنون لحاجي خليفة، 947/2

51 الفتاوى التاتارخانية في الفقه الحنفي، لعالم بن علاء الأندريتي، 280/4.

52 ع: وقدرته.

53 ع: وأنّ تعلقه

ومنع كون الخالق متصفاً بالفعل مستنداً بأنَّ المتَّصِف هو الفاعل و الملابس للفعل، لا الخالق والموجد.

ومنع لزوم كون القدرة مؤثرة في الاختيارية مستنداً بأنها متعلقة بالفعل بالمعنى المصدرى السبب لخلق الله الحاصل بالمصدر، ولا يلزم منه كون العبد خالقاً بل كاسباً.

وأما النقلية فمنها: قوله -تعالى-: ﴿فَتَبَارَكَ اللَّهُ أَحْسَنُ الْخَالِقِينَ﴾ [المؤمنون، 14/23]، وقوله -تعالى-: ﴿أَنِّي أَخْلُقُ لَكُمْ مِنَ الطَّيْنِ كَهَيْئَةِ الطَّيْرِ﴾ [آل عمران، 49/3]، وقوله -تعالى-: ﴿ذَلِكَ بِمَا قَدَّمْتُمْ أَيْدِيكُمْ﴾ [آل عمران، 186/3].
والجواب من أهل السنة منع التقريب مستنداً بأنَّ الخلق في الآيتين بمعنى التقدير، يُقال: "فلان خالق"؛ أي مقدرًا أو بمعنى الصنع يُقال: "فلان خالق"؛ أي صانع كما في اللغة، وبأنَّ التقديم بطريق الكسب كما لا يخفى، ولذا قال السعد التفتازاني في شرح المقاصد: «لا عجب في خفاء هذا المعنى على عوامِّ القدرية وجهالهم حتى شنعوا به أهل الحق في الأسواق، ونسبوه إلى الجبر وإنما العجب خفاؤه على خواصهم سودوا الصحائف والأوراق».⁵⁴

وأما إبطاً فنقول: إنَّ زعمهم باطل بالبراهين العقلية (منها أنَّ العبد لو كان خالقاً لأفعاله لكان عالماً بتفاصيلها) ضرورة أنَّ إيجاد الشيء بالقدرة والاختيار لا يكون إلا كذلك (واللازم باطل مطلقاً) فإنَّ المشي من موضع إلى آخر يشمل على سكنات متخللة، وعلى حركات مختلفة بعضها أسرع وبعضها أبطأ، ولا شعور للماشي بذلك؛ بل لو سُئِل لم يعلم وهذا في أظهر أحواله.

(والتقليدية منها قوله -تعالى-: ﴿اللَّهُ خَالِقُ كُلِّ شَيْءٍ﴾ [الزمر، 62/39])؛ أي موجود في الخارج مشيء وجوده. (وقوله -تعالى-: ﴿وَاللَّهُ خَلَقَكُمْ وَمَا تَعْمَلُونَ﴾ [الصفات، 96/37])؛ أي وعملكم أو معمولكم وقوله -تعالى-: (وقوله - تعالى-: ﴿أَفَمَنْ يَخْلُقُ كَمَنْ لَا يَخْلُقُ﴾ [النحل، 17/16]) في مقام التمذح بالخالفية، ونحو ذلك من الآيات الدالة قطعاً على كون الله -تعالى- خلق كل شيء بلا استثناء فيها

قال في التاتارخانية: «يجب إكفار القدرية في نفيهم كون الشرِّ بتقدير الله وخلقهم، وفي دعواهم أن لكلِّ⁵⁵ فاعلاً فعلاً اختيارياً خالقاً لفعله».⁵⁶

(لأنهم أنكروا ظواهر الآيات القطعية، وجعلوا أنفسهم شركاء لله في الخالقية.) ولقد بالغ مشائخ ماوراء النهر في إكفارهم وتفضيعهم حتى قالوا: إنَّ المجوس أسعد حالاً منهم؛ إذ لم يثبتوا إلا شريكاً واحداً وهؤلاء أثبتوا [48ظ] شركاء لا تحصى.

(ولذا قال النبي صلى الله عليه وسلم-) في ذمهم على ما أخرجهم السيوطي في الجامع الصغير، وصاحب المشكاة: (القدرية)؛ أي الطائفة المكذبون للقدر أي كون كلِّ شيء بتقدير الله -تعالى- وخلقهم أو كون كلِّ شيء بقدرة الله وإيجاده، والمثبتون لأنفسهم قدرة مؤثرة (مجوس هذه الأمة المحمدية)؛ أي الأمة الإيجابية لأن قولهم: أفعالنا الاختيارية مخلوقة بقدرتنا، وأفعالنا الاضطرارية بقدرة الله -تعالى- شبيه بقول المجوس القائلين: بأنَّ للعالم ألهمين خالق الخير وهو بَرْدَانُ؛ أي الله -تعالى-، وخالق الشرِّ وهو أَهْرَمَنْ؛ وهو الشيطان (إن مرضوا فلا تعودوهم وإن ماتوا فلا تشهدوهم).⁵⁷

وفي مشكاة المصابيح: (صنفان من أمتي ليس لهم نصيب في الإسلام المرجئة والقدرية)⁵⁸ وفي الجامع الصغير: «أخاف على أمتي من بعدي ثلاثاً: حيف الأمة، وإيمان بالنجوم، والتكذيب بالقدر».⁵⁹

⁵⁴ شرح المقاصد للتفتازاني، 164/3.

⁵⁵ ع: كل.

⁵⁶ الفتاوى التاتارخانية في الفقه الحنفي، لعالم بن العلاء الأندلسي 280/4.

⁵⁷ الجامع الصغير للسيوطي، 151/2؛ مشكاة المصابيح لولي الدين أبي عبد الله الخطيب التبريزي، 23/1.

⁵⁸ مشكاة المصابيح لولي الدين أبي عبد الله الخطيب التبريزي، 23/1؛ الترمذي، القدرية 13؛ سنن ابن ماجه؛ الإيمان 9.

⁵⁹ الجامع الصغير للسيوطي، ص 20.

المقالة الثالثة

(الأشاعرة يقولون: إن أفعالنا الاختيارية حاصلة بقدرة الله -تعالى- وتعلقها فقط) على أن تعلقها مؤثر فيها، وموجد لها فقط بناء على أن القدرة قديمة، وتعلقها حادث، ومؤثر فيها وأن التكوين صفة اعتبارية قائمة بتعلق القدرة؛ لأنه بمعنى الإيجاد أي جعل الموجود متصفاً بالوجود الخارجي حال وجوده بذلك الإيجاد، وقد يقولون تسامحاً: إنها حاصلة بقدرة الله -تعالى- وإلا يلزم قدم الحوادث، وانتفاء الواجب أو تخلف المعلول عن علته التامة المؤثرة.

وأيضاً (يقولون: لنا اختيار مخلوق لله -تعالى- أيضاً) فهم يجوزون كون الأمور الاعتبارية النفس الأمرية؛ أي الأحوال التي هي واسطة بين الموجود والمعدوم؛ لأنها صفة الموجود لا موجودة في الخارج ولا معدومة في نفس الأمر مخلوقة كالأمور الخارجية (مقارن لأفعالنا)؛ لأنه أي الاختيار مخلوق مع الأفعال (وقدرة مخلوقة مقارنة لها)؛ [أي] لأفعالنا كالاختيار (ولا تعلق لها)؛ أي لقدرتنا بأفعالنا لا بالتأثير كما يقوله القدرية ولا بالكسب كما يقوله الماتريدية.

فإن قلت: 60 ما معنى الأفعال الاختيارية والمقدورية عندهم؟

أجيب أنهم يقولون: (كون أفعالنا اختيارية ومقدورة لنا: مقارنتها لاختيارنا وقدرتنا؛ ولذا قالوا: نحن مختارون في أفعالنا مضطرون في اختيارنا.) لعدم مقارنتها لاختيار مغاير لها وإلا يلزم الدور أو التسلسل.

ثم اعلم أن لهم دلائل عقلية ونقلية ضعيفة كما سترى.

أما العقلية فمنها قولهم: (لأن المخلوق بمعنى الموجود في الخارج أو في نفس الأمر. 61) وللاختيار وجود في نفس الأمر وللقدرة وجود في الخارج / [49و] فيكونان مخلوقين، وأنت خبير أنه ح [حينئذ] [يلزم الجبر فقط]؛ إن قلنا إن الاختيار لا يحتاج إلى اختيار مغاير له بالذات، (والجبر والدور أو التسلسل 62)؛ إن قلنا إنه يحتاج إليه.

والجواب من جانب (إما منعاً فمنع كون الموجود في نفس الأمر مخلوقاً مستنداً بأنه من قبيل الحال) فلا يتعلق به الخلق والإيجاد كما ستعرفه.

وأما النقلية (فمنها قوله -تعالى-: (وَمَا تَشَاؤُونَ إِلَّا أَنْ يَشَاءَ اللَّهُ) [الإنسان، 30/76] أي مشيئكم)

(والجواب: منع كون معنى الآية كذلك مستنداً بأن الظاهر أن معناه: وما تشاؤون شيئاً يوجد في الخارج إلا وقت مشيئة الله -تعالى- إياه)؛ أي كل فعل اختياري لكم لا يحصل إلا بمشيئتين كما أنه لا يحصل إلا بقدرتين بحسب جري العادة وهو مذهبنا.

واعلم أن ما قاله الأشعري رح [رحمه الله]: جبر متوسط بين الجبر المحض والقدر المحض 63 (ولا ثمرة لإثبات اختيار وقدرة إلا للاحتراز عن الجبر) المحض في مجرد الإثبات فإنهم؛ أي الجبرية لا يثبتون أصلاً كما قال صدر الشريعة في التوضيح، 64 والكامل للبركوي في الطريقة: «لا فرق بين قول الأشعري رح [رحمه الله] وبين الجبر المحض في الحقيقة بالنظر إلى الأفعال وإن وجد فرق في الصورة من حيث أثبت في العبد قدرة مجردة». 65

60 وفي هامش ع: يعني يصدر الأفعال من العباد بالاختيار وذلك الاختيار مخلوق في العبد بالجبر والاضطرار فيلزم أن يكون العباد مختارون في اختيارهم لصدورها بالارادة الجزئية ومضطرون في اختيارهم لأن حصول الاختيار فيهم بمجرد خلق الله -تعالى-.

61 ع - الأمر.

62 ع: والتسلسل.

63 ع - المحض.

64 التوضيح على التنقيح لعبيد الله بن مسعود صدر الشريعة، 346/2.

65 الطريقة المحمدية للبركوي، ص، 200؛

والجبرية قائلون: إن فعل العبد بقدره الله فقط بدون قدرة من العبد أصلاً ففي الحقيقة لا فرق بين عدم القدرة أصلاً وبين وجودها بلا تأثير، فإن إثبات القدرة إنما هو للتأثير فإذا نفي التأثير فلا فرق بين وجوده وعدمه فأني نفع في وجود اختيار ضروري؛ لأن الاختيار المنسوب إلى الاضطرار يزيل حقيقة الاختيار ويبقى مجرد الاسم.⁶⁶

قيل عليه: أنه يجوز أن مراد الشيخ الأشعري رح [رحمه الله] أن العبد مضطر في حصول قدرته؛ لأنها يخلقها الله -تعالى- في العبد بلا مدخل منه، ومختار في صرفه نحو الفعل لإمكان تعلّقها بكل الضدّين.

أجيب: هذه الإرادة الكلية⁶⁷ التي لا كلام فيها،⁶⁸ وإنما الكلام في الإرادة الجزئية المتعلقة بالعمل الجزئي المعين فإن كانت موجودة في الخارج بإيجاده -تعالى- يكون علّة تامّة للفعل فيلزم الجبر.⁶⁹

وتحقيقه: أنه إن كان العبد مختاراً في الصرف فيلزم أن يمكّن العبد من فعله وتركه فيحتاج في ترجيح جانب الفعل إلى مرجح وإلا فيكون اتفاقياً لا اختيارياً، ويلزم أيضاً عدم احتياج وقوع الجائزين إلى سبب فينسب باب إثبات الصانع، والمرجح لا يكون من العبد للتسلسل، ويكون الفعل عنده واجباً وإلا لم يكن ما فرضناه مرجحاً فيلزم الإيجاب.⁷⁰

وأما الجواب: [49ظ] إما⁷¹ بطلاً فنقول: إن مسلك الأشعري (وغير صحيح في الواقع لما يرد عليه ما يرد على الجبرية) من اللوازم الفاسدة؛ لكنّه ليس بكفر؛ إذ الحق أن كلّاً من الماتريديّة والأشاعرة لا يكفر ولا يضلّ صاحبه.

واعلم أنه مخالف لقول السلف جميعاً لا جبر ولا تفويض؛ بل أمر بين أمرين، وما قاله الأشاعرة في الحقيقة ماله كما قاله الجبرية، وما قاله القدرية قدر، والحق التوسط كما يقوله الماتريديّة بتوفيق الله -سبحانه-.

أما أنه لا جبر؛ فلأن العبد مختار في فعله فعادته -تعالى- أن يخلق فعل العبد عقيب صرف اختياره، وأما أنه لا تفويض فإن منشأ اختيار العبد داعية يخلق الله -تعالى- في قلبه، ودواعي القلب تابعة لمشيئة الله -تعالى- ولا دخل فيه للعبد.⁷²

المقالة الرابعة

(الماتريديّة رح [رحمهم الله] قالوا: إن أفعالنا الاختيارية)؛ أي الآثار الموجودة (في الخارج) عن العقل، والمشاعر العشرة بحيث تترتب عليها آثارها، وتظهر منها أحكامها فيه من الحركات الاختيارية الموجودة في نفس الأمر، وفي ذاتها لا في الخارج.

ومعنى الوجود في نفس الأمر ما له تحقّق وجود في ذاته بدون اعتبار العقل وفرضه كحبر من المسك موجه الذهب سواء كان موجوداً في الخارج حاصلًا من العلّة المؤثّرة فيه، والمفضية لوجوده كالمخلوقات أو لا كالباري -تعالى- وصفاته الذاتية أو موجوداً في ذاته فقط بتبعيّة الغير بأن لم تتعلّق له العلّة المؤثّرة، ولم تعط وجوداً خارجياً كمعاني المصادر الوجودية⁷³ عند المحقّقين فلا يتعلّق به الخلق؛ لأنه بمعنى الإيجاد؛ أي جعل الموجود الخارجي متصفاً بالوجود الخارجي حين وجوده بذلك الجعل.

⁶⁶ انظر لمصدر الاقتباس: البريقة المحمودية في شرح الطريقة المحمدية لأبي سعيد الخادمي، 152/2.
⁶⁷ وفي هامش ع: والإرادة الكلية قوة موجودة في النفس مخلوقة له -تعالى-، وفي بعض المواضع يعبر عنها بالقوة الحاصلة في العبد فلا نزاع فيه كما لا يخفى. «منه».

⁶⁸ ع - فيها.

⁶⁹ انظر لمصدر الاقتباس: البريقة المحمودية في شرح الطريقة المحمدية لأبي سعيد الخادمي، 152/2.

⁷⁰ انظر لمصدر الاقتباس: البريقة المحمودية في شرح الطريقة المحمدية لأبي سعيد الخادمي، 152/2.

⁷¹ ع: منا.

⁷² انظر لمصدر الاقتباس: البريقة المحمودية في شرح الطريقة المحمدية لأبي سعيد الخادمي، 151/2.

⁷³ ع: الموجودية.

ومن هذا اتفق أهل التحقيق على أن الماهيات غير مجعولة خلافاً لمن زعم أنها مجعولة أو المركبة مجعولة والبسيط غير مجعولة، وأول صاحب **المواقف**⁷⁴ بأن مراده أنها محتاجة إلى شيء فإنها لا تتحقق إلا في ضمن الأفراد لا أنها مخلوقة كما هو المتبادر وهذا ظاهر في الصفات له -تعالى- كالقدم والبقاء والقيام بنفسه والوحدانية والمخالفة للحوادث فإنها موجودة في نفس الأمر لا في الخارج، وغير مخلوقة، فهي واسطة بين الموجود والمعدوم، ويُسمى عند المحققين كإمام الحرمين،⁷⁵ والقاضي أبي بكر⁷⁶ وصدر الشريعة حالاً حيث قالوا: الموجود معلوم تحقق باعتبار ذاته، والمعدوم معلوم لم يتحقق أصلاً، فالحال ثابتة وهي معلومة [50و] تتحقق تبعية الغير، وعرفوها بأنها صفة لموجود لا موجودة في الخارج ولا معدومة في نفس الأمر.⁷⁷

فإن قلت: ما الشأن عند الجمهور؟⁷⁸

قلنا: الجمهور من المتكلمين الذين ينكرون الحال، يقولون: الموجود معلوم تحقق في الخارج، والمعدوم معلوم لم يتحقق في الخارج فلا حال، فالحال عندهم معدومة بناءً على أن إنكارهم الوجود الذهني كذا في **المواقف**، **المقاصد**، و**شرحيهما** في مواضع شتى فليطالع ثمة فلنرجع إلى ما نحن بصدد.

قالت الماتريديّة رح [رحمهم الله]: إن أفعالنا الاختيارية (حاصلة بحسب جري العادة) أي عادة الله -تعالى- فيجوز التخلف عقلاً وإن لم يجز عادة (بمجموع خمسة أشياء) واحد منها مؤثر وموجد لها، وأربعة منها سبب قريب لخروجها إلى الوجود (المشيتين، والقدرتين، والتكوين).

فائدة مهمة [في الفرق بين التكوين والقدرة]

اعلم أن التكوين عندنا صفة حقيقية أزلية قائمة بذاته -تعالى- من شأنها إيجاد الموجود أي الخلق حين تعلقها به؛ لأن الله -تعالى- قد أثبت لذاته العلية أنه مكوّن الأشياء وخالقها، كما أنه أثبت أنه مريد الأشياء، وقادر عليها.

فلما قلنا: إن الإرادة قسمان:⁷⁹ أزلية قائمة بذاته -تعالى- ولا يزالية يتحقق وقت حدوث الحادث مستندة إلى إرادة أزلية قائمة بذاته بطريق استناد المسبب على السبب لذلك قلنا: إن التكوين كذلك. وإرجاع التكوين إلى القدرة تكأف بارد مع كونه مخالفاً لظواهر الآيات، نعم، التكوين بمعنى الخلق والإيجاد صفة اعتبارية لايزالية فلا نقول: بقدمها كما نقول: بقدم المشيئة المحققة وقت حدوث الحادث فالتفرقة تحكّم لا يخفى.

⁷⁴ **المواقف في علم الكلام** للقاضي عضد الدين عبد الرحمن بن أحمد الإيجي (ت. 756هـ/1355م): وُلِدَ في شيراز، ولازم زين الدين تلميذ البيضاوي وكان إماماً في المعقول قائماً بالأصول والمعاني والبيان والعربية مشاركاً في سائر الفنون، وله شرح **مختصر المنتهى**، وله **المواقف في علم الكلام**. وقد ولى قضاء المالكية. انظر: **البدر الطالع بمحاسن من بعد القرن السابع** لبدن الدين الشوكاني، 309/1.

⁷⁵ عبد الملك بن عبد الله بن يوسف الجويني أبو المعالي ابن ركن الإسلام أبي محمد الجويني إمام الحرمين فخر الإسلام (ت. 478هـ/1085م): يعتبر إمام الأئمة، أخذ العلم من أبيه، وأبي سعد النصريني، وأبي حسان محمد بن أحمد المزكي. ومن أشهر تلاميذه: الغزالي، الخوافي، ابن القشيري وهو أكثر في التأليف منها: **كتاب الإرشاد، والشامل، والعقيدة النظامية، والتلخيص في أصول الفقه**، ودفن في نيسابور. انظر: **المنتخب من كتاب السياق لتاريخ نيسابور** لتقي الدين الصيرفي، ص 361 - 362.

⁷⁶ القاضي أبو بكر محمد بن الطيب بن محمد بن جعفر بن القسم، المعروف بالناقلائي البصري (ت. 403هـ/1013م): وُلِدَ البصرة وسكن بغداد، المتكلم على مذهب الأشعري، وصنف الكثير في علم الكلام وغيره وكان في الكلام أوحّد زمانه وانتهت إليه الرياسة في مذهبه، من تصانيفه: **"التمهيد في الرد على الملاحدة"**، و**"إعجاز القرآن"**، **الإنصاف في أسباب الخلاف**. دُفِنَ ببغداد. انظر: **تاريخ بغداد للخطيب البغدادي**، 379/5.

⁷⁷ وفي هامش ع: الإرادة والمشيئة واحدة عند أهل السنة في حق واجب الوجود وأما في طرف العباد فيفتقران حتى لو قال لإمراته أردت الطلاق لا تطلق ولو قال: شئت طلاقك تطلق لأن الإرادة من الرود وهو الطلب والمشيئة عن الاحداث والإيجاد كذا ذكره، وقيل لو كان كذلك لما احتيج إلى النية والحاصل أن المشيئة عبارة عن الإرادة التامة التي لا يتخلف عنها الفعل.

⁷⁸ وفي هامش ع: الفرق بين القضاء والقدر هو الحكم الإجمالي والقدر هو الحكم التفصيلي فافهم تمت

⁷⁹ وفي هامش ع: والإرادة تطلق على التامة وعلى غير التامة فالأولى هي المرادة في جانب الله -تعالى- والثاني في العباد فافهم لناصر محمد

واعلم أنّ (مشينتنا) هي المتحققة فينا بتبعيّة الغير المخلوقة لكونها من قبيل الحال؛ لأنّها بمعنى الإرادة، والاختيار الجزئيّ وهو فينا على ما بيّناه سابقًا توجّه القلب، وميله القويّ نحو توجيه القدرة الحادثة إلى إيقاع الفعل الجزئيّ⁸⁰ أو إلى الكفّ عن إيقاعه، وذلك الاختيار اختياريّ؛ أي من شأنها أن يتحقّق بتعلّق الاختيار لو كان قصدًا وأصالة لا مطلقًا فلا يلزم منه الدور أو التسلسل لا في الأمور الموجودة، ولا في الأمور الاعتباريّة الحقيقيّة.

ولا نقول أيضًا: اختيار الاختيار نفس الاختيار؛ بل نفصل ونقول: إن المختار ان كان قصدًا وأصالة لا بدّ له من اختيار مغاير له، سابق عليه بالضرورة، وأما إن كان ضمناً وتبعًا فلا يكون المقصود كاختيار لنفسه ضمناً والتزامًا، وأيضًا لو لزم لكلّ اختيار اختيارًا مغايرًا له يلزم الدور أو التسلسل في اختيار الله -تعالى عن ذلك.⁸¹

إن قيل: إذ استدللّ الأشعريّ رح [رحمهم الله] بأن يقول: كون العبد مضطرًا في اختياره مستلزمًا لكون فعل العبد على طريق الجبر بدليل [50ظ] أنّه إذا كان طرف الفعل والترك جانزان للعبد متساويين فلا بدّ من مرجّح فإذا امتنع كون المرجّح من العبد للتسلسل تعيّن كونه من الله فيكون العبد أيضًا مجبورًا.⁸²

قلنا: الترجيح بلا مرجّح جائز عند المتكلمين في الفاعل المختار؛ لأنّ من شأن الإرادة ترجيح أحد الجانبين بلا احتياج وداع إلى مرجّح كالحارب يسلك أحد الطريقتين بلا مرجّح، والجائع يقدم أحد الرغيفين كذلك،⁸³ وإنّما الممتنع الترحّح بلا مرجّح؛ أي الإيجاد بلا موجد فيجوز أن تتعلّق الإرادة بشيء بلا مرجّح وداع

تفصيله أنّ بطلان الرجحان بلا مرجّح أي الوجود بلا موجد، وبطلان الترحّح بلا مرجّح؛ أي الإيجاد بلا موجد بديهيّ، وأما ترجيح أحد المتساويين أو ترجيح المرجوح فجانز، واقع وجوده فلا امتناع في ترجيح أحد المتساويين؛ بل واقع، والممتنع إنّما هو وجود الممكن بلا موجد.

والإرادة صفة من شأنها أن يرحّح الفاعل بها أحد المتساويين على الآخر أو المرجوح على الراجح، فالإيجاد بالاختيار، قد يكون ترجيحًا لذلك، فإذا عرفت هذا لا يرد أن تعلّق الإرادة لا بدّ له من مرجّح فإن كان من خارج يلزم الإيجاب، وإن من نفس المرید ننقل الكلام إليه أنّه بالاختيار أو بالاضطرار فيلزم إمّا الدور أو التسلسل أو الإيجاب؛ يعني لا يرد أن تعلّق الإرادة من الفاعل المختار بشيء لا بدّ له من مرجّح فإنّ ذلك المرجّح من خارج عن نفس الفاعل المرید يلزم الإيجاب؛ أي وجوب الصدور عنه بحيث يمتنع لخلقّه وإلا لم يكن الموجود المرجّح المفروض تمام المرجّح؛ لأنّه إذا لم يجب جاز أن يوجد الفعل تارة، وعدم أخرى من المرجّح فيهما فتخصيص أحد الوقت بوجوده محتاج إلى مرجّح فلا يكون ما فرضنا مرجّحًا، وإن كان المرجّح من نفس المرید ينقل على ذلك المرجّح إمّا بالاختيار أو بالاضطرار فيلزم إمّا الدور أو التسلسل في صورة الاختيار أو الإيجاب من نفسه على نفسه في صورة الاضطرار لعدم الانفكاك عمّا اضطرّ إليه.

اعلم أنّ حاصل المقام على الإجمال أنّ الشيطان يقول: أخّر الأعمال مقدّرة بتقدير الله -تعالى- فالعبد مجبور، والسعي باطل، ويدفع السالك أنّ الأعمال وإن كانت مقدّرة بتقدير الله تعالى؛ لكنّه -تعالى- جعل تعلّق قدرته بفعل غيره مشروطًا بتعلّق الإرادة الجزئيّة من العبد، لا تتعلّق قدرته -تعالى-، والإرادة الجزئيّة ليست بموجودة حتّى يلزم خلق العبد ارادته، وعلمه -تعالى- تابع لمعلومه، والإرادة والتقدير تابعان للعلم، والكتابة للإرادة فإذا كان المعلوم صدور الفعل بتعلّق الإرادة الجزئيّة اختياريًا ولو على نهج [51و] الشرط الجبر أيضًا بعلمه و ارادته وكتبه في اللوح المحفوظ فإلله -تعالى- قد علم أنّ العبد يفعلونها باختيارهم ولذا قدرها وكتبها ويريدها فاندفع بذلك وسوسة اللعين، وأما على قول

⁸⁰ وفي هامش ع: أي التصوّر على وجه الجزئيّ.

⁸¹ وفي هامش ع: يعني لو كان الشيء المختار ضمنا وتبعًا لا يلزم ان يكون له اختيار سابق عليه بل يكون الاختيار المتعلق كما هو مقصود بالأصالة كالصلاة اختياريًا لنفس الاختيار. «مته».

⁸² نظر لمصدر الاقتباس: البريقة المحمودية في شرح الطريقة المحمدية لأبي سعيد الخادمي، 153/2.

⁸³ انظر لمصدر الاقتباس: البريقة المحمودية في شرح الطريقة المحمدية لأبي سعيد الخادمي، 153/2.

الأشعري رح [رحمه الله] فلا تندفع؛ إذ عنده الإرادة الجزئية حاصلة من الله -تعالى- جبرًا فالعبد مختار في أفعاله مضطرّ في اختياره، فلا فرق في الحقيقة بين الجبر المحض وبين قوله رح [رحمه الله] فإذا عرفت ما نقول.⁸⁴

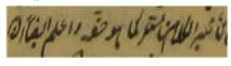
قالت الماتريدية رح [رحمهم الله]: إن مشيئتنا (تتعلق بتوجيه القدرة الحادثة عند الفعل إلى إيقاعها)؛ [أي الأفعال] في الخارج (أو إلى الكف عن إيقاعها)

(وإن قدرتنا) الحادثة عند قصدنا الفعل ووجوده (تتعلق بإيقاعها أو بالكف عنه) وتستلزم عادة الإيقاع أو الكف عنه.

[ثم أنّ الإيقاع أو الكف عنه] لكونهما أمرًا موجودة في نفس الأمر لا في الخارج؛ لكونهما من قبيل الحال لا يلزم من كون قدرتنا متعلقة به، ومستلزما له عادة كوننا خالقين لأفعالنا كما زعمه المعتزلة، وجعلوا أنفسهم خالقين لأفعالهم، وفرّ منه الأشاعرة وجعلوا القدرة غير متعلقة بشيء وجعلوا أنفسهم مجبورين.

وأيضًا قالت الماتريدية رح [رحمهم الله]: (إنّ مشيئة الله -تعالى-) المتحققة فيه -تعالى- وقت تعلق مشيئتنا لأفعالنا؛ بل بعد تعلق مشيئتنا بعديّة أزليّة لا زمنية (تتعلق بتوجيه إرادته الأزليّة إلى تخصيص الفعل أو إلى الكف عنه).

وقالوا أيضًا: (إنّ قدرته الأزليّة) القديمة القائمة بذاته -تعالى- (تتعلق بتقريب الفعل إلى الوجود) الخارجي بجعله مستعدًا له.

(وإنّ تكوينه الأزلي) الحقيقي القائم بذاته -تعالى- (يتعلق بإيجاد الفعل) ويجعله موجودًا في الخارج حال وجوده (فإنه -تعالى- هو الخالق فقط لأفعالنا الاختيارية) كغير الاختيارية (لا غير) بتعلق تكوينه الأزلي؛ بل لكل شيء بتعلقه على أنّ المحققين رح [رحمهم الله] اتفقوا على أنّ قوله: (إنّما أمره إذا أراد شيئاً أن يقول له كن فيكون) [يس، 82/36]؛ كناية عن سرعة إيجاد الأشياء بتعلق تكوينه الأزلي، لا عبارة عن معناه⁸⁵ الظاهري وإلا يلزم تعطيل القدرة والتكوين، ويلزم أيضًا تأثير الكلام كما هو حقّه.

واعلم أيضًا أنّ مذهب الماتريدية (حقّ لأنّه ثبت بالبراهين) عقليّة ونقليّة (وبالوجدان) أيضًا (أنّ للعباد دخلاً في أفعاله الاختيارية) ببطان الجبر بكلا قسميه، (وأنّهم ليسوا خالقين لأفعالهم الاختيارية) ببطان القدر أيضًا (وإنّ الله -تعالى- هو الخالق لكل شيء) موجود في الخارج مشيء وجوده، (وإنّ لنا اختيارًا، وقدرة حين قصدنا [51ظ] لأفعالنا) متعلقين لما قلت (وإنّ قدرته وإرادته -تعالى- لهما تعلق وتأثير، كما بيّن لما يدلّ عليه ظواهر الآيات) القطعية (وتعريفات المحققين) حيث قالوا: الإرادة صفة أزليّة قائمة بذاته -تعالى- من شأنها تخصيص الشيء بالوجود أو العدم، والقدرة صفة أزليّة قائمة بذات الله -تعالى- من شأنها التأثير؛ أي التقريب على وقف الإرادة.

(وثبت) أيضًا (أنّه لا بدّ في العلة التامة) التي هي جملة ما يتوقّف عليها وجود الممكن في الخارج فيجب وجوده بوجودها، ويمتنع وجوده بانتفائها أو انتفاء جزء منها (من أمور لا موجودة) في الخارج (ولا معدومة) في نفس الأمر [(ويُسمّى حالاً)؛ أي واسطة بين الموجود والمعدوم عند المحققين] (عند وجود الحادث حتى يوجد كالأمور الإضافية) [ومعاني المصادر الوجودية] مثل مشيئتنا وتعلقها، وتعلق قدرتنا ومشيئته -تعالى-، وتعلق قدرته وتكوينه كما سبق في أفعالنا الاختيارية الموجودة في الخارج الحاصلة بالحركات الاختيارية الموجودة في نفس الأمر (وإلا يلزم قدم الحادث)⁸⁶ أو تخلف المعلول عن علته التامة (إن كانت) موجودات محضّة وهي مستندة إلى الواجب تعالى قطعًا للدور

⁸⁴ انظر لمصدر الاقتباس: البريقة المحمودية في شرح الطريقة المحمدية لأبي سعيد الخادمي، 153/2-155. وانظر أيضًا لألفاظ متقاربة الطريقة المحمدية للبركوي، ص 199-200.

⁸⁵ ع: معنى. المثبت من قبلنا.

⁸⁶ وفي هامش ع: الحوادث.

أو التسلسل (وإما كون المعدوم⁸⁷ علة للموجود) إن كانت العلة النامة معلومات صرفة أو موجودات مع معدومات (واللوازم باطلة) بالبراهين الباهرة على ما ثبت في إثبات الواجب،⁸⁸ والمواقف،⁸⁹ والمقاصد،⁹⁰ وجميع كتب الكلامية كما لا يخفى على أهل النهي.

(ثم اعلم أن تلك الأمور الإضافية لا يمكن استنادها إلى الواجب -تعالى- بطريق الإيجاب وإلا يلزم قدم الحوادث أو انتفاء الواجب أو تخلف المعلول عن علته النامة؛ بل اختيارنا وتعلق قدرتنا مستندان⁹¹ إلى اختيارنا، واختيار الله -تعالى- وتعلقه إرادته، وقدرته وتكوينه مستندة⁹² إلى اختياره -تعالى-، ولا يلزم لكل اختيار اختيار كما سبق من أن الفعل المختار إن [كان] قصداً وأصالة يستلزم اختياراً مغايراً سابقاً عليه يتعلق به وإن [كان] ضمناً وتبعاً لا يستلزم اختياراً مغايراً له بالذات؛ بل اختيار المختار اختيار لنفسه ضمناً والتزاماً.)

خاتمة مكملة

(اعلم أن الكسب توجيه القدرة إلى إيقاع الفعل أو إلى الكف عن إيقاع لا ما زعمه أهل الاعتزال من أنه إيجاد الفعل بتوجيه القدرة إليه، ولا ما قال الأشعري من أن قران الاختيار والقدرة للفعل، ولا ما قاله بعض من أن ينعى بآلة أو أنه مقدر وقوع في محل قدرته أو ما لا يصح أنفراد القادر به.) ومن هذا قال المحقق التفتازاني في شرح العقائد: «التحقيق أن صرف العبد إرادته وقدرته [52و] إلى الفعل كسب، وإيجاد الفعل عقيب ذلك خلق، والمقدور الواحد داخل تحت قدرتين؛ لكن بجهتين مختلفتين؛ فالفعل مقدر الله بجهة الإيجاد، ومقدور العبد بجهة الكسب».⁹³

اعلم أن مما سبق حصل لنا أنه لا خالق سوى الله -تعالى-؛ لكن للعباد اختيارات جزئية متعلقة بفعل مشخص معين جزئي فهذه الإرادة الجزئية ليست من الله -تعالى- ابتداء؛ بل من العبد ولا يلزم كون العبد خالقها لعدم وجودها في الخارج، والمخلوق ما يكون موجوداً فيه، وأنها قابلة للتعلق بكل من الضدين؛ الطاعة والمعصية فليس لها اختصاص أحد الطرفين حتى يلزم الجبر، وأنت تعلم أن الاختيار الذي يقبل التعلق بكل من الضدين ليس الاختياري الجزئي؛ بل مبدأه الذي هو القدرة خلقها الله -سبحانه- في العبد فهذا أمور أربعة: الإرادة الكلية الصالحة لتعلق كل مقدر، ثم سلامة الأسباب، ثم صرف العبد هذه الإرادة على فعل معين جزئي، ثم الاستطاعة العامة، ولما لم يكن لتلك الإرادة الجزئية وجود في الخارج لم تحتج إلى الخلق الذي يتعلق بها، ويكون العبد خالقها؛ إذ الخلق إيجاد المعدوم؛ أي إخرجه من عدم إلى الوجود فما لا يوجد في الخارج لا يكون مخلوقاً فلا يكون مريدها خالقها فلا يكون العبد خالقها بإرادتها، وقد جعل[-ه] -تعالى- شرطاً عادياً لا عقلياً لقدرة على إيجادها في العبد بلا توقف على هذا الشرط خلقه -تعالى- أفعال العباد فلا يخلق أفعال العباد في العباد إلا بهذا الشرط إلا أنه على نهج جريان العادة كالمعجزة للنبي والكرامة للولي فلا توجد أفعال العباد بمجرد اختيارات العباد حتى يلزم التفويض ولا بمجرد إدارته -تعالى- حتى يلزم الجبر؛ بل بإرادته -تعالى- لكن بشرط تعلق اختيار العبد؛ أعني صرف قدرته إلى العمل، فاندفع ما يتوهم أن فعل العبد إن كان بمجرد قدرة العبد فتقويض، وإن [كان] بمجرد قدرة الله فجزء، وإن [كان] بهما إن [كانتا] مستقلتين فتوارد، إن [كانتا] ناقصتين فاحتياج له -تعالى-، واستلزام كونه مستكماً بالغير؛ إذ الاحتياج إنما يتصور إن لم يكن بجعله -تعالى-، وعادته المبنية على حكمه.⁹⁴ تمت.⁹⁵

87 ع: المعلول.

88 رسالة في إثبات الواجب (في ضمن مجموع ثلاث رسائل) للدواني، ص 246

89 شرح المواقف للرجاني، 186-184/4.

90 شرح المقاصد للتفتازاني، 30-28/2.

91 ع: مستندين.

92 ع: مستندين.

93 شرح العقائد لسعد الدين التفتازاني، ص 59-58.

94 انظر لمصدر الاقتباس: البريقة المحمودية في شرح الطريقة المحمدية لأبي سعيد الخادمي، 149-148/2. وانظر أيضاً: الطريقة المحمدية للبركوي، ص 203-199.

95 وفي هامش ع: أقول في جميع أحوالي حسبي الله ونعم الوكيل.

المراجع

– الأعلام؛

خير الدين بن محمود بن محمد بن علي بن فارس الزركليّ دمشقيّ (ت. ١٣٩٦هـ/١٩٧٦م).
(دار العلم للملايين، بيروت ١٤٢٣هـ/٢٠٠٢م).

– البريقة المحمودية في شرح الطريقة؛

أبو سعيد محمد بن مصطفى الخادمي (ت. 1176هـ/1762م).

تحقيق أحمد فتحي عبد الرحمن حجازي، دار الكتب العلمية، بيروت 1432هـ/2011.

– البدر الطالع بمحاسن من بعد القرن السابع؛

محمد بن عليّ الشوكانيّ الملقّب ببدر الدين الشوكانيّ (ت. 1250هـ/1835م).

دار الكتاب الإسلاميّ، بيروت، 1413هـ/1992م.

– تاريخ بغداد؛

أبو بكر أحمد بن علي بن ثابت بن أحمد بن مهديّ الخطيب البغداديّ (ت. ٤٦٣هـ/١٠٧٢م).

تحقيق مصطفى عبد القادر عطا، دار الكتب العلميّة، بيروت ١٤١٧هـ/١٩٩٧م.

– التوضيح على التنقيح؛

عبيد الله بن مسعود بن محمود بن أحمد المحبوبيّ البخاريّ الحنفيّ، صدر الشريعة الأصغر بن صدر الشريعة الأكبر
(ت. 747هـ/1346م).

دار الجيل، بيروت ١٤١٢هـ/١٩٩٢م.

– الجامع الصغير من حديث البشير النذير؛

الإمام جلال الدين عبد الرحمن بن أبي بكر بن محمد بن سابق الدين السيوطيّ (ت. 911هـ/1506م).

تحقيق محمد إسحاق محمد إبراهيم، دار السلام، الرياض ١٤٣٢هـ/٢٠١٢م.

– الدرر الكامنة في أعيان المائة الثامنة؛

الحافظ شهاب الدين أبي الفضل أحمد بن عليّ بن محمد العسقلانيّ (ت. 852هـ/1449م).

تحقيق ومراقبة محمد عبد المعيد ضان، مجلس دائرة المعارف العثمانيّة، صيدر اباد - الهند 1396هـ/1972م.

– سير أعلام النبلاء؛

شمس الدين أبو عبد الله محمد بن أحمد بن عثمان بن قأيمار الذهبيّ (ت. ٧٤٨هـ/١٣٤٧م).

تحقيق لجنة وأشرف على التحقيق: شعيب الأرنؤوط، مؤسّسة الرسالة، بيروت ١٤١٧هـ/١٩٩٦م.

– شرح المواقف؛

علي بن محمد الشريف الجرجانيّ (ت. 816هـ/1413م).

تحقيق محمود عمر الدمياطي، دار الكتب العلميّة، بيروت 1419هـ/1998م.

– شرح المقاصد؛

مسعود بن عمر بن عبد الله الشهير بسعد الدين التفتازانيّ (ت. 892هـ/1390م).

تحقيق وتعليق عبد الرحمن عميرة، عالم الكتب، بيروت 1419هـ/1998م.

– صحيح البخاريّ؛

أبو عبد الله محمد بن إسماعيل البخاري (ت. 256هـ/870م).

تحقيق محمد زهير بن ناصر الناصر دار طوق النجاة، بيروت 1423هـ/2002م.

– صحيح مسلم؛

مسلم بن الحجاج أبو الحسن القشيريّ النيسابوريّ (ت. 261هـ/870م).

تحقيق نظر بن محمد الفاريابيّ أبو قتيبة، دار طيبة، الرياض 1427هـ/2006م.

– الطريقة المحمديّة والسيرة الأحمديّة؛

محمد بن علي البركوي (ت. 983هـ/1573م).

تحقيق محمد رحمة الله حافظ محمد ناظم الندويّ، دار القلم، دمشق 1432هـ/2011.

– الفتاوى التاتارخانيّة في الفقه الحنفيّ؛

فريد الدين بن عالم بن العلاء الدهلويّ الهنديّ (ت. 786هـ/1385م).

تحقيق وتخريج المفتي شبير أحمد القاسمي، مكتبة زكريّا بديوبند، الهند 1435هـ/2014م.

– عثمانلي مؤلفري؛

بروسلي محمد طاهر (ت. 1861هـ/1925م).

مطبعة عامره، إستانبول 1333هـ.

– كتاب التعريفات؛

علي بن محمد الشريف الجرجانيّ (ت. 816هـ/1413م).

تحقيق محمد عبد الرحمن المرعشلي، دار النفائس، بيروت 2007هـ/1428م.

– كشاف اصطلاحات الفنون والعلوم؛

محمد علي بن علي محمد التهانويّ الحنفيّ (ت. 1158هـ/1745م).

تحقيق أحمد حسن بسج، دار الكتب العلميّة، بيروت د.ت.

– كشف الظنون عن أسامي الكتب والفنون؛

مصطفى بن عبد الله حاجي خليفة القسطنطينيّ العثمانيّ (المعروف بكاتب جلبي) (ت. 1067هـ/1657م).

دار الكتب العلمیة، بیروت 1413هـ/1992م.

– مختار الصحاح؛

محمد بن أبي بكر بن عبد القادر الرازي (ت. 666هـ/1268م).

دار الحديث، القاهرة 1424هـ/2003م.

– المسامرة شرح المسامرة في العقائد المنجية في الآخرة؛

كمال الدين محمد بن محمد الشافعي المعروف بابن أبي شريف المقدسي (ت. 906هـ/1502).

تحقيق كمال الدين قارئ - عز الدين المعيش، المكتبة العصرية، بيروت 1325هـ/2004م.

– مشكاة المصابيح؛

ولي الدين أبي عبد الله محمد بن عبد الله الخطيب التبريزي (ت. 731هـ/1331م).

تحقيق محمد ناصر الدين الألباني، المكتب الإسلامي، بيروت 1405هـ/1985م.

– معجم المؤلفين؛

عمر بن رضا بن محمد راغب بن عبد الغني كخالة (ت. 1408هـ/1987م).

مكتبة المثنى - دار إحياء التراث العربي، بيروت 1395هـ/1776م.

– المنتخب من كتاب السباق لتاريخ نيسابور؛

تقي الدين أبو إسحاق إبراهيم بن محمد الصيرفي (ت. 641هـ/1244م).

تحقيق خالد حيدر، دار الفكر للطباعة والنشر والتوزيع، بيروت 1414هـ/1994م.

Kaynakça

- Ahmed Âsım Efendi. *Risâle-i irâde-i cüz'iyye*. İstanbul: Darü't-Tıbbâ'ati'l-Ma'mûre, 1. Basım, 1285/1868.
- Akkirmânî, Muhammed b. Mustafa. *Risâle-i irâde-i cüz'iyye*. İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı, Yazma Eserler, 939, 138a-160b.
- Alâî, Muhammed b. Mustafa el-. *Şerh-i İrâde-i cüz'iyye*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Atıf Efendi, 2844, 46b-52a.
- Altun, Hilmi Kemal. *Osmanlı Müelliflerince Yazılan Kazâ-Kader Risâleleri ve Taşköprüzâde'nin "Risâle fi'l-kazâ ve'l-kader" Adlı Eseri*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2010.
- Arpağuş, Hatice K. "Mâtürîdilik ve İrade-i Cüz'iyye Meselesi". *IV. Uluslararası Şeyh Şa'bân-ı Velî Sempozyumu -Hanefilik-Mâtürîdilik*. ed. Cengiz Çuhadar-Mustafa Aykaç-Yusuf Koçak. 1/41-48. Kastamonu: Kastamonu Üniversitesi Matbaası, 2017.
- Borsbuğa, Mustafa. "İrade Özgürlüğünün Metafizik Temeli: Dâvûd-i Karsî'nin Risâle fi'l-İhtiyârâtî'l-Cüz'iyye ve'l-İrâdâtî'l-Çalbiyye Adlı Risâlesinin Tahlil, Tahkik ve Tercümesi". *Kader* 19/1 (Haziran 2021), 233-321. <https://doi.org/10.18317/kaderdergi.898088>

- Borsbuğa, Mustafa - Borsbuğa, Coşkun. "İrade-i Cüz'iyeye ve İnsan Fiilleri Hakkında Bir Risâle ve Hâşiyesi: Mûsâ b. Abdullah el-Pehlevânî et-Tokâdî'nin 'el-İhtimâlâtü'l-vâki'a fî ef'âli'l-'ibâd' Adlı Risâlesi ve Ali b. Muhammed b. Hasan er-Rizevî'nin 'Hâşiyeye 'alâ Risâleti'l-ihhtimâlâti'l-vâki'a fî ef'âli'l-'ibâd' Adlı Hâşiyesi". *ATEBE* 4 (Aralık 2020), 57-100.
- Dâvûd-i Karsî. *Risâle fî irâdeti'l-cüz'iyeye*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, İbrahim Efendi, 199, 48a.
- Devvânî, Celâluddin. "Risâle fî halki'l-a'mâl". *er-Resâ'ilu'l-Muhtâra*. thk. Seyyid Ahmed Toyserkânî. 63-76. İsfahân: Kütüphanesi-i Umûmî-yi İmâm Emîrû'l-Mü'minîn 'Alî, 1. Basım, 1405/1984.
- Ebû saîd el-Hâdimî, Ebû Muhammed b. Muhammed. *el-Berîkatu'l-mahmûdiyye fî şerhi't-Tarîkatu'l-Muhammediye*. Kâhire: Matbaatu'l-Halebî, 1. Basım, 1348/1930.
- Ebu'l-Muîn en-Nesefî, Meymûn b. Muhammed. *Tebşîratu'l-edille fî uşûli'd-dîn*. thk. Muhammed el-Enûr Hâmid İsâ. 2 Cilt. Kâhire: el-Mektebetu'l-Ezheriyye li't-Turâs, 1. Basım, 1432/2011.
- Efendioğlu, Mehmet. "Şerh 2010 yılında İstanbul'da basılan 38. cildinde,". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 38/559-560. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Esîrîzâde, Abdülbâkî b. Muhammed b. Abdülhalîm el-Bursevî. *Risâletü'l-hâkimîyye fî'l-irâdeti'l-cüz'iyeye*. İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı, Yazma Eserler, 607, 35a-57a.
- Güdekli, Hayrettin Nebi. "Müteahhirîn Dönemi Mâtürîdî Kelâmında İrâdenin Ontolojisi Sorunu: Saçaklızâde'nin Risâletü'l-irâdeti'l-cüz'iyeye'sinin Tahlil, Tahkik ve Tercümesi". *İslâm Araştırmaları Dergisi* 41 (2019), 85-129. <https://doi.org/10.26570/isad.513141>
- İsmâil el-Hamîdî. *Risâle fî irâdeti'l-cüz'iyeye*. İstanbul: İBB Atatürk Kitaplığı, Yazma Eserler, 942/20.
- Kalaycı, Mehmet. "Bir Hakkın Teslimi: Ebû Azbe'nin er-Ravzatü'l-Behiyye'sine Yansıyan İntihal Olgusu". *İslâm Araştırmaları Dergisi* 29 (2013), 1-34.
- Karsî, Dâvûd b. Muhammed. *Risâle fî'l-ihtiyârâti'l-cüz'iyeye ve'l-irâdâti'l-çalbiyye*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Mehmet Asım Bey, 720, 14a-23a.
- Osman el-Hamdî es-Sillevî. *Hâşiyeye 'alâ risâle-i irâde-i cüz'iyeye li-Dâvûd el-Karsî*. İstanbul: İbrâhim Efendi Matbaası, 1. Basım, 1312/1894.
- Özdiñç, Rıdvan. "Osmanlı İrade, Kaza ve Kader Risaleleri". *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* XIV/27 (ts.), 185-202.
- Sindî, Muhammed b. Abdülhâdî es-. *el-İfâdatu'l-medeniyye fî'l-irâdeti'l-cüz'iyeye*. thk. Ali b. Abduh Ali el-Elmâî. Riyâd: Mektebetu'r-Rüşd, 1. Basım, 1428/2007.
- Taşçı, Özcan. *İlk Kelâm Risâlelerine Göre Kader ve İnsanın Sorumluluğu*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2. Basım, 2009.
- Teftâzânî, Sa'düddîn. *Şerhu'l-'akâ'id*. thk. Ahmed Hicâzî es-Sekkâ. Kâhire: Mektebetu'l-Külliyâtî'l-Ezheriyye, 11. Basım, 1308/1987.
- Ziyâuddin Hâlid el-Bağdâdî. *Risâle fî tahkîki'l-irâdeti'l-cüz'iyeye*. Ankara: Ankara İlahiyat Fakültesi Kütüphanesi, Yazmalar Koleksiyonu, 1832, 1b-10a.

ATEBE

Dinî Araştırmalar Dergisi
Journal for Religious Studies
e-ISSN: 2757-5616

ATEBE Dergisi | Journal of ATEBE

Sayı: 6 (Aralık / December 2021), 161-173.

التبادل الوثيق بين الحضارة الصينية والحضارة الإسلامية ومدافعه وانغ داي يوي

*Çin Medeniyeti İle İslam Medeniyeti Arasındaki Yakın Temas ve Onun Destekçisi
Wang Daiyu*

*The Close Contact between Chinese Civilization and Islamic Civilization and its
Promoter Wang Daiyu*

Jiguang Ding

Dr. Northwest Normal Üniversitesi
Ph.D., Northwest Normal University
Lanshou, China

feierdaosi@nwnu.edu.cn
orcid.org/0000-0002-1769-2109
<https://ror.org/00gx3j908>

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Date Received: 29 Nisan/April 2021

Kabul Tarihi / Date Accepted: 10 Aralık/December 2021

Yayın Tarihi / Date Published: 31 Aralık/December 2021

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Aralık/December

Atıf / Cite as: Ding, Jiguang. "التبادل الوثيق بين الحضارة الصينية والحضارة الإسلامية ومدافعه وانغ داي يوي" [The Close Contact between Chinese Civilization and Islamic Civilization and its Promoter Wang Daiyu]. *ATEBE* 6 (Aralık 2021), 161-173. <https://doi.org/10.51575/atebe.929701>

İntihal / Plagiarism: Bu makale, iTenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir/This article has been scanned by iTenticate. No plagiarism detected.

Etik Beyan/Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur/It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited (**Jiguang Ding**).

Yayıncı / Published by: Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi / Social Sciences University of Ankara.

Bu makale Creative Commons Atıf-GayriTicariTüretilemez 4.0 (CC BY-NC 4.0) Uluslararası Lisansı altında lisanslanmıştır. This article is an open access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 (CC BY-NC 4.0) International License.

التبادل الوثيق بين الحضارة الصينية والحضارة الإسلامية ومدافعه وانغ داي يوي

ملخص

كان الشيخ وانغ داي يوي من أشهر العلماء المسلمين في الصين بعد الشيخ محمد بن عبد الله بن إلياس الصيني وكان ولد في أواخر عهد أسرة مينغ الإمبراطورية وأوائل أسرة تشيغ الإمبراطورية في منتصف القرن السابع عشر، والعصر الذي يعيش فيه الشيخ كان وضع الإسلام في الصين ينتقل من مرحلة الضعف إلى مرحلة الاستقرار والقوة مما أتاح للشيخ وانغ داي يوي فرصة تأليف كتب ومقالات علمية حول الإسلام ومن الجدير بالذكر أنه أخذ بعض المصطلحات الكونفوشيوسية لشرح الأفكار الإسلامية من القرآن الكريم والسنة النبوية وبالإضافة إلى ذلك كان يسعى إلى التوفيق بين الأفكار الكونفوشيوسية والأفكار الإسلامية لتحمل مسؤولية الدعوة إلى الإسلام ونشر ثقافته عن طريق التبادل والتوفيق، وطرح الأفكار القيمة بشكل منهجي حول التطور الإسلامي في الصين بين المسلمين وغيرهم. وتتركز هذه المقالة بشكل أساسي على ترجمة سيرة الشيخ والخلفية التاريخية له وتخوض الدراسة في تحليل كيفية التوفيق بين الحضارة الصينية والحضارة الإسلامية ويعود سبب ذلك إلى أن الإسلام مهما شهد من التطور الكبير والحوية في عصره ولكن أمامه الكثير من المشاكل بما فيها الثقافة الصينية التي تسود مجتمع الصين في ذلك الوقت والتي تحتاج إلى التوفيق بين هذه الثقافة الصينية الأصلية وبين الثقافة الإسلامية الجديدة الظهر في الصين وكان الشيخ وانغ داي يوي قد بذل أقصى جهوده في مساهمة كبيرة للتبادل الثقافية الإسلامية مع الثقافة الصينية. وتهدف هذه الدراسة إلى تحقيق الدعوة الوطنية أيضا أي سرد القصص الصينية بشكل جيد للعالم كله لكي يفهم العالم الصين بشكل أفضل وليتعرف على العلماء المسلمين فيها وهم يسعون منذ أكثر من ألف سنة في سبيل الدعوة إلى الإسلام ونشر الحضارة الإسلامية في الصين، مما يدل على أنهم قد لعبوا دورا كبيرا في بناء المجتمع المتناغم بين المسلمين وغيرهم من القوميات المختلفة، ويسعى الباحث في هذه الدراسة أيضا إلى تعريفهم بالعالم خاصة أفكارهم القيمة ومناهجهم السليمة في نشر الحضارة الإسلامية. ومن أجل إعداد هذا البحث على أكمل وجه ممكن، نستخدم المنهج التاريخي والمنهج التحليلي، وستلتزم الدراسة بتحقيق النتائج التالية: دراسة عن سيرة الشيخ وانغ داي يوي وطلبه للعلم ومؤلفاته، ودراسة عن الخلفية التاريخية التي تأثر بها الشيخ في أفكاره واتخاذ الأسلوب لنشر الثقافة الإسلامية في الصين، والمشاكل التي تواجه الإسلام في عصره من ناحية الثقافة الصينية الأصلية مثل الأفكار الكونفوشيوسية والطاوية، ودراسة عن كيفية التوفيق التي حققها الشيخ بين الحضارة الصينية والحضارة الإسلامية والتي تمثل في التوفيق بين الأفكار الإسلامية والأفكار الكونفوشيوسية والطاوية.

الكلمات المفتاحية: تاريخ الإسلام، الإسلام في الصين، العلماء في الصين، الحضارة الإسلامية الصينية، الشيخ وانغ داي يوي

Çin Medeniyeti İle İslam Medeniyeti Arasındaki Yakın Temas ve Onun Destekçisi Wang Daiyu

Öz

Ming Hanedanlığı'nın sonlarında ve 17. yüzyılın ortalarındaki Qig Hanedanlığı'nın başlarında yaşamış olan Şeyh Wang Daiyu, Çinli Muhammed b. Abdullah b. Elias'tan sonra Çin'deki en meşhur Müslüman alimlerden biridir. Şeyh'in yaşadığı dönem, İslam'ın Çin'de yükselişe geçtiği bir döneme karşılık gelmektedir. Bu dönemde Şeyh Wang Daiyu; bilimsel makaleler ve kitaplar yazmaya başlamış, Kur'an-ı Kerim ve Hz. Peygamber'in sünnetindeki İslami fikirleri açıklamak için bazı Konfüçyüsçü terimler almış ve Konfüçyüsçü fikirleri İslami fikirlerle uzlaştırmaya çalışmıştır. Aynı zamanda İslam'a davet, İslam kültürünü yayma ve İslami yükseliş hakkında sistematik fikirler ortaya koyma vazifesini üstlenmiştir. Bu makale temel olarak Şeyh'in biyografisine, tarihsel arka planına ve Çin medeniyeti ile İslam medeniyetinin nasıl uzlaştırılacağına dair analitik bir araştırmaya odaklanmaktadır. Nitekim onun döneminde İslam büyük bir gelişme ve canlılık kazanmıştır. Buradan hareketle Şeyh Wang Daiyu'nun İslam kültürü ile Çin kültürünün etkileşimine büyük katkı sağladığını söyleyebiliriz. Bu makale, -dünyanın Çin'i (ve Çin'li Müslüman âlimleri) daha iyi tanıması amacıyla- "Çin hikayelerini iyi anlatan" milli sloganını gerçekleştirmeyi amaçlamaktadır. Ayrıca araştırmacı, bin yılı aşkın bir süredir Çin'de

İslam'a davet etmek ve İslam medeniyetini yaymak için koşturan, vatana ve millete büyük katkılar sunan Müslüman alimleri dünyaya tanıtmayı hedeflemektedir. Araştırmanın mümkün olduğunca eksiksiz olabilmesi için tarihsel ve analitik yöntem bir arada kullanılmıştır. Araştırmada; Şeyh Wang Daiyu'nun hayatı, eserleri, İslâm'ın onun dönemindeki özellikleri ve Şeyh'in, Çin medeniyeti ile İslam medeniyetini nasıl uzlaştırdığı gibi hususlar ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: İslam Tarihi, Çin'de İslam, Çinli Âlimler, Çin İslam Uygarlığı, Şeyh Wang Dai Yu.

The Close Contact between Chinese Civilization and Islamic Civilization and its Promoter Wang Daiyu

Abstract

In the middle of the 17th century, Sheikh Wang Daiyu was one of China's most famous Muslim scholars after Muhammad bin Abdullah bin Elias in China in the late Ming and early Qing dynasties. and at a time when the sheikh lived, Islam in China was evolving progressively after it had had a weak presence, so Sheikh Wang Daiyu started writing books and scholarly articles in which he employed some Confucian terms ... to explain Islamic ideas from the Holy Qur'an and the Sunnah of the Prophet. He thus took upon himself the role of missionary caller to Islam, as well as the mission of spreading its culture by aiming to reconcile Confucian ideas with Islamic ones. The Sheikh systematically presented his ideas about the progress of Islam at that time in China. The present study mainly focuses on the biographical account of the Sheikh, on his scholarly and non-scholarly works, and on how he sought to reconcile Chinese culture with Islamic culture. We hereby seek to demonstrate that, during his time and owing to his efforts, Islam gained momentum in China, and that this momentum was achieved through the accommodative and integrating approach of Sheikh Wang Daiyu between the Arabo-Islamic culture and Chinese culture. Also, this study aims to get the world to understand China better, and thus musters the national advocacy of "Chinese storytelling" approach, in introducing the Chinese Muslim scholars who, for over a millennium, advocated Islam and strove to spread it and its culture, and, thus, we hope to draw attention to the contributions they have made within the national legacy of China. And in order to be able to conduct this research as fully as possible, we used the historical method and the analytical method, and the study is committed to covering and encapsulating the following: An examination of the Sheikh's biographical account and his scholarly writings; A study of the challenges that Islam faced during his time; And an assessment of the Sheikh's approach in fusing together Chinese and the Arabo-Islamic Civilizations.

Keywords Islamic History, Islam in China, Scholars in China, Chinese Islamic Civilization, Sheikh Wang Daiyu.

1. حياة الشيخ وانغ داي يوي وعصره وطلبه للعلم ومؤلفاته

1.1. حياة الشيخ وانغ داي يوي

إن الشيخ وانغ داي يوي له لقب الشرف بأن يدعى الشيخ المسلم الحقيقي. لم تكن سنة ولادته ولا وفاته معلومة، لكن يرجح بأنه كان حوالي (1619-1573) وتوفي في عهد أسرة تشينغ الإمبراطورية، ربما في السنة الرابعة عشرة أو الخامسة منها حوالي (1657-1658)، وعاش أكثر من 50 أو 60 عاما.

وكان أسلافه أصلاً من المناطق الغربية، والمقصود بالمناطق الغربية إشارة إلى الدول العربية، وذلك من خلال فترة حكم هونغو لأسرة مينغ الإمبراطورية حوالي (1368-1398)، وجاء أسلافه إلى نانجينغ¹ من أجل التبادل بين البلدين، وبعد مرور السنوات أصبح أحد أسلافه مسؤولاً في هيئة تشين تيان جيان² ولذلك استقروا في نانجينغ ولم يرجعوا إلى بلادهم.

1.2. وضع التعليم الإسلامي في عصره

قبل الشيخ وانغ داي يوي، كان عبد الله بن إلياس الصيني والآخرين مهتمين بتربية المعلمين الدينيين، أي الأئمة المسلمين كما هو في العصر الحديث، لكن لم يتوجب عليهم فهم اللغة الصينية، ويجب عليهم إتقان اللغة العربية عموماً واللغة الفارسية خصوصاً، وهذه خصائص الطريقة التعليمية تؤدي إلى أن الطلاب يستطيعون قراءة النصوص القرآنية مباشرة ويفهمونها، ولكنهم لا يستطيعون أن يترجموا النصوص القرآنية من العربية إلى الصينية، غير أن بعض الناس في المجتمع طرحوا بعض الأسئلة باللغة الصينية عن الإسلام وطلبوا الإجابات عليها باللغة الصينية أيضاً، وكذلك أن بعض المسلمين يستطيعون قراءة الكتب الصينية، وهم يتقنون اللغة الصينية بينما لا يفهمون اللغة العربية ومع ذلك هم يريدون فهم المعارف الإسلامية مع أنهم لا يفهمون العربية والفارسية، ولهذا الأسباب وغيرها أصبحت ترجمة الكتب الإسلامية العربية إلى الصينية أمراً ضرورياً، ففي أواخر عهد أسرة مينغ الإمبراطورية وبداية عهد تشينغ الإمبراطورية، كان الشيخ وانغ داي يوي وغيره من الأئمة المسلمين من المدافعين عن هذا النمط الجديد من التعليم، أي يطالبوا الأئمة المسلمين أن يتعلموا اللغتين العربية والصينية،³ و(أن) يمكنهم أن يترجموا النصوص الإسلامية من العربية إلى الصينية.

1.3. طلب العلم والمؤلفات

إن الشيخ وانغ داي يوي قد تعلم الإسلام منذ طفولته، وقد أشار كتاب "سلسلة العلماء المسلمين الصينيين"⁴ إلى أن الشيخ وانغ داي يوي تلميذ من الجيل الخامس لمحمد بن عبد الله بن إلياس المعروف بهو دنغ تشو، والجيل الخامس هم أربعة أشخاص: شه يونشان وفنغ تونغيوه و وانغ داي يوي ومي وانكي، ويرى جين بييجيو الخبير في العلوم الإسلامية الصينية أن الشيخ وانغ داي يوي كان تلميذاً لما جونشي الذي (بعد) من الجيل الرابع لعبد الله بن إلياس (و) بناء على المعلومات الواردة في كتاب "سلسلة العلماء المسلمين الصينيين" إضافة إلى ما ورد في "المعجم الكبير لقومية الهوي في الصين"⁵ و "القاموس المختصر للإسلام في الصين"⁶، يُظهر مدخل ما جونشي أن الشيخ وانغ داي يوي كان تلميذ ما جونشي في يوم من الأيام.

وأصبحت لديه معرفة شاملة راسخة ولا سيما في مجال التوحيد والعقيدة تحت إشراف أستاذه ما جونشي وغيره من العلماء المسلمين الصينيين وهو في العشرين من عمره، وبعد أن تمكن من العلوم الإسلامية بدأ في تعلم اللغة الصينية حتى يتمكن من الكتابة والتعبير باللغة الصينية، وبدأ (في) قراءة بعض الكتب الكونفوشيوسية والبوذية والطاوية بعد الثلاثين من عمره، وغالباً ما استخدم الشيخ المبادئ الإسلامية لمناقشة غير المسلمين، وبعد مرور سنوات كان الشيخ يؤلف الكتب التي تحتوي مقالاته وآراءه المناقشة باللغة الصينية وسماه "الصحيح لشرح الإسلام" ولم يكتب الشيخ بهذا الكتاب بل قام بتأليف كتابين آخرين، وهما "الإجابات الصحيحة" و "الفقه

¹ نانجينغ، مدينة تقع حالياً في جنوب الصين، وكانت عاصمة أسرة مينغ الإمبراطورية. (جيانغ ليان شنغ، تان حينغ تشون، 2012م. القاموس الصيني.

ط2. بكين: دار الصحافة التجارية، ص: 815.

² هو المنصب الحكومي، وظيفته مراقبة السماء لصياغة التقويمات. (المرجع نفسه)

³ باي شوه يي، 1982م. سيرة العالم الكبير الشيخ وانغ داي يوي. مجلة المسلم الصيني، ص: 12.

⁴ تشاو تسان، سلسلة العلماء المسلمين الصينيين، ط1 سينانغ: دار شعب تشينغهاي للنشر، ص: 27.

⁵ يانغ هويون، 1993م، المعجم الكبير لقومية الهوي في الصين، ط1 شانغهاي: دار شعب شانغهاي للنشر، ص: 127، 205.

⁶ تشنغ مياتشي، 1993م، القاموس المختصر للإسلام في الصين، ط1 نانجينغ: دار طباعة المخطوطات، ص: 178، 294.

الأكبر" يتكلم الشيخ فيهما بشكل أساسي عن التوحيد الإسلامي، واختلف العلماء المسلمون في أن "كتاب الصحيح لشرح الإسلام" كان أول الكتاب الإسلامي باللغة الصينية أم هناك كتب إسلامية صينية موجودة من قبل، ويرى المؤرخ الشهير باي شوه بي أن الشيخ وانغ داي يوي كان رائدا في استخدام اللغة الصينية لشرح الإسلام، ويعتبر "كتاب الصحيح لشرح الإسلام" أول كتاب إسلامي باللغة الصينية في الصين.⁷ وحسب المعلومات التاريخية الحالية، كانت هناك بعض الكتب الإسلامية موجودة باللغة الصينية قبل "كتاب الصحيح لشرح الإسلام"، لكن الباحث يرى أنه بسبب شهرة هذا الكتاب فإنه يعتبر أول كتاب إسلامي بالصينية.

2. الحضارة الصينية والحضارة العربية الإسلامية

إن كل من الصين والعرب لهما تاريخ عريق، وتقاليد ثقافية متميزة وتراث فكري ثري، وينشئ كلاهما النظامين الثقافيين الفريدين، فهي لم تلعب دورا هاما في تاريخ تطور الحضارة العالمية فحسب، بل ستلعب أيضا دورا أكبر في المستقبل⁸، وهناك العديد من القواسم المشتركة بين الثقافة الصينية والثقافة الإسلامية والعديد من العمليات والخصائص المختلفة.

2.1. خصائص الحضارة العربية الإسلامية

ويمكن تقسيم تطور الحضارة العربية إلى مرحلتين رئيسيتين فترة ما قبل الإسلام وفترة ما بعد الإسلام، والفترة الأولى هي فترة تاريخية طويلة، وأن شبه الجزيرة العربية هي مسقط رأس العرب كما تمثل مهد الحضارات العربية القديمة، ومن الأساطير والوثائق الكلاسيكية أن تاريخ العرب يعود إلى آلاف سنة من العصور القديمة قبل الميلاد وحسب الآثار التاريخية والمعلومات الكتابية يدل على أن تاريخه أكثر من ألف سنة قبل الميلاد، وفي ذلك الوقت ظهرت في جنوب شبه الجزيرة بعض الممالك المستقلة، وقاموا في القرن الثامن قبل الميلاد ببناء سد مأرب في اليمن الآن، وليس من المبالغة القول إن الأمة العربية شعب ذو تاريخ عريق وحضارة عريقة.⁹

قبل ظهور الإسلام بمائتي سنة تطورت الثقافة العربية وازدهرت، وخلال هذه الفترة كانت المحتويات الشعرية ثرية ومتنوعة وموضوعاتها مختلفة متنوعة أيضا ذات التعبيرات الفنية المثالية وسواء كان شاعرا غنائيا أو شاعرا جاحا أو شاعرا قبليا لهم العديد من الأشعار الرائعة المتوارثة إلى العالم، وتشكل الذروة الأولى لتطور الثقافة العربية، وهي ممثلة للثقافة البدوية.¹⁰

إن نشر الإسلام في عهد النبي محمد صلي الله عليه وسلم يمثل ذروة تطور الفكر العربي، حيث أن القرآن الكريم من كلام الله وهو الوحي وكذلك أنه من أفضل الكتب أدبيا وفنيا لا يوجد مثله من قبل ولا من بعد.¹¹

إن الفتوحات العربية في عهد الخلفاء الراشدين وبعده قد مهدت (ت) السبيل أمام التبادل بين الحضارات القديمة، حيث استوعب العرب الثقافة المحيطة الثقافة المصرية واليونانية، والرومانية، والفارسية، والهندية... وأدى ذلك إلى نمو الثقافة العربية وإثرائها وتطويرها، وإلى تقدم العرب في مختلف التخصصات الأدبية والفنية والعلمية تقدما كبيرا، مما أدى إلى ظهور العصر الذهبي للثقافة العربية، وهو الذروة الثانية لتطور الثقافة العربية.¹²

⁷ باي شوه بي، 2008م. الأعمال المجمع لباي شوي -- مقالات عرقية ودينية، المجلد 3، ط1 تشين تشوه: دار جامعة خنان للنشر، ص: 180.

⁸ ما مينغ لينغ، 2001م. تاريخ الإسلام الموجز، ط1. بكين: دار الصحيفة اليومية، ص: 30.

⁹ ما جين، 2008، تاريخ العرب، ط 10. بكين: دار العالم الجديد، ص 13.

¹⁰ نفس المرجع.

¹¹ ما مينغ لينغ، 2001م. تاريخ الإسلام الموجز، ط1. بكين: دار الصحيفة اليومية، ص: 26.

¹² وانغ هوي ده، قو باو هوا، 1992م. تاريخ الإسلام، ط1، بين تشوان، دار شعب نينغشيا، ص: 22.

في هذا الوقت، مثلت الرياضيات عند العرب والفلك والطب والهندسة والفلسفة العربية وما إلى ذلك المستوى المتقدم في العالم، وبالإضافة إلى ذلك حققت العلوم الإنسانية ذات الخصائص العربية الإسلامية، مثل علوم التفسير، وعلوم الحديث، والتوحيد، والشريعة، والبلاغة، والقواعد اللغوية، والمنطق، وما إلى ذلك من وضع الأساس لهذه التخصصات، وفي العصور الوسطى أدت المناقشات الكثيرة بين المذاهب والمدارس الإسلامية إلى تطوير وإثراء الفكر العربي الإسلامي، كما كان لها تأثير كبير على فكر العالم في العصور الوسطى.¹³

كما أن تفرّد الثقافة العربية واضح، يعتبر تكامل الثقافة القومية العربية مع الثقافة الدينية الإسلامية إنجازاً تاريخياً عظيماً، فقد حقق نظاماً ثقافياً عربياً إسلامياً فريداً في تاريخ التطور الثقافي العالمي، ولا يوجد مزيج آخر من الثقافة القومية والثقافة الدينية مثل الثقافة العربية الإسلامية.¹⁴

2.2. خصائص الحضارة الصينية

تمثل الثقافة الصينية التقليدية في المقام الأول الكونفوشيوسية وقد تأسست الثقافة الصينية التقليدية في عهد أسرة شيا الإمبراطورية، وأسرة تشو الإمبراطورية، أي من القرن العشرين قبل الميلاد إلى القرن الخامس قبل الميلاد، وتم إكمالها بعد القرن الخامس قبل الميلاد، والكتب التي ألفها كونفوشيوس منها "الشعر" و"الكتاب" و"الربيع والخريف" و"كتاب العرافة" وإضافة إلى "كتاب الحوار" وغيرها أصبحت فيما بعد الكتب الممثلة للثقافة الصينية التقليدية.

كما أن خصائص الثقافة الصينية التقليدية واضحة جداً منها ما يلي:

- (1) أن تاريخ الصين تاريخ طويل عريق.
- (2) أن الثقافة الصينية واسعة المكان وعميقة الجذر وكثيفة الورقة، وتشمل المجموعة الكاملة من الفئات المختلفة، وعدداً كبيراً من الفروع.
- (3) ثقافة النهر، يعتبر نهر اليانغتسي والنهر الأصفر منبع ومهد الثقافة الصينية، فيشرب منهما الشعب الصينيون الأجمعون، لذلك يرتبط بهم الشعب الصيني بعضهم مع البعض ارتباطاً وثيقاً.
- (4) الثقافة الزراعية، تعتمد الصين على الزراعة، وكانت الدولة قائمة على الشعب، ويعتمد الناس على الغذاء، فالزراعة هي شريان الحياة للثقافة الصينية.
- (5) ثقافة السلام، والمشاركة بين الرجال والنساء فالرجال يزرعون والنساء ينسجن، ويعملون عند شروق الشمس، ويستريحون بعد غروب الشمس، ويعتمدون على أنفسهم ويكتفون بما عملوا من الأرزاق، يسعى الصينيون فقط إلى العيشة السعيدة، وأمن البلاد والشعب، ولديهم فقط القلب للحماية والدفاع عن النفس دون طموح التوسع والنهب وكانت فكرة السلام سمة مهمة من سمات الثقافة الصينية. وفي الوقت نفسه، فقد شكلت أيضاً الأفكار المحافظة والمغلقة.
- (6) الثقافة المغناطيسية، تتمتع الثقافة الصينية التقليدية بمغناطيسية قوية، ويمكنها التكيف مع مختلف البيئات المعقدة والمواقف المتغيرة بسرعة، ولها جاذبية قوية، وتأثيراتها أكبر بعدة مرات من تأثير القوات العسكرية القوية.

¹³ نفس المرجع.

¹⁴ تشو قوه لي، 1994م. التعليم الإسلامي مع تكنولوجيا، ط1. بكين: دار المجتمع والعلوم الصينية، ص: 70.

(7) ثقافة الخط الفني الحروف الصينية فريدة من نوعها، والكلمات الصينية تركبت بعدة آلاف الوحدات المختلفة المربعة وتحمل كل منها لثقافة الصينية، فهي ثقافة الخط الفني.¹⁵

وعلى الرغم من أن الحضارة الصينية القديمة قد تشكلت في وقت متأخر من الحضارة المصرية وحضارة النهرين والحضارة الهندية القديمة، فإنها لا تزال واحدة من أقدم الحضارات وأكثرها نضجا وأغنى حضارات الموجودة. ولقد لاحظنا في تاريخ العالم ظاهرة غريبة، ربما هي مصادفة تاريخية، أي ظهر مستوى عال من الفكر والأنشطة الفلسفية في ثلاثة أماكن مختلفة في العالم متباعدة جغرافيا من القرن السادس قبل الميلاد إلى القرن الخامس قبل الميلاد، وهو قريب جدا من الزمن.¹⁶

2.3. الحضارات المعاصرة مع الحضارة الصينية والعربية

بينما (كان) الفلاسفة اليونانيون منهمكون في دراسة الطبيعة الروحية للعالم المادي، والعلماء الهنود يفكرون في العلاقة بين الجسد والروح، والعلاقة بين الإنسان وإلاه و المفكرين الصينيين يدرسون الأسس الأخلاقية للمجتمع البشري، ويبحثون القواعد السياسية التي تحكم الدولة، وهم لا يركزون على العلوم الطبيعية، ولا على علم الآلهة والميتافيزيقيا، بل يسعون إلى الفلسفة الأخلاقية، والفلسفة الاجتماعية، والفلسفة السياسية، مما يجعل أفكارهم ذات أهمية عملية.¹⁷

ولكن كما هي نفس الحال بالنسبة لشاكياموني (565 إلى 486 ق.م) مع كونفوشيوس (565 إلى 486 ق.م)، وسقراط (469 إلى 399 ق.م) وهم يتشابهون في الاعتقاد بأن المعرفة هي مفتاح السعادة والنجاح، وهؤلاء الفلاسفة والمفكرون من ثلاث مناطق مختلفة من العالم يفكرون في مسائل قريبة جدا ويتوصلون إلى نفس الاستنتاجات إلى حد كبير، ولكننا نستطيع أن نؤكد تماما أنه لم يحدث أي تبادل فكري أو ثقافي أو علمي بينهم.¹⁸

2.4. فترة ذروة الحضارة الصينية والحضارة العربية الإسلامية

ولو رجع العالم إلى الوراء مئات السنين، للاحظ أنه في العصور الوسطى، عندما بلغت الثقافة الصينية ذروتها في عهد أسرة تانغ الإمبراطورية كانت الحضارة العربية الإسلامية أيضا في "العصر الذهبي" في تاريخ ثقافتها الوطنية وأصبحت الصين والعباسية في ذلك الوقت القوتين العظيمتين في العالم، وفي ذلك الوقت كان هناك الكثير من التبادلات بين الصين والدول العربية، وخاصة الأنشطة التجارية، وقد أدى طريق الحرير البحري وطريق الحرير البري إلى تعزيز العلاقة التجارية بين الحضارتين بشكل كبير، ودخل الإسلام أيضا إلى الصين في هذا الوقت، وبدأ الجانبان في تبادل الفكرة والثقافة.¹⁹

ومن الخصائص الرئيسية والإسهامات التاريخية للحضارتين خلال فترة الذروة هذه فيما يلي:

1. كانت الصين في عهد أسرة تانغ أصدرت السياسة العرقية مستنيرة للغاية، وهذه السياسة الجيدة لا تميز ضد الأقليات العرقية، ولا تميز ضد الأجانب الوافدين وبالتالي وجدت الدولة كثيرا من المواهب المتميزة التي لعبت دورا مهما في ازدهار البلاد.

¹⁵ نفس المرجع.

¹⁶ ليوي سي ميان، 2018م. تاريخ القومية الصينية، ط 1. جيانغ سي: دار القومية جيانغ سي، ص: 78.

¹⁷ تشن هونغ، 2008م. تاريخ أفكار الإنسان، ط 1. بكين: دار جمعية الأدب الصينية، ص: 226.

¹⁸ نفس المرجع.

¹⁹ باي شوه بي، 2013م. تاريخ الصين، ط 2. شانغ هاي: دار شعب شانغ هاي، ص: 268.

2. وكانت الصين قد أبدت اهتماما كبيرا بالأعمال التجارية واتخذت العديد من الإجراءات التي تساعد على التنمية التجارية، وأنشأت العديد من الطرق التجارية المهمة إلى البلدان الأخرى، بما في ذلك طريق الحرير.
3. وكانت الصين تنفذ سياسة الانفتاح على العالم الخارجي في هذه الفترة، وتدفع التبادلات الاقتصادية والثقافية والفكرية والسياسية الودية مع كوريا الشمالية واليابان في شرق آسيا والهند في جنوب آسيا والدول العربية في غرب آسيا، مما يؤدي إلى انتشار الحضارة الصينية وتعزيز الازدهار أيضا.
4. وكان في عهد (الخلافة) العباسية تم بناء المدينة الأكثر ازدهارا في العالم وهي المدينة المشهورة بغداد ويبلغ عدد سكانها مليون نسمة، وحتى في غضون 1000 عام، فإن المدن الأوروبية الكبيرة بعيدة عن متناول هذا العدد، وعلى مدار الـ 500 عام التي تلتها، ظلت المدينة المركز السياسي والثقافي في تلك المناطق.
5. وكان في عهد (الخلافة) العباسية وصول حركة ترجمة الأعمال العلمية والفلسفية إلى ذروتها في عصر المأمون، في ذلك الوقت، ترجم العلماء عددا كبيرا من الكتب القديمة العالية الجودة، بما في ذلك أعمال الفيلسوف اليوناني أرسطو، والذي لعب دورا كبيرا في تطوير الحضارة العالمية وأيضاً أنشئت المؤسسة العلمية المشهورة في بغداد وهي بيت الحكمة.
- ومن الجدير بالذكر وقوع المواجهة العسكرية بين أسرة تانغ و(الدولة) العباسية في عام 751م والمعروفة في التاريخ باسم معركة نهر طلاس وانتصرت (الدولة) العباسية وأخذت عددا كبيرا من الحرفيين الصينيين كأسرى وأبرزهم الذين يمتنون صناعة الورق والتقنيات الأخرى إلى (مقر الدولة) العباسية ومن ثم انتقلت صناعة الورق إلى الغرب.

2.5. دخول الإسلام في الصين وأوضاع المسلمين حينذاك

على الرغم من أن الإسلام دخل في الصين في القرن السابع الميلادي وانتشر لاحقا عبر أراضي الصين الشاسعة، إلا أن المسلمين الصينيين ظلوا لفترة طويلة في حالة "إغلاق مزدوج" في الداخل والخارج، وهم في وضع "التجمع الصغير والتشتت الكبير"، ويفتقرون إلى الاتصال وفهم بعضهم البعض. إن المسلمين الصينيين لا يعرفون أو يفهمون ما يحدث في عالم الإسلام والمسلمين، وإن البيئة المعيشية للمسلمين الصينيين هي المحيط الشاسع للثقافة الصينية التقليدية، فيجب عليهم أن يتعلموا اللغة المحلية والثقافة والتقاليد والمعارف المختلفة للتعاش مع الآخرين المحليين، وهم أيضا يحتاجون إلى مشاركة في التعامل الاجتماعي، وفي نفس الوقت يجب عليهم أن يتعلموا اللغة العربية والثقافة العربية ومختلف المعارف العلمية عن الإسلام، وهذا هو ضرورة اعتقادهم العرقية والدينية، فقد أصبح المسلمون الصينيون في ذلك الوقت حاملين ثقافتهم الصينية والعربية الإسلامية في الصين، وهذه الأمور ليست سهلة وبسيطة، ولكن في ظل "التجمع الصغير والتشتت الكبير" تطورت المجموعات الصغيرة من المسلمين المنتشرين في جميع أنحاء الصين بعمل شاق وببطء وحتى بصمت.²⁰

وقد يكون من الأسهل تبادل العلوم الطبيعية ونشرها، مثل علم الفلك العربي والطب والرياضيات والهندسة، وما إلى ذلك، وقد وصلت هذه العلوم الطبيعية إلى الصين في عهد أسرة يوان وتم تطبيقها، وحتى في مجال الإبداع الأدبي، ظهر في وقت مبكر العديد من الشعراء والكتاب الممتازين بين المسلمين الصينيين، ولكن التبادل المعترف بين الثقافتين العربية والصينية المتعلق بالأفكار أمر لا بد أن يكون بطيئا بقدر أكبر، ولا نرى النتائج الأولية إلا في نهاية عهد أسرة تشينغ.²¹

²⁰ ما مينغ لينغ، 2001م. تاريخ الإسلام الموجز، ط1. بكين: دار الصحيفة اليومية، ص: 32.

²¹ تشو قوه لي، 1994م. التعليم الإسلامي مع تكنولوجيا، ط1. بكين: دار المجتمع والعلوم الصينية، ص: 72.

3. التوفيق بين الثقافة الصينية والثقافة الإسلامية

3.1. الخلفية التاريخية للشيخ وانغ داي يوي

كما ذكرنا سابقاً، تم إدخال الإسلام إلى الصين في عهد أسرة تانغ، ورغم أن الإسلام دخل في الصين منذ زمن طويل، إلا أنه لم يزدح في الصين حتى أواخر عهد أسرة مينج، وفي هذه الفترة ازداد عدد المسلمين، وهم يعيشون في مختلف أنحاء البلاد ويختلطون مع السكان الصينيين المحليين وبالتالي قد تأثر المسلمون بالثقافة الصينية الأصلية التقليدية وبدأوا في نسيان الإسلام تدريجياً، وزالت الثقافة الإسلامية يوماً بعد يوم سوى القليل خلال مناسبات الزفاف والجنائزات، لم يعد معظم المسلمين فهم القرآن وفهم الإسلام مما يدل على أن الإسلام قد دخل في وضع صعب.

عاش وانغ داي يوي في هذه الفترة الخاصة وهي أيضاً فترة مضطربة ومتغيرة في التاريخ الصيني، واستمر تمرد الفقراء وانتفاضهم، مما أدى إلى انتقال سلطة الدولة من أسرة مينغ إلى أسرة تشينغ (1644-1911م)، وفي ذلك الوقت كان الوضع الاجتماعي فوضوياً وكانت الحدود بين الصواب والخطأ غير واضحة، ومن الحقيقة أن التمييز بين الخير والشر أمر صعب، وظهرت الأفكار والنظريات المختلفة التي تحمل كلماتها المعاني الخاصة.²² يرى وانغ داي يوي أنه من الضروري إجراء المقارنات الجادة بين مفاهيم الثقافة الصينية والثقافة الإسلامية، ويعتقد أنه سيقع في باب كتمان العلم إذا لم ينشر عن طريق معارفه، وكتمان العلم جريمة كبيرة، ولا فائدة من استخدام المؤلفات لنشر الإسلام إذا لم تكن المؤلفات موضوعية دقيقة، ولذلك فقد طلب من نفسه ألا يكتبي بنشر الإسلام من خلال المؤلفات فقط، بل أيضاً عن طريق التعبير الواضح.

3.2. أفكار التوفيق بين الثقافتين

في العصر الذي عاش فيه وانغ داي يوي كان المسلمون في الصين يواجهون مشكلة خطيرة للغاية، وهي كيفية التعامل مع الإمبراطور، ففي نظر الشعب الصيني، كان الإمبراطور «ابن السماء»، الذي كان يمثل «السماء» والسماء هو إله في عقيدة الصينيين، وكان على الناس أن يعبدوه، وكان عرشه «هبة من السماء»²³، لذلك عندما قام الناس بتكريم الإمبراطور في عهد الأسر الإمبراطورية لم يكن عليهم فقط (تأدية) تحية خاصة، ولكن يجب عليهم أن يعبدوه ويسجدوا له وإلا فسوف يتعرضون للقتل. وفي العقيدة الإسلامية، لا يعبد إلا الله، ولا يستطيعون الركوع والسجود إلا لله، الإمبراطور هو بشر، ومن المستحيل على المسلم أن يركع للإمبراطور، وتحلى كثير من المسلمين في الصين عن وظائفهم الرسمية الحكومية وانخرطوا في الأعمال التجارية، وأحد الأسباب المهمة هو تجنب هذه القضية، لكن من الناحية النظرية، يجب تحليل هذه المسألة وفهمها، ولهذا السبب اقترح وانغ داي يوي نظرية "الولاءات الثلاثة"، وقال إن "الولاء للرب والولاء للإمبراطور والولاء للأقارب هي الأشياء الثلاثة الرئيسية في الحياة".²⁴ ويمكن للباحث أن يقول إن الإخلاص في الإيمان بالله هو الولاء الحقيقي، والولاء للإمبراطور هو الطريقة الصالحة أي أن نظرية "الولاء الحقيقي" و"الطريقة الصالحة" تستخدم لحل التناقضات بين الإيمان والحياة العلمانية. والولاء لله على أساس الإيمان، والولاء للإمبراطور هو مظهر من مظاهر حب الوطن الأم، لأن الإمبراطور هو رمز السياسة والمجتمع والوطن العلماني، وطالما دعا العلماء المسلمون الصينيون إلى "حب الدين وحب الوطن" لأن الاثنين ليسا متناقضين، ويجب التعامل مع العلاقة بين الاثنين بشكل جيد وهو أمر ممكن بالفعل، هذا هو المحتوى الرئيسي لنظرية وانغ داي يوي السياسية، والتي تمثل مرحلة مهمة في تبادل وتكامل الثقافة الإسلامية والثقافة الصينية التقليدية.

²² باي شوه يي، 2013م. تاريخ الصين، ط 2. شانغ هاي: دار شعب شانغ هاي، ص: 301.

²³ القاموس الصيني عبر الإنترنت <http://www.hydc.com/cd>

²⁴ لي تشنغ تشونغ، 1999م. وانغ داي يوي مع الثقافة العربية، مجلة قومية هوي، ص: 58.

3.3. رأي الشيخ وانغ داي يوي في الكونفوشيوسية

وكان الشيخ وانغ داي يوي معروفا بصاحب معرفة الديانات الأربع وإنما يسميه بصاحب معرفة الديانات الأربعة يعني أنه يفهم فهما عميقا الأفكار الرئيسية لكونفوشيوس وشاكياموني، وأنه يخوض خوضا عميقا في دراية المعارف الأساسية للطاوية الصينية إلى جانب الإسلام، وأن هذه المعرفة ليست سهلة، لا سيما المفاهيم المختلفة المهمة في المبدأ والأساس بين الأديان الأربعة، وفي هذه الأديان الأربعة تتجلى الاختلافات الكثيرة خاصة في القضية الإلهية التي تتعلق بخلق العالم وقيام بالآخرة.²⁵

وإن الاختلافات بين الأديان والمدارس الفلسفية في مجالات أخرى مثل نظرية السياسة والأخلاق وعلم التربية ليست كبيرة، لأن أصحابها جميعا من خلال وعظهم وتربيتهم يأملون في تحسين أخلاق الناس وتصحيح السلوك الحميد والحصول على معايير أعلى وجعل الحياة الاجتماعية أكثر تنظيما وأقرب إلى العقل وتمكين الناس من الحصول على المعرفة عن طريق التعليم، وذلك لإيجاد مفتاح لفتح الطريق إلى السعادة، ومن خلال الاستكشاف والتحليل والمقارنة، ويرى الشيخ وانغ داي يوي أن العقيدة الإسلامية أكثر عمقا من الديانات الأخرى والمدارس الفلسفية، لأن الفكرة الرئيسية للثقافة التقليدية الصينية هي الفكرة الكونفوشيوسية وهي المدرسة الفكرية الواسعة الانتشار ليست عقيدة دينية بل النظم الثقافية، وكونفوشيوس هو مفكر وفيلسوف و معلم وليس داعيا دينيا، وغالبا ما تحدث عن القضايا الدينية، ولم يتكلم عن الموت والآخرة، "وكذا لم يتحدث كونفوشيوس عن المعجزة والقوة والتمرد والإله"²⁶

ويدل على ذلك أن في مرة سأل جي لو أحد التلاميذ لكونفوشيوس عن الأشباح والآلهة، فقال كونفوشيوس: "إذا كنت لا تستطيع معرفة الناس فكيف يمكنك أن تعرف عن الأشباح والآلهة؟" وقال جي لو: "فكيف عن الموت" وقال " لا تفهم الحياة فكيف تفهم الموت؟"²⁷ ويرى الشيخ وانغ داي يوي أن الأفكار الكونفوشيوسية هي فلسفة أخلاقية، جوهرها هو التربية الأخلاقية الشخصية، أي من خلال التفكير في أنفسهم وتنظيم السلوك الشخصي والأخلاق، من أجل تحقيق هدف رعاية الأسرة والدولة لذلك يرى الشيخ أن التربية الأخلاقية الشخصية هي الأساس والمعايير الأخلاقية هي الإخلاص وبر الولدين والرحمة والآداب والتسامح عند الكونفوشيوسية²⁸.

والكونفوشيوسية هي فلسفة التعليم أيضا، لقد رأى كونفوشيوس أن المولود يولد على الفطرة، فإن شخصيته كانت طيبة، وتشابه كل مزاج الإنسان تماما، لكن بسبب الاختلاف في بيئة المعيشة وبيئة التعلم يكون الاختلاف بين الإنسان يزداد أكثر فأكثر، بينما يرى منشيوس²⁹ من بعده أن جوهر الطبيعة البشرية هو طيب أيضا لا شر فيه وأن الأداء السيئ ليس مسألة الطبيعة البشرية، بل هو بسبب جعل الإنسان لا يفكر في الصواب والخطأ ولا يتعلم العلوم المفيدة ولا يوسع دائرة المعرفة، ويأتي منشيوس بدليل على خير الطبيعة البشرية، وهو قلب الرحمة، وقلب العار، وقلب الاحترام، وقلب الصواب والخطأ، والذي أطلق عليه الأجيال اللاحقة القلوب الأربعة، ولكن شيون تشي³⁰ من بعدهم يرى أن طبيعة الإنسان على شر وهي متأصلة في الإنسان و يمكن للإنسان من خلال التعلم المستمر أن يصبح شخصا طيبا. وبعد الملاحظة نجد أن الآراء الثلاثة كلها تشير إلى الطريق الوحيد لتحسين الإنسان مهما كانت طبيعته شرا أو خيرا وهو التعليم، فإن الإنسان يمكن أن يغير نفسه نحو الخير من خلال التعلم، وترى الكونفوشيوسية أن التعليم هو الوسيلة

²⁵ نفس المرجع.

²⁶ ينغ تشاو مينغ، 2013م. شرح الحوار لكونفوشيوس، ط 1. شان دنغ: دار صداقة شان دنغ، ص: 139.

²⁷ نفس المرجع.

²⁸ نان هواي جين، 2006م. المختارات لنان هواي جين، ط 1. شانغهاي: دار جامعة فودان، ص: 233.

²⁹ منشيوس: كان فيلسوفا مفكرا سياسيا ومعلم في الكونفوشيوسية بعد كونفوشيوس خلال فترة الدول المتحاربة، كما أطلق عليهما اسم "كونفوشيوس ومينسيوس".

³⁰ شيون تشي: رجل في أواخر فترة الدول المتحاربة، مفكر وفيلسوف ومعلم مشهور، ويمثل في الكونفوشيوسية بعد كونفوشيوس.

الوحيدة لتنظيم أفكار الناس وسلوكياتهم، فدعا كونفوشيوس إلى "عدم وجود نوع معين للتعليم"، وقام بقبول الطلاب من جميع أنحاء الصين، وفتح باب التعليم للشعب كلهم وهذا هو أول مرة في تاريخ الصين.³¹ وفي هذه الناحية يرى الشيخ وانغ داي يوي استجابة للأفكار الكونفوشيوسية التعليمية، أن الله سبحانه وتعالى يجعل الطبيعة البشرية جيدة من ناحية، ويمنح البشر أيضا القدرة على فعل الخير والشر من ناحية أخرى وقال: "إذا كانت الطبيعة البشرية طبيعة جيدة، فمن أين يأتي الشر؟" وإذا كانت الطبيعة شريرة فمن أين يأتي الخير؟³² وهنا نرى أن الشيخ أكد أولا على طبيعة البشر أي العلاقة بين الإيمان البشري وأعمال البشر خيرا وشرها، كما أكد العلاقة بين التعليم والإنسان، ولقد لاحظنا أن الأفكار التعليمية لدى وانغ داي يوي وكونفوشيوس مماثلة جدا، وكلاهما يشجعان التعلم وتحقيق تغيير الخير والشر في الطبيعة البشرية عن طريق التعليم، ووجدنا أيضا من تصرفات الشيخ وانغ داي يوي أنه قد بذل قصارى جهده للتوفيق بين الحضارة الصينية والحضارة الإسلامية.

3.4. رأي الشيخ وانغ داي يوي في الطاوية

وبعد مئات السنين من وفاة لاو تزو المؤسس للطاوية، فتطورت الطاوية إلى عقيدة دينية وهي الطاوية، ومن الأفكار الطاوية الأساسية أو نسميها بالعقيدة الطاوية هو "لا شيء بداية السماء والأرض"، وأيضا تسمى الطاوية بـ"تاو". المعنى الأصلي لـ"تاو" هو الطريق الذي يمتد إلى الأساليب والمناهج والمبادئ والقوانين المعينة فيما بعد، ويرى لاو تزو أن "تاو" هي أصل كل الأشياء في الكون، وأيضا أم العالم، وهي البداية و النهاية للبشرية والطبيعة وهي الرقم الأول.³³ بينما أن العقيدة الأساسية للإسلام هي التوحيد، وأن الله هو رب الكون الوحيد، ورب العالم البشري والعالم الطبيعي، ومن الجدير بالذكر أن الشيخ وانغ داي يوي كان استخدم المصطلحات الفلسفية الطاوية الصينية للتعبير عن التوحيد، ويرى أن الله هو الواحد الوحيد، هو الله الذي هو الواحد المطلق أي بمعنى أن الله سبحانه وتعالى هو واجب الوجود قبل الطاوية "لا شيء بداية السماء والأرض"، ويرى أن الفكرة "رقم واحد" هي مخلوقات الله في الأرض أي خلق الله أصل الإنسان آدم كالرقم الواحد، ابتكر الشيخ وانغ داي يوي النظرية التي تبين بما تكوين الكون من المبادئ الإسلامي عن طريق المصطلحات الطاوية تأكيدا لبعض الأفكار الطاوية، والتي لم يطرحها أحد في دائرة الأفكار الصينية، لأنهم يركزون على الأشياء بعد الرقم الواحد، ولا يفكرون الأشياء قبل الرقم الواحد فهو واجب الوجود سبحانه وتعالى، وأكد الشيخ مبدئيا أن السماء والأرض وكل الأشياء والبشر من مخلوقات الله هي الرقم الواحد.³⁴

وقد لخص الشيخ وانغ داي يوي طرق معرفة الله في أربع طرق: الأول هو الوحي أي من القرآن الكريم والأحاديث الشريفة؛ والثاني لا يتم الحصول عليها إلا من تفكير في المجتمع البشري والعالم الطبيعي؛ والثالث هو العقل الذي يتم الحصول عليه باستخدام الحكمة والاستدلال المنطقي،³⁵ ومثل هذه الأفكار تنطبق على الأفكار الطاوية أيضا، وذلك أنه إذا أراد المرء أن يكون قادرا على تحقيق الطاوية، يجب عليه استيفاء الشرطين، أحدهما هو العقل الهادئ، والآخر يفكر في كل شيء تفكيرا عميقا، لذلك فإن الطاوية تتطلب من الذين يسرعون إليها الابتعاد عن الضوضاء والتفكير بحدوء أولا، ويجب أن يكون لديهم فهم جديد عميق لكل شيء في العالم، حتى تتمكن من الحصول على الطاوية.

³¹ نان هواي جين، 2006م. المختارات لنان هواي جين، ط1. شانغهاي: دار جامعة فودان، ص: 233.

³² جين ييجيو، 2008م. بحث عن الأفكار لوانغ داي يوي، ط1. بكين: دار القومية للطباعة، ص: 109.

³³ قو يويجيو، 2014م. دراسة عن الأفكار التعليمية لوانغ داي يوي، مجلة قومية هوي، ص: 117.

³⁴ نفس المرجع.

³⁵ ي تشنغ تشونغ، 1999م. وانغ داي يوي مع الثقافة العربية، مجلة قومية هوي، ص: 58.

الخاتمة

كان الشيخ وانغ داي يوي ابتكر في جمع الأفكار الفلسفية الصينية والأفكار العربية الإسلامية، وقد حقق الإنجازات الكبيرة، ولعب دوراً رئيسياً في تبادل وتكامل الثقافتين والفكرتين بين الصين والدول المسلمة، وألف العديد من الأعمال الفلسفية القيمة لمساعدة المسلمين الصينيين على فهم دينهم بشكل صحيح وعميق، وكذلك لمساعدة الصينيين غير المسلمين على فهم الإسلام من النظريات العلمية، كان وانغ داي يوي يحظى باحترام الجميع باعتباره "الشيخ المسلم الحقيقي".

إن كل من الثقافة الصينية والثقافة العربية الإسلامية هما ثقافتان عريقتان عبر التاريخ الطويل، وليس لهما تاريخ طويل فحسب، بل لعبتا أيضاً دوراً رئيسياً في تطوير الحضارة العالمية وتبادل ثقافتها الصينية والإسلامية والتكامل بينهما ليس بالأمر السهل (إذ) يتطلب الأمر زمناً طويلاً وصبراً كبيراً بل يتطلب أيضاً المتابعة والتصميم، وإن العالم الذي يواجه البشرية في المستقبل لم يعد مجموع الدول والمناطق المستقلة والمعزولة وإنما هو جماعة موحدة ترتبط بعضها ببعض ارتباطاً وثيقاً وتتشارك في الازدهار والانحدار، وهي الوحدة العالمية على نفس المصير التي حلمت بها البشرية منذ آلاف السنين، وفي العصر الجديد ستلعب الثقافة العربية الإسلامية والثقافة الصينية التقليدية والثقافة المسيحية الأوروبية دوراً كبيراً وسيكون لها تأثير حاسم تجاه التنمية المستقبلية في العالم، سواء كانوا يتعارضون مع بعضهم البعض أو يتواصلون مع بعضهم البعض، وسنعارض في صراع الحضارات وسننصر على التبادل الثقافي وحوار الحضارات، لذلك يجب المتابعة على التبادلات الثقافية بين الصين والدول الإسلامية ودفعها إلى مستوى جديد ومستوى أعلى.

المصادر والمراجع

- جيانغ ليان شنغ، تان جينغ تشون، 2012م. القاموس الصيني. ط 2 بكين: دار الصحافة التجارية.
- باي شوه يي، 1982م. سيرة العالم الكبير الشيخ وانغ داي يوي. مجلة المسلم الصيني.
- ما مينغ لينغ، 2001م. تاريخ الإسلام الموجز. ط 1 بكين: دار الصحيفة اليومية.
- ما جين، 2008، تاريخ العرب، ط 10 بكين: دار العالم الجديد.
- وأنغ هوي ده، قو باو هوا، 1992م. تاريخ الإسلام. ط 1 بين تشوان، دار شعب نينغشيا.
- تشو قوه لي، 1994م. التعليم الإسلامي مع تكنولوجيا. ط 1 بكين: دار المجتمع والعلوم الصينية.
- كيو شوزن، 1996م. تاريخ القومية الصينية. ط 1 بين تشوان، دار شعب نينغشيا.
- باي شوه يي، 2013م. تاريخ الصين. ط 2 شانغ هاي: دار شعب شانغ هاي.
- لي تشنغ تشونغ، 1999م. وانغ داي يوي مع الثقافة العربية. مجلة قومية هوي.
- ينغ تشاو مينغ، 2013م. شرح الحوار لكونفوشيوس. ط 1 شان دنغ: دار صداقة شان دنغ.
- نان هواي جين، 2006م. المختارات لنان هواي جين. ط 1 شانغهاي: دار جامعة فودان.
- جين ييجيو، 2008م. بحث عن الأفكار لوانغ داي يوي. ط 1 بكين: دار القومية للطباع.
- قو يو جون، 2014م. دراسة عن الأفكار التعليمية لوانغ داي يوي، مجلة قومية هوي.

جي فانغ دونغ، 2017م. دور وانغ داي يوي ومساهمته في تأسيس نظام اللغة الصينية الإسلامية، مجلة دراسة عن قومية شمالي غرب الصين.

Kaynakça

- Jiang Lian Shan, Tan Jin Chao. *Çince Sözlüğü*. Pekin: Ticari Basımevi, 3. Basım, 2012.
- Bai, Shou Yi. "Wang Daiyu'nun Biyografisi". *Çinli Müslümanlar Dergisi* (1982).
- Ma, Ming Liang. *Kısaltılmış İslam Tarihi*. Pekin: Pekin Günlük Basımevi, 1. Basım, 2001.
- Ma, Jian. *Arap Tarihi*. Pekin: Yeni Dünya Yayınevi, 10. Basım, 2008.
- Wang Hai tao, Guo Bao hua. *İslam Tarihi*. Yin Chuan: Ning Xia Halk Yayınevi, 1. Basım, 1992.
- Zhao, Guo Li. *İslam Eğitimi ve Teknoloji*. Pekin: Çin Teknoloji ve Toplum Yayınevi, 1. Basım, 1994.
- Qiu, Shu Sen. *Çin Hui Milleti'nin Tarihi*. Yin Chuan: Ning Xia Halk Yayınevi, 1. Basım, 1996.
- Bai, Shou Yi. *Çin Tarihi*. Şanghay: Şanghay Halk Yayınevi, 2. Basım, 2013.
- Li, Zhen Zhong. "Wang Dai Yu ve Çin-Arap Kültürel İlişkileri". *Hui Araştırmaları Dergisi* (1999).
- Yin, Zhao Ming. *(Wu Lun) Analektlerin Yorumları*. Shan Dong: Shan Dong Dostluk Yayınevi, 1. Basım, 2013.
- Nan, Huai Jin. *Nan Huai Jin Antolojisi*. Şanghay: Fudan Üniversitesi Basımevi, 1. Basım, 2006.
- Jin, Yi Jiu. *Wang Dai Yu'nun Düşünce Araştırmaları*. Pekin: Etnik Matbaa Yayınevi, 1. Basım, 2008.
- Gu, Yu Jun. "Wang Dai Yu'nun Eğitim ve Düşünce Araştırmaları". *Hui Araştırmaları Dergisi* (2014).
- Ji, Fang Tong. "Wang Dai Yu'nun Çin Dilinde İslami Söylem Tabirlerinin Oluşturulmasındaki Katkıları". *Kuzey Batı Etnik Araştırmaları* (2017).

ATEBE

Dinî Araştırmalar Dergisi
Journal for Religious Studies
e-ISSN: 2757-5616

ATEBE Dergisi | Journal of ATEBE

Sayı: 6 (Aralık / December 2021), 175-191.

İbrahim Aczî Kendi Bibliyografyası

Bibliography of Ibrahim Aczi Kendi

Muhammet Akif Tiyek

Araştırma Görevlisi, Ankara Üniversitesi, Türk İslam Edebiyatı Anabilim Dalı
Research Assistant, Ankara University, Department of Turkish Islamic Literature
Ankara, Turkey

m.akiftiyek@hotmail.com

orcid.org/0000-0002-4975-6664

<https://ror.org/01wntqw50>

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types: Bibliyografi / Bibliography

Geliş Tarihi / Date Received: 14 Kasım/November 2021

Kabul Tarihi / Date Accepted: 19 Aralık/December 2021

Yayın Tarihi / Date Published: 31 Aralık/December 2021

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Aralık/December

Atıf / Cite as: Tiyek, Muhammet Akif. "İbrahim Aczî Kendi Bibliyografyası". *ATEBE* 6 (Aralık 2021), 175-191. <https://doi.org/10.51575/atebe.1023317>

İntihal / Plagiarism: Bu makale, iTenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir/This article has been scanned by iTenticate. No plagiarism detected.

Etik Beyan/Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur/It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited (**Muhammet Akif Tiyek**).

Yayıncı / Published by: Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi / Social Sciences University of Ankara. Bu makale Creative Commons Atıf-GayriTicariTüretilemez 4.0 (CC BY-NC 4.0) Uluslararası Lisansı altında lisanslanmıştır. This article is an open access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 (CC BY-NC 4.0) International License.

İbrahim Aczî Kendi Bibliyografyası*

Öz

İbrahim Aczî Kendi, 1882-1965 yılları arasında yaşamış, iyi bir eğitim almış, devlet kadrolarında memurluk, müdürlük ve öğretmenlik gibi birçok görevlerde bulunmuştur. Aczî 1936 yılında, 34 yıl süren hizmetinin ardından, emekliye ayrılarak kendisini kültürel değerlerin araştırılmasına ve bu değerlerin gelecek nesillere aktarılmasına adanmıştır. Hayatının son demlerine değin bu ülkü uğrunda çok gayret sarf etmiş ve bu çerçevede birçok eser kaleme almıştır. Eserlerinde özellikle Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'ye (öl. 672/1273) özel bir önem verdiği ve çalışmalarını onun *Mesnevî* adlı eseri üzerine yoğunlaştırdığı görülmektedir. Kendisinin ve önemli bazı tarihî şahsiyetlerin hayatını konu edinmiş olan Aczî, eserlerinde muasır bazı yazarlara ve onların çalışmalarına yönelik eleştirilere de yer vermiştir. Ayrıca Türkçe, Arapça ve Farsça şiirler kaleme almıştır. O, toplumun içinde bulunduğu koşulları, gelenek ve görenekleri araştırmalarda bulunduğu, görev yaptığı yerler çerçevesinde ortaya koymuş; on dokuzuncu ve yirminci yüzyılda meydana gelen değişim ve dönüşüm hareketlerine bizâtihi şahit olmuş ve bu olaylar karşısında kendi düşüncesini ifade etmekten geri durmamıştır. İbrahim Aczî, çocukluk döneminden itibaren duygularını şiirleri aracılığıyla ifade etmiş, genç neslin Türk kültür ve değerlerini unutmaması için elinden geldiğince genç kuşakları kültürel değerlerle tanıştırmaya gayret etmiştir. Bu çerçeveden bakıldığında Aczî'nin kendisine önemli bir misyon edindiği söylenebilir. Folklor alanına katkı sağlamış, döneminin panoramasını yansıtmak suretiyle de bulunduğu coğrafyaya ilişkin önemli veriler sunmuştur. Aczî hakkında günümüze kadar yapılan çalışmalarda onun hayatı ve eserlerine yüzeysel bir şekilde değinildiği, hatta bu çalışmalardaki bilgilerin birbirlerinin tekrarı olduğu tespit edilmiştir. Yaptığı çalışmalarda İbrahim Aczî'nin kısmen de olsa bibliyografyasına yer veren ilk isim Cahit Öztelli'dir. Daha sonra Mehmet Ali Uz, Öztelli'nin tespit ettiği bibliyografyaya birkaç eser daha eklemek suretiyle yeni bir yazı kaleme almıştır. Öztelli ve Uz tarafından ortaya konulan bu araştırmalar, kendilerinden sonra yapılan diğer çalışmalara örnek teşkil etmiş, hatta bazıları tarafından aynıyla tekrarlanmıştır. Ancak söz konusu çalışmalar da İbrahim Aczî'nin bibliyografyasını tam anlamıyla yansıtmamaktadır. Bu yönüyle çalışmamız, bibliyografyasında eksiklik olduğu tespit edilen İbrahim Aczî Kendi ile ilgili literatür taraması yapmayı ve onun kapsamlı bir bibliyografyasını ortaya koymayı amaçlamaktadır. Makalenin giriş kısmında İbrahim Aczî'nin bibliyografyasına ilişkin yapılan çalışmalar değerlendirilmiş, onun hayatı ile ilgili kısaca bilgi verilmiş ve sonraki bölümde Aczî'nin tespit edilen bibliyografyası sunulmuştur. Böylece Aczî'nin eserleri, çeşitli gazete ve dergilerde yer alan tefrika ve makaleleri ile diğer yazarlar tarafından onun hayatı ve eserleri ile ilgili yapılan çalışmalar ortaya konmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Halk Edebiyatı, Türk İslam Edebiyatı, İbrahim Aczî Kendi, Aczî, Bibliyografya.

Bibliography of İbrahim Aczi Kendi

Abstract

İbrahim Aczî Kendi lived between 1882-1965, received a good education, and held many government positions such as civil servant, director and teacher. He retired in 1936, after 34 years of service, and devoted himself to researching cultural values and transferring these values to future generations. Until the last moments of his life, he wrote many works in this framework. In his works, he gave special importance to Mawlânâ Jalâl al-Dîn Rûmî (d. 672/1273) and focused on Rumi's famous book, *Mathnawî*. Aczî, who dealt with lives of himself and some important historical figures, also included critics of some contemporary writers and their works in his books. Besides, he has his own Turkish, Arabic and Persian poems. He did not only present the conditions, traditions and customs of the society, but also gave his opinion to the change and transformation movements that took place in the nineteenth and twentieth centuries, without any, hesitation. Since his childhood, İbrahim Aczî had expressed his feelings through his poems and tried to introduce the cultural values to the young generation with the aim of that the younger generations do not forget Turkish culture and values. He contributed to the field of folklore, and presented some important data for the geographical realm he lives in by reflecting the panorama of his life period. In the studies carried out on İbrahim Aczî his life and works are described superficially; and the information in these studies is a repetition of each other. Cahit Öztelli is the first person to include İbrahim Aczî's bibliography, in his works. Later, Mehmet Ali Uz wrote a new article by adding a few more works to the bibliography written by Öztelli. Although Öztelli and Uz's studies set an example for other

* Bu makale Prof. Dr. Zülfiyar Güngör danışmanlığında hazırlanmakta olan "İbrahim Aczî Kendi Hayatı, Eserleri ve Dîvân'ı (İnceleme-Metin)" adlı doktora çalışmasından üretilmiştir.

studies made after them these studies and follow up studies do not fully reflect İbrahim Aczî's bibliography. In this respect, our study aims to search the literature about İbrahim Aczî Kendi and to present a comprehensive bibliography of him. In the introduction part of the article, the studies on İbrahim Aczî's bibliography were evaluated and, brief information about his life was given. The bibliography of Aczî was presented in the next section. Thus, in this study, Aczî's serially published works, alongside the studies made by other authors about his life and works have been tried to be analysed.

Keywords: Folk Literature, Turkish-Islamic Literature, İbrahim Aczî Kendi, Aczî, Bibliography.

Giriş

Şair, ressam ve yazar olan İbrahim Aczî Kendi, üretken ve yayın yapmaya çok önem veren bir şahsiyettir. İbrahim Aczî, doğumundan vefatına kadar olan süreçte ardında birçok eser bırakmıştır. Aczî'nin eserleri vasiyeti üzerine ailesi tarafından Konya Yusuf Ağa Kütüphanesine bağışlanmıştır. Yusuf Ağa Kütüphanesinde İbrahim Aczî Kendi adına özel bir koleksiyon bulunmaktadır. Aczî, hayatını adeta kültür ve folkloru adanmış; hayatının son anlarına değin yayın faaliyetlerine ara vermemiştir. Yusuf Ağa Kütüphanesinde yazma (rika hattı ile kaleme alınan), Latin alfabesi (kendi el yazısı ile) ve matbu eserlerinin yanında özellikle yayın hayatını Konya'da sürdüren çeşitli gazete ve dergilerde olmak üzere yayınlanan birçok tefrika ve makalesi bulunmaktadır.

Aczî, eserlerinde döneminin kültürel öğelerini yansıtmış; Türk kültürünün gelecek nesillere aktarılmasında ve unutulmaya yüz tutan birtakım bilgilerin yeniden gün yüzüne çıkarılmasında önemli rol üstlenmiştir.

Bibliyografyalar, belirli bir eser, kişi veya konuyla ilgili yazılanların toplu bir şekilde sunulduğu çalışmalardır. Bu çalışmalar, kaynakların tespitinde ve araştırmacıların ana kaynağa ulaşmasında önemli bir rol üstlenmektedir. Araştırma yapılan ya da yapılacak olan konu ile ilgili çalışmaları derli toplu bir şekilde sunması, ilgili konuda çalışma yapacaklara konunun sınırlarını çizerek tanıtmaları ve kendisinden sonra yapılacak olan çalışmalara malzeme teşkil etmesi bibliyografyaların araştırmacılara sağladığı önemli katkılardan bazılarıdır. Bu çerçeveden bakıldığında Aczî'nin bibliyografyasının ortaya konması daha sonra yapılacak olan diğer çalışmalar için önemli bir kaynak konumunda olacağı düşünülmektedir.

İbrahim Aczî'nin yalnızca bibliyografyasını ele alan herhangi bir çalışma bulunmamaktadır. Onun hayatı ve eserleri ile ilgili yapılan çalışmalarda bibliyografyası bazı çalışmalarda hiç yer almamakta bazıları ise aynen tekrarlanmaktadır. Ahmet Cenap Kendi¹, Ahmet Çelik², Veli Sabri Uyar³ ve İsmail Hakkı Aksoyak⁴ ilgili çalışmalarında Aczî'nin bibliyografyasına yer vermemiştir. Cahit Öztelli, Aczî hayatta iken yapmış olduğu çalışmada Aczî'nin 4'ü basılmış (*Âşık Şem'i Konuşuyor, Mevlânâ ve Ruh-ı Mesnevî, Tercümele ve Fikirler, Hayal Bahçesi*) 17'si basılmamış (*Cengiz, Ravzatü'l-Uşşâk, Hazîne-i Eş'ar, Hazret-i Hüseyin'in Şehadeti, Hazret-i Ali'nin Şehadeti, Hâtıratım ve Hayal*

¹ Ahmet Cenap Kendi, "Ölümünün 10. cu Yılında Şair İbrahim Aczi Kendi", *Yeni Konya* (9 Ağustos 1975), 2; Ahmet Cenap Kendi, "Ölümünün 15. Yılında İbrahim Aczi Kendi Şair ve Edip, Hayatı ve Eserleri", *Yeni Konya* (5 Haziran 1979), 2.

² Ahmet Çelik, "Konya'da Okul Anıları-I İbrahim Aczi'nin Okul Anıları", *Merhaba Gazetesi Akademik Sayfalar Vefatının 50. Yılında İbrahim Aczi Kendi (1883-1965) Özel Sayı* 15/18 (Haziran 2015), 277-288.

³ Veli Sabri Uyar, "Hattatlar Armağanı", *Konya Halkevi Aylık Kültür Dergisi*/123-124 (Ocak-Şubat 1949), 27-33.

⁴ İsmail Hakkı Aksoyak, "Taşrada Değerli Bir Kültür Adamı: İbrahim Aczî Kendi", *Prof. Dr. Mehmet Arslan'a Armağan*. Editör H. İbrahim Delice vd. (Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi Yayınları, 2019), 199-204.

Bahçesi, Muhit ve Çocuk Ruhu, Dünya Güzelleri, Şair Nedim, Erenler Meydanı, Ömer Hayyam, Âşık Dertli, Türk Şair ve Âşıkları, Konya Eski Eserler ve Kitabeleri, Şair Ayaşlı Şakir Bey, Folklor Âlemi, Divan-ı Aczî) 21 eserini tespit etmiştir.⁵ *Öz Demokrat Konya* ve Seyit Küçükbezirci Öztelli'nin verdiği bibliyografyayı aynen tekrar etmiştir.⁶ Daha sonra yapılan çalışmada Mehmet Ali Uz, yukarıda belirtilen Aczî'nin basılan eserlerine 2 çalışma (*Konya Mezar Folkloru ve Uyan Ey Türk Hanımı*) ve 11 makale ("Cönkler, Şairler ve Âşıklar", "Âşık Hikmeti", "Aşk ve Mevlânâ Celâleddin Rûmî", "Konya Halk Şairleri: Şair Rasih", "Konya Halk Şairleri: Âşık Kul Ahmet", "Konyalı Hasibe Ana", "Âşık Dertli Konya'da", "Türk Mızrabı: Güzellik, Güzeller ve Âşıklar", "Mevlânâ ve Divan-ı Kebir", "Tenkit Nedir", "Hazire Kelimesi Üzerine") eklemiştir; Öztelli'nin tespitinde yer alan "*Konya Eski Eserler ve Kitabeleri*" adlı çalışmaya yer vermemiştir.⁷ Yalçın Dikilitaş ve Serdar Ceylan, Mehmet Ali Uz'un tespit ettiği bilgileri aynen tekrar etmiştir.⁸ Aczî'nin oğlu Ahmet Cenap Kendi ise yaptığı başka bir çalışmada babasının basılan eserinden yalnızca 6'sına (*Hayal Bahçesi, Tercümele ve Fikirler, Hazret-i Mevlânâ, Hayyam ve Eserleri, Mezar Folkloru, Âşık Şem'î Konuşuyor*) yer vermiştir.⁹ Söz konusu çalışmalarda en geniş bibliyografya önce Cahit Öztelli, daha sonra ilavelerle birlikte Mehmet Ali Uz tarafından kaleme alınmış ve bu yazarların verdiği bilgiler tekrar edilmiştir. Ancak Aczî'nin yukarıda belirtilen yazılardan çok daha fazlası tarafımızca tespit edilmiş olup ilgili yazıların künye bilgileri verilmiştir. Bu yönüyle bakıldığında çalışmamızın İbrahim Aczî bibliyografyası ile ilgili bu boşluğu dolduracağı düşünülmektedir.

İbrahim Aczî'nin bibliyografyasını tespit etmek amacıyla öncelikle Yusuf Ağa Kütüphanesindeki İbrahim Aczî Kendi bölümü taranmıştır. Aczî'nin hayatı ile ilgili yapılan çalışmalar ve Yusuf Ağa Kütüphanesinde ulaşılan bilgiler ışığında Aczî'nin gazete ve dergilerde yer alan yazılarını tespit etmek amacıyla Ankara Milli Kütüphanede bulunan *Anadolu (1964 SÇ 10)*¹⁰, *Anadolu-Manşet (1999 SÇ 23)*, *Babalık (1956 ALF B1-1962 SB 152-1962 SÇ 55)*, *Ekekon (1976 SÇ 82)*, *Folklor Postası (1957 SB 118)*, *Işık (1959 SC 31)*, *Konya Halkevi (1961 SB 25)*, *Öz Demokrat Konya (1958 SÇ 19)*, *Sabah (1960 SÇ 69)*, *Şehir Postası (1962 SÇ 45)*, *Yeni Konya (200 ALF Y745)*, *Yeni Meram (200 ALF Y744)* gibi gazete ve dergiler taranmıştır. Ayrıca vefatından sonra İbrahim Aczî ile ilgili hangi çalışmaların kaleme alındığına yönelik araştırmalar yapılmıştır.

Hayatı

İbrahim Aczî Kendi, hicrî 1299/milâdî 1882 yılında Konya Piri Mehmet Paşa Mahallesi'nde doğmuştur. Dedesi saray kurşuncubaşısı olarak görev yapan ve Konya'ya sürgün edilen Edhem Efendi'dir. Babası Mahmud Efendi (öl. 1899), annesi ise Emine

⁵ Cahit Öztelli, "Folklorcularımız: İbrahim Aczi Kendi", *Türk Folklor Araştırmaları Dergisi* 5/104 (Mart 1958), 1659.

⁶ *Öz Demokrat Konya*, "Folklorcularımız İbrahim Aczi Kendi", (14 Mayıs 1958), 2; Seyit Küçükbezirci, "Unutulmayacak Konyalılar Konya'nın Basın, Sanat, Kültür Adamları", *Yeni Meram* (11 Mart 1982), 1, 5.

⁷ Mehmet Ali Uz, *Konya Kültürüne Hizmet Edenler* (Konya: Konya Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları No 48, 2003), 44-45.

⁸ Yalçın Dikilitaş, "İbrahim Aczi Kendi", *Anadolu Manşet Gazetesi Kültür&Sanat* (5 Ağustos 2004), 2; Serdar Ceylan, "İbrahim Aczi Kendi (1883-1965)", *Merhaba Gazetesi Akademik Sayfalar Vefatının 50. Yılında İbrahim Aczi Kendi (1883-1965)* 15/18 (Haziran 2015), 277.

⁹ Ahmet Cenap Kendi, "Babam İbrahim Aczi Kendi", *Memleket Gazetesi* (30 Mayıs 2018). <https://www.memleket.com.tr/babam-ibrahim-aczi-kendi-25755yy.htm>

¹⁰ Gazete ve dergi adlarından sonra yer alan parantez içerisindeki bilgiler Milli Kütüphane tarafından verilen yer numarasını ifade etmektedir. İlgili gazete ve dergilerden *Anadolu*, *Babalık*, *Ekekon*, *Folklor Postası*, *Işık*, *Öz Demokrat Konya*, *Şehir Postası*'nin tamamı; *Konya Halkevi*'nin 1942-1950 yılları arasındaki sayıları; *Anadolu-Manşet*'in 2005 yılına kadar olan sayıları; diğerlerinin ise Aczî'nin vefat yılı olan 1965 yılına kadar olan sayıları taranmıştır. İlgili süreli yayınlar fizikî olarak taranmıştır.

Hanım'dır (öl. 1910). İbrahim Aczî, Soyadı Kanunu ile "Kendi" soyadını almayı tercih etmiştir.¹¹

Eğitimine Konya Ereğli'sinin Divle nahiyesinde başlayan İbrahim Aczî; sırası ile Konya Piri Mehmet Paşa Mektebi, Molla Efendi Medresesi, Konya İdâdî Mektebi ve İstanbul Mülkiye Mektebi'nde eğitim hayatını sürdürmüştür.¹² II. Abdülhamit yönetimi tarafından sakıncalı olarak görülen Mithat Paşa'nın (öl. 1884) savunma nutkunun odasında bulunması sebebiyle Mithat Paşa'ya ve onun düşüncesine yakın olarak görüldüğü için Mülkiye Mektebinden sürgün edilen Aczî'nin eğitim hayatı sekteye uğramış ve Aczî Konya'ya gönderilmiştir. Dönemin Konya valisi Ferit Paşa tarafından Konya Yol Mühendisliği Evrak Kâtipliğine tayin edilen Aczî,¹³ devlet kademesinde memurluk, nahiyeye müdürlüğü, öğretmenlik ve başöğretmenlik yaptıktan sonra 1936 yılında emekliye ayrılmıştır.¹⁴

Aczî'nin dil öğrenmeye ve sanata olan ilgisi de dikkat çekmektedir. O, Arapça ve Farsça eğitimi görmüş; bir müddet Fransız mektebinde Fransızca dersleri dahi almıştır. Dile olan ilgisinin yanında keman, resim ve hat gibi güzel sanatlar alanında da kendisini geliştirmiştir. Resme olan vukûfiyeti yapmış olduğu eserlerde kendini göstermektedir.¹⁵

İbrahim Aczî, Şerife Hanım ve Mehmed Emin Efendi'nin kızı Semiyeye Hanım (öl. 1975) ile 20 Nisan 1320/3 Mayıs 1904 tarihinde evlenmiştir.¹⁶ Onun bu evlilikten Behiye, Mahmude, Mahmudiye, Mahmut Havfi, Ali Tarık, Kamerşah ve Ahmet Cenap olmak üzere yedi çocuğu olmuştur.¹⁷

İbrahim Aczî, 6 Ağustos 1965 Cuma günü hastalanmış¹⁸ ve bu hastalığı neticesinde Konya'da bulunan evinde 9 Ağustos 1965 Pazartesi günü ahirete irtihal etmiştir. Aczî, Konya Kapı Camisinde kılınan cenaze namazının akabinde Üçler Mezarlığına defnedilmiştir.¹⁹

¹¹ İbrahim Aczî Kendi, *Dîvân-ı 'Aczî* (Konya: Yusuf Ağa Kütüphanesi, 42 Yu 10437), 354b; İbrahim Aczî Kendi, *Hayal Bahçesi ve Hayatım* (Konya: Yusuf Ağa Kütüphanesi, 42 Yu 11761), 1932, 1. cilt, 57; Kendi, "Babam İbrahim Aczî Kendi", <https://www.memleket.com.tr/babam-ibrahim-aczi-kendi-25755yy.htm>; Ceylan, "İbrahim Aczî Kendi (1883-1965)", 274-275.

¹² İbrahim Aczî Kendi, *Hayatım ve Hayâl Bâğçesi* (Konya: Yusuf Ağa Kütüphanesi, 42 Yu 10451/1), Aladağ, 1327, 1. cilt, 20a; Kendi, *Hayal Bahçesi ve Hayatım* (42 Yu 11761), 1. cilt, 24, 34, 81-82, 156-158; Kendi, *Dîvân-ı 'Aczî* (42 Yu 10437), 4a.

¹³ Kendi, *Hayal Bahçesi ve Hayatım* (42 Yu 11761), 1. cilt, 160-161, 180; Kendi, *Dîvân-ı 'Aczî* (42 Yu 10437), 355a.

¹⁴ Aczî'nin yapmış olduğu görevler şunlardır: Konya Nâfia Kalemî Evrak Kâtipliği, Konya Yol Mühendisliği Evrak Kâtipliği, Hatunsaray Tahrîrât Kâtipliği, Karaman Maliye Kâtipliği, Karaman Nüfus Memurluğu, Aladağ Nahiyeye Müdürlüğü, Barla Nahiyeye Müdürlüğü, Afşar Nahiyeye Müdürlüğü, Hatunsaray Öğretmenliği, Akvîran Başöğretmenliği, Hadim Öğretmenliği, Balkar Öğretmenliği, Gözlü Öğretmenliği.

¹⁵ Kendi, *Hayal Bahçesi ve Hayatım* (42 Yu 11761), 1. cilt, 63-64, 290; Kendi, *Hayatım ve Hayâl Bâğçesi* (42 Yu 10451/1), 1. cilt, 137a-137b; Kendi, *Dîvân-ı 'Aczî* (42 Yu 10437), 4a; Uyar, "Hattatlar Armağanı", 11.

¹⁶ Ceylan, "İbrahim Aczî Kendi (1883-1965)", 274-275.

¹⁷ Kendi, *Hayatım ve Hayâl Bâğçesi* (42 Yu 10451/1), 1. cilt, 120a; Kendi, *Hayal Bahçesi ve Hayatım* (42 Yu 11761), 1. cilt, 261; İbrahim Aczî Kendi, *Hayal Bahçesi ve Hayatım* (Konya: Yusuf Ağa Kütüphanesi, 42 Yu 11765), 1932, 2. cilt, 87-88; Ceylan, "İbrahim Aczî Kendi (1883-1965)", 274-275.

¹⁸ İbrahim Aczî Kendi, "Avçılık Âlemi", *Yeni Meram* (14 Ağustos 1965), 3. (Gazete yönetiminin ilgili tefrikada yapmış olduğu bilgilendirme yazısından alınmıştır.)

¹⁹ Kendi, "Babam İbrahim Aczî Kendi", <https://www.memleket.com.tr/babam-ibrahim-aczi-kendi-25755yy.htm> (09/04/2020); Ceylan, "İbrahim Aczî Kendi (1883-1965)", 277; Uz, *Konya Kültürüne Hizmet Edenler*, 44; Ahmet Çelik, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Konya Öğretmenleri* (Konya: Konya Belediyesi Kültür Yayınları 414, 2020), 121.

1.İbrahim Aczî'ye Ait Olan Eserler

1.1.Yazma Eserleri

Kendi, İbrahim Aczî. *‘Âşık Dertli Konya’da*. Konya: Karatay Yusuf Ağa Kütüphanesi, 42 Yu 10467, 1a-95a.

Kendi, İbrahim Aczî. *‘Âşıklar-Dîvân Şâ‘irleri*. Konya: Karatay Yusuf Ağa Kütüphanesi, 42 Yu 10471, 1a-154b.

Kendi, İbrahim Aczî. *‘Âyâşlı Şâkir*. Konya: Karatay Yusuf Ağa Kütüphanesi, 42 Yu 10464, 1a-32a.

Kendi, İbrahim Aczî. *Bilgi Anahtarı*. Konya: Karatay Yusuf Ağa Kütüphanesi, 42 Yu 10473, 1a-197b.

Kendi, İbrahim Aczî. *Cönkler ve ‘Âşıklar*. Konya: Karatay Yusuf Ağa Kütüphanesi, Demirbaş no 10474, 1a-178a.

Kendi, İbrahim Aczî. *Devirler Arası Konya*. Konya: Karatay Yusuf Ağa Kütüphanesi, 42 Yu 10475, 1a-23b.

Kendi, İbrahim Aczî. *Devr-i Zamân Rubâ‘ilerim*. 2 cilt, Konya: Karatay Yusuf Ağa Kütüphanesi, 42 Yu 10465.

Kendi, İbrahim Aczî. *Dîvân-ı ‘Aczî*. Konya: Karatay Yusuf Ağa Kütüphanesi, 42 Yu 10437, 1a-356b.

Kendi, İbrahim Aczî. *Dünyâ Ufuklarında*. Konya: Karatay Yusuf Ağa Kütüphanesi, 42 Yu 10452, 1a-42a.

Kendi, İbrahim Aczî. *Dünyâya Bakarak*. Konya: Karatay Yusuf Ağa Kütüphanesi, 42 Yu 10463, 1a-13a.

Kendi, İbrahim Aczî. *Ebü'l-‘Alâ*. Konya: Karatay Yusuf Ağa Kütüphanesi, 42 Yu 10462, 1a-47b.

Kendi, İbrahim Aczî. *Fazâilü’-d-Dîn*. Konya: Karatay Yusuf Ağa Kütüphanesi, 42 Yu 10458, 1a-82b.

Kendi, İbrahim Aczî. *Felek Rûzgârı*. Konya: Karatay Yusuf Ağa Kütüphanesi, 42 Yu 10484, 1a-56b.

Kendi, İbrahim Aczî. *Güldeste Mi Isırğan Otu Mu*. Konya: Karatay Yusuf Ağa Kütüphanesi, 42 Yu 10479, 1a-19b.

Kendi, İbrahim Aczî. *Havâs Hâzînesi*. Konya: Karatay Yusuf Ağa Kütüphanesi, 42 Yu 10477, 1a-35b.

Kendi, İbrahim Aczî. *Hayâl Bâğçesi Rubâ‘iler*. Konya: Karatay Yusuf Ağa Kütüphanesi, 42 Yu 10451, 1a-29a.²⁰

Kendi, İbrahim Aczî. *Hayâtım ve Hayâl Bâğçesi*. 3 cilt, Konya Karatay Yusuf Ağa Kütüphanesi, 42 Yu 10451.

²⁰ Bu eser, *Hayâtım ve Hayâl Bâğçesi* (42 Yu 10451) adlı eserin 3. cildinin sonuna eklenmiştir. Eser cep boy şeklinde olup ayrı olarak ciltlidir. Yusuf Ağa Kütüphanesi tarafından esere katalog numarası verilmediğinden tarafımızca *Hayâtım ve Hayâl Bâğçesi* (42 Yu 10451) eserinin katalog numarası verilmiştir.

Kendi, İbrahim Aczî. *Hazîne-i Eş'âr*. Konya: Karatay Yusuf Ağa Kütüphanesi, 42 Yu 10461, 1a-227a.

Kendi, İbrahim Aczî. *Hikâyelerim*. Konya: Karatay Yusuf Ağa Kütüphanesi, 42 Yu 10468, 1a-17a.

Kendi, İbrahim Aczî. *Hikâyelerim Olağan Şeyler*. Konya: Karatay Yusuf Ağa Kütüphanesi, 42 Yu 10469, aa-40b.

Kendi, İbrahim Aczî. *İlâhî Tecellî, Dünyâ, İnsânlar ve Velîler*. Konya: Karatay Yusuf Ağa Kütüphanesi, 42 Yu 10455.

Kendi, İbrahim Aczî. *İlim ve Âlim*. Konya: Karatay Yusuf Ağa Kütüphanesi, 42 Yu 10478, 1a-44a.

Kendi, İbrahim Aczî. *Kendimizi Tanıyalım*. Konya: Karatay Yusuf Ağa Kütüphanesi, 42 Yu 10483, 1a-13a.

Kendi, İbrahim Aczî. *Konya Mezâr Folkloru*. Konya: Karatay Yusuf Ağa Kütüphanesi, 42 Yu 10457, 1a-55a.

Kendi, İbrahim Aczî. *Mevlânâ ve Âriflerin Dili*. Konya: Karatay Yusuf Ağa Kütüphanesi, 42 Yu 10450, 1a-64a.

Kendi, İbrahim Aczî. *Mevlânâ Aşk ve Rubâ'ileri*. Konya: Karatay Yusuf Ağa Kütüphanesi, 42 Yu 10441, 1a-65b.

Kendi, İbrahim Aczî. *Mevlânâ ve Cihân*. Konya: Karatay Yusuf Ağa Kütüphanesi, 42 Yu 10446, 1a-325b.

Kendi, İbrahim Aczî. *Mevlânâ ve Cihân*. Konya: Karatay Yusuf Ağa Kütüphanesi, 42 Yu 10447, 1a-389b.

Kendi, İbrahim Aczî. *Mevlânâ ve Rûh-ı Meşnevî*. Konya: Karatay Yusuf Ağa Kütüphanesi, 42 Yu 10436, 1a-168b.

Kendi, İbrahim Aczî. *Mevlânâ ve Vaḥdet Sırrı*. Konya: Karatay Yusuf Ağa Kütüphanesi, 42 Yu 10449, 1a-141a.

Kendi, İbrahim Aczî. *Muḥîṭ ve Çocuḳlar*. Konya: Karatay Yusuf Ağa Kütüphanesi, 42 Yu 10480, 1a-65b.

Kendi, İbrahim Aczî. *Ömer Ḥayyâm*. Konya: Karatay Yusuf Ağa Kütüphanesi, 42 Yu 10466, 1a-55b.

Kendi, İbrahim Aczî. *Pāşâlar ve Cellâdlar*. Konya: Karatay Yusuf Ağa Kütüphanesi, 42 Yu 10482, 1a-32a.

Kendi, İbrahim Aczî. *Ravzatü'l-'Uşşâk*. Konya: Karatay Yusuf Ağa Kütüphanesi, 42 Yu 10481, 1a-184b.

Kendi, İbrahim Aczî. *Şehâdet-i Ḥazret-i Ḥüseyin*. Konya: Karatay Yusuf Ağa Kütüphanesi, 42 Yu 10453, 1a-25a.

Kendi, İbrahim Aczî. *Tıbbî Notlar ve Edebî Derlemeler*. Konya: Karatay Yusuf Ağa Kütüphanesi, 42 Yu 10443, 1a-40b.

Kendi, İbrahim Aczî. *Türk Şâ'ir ve Aşık-ları*. 3 cilt, Konya: Karatay Yusuf Ağa Kütüphanesi, 42 Yu 10470.

Kendi, İbrahim Aczî. *Yâdigâr*. Konya: Karatay Yusuf Ağa Kütüphanesi, 42 Yu 10456, 1a-39b.

Kendi, İbrahim Aczî. *Resim Albümü*. Konya: Karatay Yusuf Ağa Kütüphanesi, 42 Yu 11783.

1.2.Latin Harfli Eserleri

Kendi, İbrahim Aczî. *Hayal Bahçesi ve Hayatım*. 1. Cilt. Konya: Karatay Yusuf Ağa Kütüphanesi, 42 Yu 11761.

Kendi, İbrahim Aczî. *Hayal Bahçesi ve Hayatım*. 2. Cilt. Konya: Karatay Yusuf Ağa Kütüphanesi, 42 Yu 11765.

Kendi, İbrahim Aczî. *Hayal Bahçesi ve Hayatım*. 3. Cilt. Konya: Karatay Yusuf Ağa Kütüphanesi, 42 Yu 11764.

Kendi, İbrahim Aczî. *Hayal Bahçesi ve Hayatım*. 4. Cilt. Konya: Karatay Yusuf Ağa Kütüphanesi, 42 Yu 11763.

Kendi, İbrahim Aczî. *Hayal Bahçesi Rubâîler*. Konya: Karatay Yusuf Ağa Kütüphanesi, 42 Yu 11762.

Kendi, İbrahim Aczî. *Antoloji Âşıklar Şâirler Konuşuyor (Dîvân Şâirleri)*, Konya: Karatay Yusuf Ağa Kütüphanesi, 42 Yu 11779.

1.3.Matbu Eserleri

Kendi, İbrahim Aczî. *Âşık Şem'î Konuşuyor*. Konya: Yeni Kitap Basımevi, 1951.

Kendi, İbrahim Aczî. *Felek Rüzgarı*. Konya: Yıldız Basımevi, 1961.

Kendi, İbrahim Aczî. *Hayal Bahçesi ve Hayatî Kıt'alarım*. Konya: Güven Matbaası, 1954.

Kendi, İbrahim Aczî. *Mevlâna ve Ruh-u Mesnevi 1 inci Kitap*. Konya: Yeni Kitap Basımevi, 1953.

Kendi, İbrahim Aczî. *Mevlânâ ve Ruhu Mesnevî*. Konya: Kanaat Matbaası, 1959.

1.4.Gazete Yazıları

1.4.1.Anadolu Gazetesi

Kendi, İbrahim Aczî. "Ramazan Sohbetleri". *Anadolu* (17 Ocak 1964-14 Şubat 1964).

Kendi, İbrahim Aczî. "Deryadiliz". *Anadolu* (27 Şubat 1964), 2.

Kendi, İbrahim Aczî. "Kendimizi Tanıyalım". *Anadolu* (23 Mart 1964-4 Haziran 1964)/ 28 Tefrika.

Kendi, İbrahim Aczî. "Sevakıbı Mevlânâ". *Anadolu* (20 Haziran 1964-19 Eylül 1964)/ 62 Tefrika.

Kendi, İbrahim Aczî. "Gazete", *Anadolu* (11 Kasım 1964-22 Aralık 1964)/ 27 Tefrika.

Kendi, İbrahim Aczî. "Şiir Demeti Semai". *Anadolu* (29 Aralık 1964), 3.

1.4.2.Işık

Kendi, İbrahim Aczî. "İnsan Oğulları Mevlânâ ve Âriflerin Dili". *Işık* (21 Mayıs 1962-11 Temmuz 1962)/ 45 Tefrika.

Kendi, İbrahim Aczî. "Âlem ve Ahlak". *Işık* (20 Temmuz 1962-28 Ağustos 1962) /34 Tefrika.

Kendi, İbrahim Aczî. "Devirler Arası Konya". *Işık* (25 Eylül 1962-10 Aralık 1962)/ 56 Tefrika.

Kendi, İbrahim Aczî. "Mevlânâ ve Son Gece". *Işık* (17 Aralık 1962), 2.

Kendi, İbrahim Aczî. "Âşıklar ve Güzeller". *Işık* (3 Ocak 1963-9 Nisan 1963)/ 82 Tefrika.

Kendi, İbrahim Aczî. "Şiir Demeti Şu Dağlar". *Işık* (16 Nisan 1963), 3.

Kendi, İbrahim Aczî. "Şiir Demeti Dağ Güzeli". *Işık* (17 Nisan 1963), 3.

Kendi, İbrahim Aczî. "Şiir Demeti İlkbahar". *Işık* (18 Nisan 1963), 3.

Kendi, İbrahim Aczî. "Şiir Demeti İlkbahar ve Bülbül". *Işık* (19 Nisan 1963), 3.

Kendi, İbrahim Aczî. "Şiir Demeti Geçmiş Hatıralar". *Işık* (23 Nisan 1963), 3.

Kendi, İbrahim Aczî. "Şiir Demeti Geçmiş Hatıralar Altın Oluk". *Işık* (26 Nisan 1963), 3.

Kendi, İbrahim Aczî. "Şiir Demeti İhtiras Bir Tayfon". *Işık* (1 Mayıs 1963), 3.

Kendi, İbrahim Aczî. "Şiir Demeti Şafak ve Dağlar". *Işık* (3 Mayıs 1963), 3.

Kendi, İbrahim Aczî. "Şiir Demeti İhtiras ve Muhteris". *Işık* (8 Mayıs 1963), 3.

Kendi, İbrahim Aczî. "Şiir Demeti Ey Vatanım". *Işık* (9 Mayıs 1963), 3.

Kendi, İbrahim Aczî. "Atasözlerinin Mana ve Hikmetleri". *Işık* (7 Ağustos 1963-7 Eylül 1963)/ 27 Tefrika.

Kendi, İbrahim Aczî. "Leyla ve Mecnun", *Işık* (27 Kasım 1963-19 Şubat 1964)/ 51 Tefrika.

Kendi, İbrahim Aczî. "Mevlânâ ve Aşk", *Işık* (17 Aralık 1963), 3.

Kendi, İbrahim Aczî. "Konya Daha Temiz ve Medeni Bir Şehir Olabilir Mi?", *Işık* (14/15 Mayıs 1964).

Kendi, İbrahim Aczî. "İki Parça", *Işık* (8 Haziran 1964), 3.

Kendi, İbrahim Aczî. "Bilgin Nasıl Olunur", *Işık* (3 Temmuz 1964), 2.

Kendi, İbrahim Aczî. "Osmanlı Sarayında Paşalar-Cellatlar", *Işık* (27 Temmuz 1964-26 Ağustos 1964)/ 14 Tefrika.

Kendi, İbrahim Aczî. "Bir Geziden Notlar: İstanbul Topkapı Önünde 12 Temmuz 1964", *Işık* (22/25/28 Eylül 1964-1/5/8/12/15 Ekim 1964).

Kendi, İbrahim Aczî. "Hazreti Mevlânâ Deveran ve Huzur", *Işık* (4 Ocak 1956-25 Ocak 1965).

1.4.3.Öz Demokrat Konya Gazetesi

Kendi, İbrahim Aczî. "Tatlı Tenkid". *Öz Demokrat Konya* (29-31 Ocak 1958).

Kendi, İbrahim Aczî. "Sayın Aynur'a". *Öz Demokrat Konya* (6 Şubat 1958), 2.

Kendi, İbrahim Aczî. "60 Yıl Önce Konya Folklor Âlemi". *Öz Demokrat Konya* (1 Mart-14 Mayıs 1958).

Kendi, İbrahim Aczî. "Devran Köşesi: Gün Aşırı". *Öz Demokrat Konya* (21/23/25 Mayıs 1958).

Kendi, İbrahim Aczî. "Devran Köşesi: Felsefe". *Öz Demokrat Konya* (26 Mayıs 1958), 2.

Kendi, İbrahim Aczî. "Devran Köşesi: Devran ve Âşıklar". *Öz Demokrat Konya* (27 Mayıs- 1 Haziran 1958).

Kendi, İbrahim Aczî. "Avcılık ve Ruhi Spor-Av Âleminin Ruhi ve Hayati Meraklı Safhaları". *Öz Demokrat Konya* (16-27 Haziran 1958)/ 9 Tefrika.

Kendi, İbrahim Aczî. "Düşünceler: Hakikat Hakkın Yolu, Ondan Bahsedenler Hakkın Has Kuludur". *Öz Demokrat Konya* (8 Temmuz 1958), 2.

Kendi, İbrahim Aczî. "Kıbrıs: Hak Ölmedi, Ölmez ve Ölmeyecek". *Öz Demokrat Konya* (11 Temmuz 1958), 2.

Kendi, İbrahim Aczî. "Olağan Şeyler". *Öz Demokrat Konya* (22 Temmuz 1958), 3.

Kendi, İbrahim Aczî. "Felsefe ve Dünya". *Öz Demokrat Konya* (11-17 Ağustos 1958).

Kendi, İbrahim Aczî. "Gönül Hakikat Evi". *Öz Demokrat Konya* (28 Ağustos 1958), 2.

Kendi, İbrahim Aczî. "Asırların Unutturamadığı Hikayeler". *Öz Demokrat Konya* (24 Kasım-5 Aralık 1958).

Kendi, İbrahim Aczî. "Eleştirme: Mevlânâ ve Mesnevî". *Öz Demokrat Konya* (29 Aralık 1958), 3.

Kendi, İbrahim Aczî. "Eleştirme: Gülümlü Mermi". *Öz Demokrat Konya* (30 Aralık 1958), 3.

Kendi, İbrahim Aczî. "Mevlânâ Destânı". *Öz Demokrat Konya* (24 Ocak 1959), 2.

Kendi, İbrahim Aczî. "Gönüller Sultanı Mevlânâ". *Öz Demokrat Konya* (15 Nisan 1959), 2.

Kendi, İbrahim Aczî. "Ata Sözleri". *Öz Demokrat Konya* (4 Haziran-24 Temmuz 1959)/ 14 Tefrika.

Kendi, İbrahim Aczî. "Bir Telif Babında ve İlim Yayma Derneği". *Öz Demokrat Konya* (16 Ekim 1959), 2.

Kendi, İbrahim Aczî. "Hey Gidi Günler Hey: Bir Garip Hikaye". *Öz Demokrat Konya* (24 Haziran 1960), 2.

1.4.4.Sabah Gazetesi

Kendi, İbrahim Aczî. "Her Gün Bir Şiir". *Sabah* (14-16 Haziran 1961).

Kendi, İbrahim Aczî. "Felek Rüzgarı". *Sabah* (17 Haziran 1961-21 Ağustos 1961)/ 42 Tefrika.

Kendi, İbrahim Aczî. "Toros Dağlarında". *Sabah* (22 Mayıs 1962-31 Ekim 1962)/ 108 Tefrika.

Kendi, İbrahim Aczî. "Olur Mu". *Sabah* (2 Temmuz 1962), 2.

Kendi, İbrahim Aczî. "Kendi Köşesinden". *Sabah* (3/5/7/8/9/10 Kasım 1962).

Kendi, İbrahim Aczî. "Dünya Ufuklarında". *Sabah* (21 Kasım 1962-25 Ocak 1963)/ 43 Tefrika.

Kendi, İbrahim Aczî. "Eski Devirler ve Ramazan". *Sabah* (1 Şubat 1963-21 Şubat 1963)/ 16 Tefrika.

Kendi, İbrahim Aczî. "Toros Dağlarında (İkinci Kısım)". *Sabah* (13 Mart 1963-4 Haziran 1963).

Kendi, İbrahim Aczî. "Kendi Kendime Son Tavsiye". *Sabah* (26-27 Nisan 1963).

Kendi, İbrahim Aczî. "Hafız Şirazi Konuşuyor". *Sabah* (8 Ağustos 1963-28 Ağustos 1963)/ 15 Tefrika.

Kendi, İbrahim Aczî. "Aşk ve Âşıklar". *Sabah* (27 Kasım 1963-31 Aralık 1963)/ 28 Tefrika.

Kendi, İbrahim Aczî. "Hikmet Dâhisi Ömer Hayyam". *Sabah* (5 Mart 1964-16 Nisan 1964).

1.4.5.Yeni Konya

Kendi, İbrahim Aczî. "Âşık Şem'i Konuşuyor". *Yeni Konya* (19 Şubat 1951-13 Ekim 1951)/ 113 Tefrika.

Kendi, İbrahim Aczî. "60 Yıl Önce Konya (Eski Eserler-Türbeler-Çeşmeler-Mezarlar ve Kitabeler)". *Yeni Konya* (23 Kasım 1951-28 Kasım 1951)/ 4 Tefrika.

Kendi, İbrahim Aczî. "Konya Halk Şairleri". *Yeni Konya* (23 Aralık 1951-30 Aralık 1951)/ 6 Tefrika.

Kendi, İbrahim Aczî. "Tahvil: Nazireye, nazire...!". *Yeni Konya* (18 Şubat 1952), 3.

Kendi, İbrahim Aczî. "Birbirini Nakseden Teskere ve Sicil İsimleri Saymak İlim Değildir". *Yeni Konya* (25/26/27/28 Şubat 1952-3/4/5 Mart 1952)

Kendi, İbrahim Aczî. "Âşık Şem'i için, Cahit Öztelli İmzasıyla Yazılan Tenkide Cevap". *Yeni Konya* (15 Mayıs 1952), 2.

Kendi, İbrahim Aczî. "Geciken Cevaba Son Cevabımız Sayın Cahit Öztelliye". *Yeni Konya* (23-25 Ekim 1952).

Kendi, İbrahim Aczî. "Mevlana'yı Anma Gecesinden Konya'da Lâhûtî Bir Gece". *Yeni Konya* (21 Aralık 1952-14 Ocak 1953)/ 13 Tefrika.

Kendi, İbrahim Aczî. "Dünya ve İnsanlar". *Yeni Konya* (13 Şubat 1953-2 Mart 1953)/ 13 Tefrika.

Kendi, İbrahim Aczî. "Güzeller, Cazibesi ve Âşıklar". *Yeni Konya* (4 Nisan 1953-22 Nisan 1953)/ 11 Tefrika.

Kendi, İbrahim Aczî. "Devran Köşesi". *Yeni Konya Gazetesi*, 5/10/18/24 Ocak-1/3/5/11 Şubat-3/5 Nisan 1954 (10 Şiir).

- Kendi, İbrahim Aczî. "Yeni Bir Rivayet Yazısı". *Yeni Konya* (2 Ocak 1955), 2.
- Kendi, İbrahim Aczî. "Dergiler". *Yeni Konya* (28 Ocak 1955), 2.
- Kendi, İbrahim Aczî. "Gök Dede". *Yeni Konya* (5 Şubat 1955), 2.
- Kendi, İbrahim Aczî. "Peynir Gemisi". *Yeni Konya* (27 Temmuz 1955), 3.
- Kendi, İbrahim Aczî. "Mevlana ve Divan-ı Kebir". *Yeni Konya* (6 Ocak 1956), 2.
- Kendi, İbrahim Aczî. "Türk Mızrabı Güzellik-Güzeller ve Âşıklar". *Yeni Konya* (10 Ocak 1956-21 Şubat 1956)/ 17 Tefrika.
- Kendi, İbrahim Aczî. "Mevlana Diyor Ki". *Yeni Konya* (12 Ocak 1956), 2.
- Kendi, İbrahim Aczî. "Aczî'nin Gülü Cevab-ı Dandin Şikâf". *Yeni Konya* (28 Ocak 1956), 2.
- Kendi, İbrahim Aczî. "Hakikat Karşısında". *Yeni Konya* (5 Mayıs 1956), 2.
- Kendi, İbrahim Aczî. "Hak-Hakikat". *Yeni Konya* (8 Mayıs 1956), 2.
- Kendi, İbrahim Aczî. "Dârâ ve İskender". *Yeni Konya* (29 Ağustos 1956-18 Eylül 1956)/ 12 Tefrika.
- Kendi, İbrahim Aczî. "Cengiz ve Harzımşah". *Yeni Konya* (22 Ocak 1957-1 Mart 1957)/ 30 Tefrika.
- Kendi, İbrahim Aczî. "Konya Folkloru Âşıklar Dilinden". *Yeni Konya* (17 Temmuz 1958-2 Eylül 1958).
- Kendi, İbrahim Aczî. "Tenkit Nedir". *Yeni Konya* (13 Eylül 1958-2 Aralık 1958)/ 32 Tefrika.
- Kendi, İbrahim Aczî. "Mersiye". *Yeni Konya* (7 Aralık 1958), 2.
- Kendi, İbrahim Aczî. "Mevlana İhtifalinin Sonunda". *Yeni Konya* (31 Aralık 1958/7 Ocak 1959).
- Kendi, İbrahim Aczî. "Konya Mezar Folkloru". *Yeni Konya* (3 Ağustos 1959-9 Kasım 1959)/ 41 Tefrika.
- Kendi, İbrahim Aczî. "Hazire Kelimesi Üzerine". *Yeni Konya* (3 Kasım 1959), 2.
- Kendi, İbrahim Aczî. "Külliyatı Letâif Fıkрасına Evet Öyle". *Yeni Konya* (13 Kasım 1959), 2.
- Kendi, İbrahim Aczî. "Kâinat ve Dağlarla Hasbihal". *Yeni Konya* (9 Ocak 1960-20 Ocak 1960)/ 8 Tefrika.
- Kendi, İbrahim Aczî. "Değişmiş". *Yeni Konya* (17 Şubat 1960), 2.
- Kendi, İbrahim Aczî. "Âşık Dertli Konya'da". *Yeni Konya* (20 Şubat 1960-6 Nisan 1960)/ 13 Tefrika.
- Kendi, İbrahim Aczî. "İlimde Sinsi Rekabet Var Mı?". *Yeni Konya* (26 Nisan 1961-4 Mayıs 1961)/ 6 Tefrika.
- Kendi, İbrahim Aczî. "Dağlar Tabiat, Büyük Küçük Hayvanlar ve Kuşlar". *Yeni Konya* (9 Ağustos 1975), 2-3.

1.4.6.Yeni Meram

Kendi, İbrahim Aczî. "Aşk ve Mevlânâ Celaleddini Rumi". *Yeni Meram* (2 Haziran 1951-6 Eylül 1951)/ 65 Tefrika.

Kendi, İbrahim Aczî. "İhtifal Destanı". *Yeni Meram* (21 Aralık 1954), 2.

Kendi, İbrahim Aczî. "Tetikler: Âşık Şemi İçin". *Yeni Meram* (10 Mart 1955), 2.

Kendi, İbrahim Aczî. "Terbiye: Hırs ve Muhtekir". *Yeni Meram* (22 Mart 1955), 2.

Kendi, İbrahim Aczî. "Terbiye: Müdahin". *Yeni Meram* (23 Mart 1955), 2.

Kendi, İbrahim Aczî. "Terbiye Bahsi: Taassup". *Yeni Meram* (24 Mart 1955), 2.

Kendi, İbrahim Aczî. "Hak Âşıkları ve Taassup". *Yeni Meram* (30/31 Mart 1955).

Kendi, İbrahim Aczî. "Manevi Hikayeler". *Yeni Meram* (3 Nisan 1955), 3.

Kendi, İbrahim Aczî. "Manevi Hikayeler Vurguncu Sinek". *Yeni Meram* (6 Nisan 1955), 2.

Kendi, İbrahim Aczî. "Mevlânâ ve Sema". *Yeni Meram* (8 Nisan 1955), 2.

Kendi, İbrahim Aczî. "Türk Saz ve Mızrabı". *Yeni Meram* (12 Nisan 1955), 2.

Kendi, İbrahim Aczî. "Türk Mızrabı". *Yeni Meram* (24 Nisan 1955-12 Mayıs 1955).

Kendi, İbrahim Aczî. "Yeni Neşir: Konya Çeşme ve Şadırvanları İsimli Eser Üzerine". *Yeni Meram* (5 Ağustos 1955), 2.

Kendi, İbrahim Aczî. "Dünyaya". *Yeni Meram* (16 Ocak 1957), 3.

Kendi, İbrahim Aczî. "Dünya Güzelleri". *Yeni Meram* (19 Ocak 1957-21 Şubat 1957)/ 30 Tefrika.

Kendi, İbrahim Aczî. "Ayaşlı Şakir Bey Hayatı ve Eserleri". *Yeni Meram* (8 Mart 1957-23 Nisan 1957).

Kendi, İbrahim Aczî. "Huy Semaisi". *Yeni Meram* (7 Temmuz 1957), 2.

Kendi, İbrahim Aczî. "Köşeden Hayat Semaisi". *Yeni Meram* (14 Temmuz 1957), 2.

Kendi, İbrahim Aczî. "Devran ve Âşıklar". *Yeni Meram* (13 Kasım 1957), 3.

Kendi, İbrahim Aczî. "Mevlânâ ve Gülşen-i Tevhid". *Yeni Meram* (21 Ağustos 1959), 2.

Kendi, İbrahim Aczî. "Avcılık Âlemi". *Yeni Meram* (9 Temmuz 1965-14 Ağustos 1965)/ 30 Tefrika.

1.5.Dergi Yazıları

Kendi, İbrahim Aczî. "Âşıklar". *Konya Halkevi Aylık Kültür Dergisi/42* (Nisan 1942), 48-55.

Kendi, İbrahim Aczî. "Âşık Dervişî". *Konya Halkevi Aylık Kültür Dergisi/43* (Mayıs 1942), 40-44.

Kendi, İbrahim Aczî. "Âşık Kul Mustafa". *Konya Halkevi Aylık Kültür Dergisi/44* (Haziran 1942), 49-53.

Kendi, İbrahim Aczî. "Âşık Kul Mahmut". *Konya Halkevi Aylık Kültür Dergisi/45* (Temmuz 1942), 47-50.

Kendi, İbrahim Aczî. "Karacaoğlan". *Konya Halkevi Aylık Kültür Dergisi/46* (Ağustos 1942), 46-65.

Kendi, İbrahim Aczî. "Âşık İrgin". *Konya Halkevi Aylık Kültür Dergisi/48* (Birinci Teşrin 1942), 55-59.

Kendi, İbrahim Aczî. "Âşık Muslu". *Konya Halkevi Aylık Kültür Dergisi/49* (İkinci Teşrin 1942), 55-61.

Kendi, İbrahim Aczî. "Âşık Hüseyin". *Konya Halkevi Aylık Kültür Dergisi/50* (Birinci Kanun 1943), 43-50.

Kendi, İbrahim Aczî. "Âşık Çaloğlu". *Konya Halkevi Aylık Kültür Dergisi/51* (İkinci Kanun 1943), 42-46.

Kendi, İbrahim Aczî. "Âşık Abdal Hasan". *Konya Halkevi Aylık Kültür Dergisi/52* (Şubat 1943), 17-28.

Kendi, İbrahim Aczî. "Âşık Hicrânî". *Konya Halkevi Aylık Kültür Dergisi/58-59* (Ağustos-Eylül 1943), 44-48.

Kendi, İbrahim Aczî. "Cönkler, Şairler, Âşıklar". *Konya Halkevi Aylık Kültür Dergisi/97-98* (Kasım-Aralık 1964), 9-11.

Kendi, İbrahim Aczî. "Cönkler Âşıklar Âşık Sazlı". *Konya Halkevi Aylık Kültür Dergisi/102-104* (Nisan-Mayıs-Haziran 1947), 8-9.

Kendi, İbrahim Aczî. "Şairler, Âşıklar". *Konya Halkevi Aylık Kültür Dergisi/108-110* (Ekim-Kasım-Aralık 1947), 10-12.

Kendi, İbrahim Aczî. "Mitholoji Âşıklar-Cönkler Halk Şairi Sadaî". *Konya Halkevi Aylık Kültür Dergisi/118-119* (Ağustos-Eylül 1948), 18-20.

Kendi, İbrahim Aczî. "Şairler Âşıklar Şair Fahrî". *Konya Halkevi Aylık Kültür Dergisi/120-121* (Ekim-Kasım 1948), 37-40.

Kendi, İbrahim Aczî. "Âşık Hikmetî". *Folklor Postası* 1/7 (Nisan 1945), 12.

2. Tercüme ya da İstinsah Ettiği Eserler

Âşık Şem'i. *Dîvân-ı Şem'i Baba*. İstinsah eden İbrahim Aczî Kendi. Konya: Karatay Yusuf Ağa Kütüphanesi, 42 Yu 10472, 1a-95b.

Fuzûlî. *Rind u Zâhid*. Tercüme İbrahim Aczî Kendi. Konya: Karatay Yusuf Ağa Kütüphanesi, 42 Yu 10460, 1a-47b.

Melezkâde Rüstem Dârâ. *Şâhnâme-i Âhi*. İstinsah eden İbrahim Aczî Kendi. Konya: Karatay Yusuf Ağa Kütüphanesi, 42 Yu 10459, 1a-63b.

Mesnevîhân Mahmud Dede. *Sevâkîb Tercümesi*. İstinsah eden İbrahim Aczî Kendi. Konya: Karatay Yusuf Ağa Kütüphanesi, 42 Yu 10445, 1a-147b.

Suyûtî. *Kitâbu'r-Raḥme fi't-Ṭıbb ve'l-Hikme*. Tercüme İbrahim Aczî Kendi. Konya: Karatay Yusuf Ağa Kütüphanesi, 42 Yu 10439.

3.Hayati ve Eserleri İle İlgili Yapılan Çalışmalar

3.1. Gazete ve Dergilerde Yayınlanan Yazılar

Ceylan, Serdar. "İbrahim Aczi Kendi (1883-1965)". *Merhaba Gazetesi Akademik Sayfalar Vefatının 50. Yılında İbrahim Aczi Kendi (1883-1965) Özel Sayı 15/18* (Haziran 2015), 274-277.

Çelik, Ahmet. "Konya'da Okul Anıları-I İbrahim Aczi'nin Okul Anıları". *Merhaba Gazetesi Akademik Sayfalar Vefatının 50. Yılında İbrahim Aczi Kendi (1883-1965) Özel Sayı 15/18* (Haziran 2015), 277-288.

Dikilitaş, Yalçın. "İbrahim Aczi Kendi". *Anadolu Manşet Gazetesi Kültür&Sanat* (5 Ağustos 2004), 2.

Elgin, Necati. "Şair Rasih Hakkında". *Yeni Meram* (6 Şubat 1952), 3.

Gölpınarlı, Abdülbâki. "Gül Deste'nin Dikeni Cevâb-ı Dendon-Şiken". *Yeni Konya* (26 Ocak 1956), 2.

Halıcı, Feyzi. "Üstat İbrahim Aczi Kendi'nin Ardından". *Sabah* (11 Ağustos 1965), 2.

Kendi, Ahmet Cenap. "Ölümünün 10. cu Yılında Şair İbrahim Aczi Kendi". *Yeni Konya* (9 Ağustos 1975), 2.

Kendi, Ahmet Cenap. "Ölümünün 15. Yılında İbrahim Aczi Kendi Şair ve Edip, Hayati ve Eserleri". *Yeni Konya* (5 Haziran 1979), 2.

Küçükbeziirci, Seyit. "Unutulmayacak Konyalılar Konya'nın Basın, Sanat, Kültür Adamları". *Yeni Meram* (8 Mart 1982-16 Mart 1982)/ 8 Tefrika.

Öz Demokrat Konya. "Folklorcularımız İbrahim Aczi Kendi" (14 Mayıs 1958), 2.

Öztelli, Cahit. "Folklorcularımız: İbrahim Aczi Kendi". *Türk Folklor Araştırmaları Dergisi* 5/104 (Mart 1958), 1658-1659.

Öztelli, Cahit. "Geciken Cevap". *Yeni Konya* (16 Ekim 1952), 2.

Öztelli, Cahit. "Konyalıları İlgilendiren Bir Kitap Âşık Şem'i Konuşuyor". *Yeni Konya* (29 Nisan 1952), 2.

Şarkman, Aynur. "Tatlı Tenkide Tatlı Cevap". *Öz Demokrat Konya* (31 Şubat 1958), 3.

Uyar, Veli Sabri. "Hattatlar Armağanı". *Konya Halkevi Aylık Kültür Dergisi*/123-124 (Ocak-Şubat 1949), 27-33.

UZLUK, Feridun Nâfiz. "Edebiyat Gerçeğe Uymıyanları Sıralamak Değildir". *Yeni Konya* (5-7 Şubat 1952).

3.2. Diğer Çalışmalar

Acar, Ayşe. *İbrahim Aczi Kendi'nin Rubâileri (Son 180 Rubâi)*. Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.

Aksoyak, İsmail Hakkı. "Taşrada Değerli Bir Kültür Adamı: İbrahim Aczi Kendi". *Prof. Dr. Mehmet Arslan'a Armağan*. Editör H. İbrahim Delice vd. 199-204. Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi Yayınları, 2019.

Bilgen, Hafize Vuslat. *İbrahim Aczî Kendî'nin Rubâileri (İlk 180 Rubâi)*. Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018.

Çelik, Ahmet. *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Konya Öğretmenleri*. Konya: Konya Belediyesi Kültür Yayınları 414, 2020.

Uz, Mehmet Ali. *Konya Kültürüne Hizmet Edenler*. Konya: Konya Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları No 48, 2003.

Sonuç

İbrahim Aczî, hayatı boyunca eser telifini bırakmamış velut bir müelliftir. Aczî'nin Yusuf Ağa Kütüphanesinde yazma olarak bulunan 39 eseri tespit edilmiştir. Kaleme aldığı eserlerinde öncelikle kendi hayatı olmak üzere Türk şair ve âşıklarına değinmiş; Mevlânâ (öl. 672/1273) ve ona duyduğu muhabbetle Mevlânâ'nın hayatını ve *Mesnevî'sini* çalışma konusu seçmiş; İslam dininin inanç ve ibadet ilkeleri ile insanların kendisine ve ötekine yönelik haklarına dair bilgiler vermiş; Ebü'l-Alâ Maarrî (öl. 449/1057) gibi önemli isimlerin hayatlarına yer vermiştir. Buna ek olarak toplumun değer verdiği tasavvufî şahsiyetler, Arapça ve Farsça şiirler, âleme ve insana dair düşünceler, Mevlânâ'nın *Dîvân-ı Kebîr*'inden seçmeler yapılarak yayınlanan esere yönelik eleştiriler, bazı hastalıklara iyi geldiği belirtilen dualar, Peygamber efendimizin ilim ve âlimle ilgili hadisleri, Fârâbî (öl. 339/950), Dede Ömer Rûmî (öl. 892/1487) gibi önemli şahısların biyografileri, devlet yönetimine ilişkin düşünceler eserlerinde yer alan diğer konulardan bazılarını teşkil etmektedir.

Aczî, eser telifinin yanı sıra hayatının son dönemlerinde özellikle gazete yazılarına yoğunlaşmış ve vefat edene dek bu çalışmalarına son vermemiştir. Aczî'nin *Anadolu, Işık, Öz Demokrat Konya, Sabah, Yeni Konya* ve *Yeni Meram* gazetelerinde yazıları tespit edilmiştir. En fazla *Yeni Konya* ve *Yeni Meram* gazetelerinde yazılar kaleme almıştır. Gazete yazılarında dinî-ahlâkî konular, Mevlânâ ve *Mesnevî*, çeşitli olay ya da durumlara ilişkin kaleme aldığı şiirler ve düşünceler, gezi notları, kişilere ve eserlerine yönelik eleştiriler, Konya'ya yönelik bilgiler ön plana çıkmaktadır. *Folklor Postası* ve *Konya Halkevi Aylık Kültür Dergisi*'nde yazıları tespit edilen Aczî, en fazla *Konya Halkevi Aylık Kültür Dergisi*'nde makaleler kaleme almış ve bu dergide halk şairlerinin hayatları ve şiirlerine yönelik çalışmalarını yoğunlaştırmıştır. Ayrıca Aczî, tefrika ve makalelerinin yanı sıra Fuzûlî (öl. 963/1556) ve *Mesnevîhân* Mahmud Dede (öl. 1011/1602) gibi önemli şairlerin eserlerini tercüme ve istinsah etmiştir.

Aczî ve hayatı ile ilgili yapılan çalışmalar genel itibariyle sayıca çok olarak ifade edilebilirse de nitelik yönünden söz konusu çalışmaların birbirinin tekrarından öteye geçemediği görülmektedir. Aczî'nin hayatı ile ilgili çalışmalardan bazıları daha Aczî hayatta iken kaleme alınmış; onun vefatıyla birlikte bu durumdan duyulan üzüntüyü dile getirmek amacıyla çeşitli gazetelerde yazılar yazılmıştır. Aczî'nin eserlerinden yalnızca Farsça rubâileri çalışılmış; bunun dışındaki eserleri ile ilgili herhangi bir çalışma tespit edilememiştir.

Netice itibariyle bu bibliyografya çalışması ile özellikle onun eserlerine dair yüzeysel olarak tekrar edilegelen bilgiler net bir şekilde ortaya konulmuştur. Bu sayede kendisini kültürel değerleri koruma ve gelecek nesillere aktarma konusunda azami dikkat gösteren bir müellifin bıraktığı miras ilgililerin dikkatine sunulmuştur.

Kaynakça

- Aksoyak, İsmail Hakkı. "Taşrada Değerli Bir Kültür Adamı: İbrahim Aczî Kendi". *Prof. Dr. Mehmet Arslan'a Armağan*. Editör H. İbrahim Delice vd. 199-204. Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi Yayınları, 2019.
- Ceylan, Serdar. "İbrahim Aczi Kendi (1883-1965)", *Merhaba Gazetesi Akademik Sayfalar Vefâtının 50. Yılında İbrahim Aczi Kendi (1883-1965) Özel Sayı 15/18* (Haziran 2015), 274-277.
- Çelik, Ahmet. "Konya'da Okul Anıları-I İbrahim Aczi'nin Okul Anıları". *Merhaba Gazetesi Akademik Sayfalar Vefâtının 50. Yılında İbrahim Aczi Kendi (1883-1965) Özel Sayı 15/18* (Haziran 2015), 277-288.
- Çelik, Ahmet. *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Konya Öğretmenleri*. Konya: Konya Belediyesi Kültür Yayınları 414, 2020.
- Dikilitaş, Yalçın. "İbrahim Aczi Kendi". *Anadolu Manşet Gazetesi Kültür&Sanat* (5 Ağustos 2004), 2.
- Kendi, Ahmet Cenap. "Babam İbrahim Aczi Kendi". *Memleket Gazetesi* (30 Mayıs 2018). <https://www.memleket.com.tr/babam-ibrahim-aczi-kendi-25755yy.htm>
- Kendi, Ahmet Cenap. "Ölümünün 10.cu Yılında Şair İbrahim Aczi Kendi". *Yeni Konya* (9 Ağustos 1975), 2.
- Kendi, Ahmet Cenap. "Ölümünün 15. Yılında İbrahim Aczi Kendi Şair ve Edip, Hayatı ve Eserleri". *Yeni Konya* (5 Haziran 1979), 2.
- Kendi, İbrahim Aczî. "Avcılık Âlemi". *Yeni Meram* (14 Ağustos 1965), 3.
- Kendi, İbrahim Aczî. *Dîvân-ı 'Aczî*. Konya: Yusuf Ağa Kütüphanesi, 42 Yu 10437, 1a-356b.
- Kendi, İbrahim Aczî. *Hayâl Bâhçesi ve Hayâtım*. Konya: Yusuf Ağa Kütüphanesi, 42 Yu 11761, 1932, 1. cilt.
- Kendi, İbrahim Aczî. *Hayâl Bâhçesi ve Hayâtım*. Konya: Yusuf Ağa Kütüphanesi, 42 Yu 11765, 1932, 2. cilt.
- Kendi, İbrahim Aczî. *Hayâtım ve Hayâl Bâğçesi*. Konya: Yusuf Ağa Kütüphanesi, 42 Yu 10451/1, 1. cilt, 1a-400b.
- Küçükbezirci, Seyit. "Unutulmayacak Konyalılar Konya'nın Basın, Sanat, Kültür Adamları". *Yeni Meram* (11 Mart 1982), 1, 5.
- Öz Demokrat Konya. "Folklorcularımız İbrahim Aczi Kendi" (14 Mayıs 1958), 2.
- Öztelli, Cahit. "Folklorcularımız: İbrahim Aczi Kendi". *Türk Folklor Araştırmaları Dergisi* 5/104 (Mart 1958), 1658-1659.
- Uyar, Veli Sabri. "Hattatlar Armağanı". *Konya Halkevi Aylık Kültür Dergisi*/123-124 (Ocak-Şubat 1949), 27-33.
- Uz, Mehmet Ali. *Konya Kültürüne Hizmet Edenler*. Konya: Konya Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları 48, 2003.

ATEBE

Dinî Araştırmalar Dergisi
Journal for Religious Studies
e-ISSN: 2757-5616

ATEBE Dergisi | Journal of ATEBE

Sayı: 6 (Aralık / December 2021), 193-198.

Vahyin şahidi, Kur'an'ın Muffessiri Hz. Aişe. Hatice Görmez.

Ankara: OTTO Yayınları, 2021.

Değerlendiren/Review by

Bünyamin Erul

Prof. Dr., Ankara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Hadis Anabilim Dalı

Professor, Ankara University, Department of Hadith

Ankara, Turkey

berul@ankara.edu.tr

orcid.org/0000-0003-0630-4147

<https://ror.org/01wntqw50>

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types: Kitap Değerlendirmesi / Book Review

Geliş Tarihi / Date Received: 18 Kasım/November 2021

Kabul Tarihi / Date Accepted: 17 Aralık/December 2021

Yayın Tarihi / Date Published: 31 Aralık/December 2021

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Aralık/December

Atıf / Cite as: Erul, Bünyamin. "Vahyin şahidi, Kur'an'ın Muffessiri Hz. Aişe. Hatice Görmez. Ankara: OTTO Yayınları, 2021". *ATEBE* 6 (Aralık 2021), 193-198. <https://doi.org/10.51575/atebe.1025562>

İntihal / Plagiarism: Bu makale, iTenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir/This article has been scanned by iTenticate. No plagiarism detected.

Etik Beyan/Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur/It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited (**Bünyamin Erul**).

Yayıncı / Published by: Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi / Social Sciences University of Ankara.

Bu makale Creative Commons Atıf-GayriTicariTüretilemez 4.0 (CC BY-NC 4.0) Uluslararası Lisansı altında lisanslanmıştır. This article is an open access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 (CC BY-NC 4.0) International License.

Vahyin Şahidi, Kur'an'ın Müfessiri Hz. Aîşe. Hatice Görmez. Ankara: OTTO**Yayınları, 2021.****Öz**

Yazıya konu edilen kitap, Hatice Görmez'in "*Hz. Âîşe'nin Tefsir Rivâyetleri*" başlıklı yüksek lisans tezinin geliştirilmiş halidir. Eserde Hz. Âîşe'nin hayatı ve ilmî kişiliği, Kur'an'ı anlama ve yorumlama metodu, Kur'an tefsiri konusundaki rivayetleri, Kur'an ilimlerine dair rivayetleri, tefsirle ilişkili istidrakleri ve fetvaları, fezâil ve hasâisu'n-nebi rivayetleri, tefsir kaynaklarında farklı bağlamlarda değerlendirilen rivayetleri ve Hz. Âîşe'ye isnad edilen zorlama ve uydurma tefsir rivayetleri gibi konular ele alınmıştır. Eserinde hem edebî hem ilmî bir üslup kullanan yazar, Hz. Âîşe'nin yaşı ve İfk hadisesi gibi tartışmalı konulara da değinmiş ve bu konulardaki bakış açısını okuyucuya sunmuştur. Bu iddialar tartışılırken bazı rivayetlerin ve bazı tarihi bilgilerin göz ardı edilmesi eserin tenkit edilen yönlerindedir. Bunun yanı sıra eser, ilim geleneğimizi etkileyen önemli isimlerden biri olan Hz. Âîşe'nin ilmî yönünü ve bilhassa tefsirciliğini pek çok rivayetle başarılı bir şekilde sunması bakımından övgüyü hak etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Vahiy, Rivayet, Hz. Âîşe, Tenkit.

The Witness of The Waḥy, The Commentator of Qur'ân Hz. Aisha, Hatice Görmez.**Ankara: Otto Publications, 2021.****Abstract**

The subject of this article is Hatice Görmez's book which is improved version of the master's thesis titled "Aisha's Tafsîr Rivâyahs". In the work, 'Â'isha bt. Abî Bakr's life and scientific personality, her method of understanding and interpreting the Qur'ân, her rivâyahs on 'ulûm al-Qur'ân, her rivâyahs on 'ulûm al-Qur'ân, her istidraqs and fatwâs related to tafsîr, the narrations of fezâil and hasaisu'n-nebi, her narratives evaluated in the different sources of tafsîr, and compelled and fabricated tafsîr rivâyahs attributed to 'Â'isha were discussed. The author, who uses both a literary and scientific style in his work, touched upon controversial issues such as 'Â'isha 's age and the amr al-ıfk and presented her point of view on these issues. While discussing these claims, ignoring some rivâyahs and some historical information is one of the critics for the work. In addition, the work deserves praise for successfully presenting 'Â'isha's scientific side and especially her exegesis with many rivâyahs.

Keywords: Tafsîr, Waḥy, Rivâyah, 'Â'isha bt. Abî Bakr, Criticism.

Haziran ayında okuyucuyla buluşan ve hayli emek mahsulü olan bu çalışma, yazarın 2016 yılında Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde tamamladığı "*Hz. Âîşe'nin Tefsir Rivâyetleri*" başlıklı yüksek lisans tezinin geliştirilerek kitap kisvesine bürünmüş halidir. Çalışma, yazarın "Müminlerin Bilge Annesi Hz. Aîşe'ye" başlıklı oldukça edebî ve bir o kadar da duygusal bir seslenişiyile başlamaktadır. Önsöz'de pek çok konuda oldukça zengin bir rivayet malzemesi bırakan Hz. Âîşe'den gelen haberlerin yarıya yakınının tefsir rivayetleri olarak değerlendirilmiş olması hasebiyle onun tefsirdeki yerine ve ehemmiyetine dikkat çekilmektedir. (s. 15) Giriş kısmında yazar, Hz. Âîşe'nin Kur'an tefsiri konusundaki rivayetlerini bir bütün olarak ele almayı ve bir müfessir olarak onun tefsir ilmine katkılarını ve rivayetleri toplayıp muhtevalarına göre tasnif etmek suretiyle Hz. Âîşe'ye özgü bir bakış açısı olup olmadığını ortaya çıkarmayı hedeflediğini belirtmektedir. Ayrıca mevsukiyet sorununun çok geniş isnad ve hadis çalışmalarını gerektirdiği gerekçesiyle bu araştırmmanın sınırları dışında kalacağını ve rivayetleri sadece içerik ve mahiyet bakımından değerlendirmeye tabi tutacağını baştan ifade etmektedir. (s. 22)

Araştırmada başta Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'i olmak üzere temel hadis kitapları ile Taberî'nin *Câmiu'l-beyân* adlı tefsiri başlıca kaynaklar olarak kullanılmıştır. Konuyla

İlgili 750'ye yakın rivayet içeren “*Merviyyâtu ümmi'l-mü'minîn 'Âişe fi't-tefsîr*”¹ ve yaklaşık 5000 rivayet içeren “*Mevsû'atu ümmi'l-mü'minîn 'Âişe bint Ebî Bekr*”² adlı iki çağdaş çalışmanın yanı sıra ayrıca dijital imkânlardan da yararlanılmıştır. (s. 23-24)

Üç bölümden oluşan çalışmanın “Hz. Aîşe” başlığını taşıyan ilk bölümünde sırasıyla “Hz. Aîşe'nin Şahsiyeti”, “Evlilik Yaşı Etrafındaki Tartışmalar” ve “İlmi Kişiliği” ele alınmıştır. “Hz. Peygamber ile Evliliği” başlığı altında yer verilmesi daha uygun düşecek olan evlilik yaşı konusu, önemine binaen müstakil bir başlık altında incelenmiştir. Muhtemelen Hz. Âişe'nin ilmî şahsiyetine öncelik verildiği için “Evlilik Öncesi Hayatı” başlığı altında Hz. Âişe'nin çocukluk yıllarına dair arkadaşlarıyla oyun oynadığı, ilginç oyuncaklara sahip olduğu, salıncaklara bindiği vb. birçok kaynaktan geçen rivayetlere değinilmemiştir. (s. 27-28)

İkinci bölümde “Tefsirde Hz. Aîşe Rivayetlerinin Önemi ve Değeri” ele alınmış, “Kur'an'ın Anlaşılmasında ve Yorumlanmasında Hz. Aîşe Rivayetlerinin Değeri ve Katkısı” üzerinde durulmuştur. (s. 67-89)

“Hz. Aîşe'den Gelen Tefsir Rivayetleri” başlığını taşıyan üçüncü ve son bölümde ise sırasıyla tefsire dair rivayetleri, Kur'an ilimlerine dair rivayetleri, tefsirle ilişkili istidrakleri ve fetvaları, fezâil ve hasâisu'n-nebi rivayetleri, tefsir kaynaklarında farklı bağlamlarda değerlendirilen rivayetleri ve son olarak da Hz. Âişe'ye isnad edilen zorlama ve uydurma tefsir rivayetlerine yer verilmiştir.

Çalışma, Sonuç, Kaynakça ve üçüncü bölümde ele alınan rivayetlerin Arapçalarına yer verildiği Rivayetler Dizini ve Dizin kısmı ile tamamlanmaktadır.

İkinci bölümde Hz. Âişe'nin Kur'an'ın anlaşılmasında ve yorumlanmasında takip ettiği metot ve ilkeler şu on başlık altında açıklanmıştır:

1. Nassları eleştirel bir yöntemle anlama ve yorumlama çabası
2. Rivayetleri Kur'an ışığında yorumlaması
3. Bilgiyi Kur'an'dan aldığı temel ilke ve prensipler ışığında değerlendirmesi
4. Anlama ve yorumlamada akıl-nakil dengesini gözetmesi
5. Rey ve içtihada başvurmaktan çekinmemesi
6. Şer'î nassların mefhum-i muhaliflerine müracaat etmesi
7. Görüşlerini Hz. Peygamber'e izafe etmekten çekinmemesi
8. Tedriciliği dikkate alması
9. Dil ve mantık kurallarını dikkate alması
10. Kolaylık prensibini dikkate alması (s. 83-89)

Kitapta Hz. Âişe'nin rivayet yöntemiyle alakalı “Başkalarından işittiği rivayetler hakkında ihtiyatlı davranır, senedini araştırır, metnini inceler sonra rivayet ederdi.” denilmektedir. (s. 81) Oysa Hz. Âişe zamanında henüz isnad-sened uygulaması söz konusu olmadığından anakronizme düşmemek için “rivayetin aslını/kaynağını araştırır” denilmesi daha isabetli olacaktır.

Çalışmada Nedvî'den “Son derece sadakat, fedakârlık, samimiyet, sevgi ve muhabbet esaslarına dayanan evlilik hayatında önemli ciddi bir geçimsizlik yaşanmamış, İfk Hadisesi'nden başka dikkate değer bir hadise vuku bulmamıştır.” şeklinde bir

¹ Suûd b. Abdillâh Fenîsan, *Merviyyâtu ümmi'l-mü'minîn 'Âişe fi't-tefsîr* (Riyad: Mektebetu't-Tevbe, 1992).

² Abdilmun'im Hıfînî, *Mevsû'atu ümmi'l-mü'minîn 'Âişe bint Ebî Bekr* (Kahire: Mektebetu'l-Medbûlî, 2003).

değerlendirme nakledilmektedir. (s. 30) Oysa ilgili ayetlerin de inmesine sebep olan ve kitabın 151-153. sayfaları arasında işlenen İlâ ve Tahyîr denilen hadise burada zikredilmeliydi.

Yazar, Hz. Âişe'nin evlilik yaşı ile ilgili görüşleri verirken ilk olarak "Arap geleneğinde kız çocuklarının yaşının akıl-baliğ olduktan sonra sayılması" başlığı altında Hristiyan din adamlarından Louis Ma'luf'un *el-Müncid fi'l-luğa ve'l-'ulûm* adlı lügatinde Hz. Âişe'nin 603'te doğduğunu, Hz. Muhammed ile Mekke'de nişanlandığını, Hicret'ten altı ay sonra 623'te Hz. Peygamber ile evlendiğinde yirmi yaşında olduğunu, 696'da vefat ettiğini, Hicaz bölgesi Arap geleneğinde kız çocuklarının yaşının akıl-baliğ olduktan sonra sayıldığını, akıl-baliğ yaşının da on bir ile on üç yaş arası kabul edildiğini nakletmektedir. (s. 45)

Oysa adı geçen sözlüğün ikinci kısmındaki Âişe maddesi: "Âişe: (603-698). 'Mü'minlerin annesi', Ebû Bekr'in kızı ve Peygamber'in eşi (620). Ali b. Ebî Tâlib'e karşı Cemel Savaşı ile şöhret bulmuş ve o savaşta binmiş olduğu devesi öldürülmüştür. Kabri Bakî (Medine)'dedir." şeklindedir.³ Yazarın kullandığı baskıyı görme ve karşılaştırma imkânı bulamadığımı ve kız çocuklarının yaşının akıl-baliğ olduktan sonra sayıldığı bilgisini şimdilik bu veya başka bir kaynaktan teyit edemediğimi not etmeliyim.

"Ablası Esmâ ile aralarındaki yaş farkı" başlığı altında Esmâ'nın Hicret'ten yirmi yedi yıl önce 595 tarihinde dünyaya geldiğini, Hicret esnasında 27 yaşında olduğunu belirtmektedir. (s. 46) Oysa Louis Ma'luf'un tespiti doğruysa Esmâ'nın yaşının da akıl-baliğ olduktan sonra sayılması durumunda Hicret esnasında kırk yaşlarında olması gerekirdi.

"İfk Hadisesinde takındığı olgun tavır" başlığı altında "Hz. Aişe'nin 'Beraatimi Allah indirdi. Hamd ve şükürü ancak ona yaparım.' ifadesinde tezahür eden tavır da ne kadar olgun olursa olsun küçük bir kız çocuğunun sergileyebileceği tavır değildir." denilmektedir. (s. 49-50) Oysa başta Buhârî olmak üzere birçok kaynağın naklettiği İfk Hadisi'nde bizzat Hz. Âişe hem de iki defa "*Ve küntü câriyeten hadîsete's-sinn*" (Ben o zamanlar yaşı küçük bir kız idim.) demektedir. Yazar, evlilik yaşı ile ilgili görüşüne ters düşmemek için Hz. Âişe'nin kendi ağzından yaşının küçük olduğunun çok açık bir ifadesi olan bu cümleleri "Ben o zamanlar genç bir hanım idim." (s. 142); "Ben o zamanlar henüz küçük yaşta bir kadın olduğum..." (s. 146) şeklinde tercüme etmek durumunda kalmıştır.

Zühulen bazı tekrarların görüldüğü çalışmada (s. 38, 42-43), bazı yazım hataları da göze çarpmaktadır. Söz gelimi, Heveb değil (s. 39), Hav'eb olmalı; Ebû Mansur el-Bağdâdî'nin eksik yazılan eserinin adı (s. 250) "Reddül-'uqûli't-ta'îşe bi zikri me'stedrekethu 'Âişe" olmalıdır.

Hz. Aişe'nin rivayetlere yönelttiği eleştirilerinin bir kısmında Hz. Peygamber'in söz ve fiiline bizzat şahit olmadığı halde onu yakından tanıyan birisi olarak "Hz. Peygamber böyle dememiştir. Dese dese şöyle demiştir." tarzındaki düzeltmeleri çok önemlidir. Bu kriterler günümüz metin tenkidi çalışmalarında da vazgeçilmez ölçüler oluşturmuş, bu konuda yeni çıgırlar açmıştır. (s. 271)

Yazar bu pasaj için "Zerkeşî, *el-İcâbe*, s. 205" şeklinde dipnot göstermiştir. Oysa bu ifadeler Zerkeşî'nin ifadeleri değil, *İcabe*'yi tercüme edip yayınlayan mütercime aittir.⁴

³ Louis Ma'luf, *el-Müncid fi'l-edeb ve'l-'ulûm*, (Beirut: el-Matbaatü'l-Katolikiyye/Imprimerie Catholique, 1908), 331.

⁴ Bedreddin Zerkeşî, *el-İcâbe li îrâdi me'stedrekethu 'Âişe 'ale's-şahâbe*, *Hz. Aişe'nin Sahabeye Yönelttiği Eleştiriler*, çev. Bünyamin Erul (Ankara: Kitâbiyât, 2000), 205.

Yine Nedvî'den "Cenaze namazını dönemin Medine valisi Ebû Hureyre kıldırmıştır." (s. 41) bilgisi nakledilmektedir. Oysa Vali Mervân, Ebû Hureyre'ye geçici olarak vekalet vermiştir.

Basit istidrak kabilinden bu mülahazalardan sonra tekrar çalışmaya dönecek olursak, bir hanımefendi olarak yazar, adeta Hz. Âişe ile hemhal olmuş, onun kişiliğini çok ince bir işçilikle ortaya koyarken, konuyu tek cümle ile şöyle hülasa etmiştir:

Kısaca Hz. Aişe: Sıddık'ın kızı Sıddıka, Rasulullah'ın sevgili eşi Hümeýra, Kur'an-ı Kerim'le masumiyeti ispatlanan Müberra, mümin ve müminelere şefkat ve merhamet kanatlarını geren Müşfik Bir Ana, tüm hayatı öğrenmek ve öğretmekle geçen Eşsiz Bir Talebe ve Bilge Bir Hocadır. (s. 65)

Yine yazar Hz. Âişe'nin tefsirciliğini hadis metinlerini de vererek birçok örnekle net bir şekilde tespit etmiştir. Bu konuyu merak edenler için bir solukta okunacak hazır bir malzeme sunmakla kalmamış aynı zamanda okuyucuların ufuklarını açacak ilmî mülahazalarını da serdetmiştir. Nitekim rivayetlerin tarih boyunca karşı karşıya kaldıkları en büyük tehlikelerden birinin hadis uydurma hareketi olduğunu belirten yazarın Sonuç kısmında yaptığı şu değerlendirmeler oldukça yerindedir:

Hız. Peygamber daha hayatta iken başlayan bu hareket, ondan sonra sahabe'nin ileri gelenlerini de içine alarak devam etmiş ve ciddi bir boyut kazanmıştır. İnsanlar, kendi görüş ve düşüncelerini Hz. Peygamber'in yanı sıra Hz. Ali, Hz. Ömer, Abdullah b. Abbas, Hz. Aişe gibi ashabın ileri gelenlerine de isnad etmeye başlamışlardır. Neticede bu tehlikeden Hz. Aişe de nasibini almıştır. Onun Hz. Peygamber'in yakınlarından, ashabın ileri gelenlerinden ve güvenilir bir İslam şahsiyeti olması sebebiyle kendisine birçok uydurma ve zayıf haber isnad edilmiştir. Bunun sonucu olarak da Hz. Aişe'nin bize ulaşan kaynakların ekserisinde çizdiği zihni ve ilmî profilin bazı rivayetlerine yansımadağı veya onlarla açıkça çeliştiğı gözlemlenmektedir. (s. 322)

Tüm bunlara rağmen Hz. Aişe'nin bilhassa kadınlar aleyhine yorumlanan ayet ve hadislerin doğru anlaşılması hususundaki görüş ve eleştirilerinin önemi ve katkısı büyüktür. Zira bu konulardaki yanlışlıklar düzeltilmemiş olsaydı bunlara yenilerinin eklenmesi de kaçınılmaz olacaktı.

Sonuç olarak; Kur'an'ın anlaşılması ve yorumlanmasında Hz. Aişe'den gelen tefsir rivayetleri, anlama ve yorumlama yöntemi bakımından, Müslümanlar ve özellikle bu alanda çalışma yapan araştırmacılar için önemli bakış açıları oluşturmuştur.

Hız. Aişe, Kitap ve sünnetten aldığı İslam kültürüne kendi yorum ve düşüncelerini de katarak birçok meselede İslam toplumunu aydınlatan bir ilim ve fazilet kaynağı olmuştur. (s. 323)

Hız. Âişe'nin ilmî yönünü ve bilhassa tefsirciliğini pek çok rivayetle başarılı bir şekilde ıttılamıza sunan değerli araştırmacı Dr. Hatice Görmez Hanımefendi'yi bu kıymetli çalışmasından dolayı gönülden tebrik ediyor, daha nice nitelikli eserlere imza atmasını diliyoruz. Asr-ı saâdetin Âişe'sini, modern asrın bir Hatice'sinden okuma hazzını yaşamak isteyen tüm okurlara bu kitabı hararetle tavsiye ederken, OTTO Yayınları'na da bu güzel kitaptan dolayı teşekkürlerimizi sunuyoruz.

Kaynakça

- Fenâsan, Suûd b. Abdillâh. *Merviyyâtu ümmi'l-mü'minîn 'Âiše fi't-tefsîr* (Riyad: Mektebetu't-Tevbe, 1992).
- Hıfînî, Abdulmun'im. *Mevsû'atu ümmi'l-mü'minîn 'Âiše bint Ebî Bekr* (Kahire: Mektebetu'l-Medbûlî, 2003).
- Ma'luf, Louis. *el-Müncid fi'l-edeb ve'l-'ulûm*. Beyrut: el-Matbaatü'l-Katolikiyye/Imprimerie Catholique, 1908.
- Zerkeşî, Bedreddin. *el-İcâbe li îrâdi me'stedrekethü 'Âiše 'ale's-şahâbe, Hz. Aişe'nin Sahabeye Yönelttiği Eleştiriler*. çev. Bünyamin Erul. Ankara: Kitâbiyât, 2000.

ATEBE

Dinî Araştırmalar Dergisi
Journal for Religious Studies
e-ISSN: 2757-5616

ATEBE Dergisi | Journal of ATEBE

Sayı: 6 (Aralık / December 2021), 199-203.

İdeolojik Hadisçiliğin Tarihi Arka Planı. Mehmet Emin Özafşar. Ankara: Otto Yayınları, 2017.

Değerlendiren/Reviewed by

Ömer Ali Özdemir

Yüksek Lisans Öğrencisi, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Hadis Anabilim Dalı
M.A. Student, Selçuk University, Institute of Social Sciences, Department of Hadith
Konya, Turkey

mrlzdmr.9650@gmail.com
orcid.org/0000-0002-9524-2680
<https://ror.org/045hgzm75>

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types: Kitap Değerlendirmesi / Book Review

Geliş Tarihi / Date Received: 5 Kasım/November 2021

Kabul Tarihi / Date Accepted: 14 Aralık/December 2021

Yayın Tarihi / Date Published: 31 Aralık/December 2021

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Aralık/December

Atıf / Cite as: Özdemir, Ömer Ali. "İdeolojik Hadisçiliğin Tarihi Arka Planı. Mehmet Emin Özafşar. Ankara: Otto Yayınları, 2017". *ATEBE* 6 (Aralık 2021), 199-203. <https://doi.org/10.51575/atebe.1019819>

İntihal / Plagiarism: Bu makale, iTenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir/This article has been scanned by iTenticate. No plagiarism detected.

Etik Beyan/Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur/It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited (**Ömer Ali Özdemir**).

Yayıncı / Published by: Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi / Social Sciences University of Ankara. Bu makale Creative Commons Atıf-GayriTicariTüretilemez 4.0 (CC BY-NC 4.0) Uluslararası Lisansı altında lisanslanmıştır. This article is an open access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 (CC BY-NC 4.0) International License.

İdeolojik Hadisçiliğin Tarihi Arka Planı. Mehmet Emin Özafşar. Ankara: Otto Yayınları, 2017.

Öz

Peygamber'in vefatından sonraki ilk üç asırda meydana gelen olaylar silsilesi bütün ilim alanlarını etkilediği gibi hadis ilmini ve hadis tarihini de derinden etkilemiştir. Özellikle Abbasiler döneminde hayat bulan Mihne olayı ve "Halku'l Kuran"ın dayatılması ve ortaya çıkan "haşevilik" olgusu hadis tarihinin arka planını bilmenin önemini hissettirmiştir. Mihne olayının ve haşevilik olgusunun yaşandığı dönemde hadis literatürüne pek çok katkı sağlanmıştır. Ancak dönemin zengin kaynaklarını ve hadis tarihini bilmeden okuma ve çalışma yapmanın yanlış değerlendirmelere yol açacağı açıktır. Mehmet Emin Özafşar'ın *İdeolojik Hadisçiliğin Tarihsel Arka Planı* adlı kitabı, bu yanlış anlamaların önüne geçilmesi adına ilahiyat öğrencileri ve hadis meraklıları için önemli bilgiler içermektedir.

Anahtar Kelimeler: Hadis, Mihne, Halku'l-Kur'ân, Mutezile, Haşviyye.

The Historical Background of Ideological Hadithism. Mehmet Emin Özafşar. Ankara: Otto Publications, 2017.

Abstract

The sequence of events that took place in the first three centuries after the Prophet died deeply affected the science and history of hadith, as well as all fields of science. Particularly, the event of al-Mihnah that came to life during the Abbasid period and the imposition of "Khalq al-Qur'an" and the emerging "hashawiyyah" phenomenon indicated the importance of knowing the background of the history of hadith. Many contributions were made to the hadith literature in the period when the event of al-Mihna and the phenomenon of hashawiyyah were experienced. However, it is obvious that reading and doing research without knowing the rich sources of the period and the history of hadith will lead to wrong evaluations. Mehmet Emin Özafşar's book, *The Historical Background of Ideological Hadithism*, contains important information for theology students and hadith enthusiasts that would help them avoid these misunderstandings.

Keywords: Hadith, al-Mihna, Khalq al-Qur'an, Mutazilah, Hashawiyyah.

Tarih, meydana gelen olayların yaşandığı zamanı, silsileli şekilde tespit eden ilim dalıdır.¹ Tarih tanımından yola çıkarak Hadis tarihini, Peygamberimiz'den (s.a.s) günümüze kadar hadis sahasında yaşanan bilgi birikimine ve buna dair tarihi arka planına ayna tutup zihinleri berraklaştıran alt ilim dalı olarak tarif edebiliriz. Hadis ilmi, rivayet olunan hadislerin söylendiği ortamdan tutup dört halife zamanında yaşananlar, Emevî ve Abbâsî devirlerindeki baskılar ve diğer dönemlerdeki birikimler gibi faktörlerden etkilenmiştir. Bu kitap sadece Mihne olayını ayrıntılı olarak ele almış olsa da, yine de hadis tarihi alanına önemli bir katkı sağlamıştır.

Hadis ilminin ve birikiminin toplumsal ve entelektüel dönüşümden geçtiği en önemli dönemlerden birisi, Mihne ve Halku'l-Kur'ân dayatmasının yaşandığı zaman aralığıdır. Elimizde bulunan ve tanıtımını yapmaya çalıştığımız kitap, Prof. Dr. Mehmet Emin Özafşar tarafından kaleme alınmış ve ilk baskısı 1999 yılında raflarda yerini almıştır. İkinci baskısı Ocak 2015'te, üçüncü baskısı ise Mart 2017'de gerçekleştirilmiştir. Elimizdeki nüsha kitabın son baskısına aittir. Giriş ve sonuç bölümü haricinde, iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm; *Hicri İlk Üç Asrın Panoraması, Halku'l-Kur'ân Olayı, Mihnenin Arka Planı, Neden "Kur'ân Mahluktur" Sloganı?, Mihne Süreci, Direncin Haklı Zaferi, Yolların Ayrılış Noktası, Haşevilik Boy Salıyor, Mihne Olayının Perçinlediği Nefretin Rivayetlerin Dilindeki İfadesi ve Biyografi Literatürüne Katkısı* alt başlıklarından

¹ Mustafa Fayda, "Tarih", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Erişim 5 Kasım 2021).

oluşmaktadır. İkinci bölüm ise; *Fırkaların Tarihine Bakış, Hz Peygamber ve Mesajı, Mihne veya Halku'l-Kur'ân Fitnesi ve Haşeviler, Haşeviler ve Hasan b. Ziyâd, Haşeviler ve Muhammed b. Şuca' es-Selcî* konulu alt başlıklardan oluşturulmuştur.

Giriş bölümünde, hadis tarihi ile ilgili sistematik eserlerin günümüze yakın yazıldığından ve tabakât kitaplarındaki bilgilerin ise hadis tarihini yansıtacak nitelikte olmadığından bahsedilmiştir. Yazar, 20. yüzyılda İzmirli İsmail Hakkı, Babanzâde Ahmed Naim, Tayyib Okıç ve Fuat Sezgin tarafından hadis tarihine dair kitapların telif edildiğini ifade ettikten sonra Talat Koçyigit'in kitabında yer alan bazı eksik yönlere dikkat çekmiştir. Hadis tarihini dönemlere ayırmak suretiyle; bu dönemlerin hadis tarihiyle okunmasının zorunluluğuna dikkat çekmiştir. Tasnif dönemlerinde gelişen konjektürel durumların görüşülmesi ve dönemin etkilerinin sorgulanarak, hadis râvilerinin bu olaylardan etkilenmeleri de tespit edilmiştir. Çünkü başlangıçta yaşanan Berbehârî kalkışmasının, İbn-i Teymiye'nin etkisinin, Vehhabîlik isyanının ve Selefi-Haşevî görüşlerin, ravileri etkilediği düşünülmüştür (13-31). Bu bölümde yazar, hadis tarihinin dönemlere ayrılmasının gerekliliğini vurgulasa da bu bizce zor olacaktır. Çünkü geçmişten günümüze gelen verilerle hareket edebiliyoruz. Hadis tarihini ele alabilmek için o dönemlerde kaybolan kitapların elimizde mevcut olması gereklidir.

Birinci Bölümde; ilk üç asırda yaşanan kültürel, sosyal ve siyasal olaylar; peş peşe ele alındıktan sonra önce Emevî mihnesi daha sonra Abbâsi devirlerinde geçen mihne sürecinin kalıcı olmasına kapı araladığı belirtilmiştir. Emîn ve Me'mûn arasında yaşanan çekişmelerden Me'mûn'un galip gelip hilafeti ele alması ve iç tehditleri bastırıp dış tehditler için sefere çıktığında bir mektupla mihne sürecini başlattığı kaydedilmiştir. Yazar; baskı sürecinin kişilere dayattırmaya çalıştığı şeyin Kur'an'ın mahlukluğunu kabul ettirmek olduğunu belirterek, bunun nedenini muhalefeti saf dışı bırakmak şeklinde yorumlamıştır. İlk mektuptan sonra ikinci ve üçüncü mektupların varlığından bahsedildiği bu bölümde; mektupların içeriğinin Ahmed b. Hanbel ve diğer muhaddislerle baskı unsuru içerdiği açıklanmıştır. Me'mûn'dan sonra Mu'tasım ve Vâsiğ devirlerinde Mihne devam etmiş, ancak bunun psikolojik baskı şeklinde sürdüğü beyan edilmiştir. Mütevekkil ile sona eren Mihne sürecinin, muhaddislerin devletle uzlaşmaya gitmesiyle sona erdiği belirtilmiştir. Bu duruma müteakip, karşı itibarsızlaştırma harekâtına başlanarak Mihne'de olumlu cevap veren Yahyâ b. Maîn ve Ali b. el-Medînî gibi muhaddislerle yolların ayrıldığı kaleme alınmıştır. Hatta Haşeviler, kendileri gibi düşünmeyen râvilerin iman dışı olduğunu söyleyecek kadar ağır ithamlara yer vermişlerdir. Yazar; itibarsızlaştırma sürecinden sonra Ehl-i Sünnet-Ehl-i Hadîs diye anılan Ahmed b. Hanbel ve taraftarlarının muhalifler tarafından "Haşeviyye" diye anıldığını belirtmiştir. Bu lakapla anılmalarını kendisinin ortaya koyduğu "Vulgarize İslam" kavramıyla açıklamıştır (s. 31-83). Kitabın başlığı "İdeolojik Hadisçiliğin Tarihi Arka Planı" iken sadece Mihne sürecine rastlamak hayal kırıklığına neden olmuştur. Çok genel ve iddialı bir başlıkta, en azından hadis tarihine etki etmiş iki veya üç farklı olayı görmek isterdik. Bir diğer noktaysa, birinci bölümdeki başlıklarda verilen mihne ile ilgili bilgilerde okuyucu tekrar ettiği hissini yaşıyor.

İkinci bölümde; Cahiliye dönemindeki bataklık ortamından; Teslîs ve Hulûl'a inanan, gök cisimlerine tapan ve Allah'ı reddeden inanışların doğduğu kaydedilmiştir. Yazar; Hz. Muhammed'in (s.a.s) bu debdebeli çukurda yaşayanların ilgisini nasıl çektiği noktasında şaşkınlığın olduğunu ifade etmiştir. Sonra onlara rableri hakkında nelerin mümkün olduğunu öğreterek, davranışlarının nasıl olması noktasında eğitim vererek aralarında ilim-amel bütünlüğünün oluşmasını sağlamıştır. Bu bütünlüğe ulaşmada sahabenin önünde rehberinin olması, ilim-amel bütünlüğüne götürecektir formüle kafa

yormamalarına neden olduğu şeklinde çıkarıma yer verilmiştir. Efendimizin vefatından sonra sırayla Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer, Hz. Osman, Hz. Ali, Hz. Hasan ve Emevîler döneminin yaşandığı ve bu dönemlerde gerçekleşen olayların ne gibi gruplar ortaya çıkardığı söz konusu edilmiştir.

Eserde; Râşid halifeler zamanında farklı grupların Müslüman olması ve eski dinlerindeki mitolojileri rivayet alanına taşınmaları, Mu'tezile ve Şîa gibi grupların mitolojileri benimsemelerine sebep olmuştur. Abbâsîler devrinde de İbnü'l-Mukaffa' gibi şahısların başka medeniyetlerden tercüme faaliyetleriyle oluşturdukları görüşlerini Haşeviyye üzerinde baskı unsuru (mülhidlere cevaben denerek) olarak kullandıkları aktarılmıştır. Mihne ve Kur'an'ın mahlukluğunu dayattırmasını da bu sürecin doğurduğu ifade edilmiştir. Hem Mihne'de hem de Haşeviyye'nin devletle uzlaştığı dönemde ki baskıları durduran, sis bulutlarını dağıtanın ise Ebü'l-Hasan el-Eş'arî olduğu kaydedilmiştir.

Mihne olayının şiddetlendiği dönemde, cerh alanındaki kitapların cerh edilen kişilerle dolup taşıdığından bahsedilmiştir. Yazar; bu bölümde cerh edilenler hakkında ki rivayetlere de yer vermiştir. Bu rivayetlerde; şiddetli ihtilafın yaşandığı Mihne döneminde atanılan kadıların, Ebû Hanîfe'ye ve diğer fakihlere yakınlığı bulunmasının, kadıların gelecek eleştirin onların yerine fakihlere yönelmesine sebebiyet vererek itibarlarının sarsılmak istendiği vurgulanmıştır. Hatta alenen haklarında kitaplar yazıldığı da bizlere sunulmuştur.

İkinci bölümün son iki konusunu, dönemin itibarsızlaştırılan iki âlimi oluşturmuştur. Bunlardan ilki Hasan b. Ziyâd'tır. Fıkıhta büyük bir imam ve ilimde itibar edilen bir kişilik olduğundan bahsedilmiştir. Yazar; Hasan b. Ziyâd'ın uzun yaşayanlardan olduğunu, lakin doğum tarihinin tam olarak bilinmemekle beraber bir rivayete göre doksan küsur sene yaşadığını ifade etmiştir. Sonra Hasan b. Ziyad'ın Halku'l-Kur'an fitnessine bulaşanlardan olduğu zikredilmiştir. Cerh kitaplarında ağır şekilde eleştirildiğinden bahsedilmiştir. Hasan b. Ziyâd'ı eleştiren kişilerden birincisinin Ebû Ca'fer el-Ukaylî, daha sonra Hatîb el-Bağdâdî, İbn-i Adî, Osmân b. Saîd ed-Dârimî, Abdülmü'min en-Neseî ve Salih b. Cezre gibi şahsiyetler olduğu kaydedilerek bu kişilerin söylediklerinin eleştirisi yapılmıştır. Sonunda da Zehebî'nin Hasan b. Ziyâd hakkında ki olumlu ifadeleri paylaşılmıştır. Yazar; Yahyâ b. Maîn'in Hasan b. Ziyâd'ı yalanmasına, Hasan'ın hadis rivayet ederken vehmettiğini ve bunun cerh sebebi olmadığı yönündeki düşüncesiyle cevap vermiştir. İkincisi ise Şücâ' es-Selcî'dir. Kendisi hakkında İbn-i Adî'nin el-Kâmil adlı eserinde olumlu bir ifadenin olmadığı açıklanmıştır. Yazar; İbnü'l-Esîr'in Ebû Hanîfe ve mezhebi hakkında ki övgü dolu sözlerini paylaşarak, Şuca' es-Selcî'ye karşı zikredilen eleştirilere cevap vermiştir. Şuca' es-Selcî'nin Mücessime ve Müşebbihe'ye bağlı olduğu, hadisler uydurup kitaplarına ilâştirerek Ehl-i Hadis'e nispet ettiği iddia edilmiştir. Yazar; Şuca'nın *teşbih* içeren hadisleri uyduran biri olduğundan cerh edildiğini belirttiikten sonra buna dair gözle görülür bir kanıtın olmadığını ifade etmiştir. Yazar, son olarak Zehebî'nin Tarih'in de Şuca' es-Selcî hakkında gelen birkaç rivayete yer verip yorumlayarak noktayı koymuştur(83-136). İkinci bölümde ele alınan başlıklar yetersiz kalmaktadır. Mihne sürecine maruz kalmış sadece iki alim yoktur. Birçok alim bu süreci yaşamıştır. O alimlerden meşhur olanları konu edilebilirdi. Diğer bir husus, bu bölümün üçüncü başlığında, Mihne dönemine ait bilgiler zikredilerek tekrara düşülmüştür. Bu durum okuyucu tarafından hoş görülmecektir. Çıkarılması veya yeniden ele alınması daha güzel olacaktır. Ayrıca Yazar, eleştiri yaparken daha yumuşak bir üslup kullanabilirdi. Mesela; sayfa 124'te geçen İbn Adî eleştirisinde böyle bir durum gözlemlenmiştir.

Yazar, sonuç bölümünde; 1) Mihne ve Haşevilik'in birbiriyle ilişkili olduğu, 2) Hadis tarihini "Kitâbiyat" tarihine indirgemenin, hadis tarihi çizgisi dışına çıkaracağı, 3) Mihne olayının hadisçileri üretken bir (kitap yazmak vs.) noktaya getirdiği ve Haşeviyye olgusunun ortaya çıkmasında başat rol oynadığı, 4) Haşeviyye olgusunun mimarı, Ahmed b. Hanbel olarak benimsendiği ve kitleleri arkasına topladığı, 5) Haşeviyye tabirinin, bu düşüncenin sosyal tabanıyla beraber entelektüel tarafına da mesaj verdiği, 6) Haşevilik, Haricilik gibi sosyal ve duygusal yönüyle günlük hayatta etkin rol aldığı ve diğer fırkaların düşünsel düzlemde kaldığı, 7) Haşeviliğin Hanbelilikle ilişkilendirilmesinin yanlış olduğu belirtilerek hadis tarihinin bütünüyle incelenerek bu bağlantının varlığının olup olmadığına karar verilebileceği, 8) Mihne olayı ve Haşeviyye olgusunun, hadis literatürüne çok şey kattığı hususlarına yer vermiştir.

Kaynakça

Fayda, Mustafa. "Tarih". *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi*. Erişim 5 Kasım 2021.
<https://islamansiklopedisi.org.tr/tarih#1>

Özafşar, Mehmet Emin. *İdeolojik Hadisçiliğin Tarihi Arka Planı*. Ankara: Otto, 3. Basım, 2017.

ATEBE

Dinî Araştırmalar Dergisi
Journal for Religious Studies
e-ISSN: 2757-5616

ATEBE Dergisi | Journal of ATEBE

Sayı: 6 (Aralık / December 2021), 205-208.

Mebâdiü'l-Usûl. Saîd Ahmed el-Bâlenbûrî. Pakistan: Mektebetü'l-Büşrâ, 2010.

Değerlendiren/Review by

Mehmet Ali Kılınç

Yüksek Lisans Öğrencisi, Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi, İslami Araştırmalar Enstitüsü,
Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı
M.A. Student, Social Sciences University of Ankara, Institute of Islamic Sciences, Department
of Basic Islamic Sciences
Ankara, Turkey
mklnc8@gmail.com
orcid.org/0000-0003-3489-1174
<https://ror.org/025y36b60>

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types: Kitap Değerlendirmesi / Book Review

Geliş Tarihi / Date Received: 14 Kasım/November 2021

Kabul Tarihi / Date Accepted: 3 Aralık/Aralık 2021

Yayın Tarihi / Date Published: 31 Aralık/December 2021

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Aralık/December

Atıf / Cite as: Kılınç, Mehmet Ali. "Mebâdiü'l-Usûl. Saîd Ahmed el-Bâlenbûrî. Pakistan: Mektebetü'l-Büşrâ, 2010". *ATEBE* 6 (Aralık 2021), 205-208. <https://doi.org/10.51575/atebe.1023554>

İntihal / Plagiarism: Bu makale, iTenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir/This article has been scanned by iTenticate. No plagiarism detected.

Etik Beyan/Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur/It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited (**Mehmet Ali Kılınç**).

Yayıncı / Published by: Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi / Social Sciences University of Ankara. Bu makale Creative Commons Atıf-GayriTicariTüretilemez 4.0 (CC BY-NC 4.0) Uluslararası Lisansı altında lisanslanmıştır. This article is an open access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 (CC BY-NC 4.0) International License.

Mebâdiü'l-Usûl. Saïd Ahmed el-Bâlenbûrî. Pakistan: Mektebetü'l-Büşrâ, 2010.**Öz**

1942 yılında Hindistan'da dünyaya gelen merhum Saïd Ahmed el-Bâlenbûrî, çağımızın önemli bilginlerindedir. Uzun yıllar Diyobend medreselerinde fıkıh ve hadis müderrisliği yapmıştır. Bu medreselerde okutulmak üzere birtakım ders kitapları kaleme almıştır. Onun yazdığı ders kitaplarından birisi de Hanefi mezhebi usulüne dair telif ettiği *Mebâdiü'l-Usûl* adlı eserdir. Bu çalışmayla ilgili eser tanıtılarak eksik görülen yönlerinin ortaya çıkarılması amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: İslam Hukuku, Fıkıh, Usûlü'l-fıkıh, Mebâdiü'l-Usûl, Diyobend.

Abstract

Saeed Ahmad Palanpuri, who was born in India in 1942, is one of the important scholars of our time. He taught fiqh and hadith in Diobend madrasahs for many years. He wrote some textbooks to be taught in the rings held here. One of the textbooks he wrote is the work called Mabâdi' al-uşul, which he wrote about the Hanafi school's legal theory. With this work, It is aimed to introduce the book that mentioned and to reveal the missing aspects.

Keywords: Islamic Law, Fiqh, Uşul al-fikh, Mabâdi' al-uşul, Diobend.

Günümüzde İslâmî ilimlerin, kolay ve anlaşılır kitaplar üzerinden okutulmasına fazlasıyla ihtiyaç duyulmaktadır. Özellikle fıkıh usulü vb. teorik yönü fazla olan disiplinlerde mezkûr ihtiyaç fazlasıyla hissedilmektedir. Bu yazıda tanıtımını yaptığımız kitap, söz konusu ihtiyacı kapatma adına Saïd Ahmed el-Bâlenbûrî tarafından *Mebâdiü'l-Usûl* adıyla telif edilmiştir.

Fıkıh talebeleri Hanefi usulüne göre yazılmış bir giriş kitabı arayışına çıktıklarında, bu arama sonucunda doğal olarak, günümüzde aynı gaye ile çeşitli ders ekiplerinde yaygın bir biçimde okutulan çağdaş metotla yazılmış kitaplar karşılarında belirmektedir. Ancak öncelikli hedefi bir ekol sistematiği içerisinde ilim faaliyetlerini sürdürmek olan talebeler, hem bir mezhebi tanıtmaya yönelik yazılmadığı için hem de klasik literatürde oldukça büyük bir yekun tutan elfâz gibi bazı bahisler çok kısa geçildiği için, çağdaş metotla telif edilmiş Zekiyüddin Şa'bân, Abdülkerîm Zeydân ve Vehbe ez-Zuhaylî gibi ilim adamlarının kitaplarını tercih etmemektedir.

Fıkıh usulüne bir ekol sistematiğini baz alarak giriş yapmak mevzu-i bahis olunca, doğrudan *Menârü'l-Envâr* yahut da *Usulü's-Şâfi* gibi kitaplar akla gelmektedir. Zira müelliflerinin maksadı fıkıh talebelerinininki ile tam tamına örtüşüyor. Nitekim söz konusu eserler ders kitabı mahiyetinde, müptedi seviyesini hedef alarak telif edilmişlerdi. Fakat üzerinden asırlar geçtiğinden dolayı olacak ki müptediler için demir leblebi hüviyetine bürünmeleri kaçınılmaz olmuştur. Dolayısıyla bu eserler de ilk aşamada listelerden çıkmak durumunda kalmıştır. Yer yer Mahallînin *el-Varakât* şerhi, temel kavramları tanıtmaya amacıyla Hanefiler tarafından çeşitli ders ekiplerinde okutulsa da ekol farklılığından dolayı uygun düşmeyeceği aşıkardır.

Modern dönemde telif edilmiş, ancak bununla beraber klasik metot kullanılmış *Mebâdiü'l-Usûl* adlı kitap, literatürde önemli bir boşluğu doldurmaktadır.

Kitap, *Mektebetü'l-Büşrâ* yayınları arasında 2010 yılında basılmıştır. Yazarı Saïd Ahmed el-Bâlenbûrî (v. 2020), Diyobend medreselerinde yetmişmiş, Hindistanlı bir ilim adamıdır. Daha çok fıkıh ve hadis alanlarında telif vermiştir.

Eser önsöz, giriş ve dört bölümden oluşmaktadır. Müellif önsöz kısmında kitabı yazma amacından ve yararlandığı kaynaklardan bahsetmektedir. Kitabı yazma amacı, fıkıh talebelerinin *Usulü's-Şâsî* adlı eseri okurken güçlüklerle karşılaşmaları ve bundan dolayı daha kolay bir eser ortaya koyma ihtiyacıdır. Kitabın sistematüğinde ve içeriğinde *Usulü's-Şâsî* ile beraber Muhammed Enver el-Bedeşânî tarafından benzer amaçlar doğrultusunda *Usulü's-Şâsî'ye* yazılmış *Teshil*'den ve *Keşfü'l-Esrâr* kitaplarından faydalanmıştır.

Giriş kısmında ise fıkıh usulünün ameli hükümleri şer'î delillerden istinbât etmeye yarayan kurallar ilmi olduğundan bahsederek şer'î deliller zikredilmiştir. İlaveten fıkıh usulünün konusu ve gayesi de ortaya konularak giriş bölümü sonlandırılmıştır.

Birinci bölüm, edille-i şeriyede ilk sırada yer alan kitap konusu işlenmiştir. Kitabın yaklaşık olarak yarısını oluşturan bu bölümde ilk başta kısaca şer'î hükümlerin temel kaynağı olan Kitap'ın tanımı verilmiş, bölümün geri kalanı tamamıyla lafız bahislerine ayrılmıştır. Burada Hanefilerin dörderli taksimiyle lafızlar işlenmiş, emir, nehiy, hakikat ve mecaz lafızlar konusunda ayrıntılı izahlar yapılmıştır. Ardından harflerin anlamlarına değinilerek beyan çeşitleriyle bölüm sonlandırılmıştır.

İkinci bölüm ise sünnete ayrılmıştır. Burada sünnetin tanımı yapılarak türlerinden bahsedilmiştir. Mütevatir, meşhur ve âhâd olmak üzere üç tür sünnetin tanımları kısaca yapılmış, âhâd haberlerin kabul şartları zikredilmiştir.

Üçüncü bölümde icma teorisi işlenmiştir. Ayet ve hadislerden icma müessesesi temellendirilmiş, dört türe ayrılarak tanımları yapılmıştır.

Dördüncü bölümde kıyas, bu konuyu takiben de teklifi ve vaz'î hükümler anlatılmıştır.

Genel hatlarıyla kitabın sistematüğü ve üslubu, giriş seviyesi için son derece uygundur. Tartışmalara değinmemesi, gerektiği yerlerde dipnotlarla açıklamalarda bulunması kitabın didaktik özelliğini pekiştiren başlıca unsurlardandır. Daha önce benzer amaçlar için kaleme alınmış *Menârü'l-Envâr* ve *Usulü's-Şâsî* gibi kitaplardan önsözde de bahsettiği üzere ciddi olarak istifade etmiştir. Uygun gördüğü yerlerde de ihtisar ve teshil yoluna gidildiği görülmektedir. Temel kavramlar tanımlarıyla ve örnekleriyle beraber zikredildiği için de hedef kitle olan öğrenciler için neredeyse bir el kitabı niteliğindedir. Bu açıardan Celâleddin el-Mahallî'nin (v. 864/1459) *el-Varakât*'a yazdığı şerhin gördüğü işlevi yerine getirmektedir ve giriş seviyesinde yazılmış kolay metin eksikliğini önemli ölçüde kapatmaktadır.

Kitabın eksiklikleri etrafındaki değerlendirmelere en temel probleminden, yani verilen örneklerden başlanabilir. Müellif kitabın başından sonuna kadar ısrarla, öğrenci tarafından tasavvur edilmesi zor olan köle ve talak konularından örnekler vermektedir. Çağdaş dönemde yazılmasına rağmen modern örneklerden büyük oranda yoksun olması önemli bir eksikliktir. Zira köle olgusunun günümüzde kalmamasından ve talak lafızları da dil sorunundan dolayı verilen örneklerin müptedi seviyesindeki talebe tarafından tasavvuru güçtür. Özellikle elfâz bahislerinde, anadili Arapça olmayan öğrenciler metnin kendisi arasında ciddi bir bariyer hissetmekte, bu da söz konusu problemi derinleştirmektedir. Bu konuda kitabın daha güncel örnekler verilerek geliştirilmesi,

fıkhın diğer konularından örneklerle pekiştirilmesi yahut da dini metinlerden cümleler ile donatılması gerekmektedir.

Bir diğer eksiklik ise tanımların kapsamlı bir şekilde yapılmamasıdır. Giriş metinlerinin barındırması gereken en temel özellik, ilim talebeleri tarafından ezberlenmesini sağlayacak olan kısa ve öz tanımlardır. Ancak kitabımızda yer yer eksik tanımlar bulunmakta, bu da kitaptan istifadeyi azaltmaktadır.

Kitabın göz ardı ettiği ciddi konulardan birisi mutlakın mukayyede hamlidir. Kısaca mutlak ve mukayyedin tanımları verilmiş, örneklerden ve hükümlerinden bahsettikten sonra mutlakın mukayyede hamli konusuna hiç değinilmemiştir. Bu da fıkıh usulünün temel meselelerini talebeye öğretme iddiası bulunan bir kitapta önemli bir eksiklik demektir.

Kitabın hedef kitle olan müptedi seviyesine uygunluğuna halel getirecek diğer bir eksikliği ise elfâz bahislerinin klasik kitaplarda olduğu gibi aktarılmasıdır. Özellikle harflerin manaları konusunda, *el-Menâr* adlı kitapta geçen ifadeler neredeyse birebir aktarılmıştır. Oysa kitabın hedefi, önsözünde de belirtildiği gibi, ilim talebelerini, oldukça zor bir metin haline gelen *Usulü's-Şâî*'ye alternatif sunmaktır; ondan daha zor olan *el-Menâr*'ı mevcut haliyle aktararak en zor bahisleri daha da zor hale getirmek değil. Bu nedenle lafız bahislerinin çok daha ciddi bir teshil çalışmasına konu olması gerekir. Zira anadili Arapça olsun veya olmasın, her öğrenci en çok bu konularda zorluk çekmektedir.

İlaveten Muhammed Enver el-Bedeşânî'nin *Teshil*'inde de olduğu gibi, her konudan sonra konunun anlaşılıp anlaşılmadığını test etmek amacıyla sorular verilseydi kitap müptediler için daha faydalı hale gelebilirdi.

Eserle ilişkin eksiklikleri, birtakım yazım hataları olduğunu belirterek sonlandırabiliriz. Az denilmeyecek sayıda irab ve yazım hataları barındırmaktadır. Bu da yayınevinin esaslı bir yayına hazırlama hizmeti sunmadığını göstermektedir.

Nihai olarak bahsini ettiğimiz eksikliklere rağmen kitap, Hanefi Fıkıh Usulü alanında ciddi bir eksikliği giderme adına önemli bir adımdır. Eseri ders olarak okuyan bir talebenin zihninde fıkıh usulüne dair giriş için yeterli düzeyde bir şema oluşacağına şüphe yoktur. Bu nedenle daha iyi bir alternatifi kaleme alınana kadar ders kitabı mahiyetinde tedris edilmesi mümkün görünmektedir. Ayrıca hiç tereddütsüz "ihtisar", "takrîb" ve sair çalışmalara bir örneklik teşkil edeceği söylenebilir. Yazarı geçtiğimiz yıl vefat ettiği için, mezkûr eksikliklerin ilerleyen baskılarda düzeltilmesine imkan yoktur. Ancak üzerinde başka bir araştırmacı tarafından zeyl yazılarak bu sorunların giderilmesi yahut bir uyarılma çalışmasına konu edilmesi, hiç şüphesiz kitabın daha da güzel hale bürünmesine yardımcı olacaktır. İleriye dönük hedeflerimiz arasında böyle bir çalışma bulunmaktadır.

Kaynakça

el-Balenbûrî, Saîd Ahmed. *Mebâdiü'l-Usûl*. Karaçi: Mektebetü'l-Büşrâ, 2010.

el-Bedeşânî, Muhammed Enver. *Teshîlü Usûli's-Şâî*. El-Mektebetü'l-Hanefiyye, 1410.

ATEBE

Dinî Araştırmalar Dergisi
Journal for Religious Studies
e-ISSN: 2757-5616

ATEBE Dergisi / Journal of ATEBE
Sayı: 6 (Aralık / December 2021)

YAYIN ESASLARI

ATEBE Dinî Araştırmalar Dergisi, ilahiyat ve İslami ilimler alanında yayın yapan hakemli akademik bir dergidir.

2019 yılında Kisbu İlahiyat Dergisi (e-ISSN: 2667-4602) adıyla yayın hayatına başlayan derginin adı 2020 yılı 4. Sayıdan itibaren ATEBE Dini Araştırmalar Dergisi (e-ISSN: 2757-5616) olarak değiştirilmiştir.

Dergimiz Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi tarafından 30 Haziran ve 31 Aralık tarihlerinde olmak üzere yılda 2 sayı olarak yayımlanmaktadır. Haziran sayısı için makale kabul tarihleri **01 Ocak-15 Mayıs**; Aralık sayısı için **01 Temmuz-15 Kasım** tarihleri arasındır.

Dergimiz, ulusal ve uluslararası düzeyde bilimsel niteliklere sahip özgün makale, tenkitli metin neşri, derleme makale, çeviri makale, yayım değerlendirmesi, bilimsel toplantı çalışmaları ve biyografiler yayımlayarak dinî araştırmalar alanında ulusal ve uluslararası bilgi birikimine katkıda bulunmayı amaçlamaktadır.

Dergimizin kapsamına Tefsir, Hadis, Kelam, İslam Hukuku, İslam Mezhepleri Tarihi, Tasavvuf, Arap Dili ve Edebiyatı, İslam Felsefesi, Din Felsefesi, Din Psikolojisi, Din Sosyolojisi, Din Eğitimi, Dinler Tarihi, Mantık, İslam Tarihi, İslam Sanatları Tarihi, Türk-İslam Edebiyatı, Dini Musiki ve Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi Eğitimi alanında yapılmış bilimsel çalışmalar girmektedir.

Dergimizde yayın dili Türkçe'nin yanı sıra İngilizce ve Arapça dillerinde yapılan çalışmalara da yer verilmektedir.

Dergimizde yayınlanmak üzere gönderilen makaleler, en az iki hakem tarafından çift taraflı kör hakemlik değerlendirmesine tabi tutulur. Ayrıca intihal tespitinde kullanılan özel bir program aracılığıyla makalelerin daha önce yayımlanmamış olduğu ve intihal içermediği teyit edilir.

Yazım Kuralları

ATEBE Dinî Araştırmalar Dergisi, 30 Haziran ve 31 Aralık tarihlerinde yılda 2 sayı olarak yayımlanan ulusal hakemli akademik bir dergidir. Dini Araştırmalar/İslam Araştırmaları alanında alanına dair özgün makale, tenkitli metin neşri, derleme makale, çeviri makale, yayım değerlendirmesi, bilimsel toplantı çalışmaları ve biyografiler gibi bilimsel çalışmaları yayımlar. Dergimizin kapsamına Tefsir, Hadis, Kelam, İslam Hukuku, İslam Mezhepleri Tarihi, Tasavvuf, Arap Dili ve Edebiyatı, İslam Felsefesi, Din Felsefesi, Din Psikolojisi, Din Sosyolojisi, Din Eğitimi, Dinler Tarihi, Mantık, İslam Tarihi, İslam Sanatları Tarihi, Türk-İslam Edebiyatı, Dini Musiki ve Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi Eğitimi alanında yapılmış bilimsel çalışmalar girmektedir.

ATEBE, [İsnad Atıf Sistemi 2. Edisyonu](#) (İSNAD-Metiniçi ve İSNAD-Dipnotlu) kullanılmaktadır. Bilim dalında, dipnotlu veya metiniçi sistemden hangisi yaygın kullanılıyor ise o tercih edilebilir.

Dergiye gönderilen yazıların ilk sayfasında yazarın ismi ve kurum bilgileri İSNAD Atıf Sistemi'ne uygun olarak yazılmalıdır. Bk. <https://www.isnadsistemi.org/guide/akademik-yazim/3-yazar-ve-kurum-bilgisinin-yazimi/>

Dergiye gönderilen yazılar daha önce başka bir yerde yayımlanmış ya da yayımlanmak üzere kabul edilmiş olmamalıdır. Lisansüstü tezlerden üretilen yazılar ile sempozyum bildirimleri ise makale başında etik beyana yer verilerek dergi sistemine yüklenebilir.

Örnek: Bu çalışma ... tarihinde sunduğumuz/tamamladığımız ... başlıklı yüksek lisans tezi/doktora tezi esas alınarak hazırlanmıştır. /This article is extracted from my master thesis/doctorate dissertation entitled "...", (Master Thesis/PhD Dissertation, ... University, Ankara/Turkey, 2021).

Etik kurul izni gerektiren araştırmalarda etik kurul onayı alınmalı ve bu onay (kurul adı, tarih ve sayı no) çalışmanın ilk sayfası ile yöntem kısmında zikredilmelidir. Etik kurul izni gerektiren araştırmalar için derginin [Etik İlkeler ve Yayın Politikası'nı inceleyiniz](#).

Dergide Türkçe, Arapça ve İngilizce yazılar yayımlanabilmektedir. Bir sayıda aynı yazara ait aynı türden en fazla bir çalışma yayımlanabilmektedir. Farklı türlerden olmak kaydıyla aynı yazarın birden çok çalışması yayımlanabilir.

Makalelerin hacmi en az 3.000, en fazla 10.000 kelime olmalıdır (öz, abstract, kaynakça ve ek hariç). 10.000 kelimeyi geçen makaleler Yayın Kurulu tarafından uygun görülmesi halinde hakem sürecine alınır. Makalenin başında 350-400 kelimelik Türkçe Öz ve İngilizce Abstract, 5-8 kelimelik Türkçe anahtar kelime ve İngilizce keywords ile Türkçe ve İngilizce başlıklara yer verilmelidir.

Öz/Abstract kısmında; araştırmanın konu, kapsam, önem, amaç ve yöntem gibi temel metodolojik çerçevesi belirtilmeli, ulaşılan sonuç ve yararlanılan kaynaklara ise değinilmemelidir. Öz/Abstract tek paragraf hâlinde yazılmalıdır. Öz kısmında yer alan Arapça özel isim (din, mezhep, şahıs, sûre vb.), kitap adı ve kavramların yazımında Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi'nin (Bk. <https://islamansiklopedisi.org.tr>) kullanımına uyulmalıdır. İngilizce (abstract ve keywords) metninde yer alan özel isimler, kitap adları ve kavramların yazımında ise Encyclopaedia of Islam'ın 3. edisyonu dikkate alınmalıdır.

Metin içinde atıf yapılan eserler, KAYNAKÇA başlığı altında aşağıdaki formatta metnin sonuna eklenmelidir. Arapça makalelerin sonunda latin harfleriyle KAYNAKÇA bulunmak zorundadır.

Dergimiz makale yazımında uluslararası uygunluk açısından Zotero, Mendeley ya da Endnote kullanımını önermektedir.

Hakem süreci tamamlanan birden fazla yazarlı çalışmaların sonunda katkı oranı beyanı, varsa destek ve teşekkür beyanı, çatışma beyanına yer verilmelidir.

Dergiye gönderilen yazılarda şekil özellikleri şöyle olmalıdır:

Microsoft Office Word programında yazılmalıdır.

Sayfa Boyutu: A4 ebatlarında olmalıdır.

Yazı Tipi: Metin yazı tipi Cambria ve boyutu 10,5 punto, dipnotlar ise 9 punto olmalıdır. "Tek" satır aralıklı olarak yazılmalıdır.

Makalede kullanılan atıf sistemi, İsnad Atıf Sistemi 2. edisyona uygun olmalıdır. İsnad Atıf Sistemi için tıklayınız.

Sayfa numarası, üst bilgi ve alt bilgi gibi ayrıntılara yer verilmemelidir.

ATEBE Dinî Araştırmalar Dergisi makale şablonunu indirmek için [tıklayınız](#).

Başlıklar

Makalenin başında Türkçe ve İngilizce başlık bulunmalıdır. Başlıklar mümkün olduğunca kısa ve konuyu yansıtacak şekilde olmalıdır. Metin içi başlıklar ondalık sistemde yazılmalı, "1. 2. 3.; 1.1., 1.2.; 1.2.1." şeklinde rakam ve sonrasında nokta kullanılarak manuel olarak oluşturulmalıdır. Otomatik başlık kullanılmamalıdır. Birinci derece başlıklarda her kelimenin ilk harfi büyük olmalı ve bold karakterde yazılmalıdır.

Bk. İSNAD: <https://www.isnadsistemi.org/guide/akademik-yazim/2-yayinin-adi-ve-basliklandirma/>

Etik İlkeler

ATEBE Dinî Araştırmalar Dergisinde uygulanan yayın süreçleri, bilginin tarafsız ve saygın bir şekilde gelişimine ve dağıtımına temel teşkil etmektedir. Bu doğrultuda uygulanan süreçler, yazarların ve yazarları destekleyen kurumların çalışmalarının kalitesine doğrudan yansımaktadır. Hakemli çalışmalar bilimsel yöntemi somutlaştıran ve destekleyen çalışmalardır. Bu noktada sürecin bütün paydaşlarının (yazarlar, okuyucular ve araştırmacılar, yayıncı, hakemler ve editörler) etik ilkelere yönelik standartlara uyması önem taşımaktadır. ATEBE Dinî Araştırmalar Dergisi yayın etiği kapsamında tüm paydaşların aşağıdaki etik sorumlulukları taşımasını beklenmektedir.

Aşağıda yer alan etik görev ve sorumluluklar, açık erişim olarak [Committee on Publication Ethics](#) (COPE) tarafından yayınlanan rehberler ve politikalar dikkate alınarak hazırlanmıştır (Bk. [COPE Yönerge](#)).

Makalelerde kullanılan verilerin manipüle edilmesi, çarpıtılması ve uydurma verilerin kullanılması gibi durumlar tespit edilirse, makale yazarının çalıştığı kuruma bu durum resmi yollardan bildirilecek ve makale reddedilecektir. ATEBE Dinî Araştırmalar Dergisi, editör ve/veya hakemler tarafından verilen dönütlere göre yazarlardan analiz sonuçlarına ilişkin çıktı dosyalarını isteme hakkına sahiptir.

Yayına hazırlanan çalışma; kitap bölümü, yayınlanmamış tebliğ metni ile yüksek lisans veya doktora tezinden üretilmiş ise mutlaka çalışmanın ilk sayfasında Türkçe ve İngilizce olarak bu husus belirtilmelidir.

Örnek: Bu çalışma ... tarihinde sunduğumuz/tamamladığımız ... başlıklı yüksek lisans tezi/doktora tezi esas alınarak hazırlanmıştır. /This article is extracted from my master thesis/doctorate dissertation entitled "...", (Master Thesis/PhD Dissertation, ... University, Ankara/Turkey, 2021).

Bu makale, ... Sempozyumu'nda sözlü olarak sunulan ve basılmayan "...." adlı tebliğin içeriği geliştirilerek ve kısmen değiştirilerek üretilmiş halidir. /This paper is the final version of an earlier announcement called "...", not previously printed, but orally presented at a symposium called "...", the content of which has now been developed and partially changed.

Tebliğden üretilen makalelerin değerlendirmeye alınabilmesi için yazarın makalesini, "Çalışmam, daha önce yayımlanmamıştır ve yayımlanmayacaktır." şeklinde

ıslak imzalı taahhütname ile birlikte göndermesi gereklidir. Zira duplication/tekrar yayın/bilimsel yanılma/çoklu yayın suçtur. TÜBİTAK Yayın Etik Kurulu'na göre tekrar yayın, aynı araştırma sonuçlarını birden fazla dergiye yayım için göndermek veya yayımlamaktır. Bir makale önceden değerlendirilmiş ve yayımlanmışsa bunun dışındaki yayınlar tekrar yayın sayılmaktadır.

Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi için [tıklayınız.](#)

Tübitak Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu Yönetmeliği için [tıklayınız.](#)

Hakemli dergide bir makalenin yayımlanması uyumlu ve saygı duyulan bilgi ağının gelişmesinde gerekli bir temel yapı taşıdır. Bu, yazarların ve onları destekleyen enstitülerinin çalışmalarının kalitesinin doğrudan yansımasıdır. Hakemli makaleler bilimsel metotları destekler ve şekillendirir. Bu yüzden beklenen etik davranışların standartlarında anlaşmaya varmak yayımlama ile ilgili tüm taraflar, yazar, dergi editörü, hakem ve yayımcı kuruluşlar için önemlidir:

Bilim araştırma ve yayın etiğine aykırı eylemler şunlardır:

a) İntihal: Başkalarının fikirlerini, metotlarını, verilerini, uygulamalarını, yazılarını, şekillerini veya eserlerini sahiplerine bilimsel kurallara uygun biçimde atıf yapmadan kısmen veya tamamen kendi eseriymiş gibi sunmak,

b) Sahtecilik: Araştırmaya dayanmayan veriler üretmek, sunulan veya yayınlanan eseri gerçek olmayan verilere dayandırarak düzenlemek veya değiştirmek, bunları rapor etmek veya yayımlamak, yapılmamış bir araştırmayı yapılmış gibi göstermek,

c) Çarpıtma: Araştırma kayıtları ve elde edilen verileri tahrif etmek, araştırmada kullanılmayan yöntem, cihaz ve materyalleri kullanılmış gibi göstermek, araştırma hipotezine uygun olmayan verileri değerlendirmeye almamak, ilgili teori veya varsayımlara uydurmak için veriler ve/veya sonuçlarla oynamak, destek alınan kişi ve kuruluşların çıkarları doğrultusunda araştırma sonuçlarını tahrif etmek veya şekillendirmek,

ç) Tekrar yayım: Bir araştırmanın aynı sonuçlarını içeren birden fazla eseri doçentlik sınavı değerlendirmelerinde ve akademik terfilerde ayrı eserler olarak sunmak,

d) Dilimleme: Bir araştırmanın sonuçlarını araştırmanın bütünlüğünü bozacak şekilde, uygun olmayan biçimde parçalara ayırarak ve birbirine atıf yapmadan çok sayıda yayın yaparak doçentlik sınavı değerlendirmelerinde ve akademik terfilerde ayrı eserler olarak sunmak,

e) Haksız yazarlık: Aktif katkısı olmayan kişileri yazarlar arasına dâhil etmek, aktif katkısı olan kişileri yazarlar arasına dâhil etmemek, yazar sıralamasını gerekçesiz ve uygun olmayan bir biçimde değiştirmek, aktif katkısı olanların isimlerini yayım sırasında veya sonraki baskılarda eserden çıkarmak, aktif katkısı olmadığı halde nüfuzunu kullanarak ismini yazarlar arasına dahil ettirmek.

Yazarların Sorumlulukları

1. Raporlaştırma standartları: Orijinal araştırmanın yazarları, yapılan çalışmanın ve sonuçların doğru bir şekilde sunulmasını ve ardından çalışmanın öneminin objektif bir şekilde tartışılmasını sağlamalıdır. Makale önerisi yeterli detay ve referans içermelidir.

2. Veri erişimi ve saklama: Yazarların, çalışmalarının ham verilerini saklamaları gerekmektedir. Gerektiğinde, dergi tarafından talep edilmesi durumunda editör incelemesi için sunulmalıdır.

3. Özgünlük ve intihal: Yazarlar, tamamen orijinal eserler göndermelidirler ve başkalarının çalışmalarını veya sözlerini kullanmışlarsa, bu uygun şekilde alıntılanmış olmalıdır. İntihal, tüm biçimlerinde etik olmayan yayıncılık davranışını oluşturur ve kabul edilemez. Bu nedenle dergiye makale gönderen tüm yazarlardan benzerlik oranı raporu istenmektedir.

4. Birden çok, yinelenen, yedekli veya eşzamanlı gönderim / yayın: Yazarlar başka bir dergide daha önce yayınlanmış bir makaleyi değerlendirilmek için göndermemelidir. Bir makalenin birden fazla dergiye eşzamanlı olarak sunulması etik olmayan yayıncılık davranışdır ve kabul edilemez.

5. Makalenin yazarlığı: Sadece yazarlık kriterlerini yerine getiren kişiler, yazının içeriğinde yazar olarak listelenmelidir. Bu yazarlık kriterleri şu şekildedir; (i) tasarım, uygulama, veri toplama veya analiz aşamalarına katkı sağlamıştır (ii) yazıyı hazırlamış veya önemli entelektüel katkı sağlamış veya eleştirel olarak revize etmiştir veya (iii) makalenin son halini görmüş, onaylamış ve yayınlanmak üzere teslim edilmesini kabul etmiştir. Sorumlu yazar, tüm yazarların (yukarıdaki tanıma göre) yazar listesine dâhil edilmesini sağlamalı ve yazarların makalenin son halini gördüklerini ve yayınlanmak üzere sunulmasını kabul ettiklerini beyan etmelidir.

6. Beyan ve çıkar çatışmaları: Yazarlar, mümkün olan en erken aşamada (genellikle makale gönderimi sırasında bir bildirme formu sunarak ve makalede bir beyanı dâhil ederek) çıkar çatışmalarını açığa çıkarmalıdır. Çalışma için tüm mali destek kaynakları beyan edilmelidir (varsa hibe/fon numarası veya diğer referans numarası dâhil).

7. Hakem değerlendirme süreci: Yazarlar hakem değerlendirme sürecine katılmakla yükümlüdürler ve editörlerin ham veri taleplerine, açıklamalara ve etik onayının kanıtlarına ve telif hakkı izinlerine derhal yanıt vererek tam olarak iş birliği yapmakla yükümlüdürler. İlk olarak "gerekli revizyon" kararı verilmesi durumunda, yazarlar hakemlerin yorumlarına sistematik bir şekilde verilen son tarihe kadar yazılarını gözden geçirip yeniden ibraz etmelidir.

8. Yayınlanan eserlerde temel hatalar: Yazarlar kendi yayınladıkları çalışmalarında önemli hatalar veya yanlışlıklar bulduklarında, dergi editörlerini veya yayıncılarını derhal bilgilendirmek ve makale üzerinde bir dizgi hatası (erratum) düzeltmek veya makaleyi yayımdan çıkarmak için dergi editörleriyle veya yayıncılarıyla işbirliği yapmakla yükümlüdür. Editörler veya yayıncı, yayınlanan bir çalışmanın önemli bir hata veya yanlışlık içerdiğini üçüncü bir şahıstan öğrenirse, yazarın makaleyi derhal düzeltme veya geri çekme veya derginin editörlerine kâğıdın doğruluğuna dair kanıt sunma yükümlülüğünü almalıdır.

Hakemlerin Sorumlulukları

1. Editoryal kararlara katkı: Editör kararlarında editörlere yardımcı olur ve editoryal iletişim yoluyla yazarlara makalelerini iyileştirmede yardımcı olur. Makale ile ilgili diğer makale, eser, kaynak, atıf, kural ve benzeri eksiklerin tamamlanmasını işaret edilmelidir.

2. Sürat: Makale önerisini incelemek için yeterli nitelikte hissetmeyen veya makale incelemesinin zamanında gerçekleşmeyeceğini bilen herhangi bir hakem, derhal

editörleri haberdar etmeli ve gözden geçirme davetini reddetmeli, böylece yeni hakem atamasının yapılması sağlanmalıdır.

3. Gizlilik: Gözden geçirilmek üzere gönderilen tüm makale önerileri gizli belgelerdir ve bu şekilde ele alınmalıdır. Editör tarafından yetkilendirilmedikçe başkalarına gösterilmemeli veya tartışılmamalıdır. Bu durum inceleme davetini reddeden hakemler için de geçerlidir.

4. Tarafsızlık standartları: Makale önerisi ile ilgili yorumlar tarafsız olarak yapılmalı ve yazarların makaleyi geliştirmek için kullanabileceği şekilde öneriler yapılmalıdır. Yazarlara yönelik kişisel eleştiriler uygun değildir.

5. Kaynakların kabulü: Hakemler, yazarlar tarafından alıntılanmayan ilgili yayınlanmış çalışmaları tanımlamalıdır. Hakem ayrıca, incelenen yazı ile başka herhangi bir makalenin (yayınlanmış veya yayınlanmamış) herhangi bir önemli benzerliğini editörüne bildirmelidir.

6. Çıkar çatışmaları: Çıkar çatışmaları editöre bildirilmelidir. Hakemler ile değerlendirme konusu makalenin paydaşları arasında çıkar çatışması olmamalıdır.

Yayın Politikası

Makale Kabul

ATEBE Dinî Araştırmalar Dergisi'ne gönderilecek yazılarda; alanında bir boşluğu dolduracak özgün bir makale olması veya daha önce yayımlanmış çalışmaları değerlendiren, bu konuda yeni ve dikkate değer görüşler ortaya koyan bir inceleme olma şartı aranır. Makalelerin dergide yayımlanabilmesi için, daha önce başka yerde yayımlanmamış veya yayımlanmak üzere kabul edilmemiş olması gerekir. Daha önce bilimsel bir toplantıda sunulmuş bildiriler, bu durum açıkça belirtmek şartıyla kabul edilebilir. Makale adı Türkçe ve İngilizce olarak yazılmalı; yazarların adları, soyadları, akademik unvanları, çalıştıkları kurum ve [ORCID](#) bilgileri belirtilmelidir. Ayrıca yazarların iletişim bilgileri (e-posta adresleri) tam olarak verilmelidir. ATEBE Dinî Araştırmalar Dergisi 'nin yazım dili Türkiye Türkçesidir. Ancak her sayıda derginin 1/3'ünü geçmeyecek şekilde İngilizce ve Arapça ile yazılmış yazılara da yer verilebilir. İngilizce ve Arapça yazıların Türkçe başlık, öz ve abstract içermesi; Arapça yazıların ayrıca Latin Alfabesi kullanılarak yazılmış kaynakça içermesi gereklidir. Makalenin derginin yazım kurallarına uygun olarak hazırlanıp sisteme yüklenmesi gerekmektedir. Araştırma makalelerinin hacmi en az 3.000, en fazla 10.000 kelime olmalıdır (öz, abstract, kaynakça ve ek hariç). 10.000 kelimeyi geçen makaleler Yayın Kurulu tarafından uygun görülmesi halinde hakem sürecine alınır. Makalenin başında 350-400 kelimelik Türkçe Öz ve İngilizce Abstract, 5-8 kelimelik Türkçe anahtar kelime ve İngilizce keywords ile Türkçe ve İngilizce başlıklara yer verilmelidir. Bir sayıda aynı yazara ait aynı türden en fazla bir çalışma yayımlanabilmektedir. Farklı türlerden olmak şartıyla aynı yazarın birden fazla çalışması yayımlanabilir. Haziran ve Aralık ayında yayımlanan dergiye makale kabul tarihleri Haziran sayısı için 1 Ocak – 15 Mayıs; Aralık sayısı için ise 1 Temmuz – 15 Kasım arasındadır.

Makale Değerlendirme Süreci

Yayımlanmak üzere gönderilen yazılar Ön Kontrol ve Hakem Değerlendirme süreçlerinden geçirilmektedir.

Gönderilen makalelerin değerlendirilmesinde akademik tarafsızlık ve bilimsel kalite en önemli ölçütlerdir.

Yazılar, önce Editör Kurulunca dergi ilkelerine uygunluk açısından (Ön Kontrol) incelenir. Daha sonra [iThenticate](#) yazılımı aracılığıyla intihal kontrolünden geçirilir. Dergimizde maksimum benzerlik oranı, %20 olarak kabul edilmektedir. Ön kontrol sürecinde yetersiz görülen çalışmalar hakem sürecine alınmadan Yayın Kurulu tarafından yazara iade edilir. Ön kontrol sürecinde yeterli görülen çalışmalar değerlendirmeleri için hakem sürecine alınır veya eksiklikleri gidermesi için yazara gönderilir.

Ön Kontrol sürecinde üç defa incelendiği halde bu süreçten geçemeyen çalışma, yazara iade edilir ve aynı yayın döneminde tekrar işleme alınmaz.

Ön Kontrol sürecini geçen çalışmalar ise çift taraflı kör hakemlik ilkesine uygun olarak en az iki hakem tarafından değerlendirilir. Hakemlerin isimleri gizli tutulur. Hakem raporlarından biri olumlu, diğeri olumsuz olduğu takdirde yazı, üçüncü bir hakeme gönderilebilir veya Editör Kurulu hakem raporlarını inceleyerek nihai kararı verebilir. Yazarlar, hakem ve Editör Kurulunun eleştirisi ve önerilerini dikkate alırlar. Katılmadıkları hususlar varsa gerekçeleriyle birlikte itiraz etme hakkına sahiptirler.

Atıf ve Referans Sistemi

ATEBE Dinî Araştırmalar Dergisi, atıf ve kaynakça yazımında [İsnad Atıf Sistemi 2. edisyonu](#)nun kullanılmasını şart koşmaktadır.

İntihal Tespit Politikası

İntihal tespitinde iThenticate yazılımı aracılığıyla makalelerin daha önce yayımlanmamış olduğu ve intihal içermediği teyit edilir. Dergimizde maksimum benzerlik oranı, %20 olarak kabul edilmektedir.

Yayın ve Değerlendirme Ücreti

ATEBE Dinî Araştırmalar Dergisi yazarlardan makale değerlendirme ve yayın süreci için herhangi bir ücret talep etmemektedir.

Çıkar Çatışmaları

ATEBE Dinî Araştırmalar Dergisi yazarlara ve hakemlere derginin yayın sürecinin bağımsız ve tarafsız bir şekilde sürdürüleceğini garanti eder. Birden fazla yazarlı çalışmalarda, hakem süreci tamamlanan çalışmanın sonunda katkı oranı beyanı, varsa destek ve teşekkür beyanı, çatışma beyanına yer verilmelidir. (bkz. [Makale Yazım Şablonu](#)) Ayrıca hakem süreci tamamlanınca yazarlardan çıkar çatışması beyan formunu doldurup sisteme yüklemeleri istenir.

Açık Erişim Politikası

ATEBE Dinî Araştırmalar Dergisi'nde yayımlanan her bir çalışma Creative Commons Uluslararası Lisansı (CC-BY-NC 4.0) ile lisanslanmıştır. Açık erişim politikası sayfası için [tıklayınız](#).

Telif Hakkı Bildirimi

Yazarlar, ATEBE Dinî Araştırmalar Dergisi'nde yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını [Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası \(CC BY-NC 4.0\)](#) olarak lisanslıdır. Yazarlar, ATEBE Dinî Araştırmalar Dergisi'ne gönderdikleri yazılarda telif hakkı bildirim metnini kabul etmiş sayılır.

Ücret Politikası

ATEBE Dinî Araştırmalar Dergisinin tüm giderleri Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi tarafından karşılanmaktadır. Dergimiz yazarlardan makale değerlendirme ve yayın süreci için herhangi bir ücret talep etmemektedir. Dergide makalesi yayımlanan yazarlara herhangi bir ücret ödenmemektedir.

PUBLICATION POLICY

ATEBE Journal for Religious Studies is a peer-reviewed academic journal that publishes in the field of theology and Islamic sciences.

The name of the journal, which started its publication life in 2019 with the name KİSBU İlahiyat Dergisi (e-ISSN: 2667-4602) has been changed to ATEBE Journal for Religious Studies (e-ISSN: 2757-5616) as of the 4th issue in 2020.

Our journal is published by Social Sciences University of Ankara twice a year, on 30 June and 31 December. Article acceptance dates for the June issue are 01 January-15 May; for the December issue, it is between 01 July-15 November.

Our journal aims to contribute to national and international knowledge in the field of religious studies by publishing original articles, critical texts, review articles, translated articles, reviews, scientific meeting studies and biographies with scientific qualifications at national and international level.

The scope of our journal includes scientific studies in the field of Tafsir, Hadith, Kalām, Islamic Law, History of Islamic Sects, Sufism, Arabic Language and Literature, Islamic Philosophy, Philosophy of Religion, Psychology of Religion, Sociology of Religion, Religious Education, History of Religions, Logic, History of Islam, History of Islamic Arts, Turkish-Islamic Literature, Religious Music and Religion Culture and Ethics Education. In addition to Turkish, which is the language of publication, English and Arabic studies are also published in our journal.

English and Arabic studies are also published in our journal in addition to Turkish ones.

Articles submitted for publication in our journal are subject to double-blind peer-review evaluation by at least two referees. In addition, it is confirmed that the articles have not been published before and do not contain plagiarism, through a special program used in plagiarism detection.

Author Guidelines

ATEBE uses the [Isnad Citation System 2nd Edition](#) (ISNAD Author-Title and ISNAD Author-Date). Whichever of the footnote or in-text system is widely used in the relevant science, can be preferred.

The name of the author and the institution information should be written in accordance with the ISNAD Citation System on the first page of the articles sent to the journal. See. <https://www.isnadsistemi.org/en/guide/isnad2-2/academic-writing/3-author-name-and-institution-information/>

Manuscripts submitted to the journal must not have been previously published elsewhere or accepted for publication. Articles produced from graduate theses and symposium papers can be uploaded to the journal system by including the ethical statement at the beginning of the article.

Sample: This article is extracted from my master thesis/doctorate dissertation entitled "...", (Master Thesis/PhD Dissertation, ... University, Ankara/Turkey, 2021). Ethics committee approval should be obtained for studies that require ethics committee approval and this approval (committee name, date, and number) should be mentioned on the first page of the study and in the method section. Please review the Journal's Ethical Principles and Publication Policy for research that requires ethics committee approval.

Turkish, Arabic and English articles can be published in the journal. ATEBE does not publish more than one research paper of the same author in a single issue. More than one work of the same author can be published, provided that they are in different categories.

The volume of the articles should be at least 3,000 and at most 10,000 words (except for the abstract, bibliography and appendix). All articles should include an abstract both in English and in Turkish of 350-400 words and 5-8 keywords.

In the Abstract section; the main methodological framework of the research, such as the subject, scope, importance, purpose and method, should be specified, and the results and sources used should not be mentioned. The abstract should be written in a single paragraph. The use of the Turkish Diyanet Foundation's Encyclopedia of Islam (See. <https://islamansiklopedisi.org.tr>) should be followed in writing the Arabic proper names (religion, sect, person, surah, etc.), book titles and concepts in the Turkish abstract. The 3rd edition of Encyclopedia of Islam should be taken into account when writing proper names, book titles and concepts in the English (abstract and keywords) text.

The works cited in the text should be added to the end of the text under the REFERENCES title. REFERENCES should be written in Latin letters at the end of Arabic articles.

Our journal recommends the use of Zotero, Mendeley or Endnote in terms of international compatibility in article writing.

At the end of the manuscripts with more than one author whose peer-review process has been completed, a statement of contribution rate, a statement of support and acknowledgment, if any, and a conflict statement should be included.

The format of the manuscripts sent to the journal should be as follows:

It must be written in Microsoft Office Word. Page Size: It should be in A4 size. Font: Manuscripts should be written with the Cambria font in 10,5 point size and footnotes should be 9 point. The citation system used in the article should be in accordance with the Isnad Citation System 2nd edition. Click for the Isnad Citation System. Details such as page numbers, headers and footers should not be included. [Click](#) to download the ATEBE Journal for Religious Studies article template.

Titles

There should be a Turkish and English title at the beginning of the article. Titles should be as short as possible and reflect the subject. In-text headings should be written in the decimal system, for example "1. 2. 3.; 1.1., 1.2.; 1.2.1." It should be created manually using a number and then a dot. Automatic captions should not be used. In first-degree titles, the first letter of each word should be capitalized and written in bold. See ISNAD: <https://www.isnadsistemi.org/en/guide/isnad2-2/academic-writing/2-titles/>

Ethical Principles

Publication processes of ATEBE Journal for Religious Studies are based on producing, developing and sharing knowledge objectively within scientific methods. The processes implemented in this direction are directly reflected in the quality of the works of the authors and the institutions that support the authors. Peer-reviewed articles are studies that ensure the application of scientific method and impartiality. In the realization of scientific production, all components of publication process (authors, readers and

researchers, publisher, reviewers and editors) should comply with ethical principles. In this context, the publication ethics and open access policy of ATEBE Journal for Religious Studies require that all components of publication process comply with the ethical principles below:

The ethical duties and responsibilities listed below have been prepared as open access, taking into account the guidelines and policies published by the [Committee on Publication Ethics](#) (COPE) ([See](#) COPE Flowcharts).

If situations such as manipulating and distorting the data used in the articles and using fabricated data are detected, this situation will be officially reported to the institution where the author of the article works and the article will be rejected. ATEBE Journal for Religious Studies has the right to request the output files related to the analysis results from the authors according to the feedback given by editors and/or reviewers.

When the study prepared for publishing is produced from a book chapter, an unpublished report, and master thesis or doctorate dissertation, it should certainly be stated in Turkish and English on the first page of the study.

Example: This article is extracted from my master thesis/doctorate dissertation entitled "...", (Master Thesis/Ph.D. Dissertation, ... University, Ankara/Turkey, 2021).

This paper is the final version of an earlier announcement called "...", not previously printed, but orally presented at a symposium called "...", the content of which has now been developed and partially changed.

In order for the articles produced from reports to be evaluated, the author should send his/her articles together with a contract with a wet signature stating that "My study has not been published previously and will not be published". The reason is that duplication/ republishing/ scientific deception/multicast is a crime. According to the TUBITAK Committee on Publication Ethics, republishing is to publish or send the results of the same research to more than one journal for publishing. If an article has been evaluated or published previously, the publications apart from this are regarded as republishing.

[Click](#) here for the Higher Education Institutions Scientific Research and Publication Ethics Directive.

[Click](#) here for TUBITAK Committee on Research and Publication Ethics Regulation.

The publication of an article in a peer-reviewed journal is an essential building block in the development of a coherent and respected knowledge network. This is a direct reflection of the quality of the work of the authors and their supporting institutions. Peer-reviewed articles support and shape scientific methods. Therefore, it is important for all parties involved in publishing, authors, journal editors, referees and publishing organizations to agree on the standards of expected ethical behaviour:

General Actions Against Scientific Research and Broadcasting Ethics

a) Plagiarism: To show others' original ideas, methods, data or works as their own work, partially or completely, without reference to scientific rules,

b) Fraud: To produce data that is not based on research, to edit or change the presented or published work on the basis of untrue data, to report or publish these, to present an unstudied research as if it has been done,

c) Distortion: Falsifying the research records or the data obtained, showing the devices or materials not used in the research as being used, not evaluating the data that is not suitable for the research hypothesis, manipulating the data and/or results in order to fit the relevant theory or assumptions, falsifying or shaping the research results in line with the interests of the people and organizations,

ç) Republishing: Presenting more than one work containing the same results of a research as separate works in academic appointments and academic promotions,

d) Slicing: Dividing the results of a research into pieces in a way that disrupts the integrity of the research and is inappropriate, and publishing in more than one issue, and presenting these publications as separate publications in academic appointments and promotions,

e) Unfair authorship: Including persons without active contribution among the authors or not including those who have active contribution, changing the author's order in an unjustified and inappropriate manner, removing the names of those who have active contribution from the work in subsequent editions, having their names included among the authors by using their influence even though they have no active contribution,

Authors' Responsibilities

1. Reporting standards: The authors of the original research should ensure that the work done and the results are presented accurately, followed by an objective discussion of the significance of the work. The article proposal should contain sufficient details and references.

2. Data access and retention: Authors are required to keep the raw data of their studies. When necessary, they should submit it for editorial review if requested by the journal.

3. Originality and plagiarism: Authors must submit entirely original works and if they have used the work or words of others, this must be appropriately cited. Plagiarism constitutes unethical publishing behaviour in all its forms and is unacceptable. For this reason, a similarity rate report is requested from all authors who submit an article to the journal.

4. Multiple, duplicate, backup or simultaneous submission / publication: Authors should not submit an article previously published in another journal for consideration. Submitting an article to more than one journal simultaneously is unethical publishing behavior and is unacceptable.

5. Authorship of the manuscript: Only those who fulfil the authorship criteria should be listed as authors in the content of the manuscript. These authorship criteria are as follows; (i) contributed to the design, implementation, data collection or analysis phases (ii) prepared the manuscript or made significant intellectual contribution or critically revised it; or (iii) saw the final version of the manuscript, approved it and agreed to be submitted for publication. Corresponding author should ensure that all authors (according to the definition above) are included in the list of authors and declare that they have seen the final version of the article and agree to be submitted for publication.

6. Statement and conflicts of interest: Authors should reveal conflicts of interest at the earliest possible stage (usually by submitting a disclosure form at the time of submission and including a statement in the article). All sources of financial support for the study must be declared (including the grant / fund number or other reference number, if applicable).

7. Peer review process: Authors are responsible for participating in the peer review process and are obliged to fully cooperate by responding promptly to editors' requests

for raw data, explanations and evidence of ethical approval, and copyright permissions. If a “required revision” decision is made first, the authors should review and re-submit their manuscript until the deadline given to the reviewers' comments in a systematic manner.

8. Fundamental errors in published works: When authors find material errors or inaccuracies in their own published work, they are obliged to inform the journal editors or publishers immediately and to cooperate with the journal editors or publishers to correct a typo in the article (erratum) or remove the article from publication. If editors or publisher learn from a third party that a published work contains a material error or inaccuracy, the author must take the responsibility of correcting or withdrawing the article immediately or providing the journal's editors with evidence of the paper's accuracy.

Responsibilities of Referees

1. Contribution to editorial decisions: Assists editors in their editorial decisions and assists authors in improving their articles through editorial communication. Indicates the completion of other articles, works, sources, citations, rules and similar deficiencies related to the article.
2. Speed: Any referee who does not feel qualified to review the proposal of the article or knows that the article review cannot take place on time should immediately notify the editors and reject the invitation to review, thus ensuring the appointment of a new referee.
3. Confidentiality: All article suggestions submitted for review are confidential documents and should be handled as such. It should not be shown or discussed to others unless authorized by the editor. This also applies to referees who decline the invitation to review.
4. Impartiality standards: Comments on the proposal of the article should be made impartially and recommendations should be made in a way that the authors can use to improve the article. Personal criticism of the authors is not appropriate.
5. Acceptance of references: Referees should describe relevant published works that are not cited by the authors. The referee should also inform the editor of any significant similarities between the manuscript reviewed and any other manuscript (published or unpublished).
6. Conflicts of interest: Conflicts of interest should be reported to the editor. There should be no conflict of interest between the referees and the stakeholders of the article that is the subject of evaluation.

Publication Policy

Article Acceptance

The articles to be sent to ATEBE Journal for Religious Studies should be original articles filling a gap in the related field or analyses evaluating previously published studies and presenting new and significant opinions about this issue.

In order for the articles to be published in the journal, they should not be previously published or accepted for publication elsewhere. Reports presented previously at a scientific meeting may be accepted on condition that this is clearly indicated.

Title of the article should be written in Turkish and English, and the authors' names, surnames, academic titles, institutions they work in, and [ORCID](#) information should be specified. Additionally, the authors' contact information (e-mail addresses) should be given completely.

The language of the ATEBE Journal for Religious Studies is Turkish. However, not exceeding 1/3 of the journal, manuscripts written in English and Arabic may also be included in each issue. English and Arabic manuscripts should include Turkish titles, Turkish and English abstracts, and Arabic manuscripts are also required to include bibliography written using the Latin Alphabet.

The article should be prepared in accordance with the writing rules of the journal and uploaded to the system. The volume of research articles should be at least 3,000 and at most 10,000 words (excluding abstract, bibliography and appendix). Articles exceeding 10,000 words are included in the referee process if deemed appropriate by the Editorial Board. At the beginning of the article, 350-400 words of Turkish Abstract and English Abstract, 5-8 words of Turkish keywords and English keywords, and Turkish and English titles should be included.

At most one work of the same genre by the same author can be published in any issue. More than one work of the same author can be published, provided that they are of different genres. Article acceptance dates for the journal published in June and December are January 1 – May 15 for the June issue; 1 July - 15 November for the December issue.

Article Evaluation Process

The articles sent to be published are gone through the Pre-Control and Peer-Review Processes.

In the evaluation of the submitted articles, academic objectivity and scientific quality are the most important criteria.

The articles are first examined with respect to compliance with the principles of the journal (Pre-control) by the Editorial Board. Then, articles are passed through the plagiarism control process through iThenticate software. The similarity rate in the plagiarism detection policy for our journal is 20%. The studies that are considered as inadequate in the pre-control process are returned to the author by the Editorial Board before the peer-review process. For the studies that are considered as adequate in the pre-control process, the peer-review process is initiated or these studies are sent to the authors to correct the deficiencies.

A study that cannot pass through this process even though it is examined three times during the pre-control process is returned to the author and does not put into the process again in the same publication period.

Studies that pass the Pre-Control process are evaluated by at least two referees in accordance with the principle of double-blind refereeing. The names of the reviewers are kept confidential. If one of the reviewer reports is positive and the other is negative, the article may be sent to a third reviewer/ referee or the Editorial Board may make a final decision by examining the reviewer reports. The authors consider the criticism and suggestions made by the reviewer and Editorial Board. If there are issues that they do not agree with, they have the right to object together with their reasons.

Citation and Reference System

ATEBE Journal for Religious Studies requires the Isnad Citation Style 2nd edition for writing, citation and reference.

Plagiarism Detection Policy

In detecting plagiarism, it is confirmed with the iThenticate software that articles have not been published before and do not include plagiarism. The similarity rate for our journal in the plagiarism detection policy is 20%.

Publication and Evaluation Fee

ATEBE Journal for Religious Studies does not charge any fee from the authors for the article evaluation and publication process.

Conflict of Interest

ATEBE Journal for Religious Studies ensures that the publishing process is carried out objectively and independently for the authors and reviewers. In studies with more than one author, the contribution rate statement, if any, support and acknowledgment statements, and conflict statements should be included at the end of the review process. (See Article Writing Template) Also, it is demanded from the authors to fill out the form for [declaration of conflict of interest](#) and upload to the system when the process of peer-review is ended.

Open Access Policy

Every single study published in ATEBE Journal for Religious Studies has been licenced by Creative Commons International Licence (CC-BY-NC 4.0). [See](#) open access policy.

Copyright

Authors publishing with ATEBE Journal for Religious Studies retain the copyright to their work, licensing it under the [Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International \(CC BY-NC 4.0\)](#) license. Authors are deemed to have accepted the text [Copyright & Author Rights](#) they sent to ATEBE Journal for Religious Studies.

Price Policy

All expenses of ATEBE Journal for Religious Studies are covered by the Social Sciences University of Ankara. Our journal does not charge any fee from the authors for the article evaluation and publication process. No fee is paid to the authors whose articles are published in the journal.